

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

**Міжнародні відносини,
суспільні комунікації
та регіональні студії**

International Relations,
Public Communications
and Regional Studies

№ 2 (16)

Луцьк
Вежа-Друк
2023

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 7 від 25 травня 2023 року)*

Редакційна колегія

Шуляк Антоніна – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (головний редактор).

Сидорук Тетяна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія» (Україна, м. Острог).

Вознюк Євгенія – кандидат політичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналіз, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (відповідальний секретар).

Бояр Андрій – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Вавринюк Анджей Антоні – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Вища професійна державна школа (Польща, м. Хелм).

Васюта Ольга – доктор габілітований, професор, директор Інституту безпеки та інформатики, Педагогічний університет імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Вояковський Даріуш – доктор габілітований, професор, Гірничо-металургійна академія ім. С. Стащиця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

Івасечко Ольга – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Карпчук Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Качка Катажина – доктор габілітований, заступник декана з питань розвитку та організації факультету політики та наук про безпеку, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Кленка Рафал – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту безпеки та інформатики, Педагогічний університет імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Копець Рафал – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту безпеки та інформатики, Педагогічний університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Кузьмич Олена – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та кібербезпеки, Луцький національний політехнічний університет (Україна, м. Луцьк).

Лендзьел Мирослава – доктор політичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, м. Ужгород).

Лютак Олена – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та досліджень, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Луцьк).

Пехов'як-Лампарська Джоанна – доктор філософії кафедри історії міжнародних відносин, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Піпченко Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ).

Прокоп Мар'яна – доктор філософії, асистентка професора, Інститут міжнародних відносин і публічної політики, Університет Яна Кохановського в Кельце (Польща, м. Кельце).

Тищенко Дмитро – доктор філософії з соціальних наук (міжнародні відносини), Університет Лісабону (Португалія, м. Лісабон).

Трач Ольга – кандидат технічних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Турчин Ярина – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин, директор Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Хворост Христина – кандидат психологічних наук, доцент, заступник директора з навчально-наукової роботи та міжнародної співпраці, Комунальний заклад вищої освіти «Волинський медичний інститут» Волинської обласної ради (Україна, м. Луцьк).

Цінко Сергій – доктор філософії, заступник директора, Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (Канада, м. Едмонтон).

Шульська Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Юськів Богдан – доктор політичних наук, професор кафедри економіки та управління бізнесом, Рівненський державний гуманітарний університет (Україна, м. Рівне), гостьовий професор у Гуманітарному відділенні Університету науки і технології Гірничо-металургійної академії ім. С. Стащиця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

Яковлев Максим – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, керівник науково-освітнього центру «Школа політичної аналітики», Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (Україна, м. Київ).

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук за спеціальностями 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 292 Міжнародні економічні відносини (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 № 1188). Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 22739-126398 від 24.04.2017 р.

ISSN 2524-2679 (Online), ISSN 2522-1663 (Print). Інтернет-сторінка видання – <https://relint.vnu.edu.ua>

Редактор і коректор Г. Дробот. Технічний редактор: О. Фесик. Наклад 100 пр. Зам. 360. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13, каб. 208, Волинський національний університет імені Лесі Українки. Ел. адреса: antonina.mytko@vnu.edu.ua. Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р. Обсяг 20,78 обл. вид. арк., 20,92 ум.-друк. арк.

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2023

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023

*Міжнародні
відносини, суспільні
комунікації
та регіональні студії*

*Журнал заснований у 2017 році
Періодичність 3 рази на рік*

№ 2 (16)

2023

ЗМІСТ

CONTENT

**РОЗДІЛ I
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

**SECTION I
INTERNATIONAL RELATIONS**

- Абрат Сергій*
Безпековий вимір співпраці в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство».....6
- Карпчук Наталія*
Євроскептицизм – виклик ролі ЄС як глобального безпекового актора 20
- Парфіненко Анатолій*
Міжнародний туризм як складова частина ліберального світового порядку 33
- Поліщук Ігор*
Міжнародні відносини: Україна – Європейський Союз 51
- Цебенко Олег, Шумська Марія-Тереза*
Ключові виклики та загрози розвитку ініціативи ЄС «Східне партнерство».....62
- Чухрай Наталія*
Специфіка міжнародних конфліктів у контексті їх правового регулювання.....77

- Abrat Serhiy*
Security Dimension of Cooperation Within the Framework of the EU Initiative «Eastern Partnership» 6
- Karpchuk Nataliia*
Euro-scepticism as a Challenge to the EU Role of a Global Security Actor 20
- Parfinenko Anatoliy*
International Tourism as a Component of the Liberal World Order 33
- Polishchuk Ihor*
International Relations: Ukraine – European Union.....51
- Tsebenko Oleh, Shumska Mariia-Tereza*
Key Challenges and Threats to the Development of the EU Eastern Partnership Initiative.....62
- Chukhrai Natalia*
Specificity of International Conflicts in the Context of Their Legal Regulation.....77

**РОЗДІЛ II
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

**SECTION II
PUBLIC COMMUNICATIONS
AND LANGUAGE UNIVERSALS**

- Юськів Богдан, Карпчук Наталія,
Пелех Оксана*
Структура стратегічних комунікацій як основа ефективного комунікаційного менеджменту України в умовах війни.....92

- Yuskiv Bohdan, Karpchuk Nataliia,
Pelekh Oksana*
The Structure of Strategic Communications as a Basis for Effective Communication Management of Ukraine During the War.....92

РОЗДІЛ III РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

- Близняк Ольга, Риков Андрій**
Процес євроінтеграції України в умовах повномасштабної російсько-української війни: проблеми та перспективи 119
- Кіянка Ірина, Шараськін Андрій**
Виклики національної безпеки в контексті європейської інтеграції: досвід Великобританії.....135
- Кручиніна Оксана**
Україна–НАТО: проблеми та перспективи співпраці в умовах російсько-української війни 145
- Корнійчук Любов, Фоменюк Дар'я**
Позиція Сполучених Штатів Америки щодо війни в Ємені 157
- Рудик Олександр**
Кліматична дипломатія як новий напрям міжнародної політики.....168
- Сидорук Тетяна, Віценко Вікторія**
Еволюція відносин США з європейськими партнерами за президенства Дж. Байдена під впливом російсько-української війни.....179
- Тихомірова Євгенія**
Партнерство України та Японії в контексті російсько-української війни.....196
- Шишкін Іван**
Середземноморська політика Європейського Союзу: від «Барселонської декларації» до Союзу для Середземномор'я 212

РОЗДІЛ IV ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

- Дерев'янку Сергій, Бичай Руслан**
Політико-правові аспекти обмеження свободи пересування громадян в умовах воєнного стану в Україні 227
- Куц Галина**
Перипетії формування ідей націоналізму в європейському політичному дискурсі.....249
- Мищук Віктор**
Вплив національних чинників на формування субрегіональної політики держав Центральної Європи 260

SECTION III REGIONAL STUDIES

- Blyzniak Olha, Rykov Andrii**
The Process of European Integration of Ukraine in the Conditions of a Full-scale Russian-Ukrainian War: Problems and Prospects 119
- Kyanka Iryna, Sharaskin Andriy**
National Security Challenges in the Context of European Integration: the Experience of Great Britain 135
- Kruchinina Oksana**
Ukraine–NATO: Problems and Prospects for Cooperation in the Context of the Russian-Ukrainian War.....145
- Korniichuk Liubov, Fomeniuk Daria**
The Position of The United States of America Regarding the War in Yemen 157
- Rudyk Oleksandr**
Climate Diplomacy as a New Direction of International Policy 168
- Sydoruk Tetiana Vitsenko, Viktoria**
Evolution of USA Relations with European Partners During the Presidency of Joe Biden Under the Influence of the Russian-Ukrainian War ...179
- Tykhomyrova Yevheniia**
Partnership Ukraine and Japan in the Context of the Russian-Ukrainian War 196
- Shyshkin Ivan**
EU Mediterranean Policy: From the Barcelona Declaration to the Union for the Mediterranean..... 212

SECTION IV POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

- Derevianko Serhii, Bychai Ruslan**
Political and Legal Aspects of Restricting the Freedom of Movement of Citizens in the Conditions of Martial Law in Ukraine 227
- Kuts Halyna**
The Sinuosities of Nationalism Ideas Formation in the European Political Discourse.....249
- Mishchuk Viktor**
The Influence of National Factors on the Formation of Subregional Policy of the Central European States 260

<i>Ніколаєнко Наталія</i>	<i>Nikolaienko Natalya</i>
Загрози українським державним інтересам у Чорноморському регіоні: історико-політичний аспект 276	Threats to Ukrainian State Interests in the Black Sea Region: Historical and Political Aspect 276
<i>Федірко Богдан</i>	<i>Fedirko Bohdan</i>
Децентралізація публічної влади в Україні: досвід європейських держав 286	Decentralization of Public Authority in Ukraine: the Experience of European States 286

РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327(477:4-11)-049.5

Сергій Абра́т,

аспірант кафедри політології та міжнародних відносин,

Національний університет «Львівська політехніка»,

serhiyabrat@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-4378-3460

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-6-20

**БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР СПІВПРАЦІ В РАМКАХ ІНІЦІАТИВИ
ЄС «СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО»**

У статті проаналізовано ключові форми співпраці у сфері безпеки в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство». Зазначено, що пріоритетними напрямками співпраці в рамках Східного партнерства є врегулювання українсько-російської війни, вирішення заморожених конфліктів у регіоні, забезпечення кібербезпеки та інформаційної безпеки країн регіону, забезпечення безпеки в регіоні шляхом залучення міжнародних організацій ООН, ОБСЄ, РЄ, НАТО. Виокремлено внутрішні й зовнішні загрози безпеці країнам Східного партнерства, ключовими серед яких є повномасштабна війна рф проти України, тероризм, кіберзлочинність, корупція, згортання демократії, геополітичні інтереси США, ЄС та рф у регіоні, ядерний шантаж рф, слабкість безпекової компоненти у співпраці ЄС і країн Східного партнерства. Досліджені інструменти ЄС у забезпеченні миру та безпеки в регіоні Східного партнерства. Акцентовано увагу на новому форматі співпраці «Eastern Partnership Security Compact» у рамках цієї ініціативи. Проаналізовано дані індексу Східного партнерства в контексті таких показників, як «Міжнародна співпраця у сфері безпеки», «Безпека кордонів», «Фінансування ЄС безпекових проєктів», що показують ступені інтеграції країн Східного партнерства у сфері безпеки до стандартів ЄС. Виокремлено потенційні сценарії розвитку безпекової співпраці в рамках Ініціативи ЄС «Східне партнерство». Подано рекомендації щодо посилення безпекової співпраці в рамках Східного партнерства.

Ключові слова: безпека, Східне партнерство, ЄС, міжнародне співробітництво, Україна.

Serhiy Abrat,

Lviv Polytechnic National University,

ORCID ID: 0009-0004-4378-3460

SECURITY DIMENSION OF COOPERATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EU INITIATIVE «EASTERN PARTNERSHIP»

This article analyzes the key forms of cooperation in the field of security within the framework of the EU Initiative «Eastern Partnership». It is noted that the priority areas of cooperation within the Eastern Partnership are – the resolution of the Ukrainian-Russian war, the resolving of frozen conflicts in the region, ensuring cybersecurity and information security of the countries in the region, and ensuring security in the region by involving international organizations such as the UN, OSCE, Council of Europe, and NATO. The internal and external security threats of the Eastern Partnership countries are identified, the key ones are the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, terrorism, cybercrime, corruption, the collapse of democracy, geopolitical interests of the USA, the EU, and Russian Federation in the region, nuclear blackmail by the Russian Federation, and the weakness of the security component in the cooperation between the EU and the Eastern Partnership countries. The EU's tools in ensuring peace and security in the Eastern Partnership region are examined. Attention is focused on the new format of cooperation «Eastern Partnership Security Compact» within this initiative. The data of the Eastern Partnership Index in the context of such indicators as «International cooperation in the field of security», «Border security», «EU financing of security projects» are analyzed, which show the degree of integration of the Eastern Partnership countries in the field of security to EU standards. Potential scenarios for the development of security cooperation within the framework of the EU Initiative «Eastern Partnership» are highlighted. Recommendations on strengthening security cooperation within the Eastern Partnership are presented.

Key words: security, Eastern Partnership, EU, international cooperation, Ukraine.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. На сьогодні до регіону Східного партнерства прикуто увагу всієї міжнародної спільноти, оскільки військово-політичні події та геополітичне протистояння в цих країнах несуть значну загрозу міжнародній і регіональній системам безпеки. Криза безпеки в регіоні Східного партнерства характеризується повномасштабною агресією

рф проти України, співучастю Білорусі у воєнних злочинах проти України, дестабілізацією ситуації на кордонах ЄС та Білорусі (міграційна криза), ядерним шантажем рф, нестабільною ситуацією в Придністров'ї, військовими діями між Азербайджаном і Вірменією за Нагірний Карабах, неврегульованими конфліктами, активізацією гібридних методів боротьби та кібератак рф у регіоні. Забезпечення безпеки в регіоні Східного партнерства, припинення війни в Україні є пріоритетним завданням для ЄС і західних партнерів. Протягом останніх років ЄС не мав цілеспрямованої візії співпраці у сфері безпеки із країнами Східного партнерства та не запропонував ефективних інструментів щодо врегулювання конфліктів на території країн регіону. Важливим елементом співпраці ЄС із країнами регіону є створена 2009 р. ініціатива ЄС «Східне партнерство», яка стала ключовим елементом європеїзації шести країн членів регіону. Під час функціонування Ініціативи досягнуто багато успіхів в економічній, політичній, енергетичній сферах. Позаяк сфера безпеки була практично упущена з цього формату співпраці. Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що на сьогодні частина країн Східного партнерства потребує гарантій безпеки від ЄС та західних партнерів, тому важливим є пошук дієвих механізмів формування моделі безпеки Східного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх актуальних праць, що розкривають тематику співпраці у сфері безпеки в рамках Східного партнерства, потрібно виокремити працю шведської дослідниці Каролін Хартсу «Східне партнерство та безпека» (2022) [15]. Колектив зарубіжних науковців Боб Дін, Воутер Звірс, Айріс ван Лун у своєму дослідженні «Східне партнерство: Три дилеми в часи проблем» (2021) розкривають важливі аспекти безпекової ситуації в регіоні Східного партнерства [12]. Колектив зарубіжних науковців у колективній монографії за загальною редакцією П. Байора «Східне партнерство: Роль і значення в процесі трансформації країн Східної Європи та Південного Кавказу» (2021) виокремлюють ключові виклики системі безпеки регіону [11]. Серед українських дослідників у цій сфері варто виокремити монографію колективу авторів Ярини Турчин, Ольги Івасечко, Ірини Сухорольської й Олега Цебенка «Перспективи розвитку Ініціативи ЄС Східне партнерство в умовах сучасних геополітичних виклики» (2022), у якій ґрунтовно проаналізовано основні аспекти співпраці у сфері безпеки в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство» [10]. Також ґрунтовними для нашого дослідження стали праці Тетяни Сидорук, яка активно досліджує питання трансформаційної та м'якої сили ЄС у країнах Східного партнерства [6; 7].

Мета статті – виявити особливості співпраці у сфері безпеки в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство» та запропонувати механізми посилення системи безпеки в цьому регіоні.

Методика дослідження. У процесі дослідження ми використали таку систему методів: загальнонаукові – історичний та причинного зв'язку (для дослідження еволюції безпекової співпраці в рамках Ініціативи); методи аналізу й синтезу (для виокремлення ключових форм співпраці у сфері безпеки, а також виявлення основних загроз системі безпеки Східного партнерства); порівняльний метод – для зіставлення рівня імплементації безпекових реформ у різних країнах Східного партнерства); метод узагальнення – для підбиття підсумків і надання рекомендацій щодо посилення співпраці у сфері безпеки в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство». Методологічною основою також слугувало застосування аналізу індексу Східного партнерства, що дало нам змогу проаналізувати ступінь інтеграції країн Східного партнерства до стандартів ЄС у сфері безпеки. Використання прогностичного методу уможливило запропонувати потенційні сценарії розвитку співпраці у сфері безпеки в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство».

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Регіон Східного партнерства потрапляє у сферу геополітичних інтересів трьох глобальних акторів міжнародних відносин – США, РФ та ЄС. Основними інтересами західних демократичних держав у цьому регіоні є розвиток демократії, економічне процвітання, становлення миру й безпеки в країнах Східної Європи, у той час як росія намагається не допустити виходу цих держав зі своєї сфери впливу, використовуючи збройні формування, гібридні методи, енергетичний шантаж, ядерний шантаж, розвиток сепаратистських тенденцій тощо. На жаль, починаючи з моменту створення Східного партнерства у 2009 р. й до початку повномасштабної війни РФ проти України у 2022, ЄС фактично не розглядав пріоритети співпраці у сфері безпеки із шістьма державами регіону. Лише після відкритої збройної агресії Москви проти українського народу й державності в європейських структурах активізували питання розробки форматів співпраці у сфері миру й безпеки з країнами Східного партнерства.

Із метою ґрунтованого аналізу тематики дослідження потрібно виокремити ключові виклики та загрози регіону Східного партнерства, що дасть нам змогу надати рекомендації щодо посилення співпраці між

ЄС і країнами регіону у сфері безпеки. Нами систематизовано ключові виклики та загрози Східному партнерству в табл. 1.

Таблиця 1

**Внутрішні та зовнішні загрози безпеці Східного партнерства
[1; 2; 6; 9; 12; 15]**

№ з/п	Внутрішні загрози	№ з/п	Зовнішні загрози
1	2	3	4
1	Економічна нестабільність	1	Повномасштабна війна рф проти України
2	Політична нестабільність	2	Енергетична залежність
3	Корупція	3	Геополітичне протистояння США, ЄС – рф
4	Гальмування реформ	4	Вплив рф
5	Розкрадання сфери оборони	5	Міжнародна злочинність
6	Авторитарна система правління в деяких країнах СХП	6	Ядерний чинник рф
7	Слабка система внутрішньої безпеки, низький рівень забезпечення армії	7	Конфлікти та війни в країнах СХП
8	Небажання деяких країн СХП інтегруватись до ЄС	8	Тероризм
9		9	Інформаційні загрози
10		10	Кібератаки
11		11	Недієвість міжнародних безпекових інституцій
12		12	Недієвість міжнародного права
13		13	Низький рівень співпраці ЄС та країн СХП у безпековій сфері
14		14	Вихід Білорусі із СХП та участь її у війні рф проти України
15		15	Членство частини країн СХП у ОДКБ;

Закінчення Таблиці 1

1	2	3	4
		16	Тісні зв'язки деяких країн СХП із росією
		17	Поширення сепаратистських тенденцій

У результаті аналізу табл. 1 можемо відзначити, що більшість викликів системі безпеки країн Східного партнерства має зовнішній характер, серед яких ключову роль відіграють росія та її геополітичні інтереси в цьому регіоні. Однак і такі внутрішні фактори, як корупція, політична та економічна слабкість, низький рівень забезпечення армій Країн Східного партнерства, мають значний вплив на послаблення системи безпеки в регіоні.

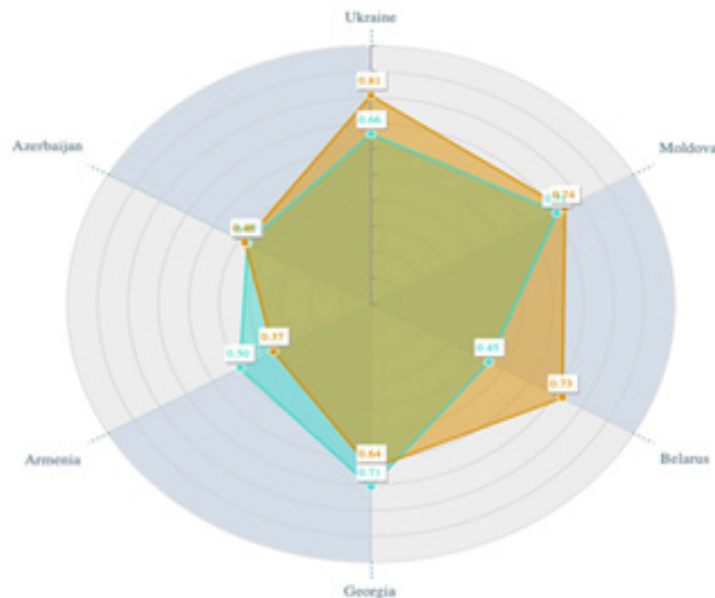
Одним із ключових елементів співпраці ЄС і країн Східної Європи є ініціатива ЄС «Східне партнерство». Із метою аналізу ступеня інтеграції співпраці країн Східного партнерства важливим є аналіз індексу Східного партнерства, який показує ступінь наближеності стандартів країн регіону до європейських. На графіку 1 відображено кореляцію індексу «СХП» та підіндексу «Міжнародна співпраця у сфері безпеки» (2020–2021 рр.). Згідно з цим показником бачимо досить хороші позиції (середнє значення) в Україні, Грузії та Вірменії. Ці показники також корелюються із загальним значенням індексу Східного партнерства цих країн. Дещо нижчими є показники в Республіках Молдова й Азербайджан. Також

Графік 1. Кореляція індексу «СХП» і підіндексу «Міжнародна співпраця у сфері безпеки» (2020–2021 рр.) [10]

тут спостерігаємо відсутність кореляції між загальним індексом СХП і цим підіндексом. Найгірший показник у Білорусі (0,17). Загалом країни Східного партнерства мають досить низькі показники ступеня інтеграції до стандартів ЄС у міжнародній співпраці у сфері безпеки [19].

Проаналізувавши графік 2 «Кореляція індексу «СХП» та «Підіндексу «Безпека кордонів»» (2020–2021 рр.), можемо зазначити, що найкращі показники за цим підіндексом мають Україна, Грузія й Республіка Молдова. Загалом у цих державах спостерігаємо приблизну кореляцію загального індексу та цього показника. Азербайджан і Вірменія мають дещо нижчі показники. Найгірша ситуація з безпекою кордонів у Білорусі. Відповідно, спостерігаємо досить великий розрив між загальним індексом та підіндексом «Безпека кордонів»[19].

Графік 2. Кореляція індексу «СХП» і підіндексу «Безпека кордонів» (2020–2021 рр.) [19]

Із метою ґрунтовного аналізу досліджуваної тематики потрібно проаналізувати також кореляцію індексу «СХП» та підіндексу «Фінансування ЄС безпекових проєктів» (2020–2021 рр.). Абсолютний показник тут у Грузії. Дещо гірша ситуація з інтеграцією України, Молдови та Білорусі. Нульовими є показники в Азербайджані й Вірменії [19].

Згідно з аналізом індексів Східного партнерства у сфері безпеки, можемо зробити висновки, що держави регіону не надто активно впроваджують реформи та інтегрують до стандартів ЄС у цій сфері. Більшими є досягнення в таких країнах, як Україна, Молдова й Грузія, а значно гірші показники в Білорусі, Азербайджані та Вірменії, що

зумовлено відсутністю політичної волі до інтеграції в ЄС, а також значним впливом РФ на ці країни.

Графік 3. Кореляція індексу «СХП» і підіндексу «Фінансування ЄС безпекових проєктів» (2020–2021 рр.) [19]

Ключовими напрямками співпраці ЄС і країн Східного партнерства у сфері безпеки є:

1. ЄС як медіатор у врегулюванні конфліктів у регіоні Східного партнерства. Пріоритетним напрямом політики ЄС у рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство» є врегулювання конфліктів Придністров'я, Нагірного Карабаху, Абхазії, Осетії, питання повернення Криму й Донбасу в склад України. На жаль, ЄС не вдалося віднайти дієвий механізм урегулювання конфліктів на території країн Східного партнерства [17].

2. Урегулювання російсько-української війни 2022–2023 рр. Повномасштабна війна в Україні становить значну загрозу як глобальній та європейській системі безпеки, так і поставила під сумнів функціонування Східного партнерства. Пріоритетом для ЄС є припинення війни й повоєнне відновлення України [15; 17; 18].

3. У рамках багатосторонніх форматів Східного партнерства (саміти) відбувалися постійні переговори та дискусії щодо вирішення актуальних питань безпеки у рамках Ініціативи [10].

4. Енергетична безпека. У рамках третьої тематичної платформи «Енергетична безпека» Східного партнерства ЄС приділяє значну увагу

питанню безпеки енергопостачань, виходу країн регіону з під енергетичної залежності росії [10].

5. Забезпечення миру й безпеки в регіоні шляхом залучення та координації зусиль із міжнародними організаціями ООН, ОБСЄ, РЄ, НАТО. ЄС координує свої зусилля з безпековими організаціями задля врегулювання конфліктів у регіоні Східного партнерства, завершення російсько-української війни, забезпечення миру та безпеки в регіоні [17; 20].

6. Співпраця ЄС і країн Східного партнерства у сфері кібербезпеки. Хакерські атаки, інформаційні війни рф проти країн Східного партнерства є масовим та щоденним явищем, то ЄС активно координує свої зусилля з країнами регіону у сфері кібербезпеки, проводить навчання для кіберполіції, допомагає в розробці національних кіберстратегій, забезпечує фінансування національних реформ у цій сфері [10].

7. Безпека кордонів. У рамках програми «Інтегроване управління кордонами» ЄС приділяє увагу співпраці з країнами Східного партнерства в напрямі забезпеченню безпеки на кордонах. Із метою контролю за переміщенням нелегальних мігрантів, транснаціональної злочинності до ЄС [10].

8. Забезпечення національної безпеки. ЄС фінансує реформи правоохоронних органів у країнах Східного партнерства. Також значна кількість коштів виділяється на допомогу в протидії таким загрозам, як тероризм, наркозлочинність, торгівля людьми. Важливим аспектом політики безпеки ЄС у регіоні є також протидія радіаційним, ядерним загрозам [1; 2].

9. Військова освіта та наука. Важливим напрямом є підготовка, обмін досвідом, спільні навчання між військовослужбовцями країн Східного партнерства і ЄС [1; 2].

10. Європейський фонд миру. У контексті повномасштабної агресії рф проти України активним є залучення цієї структури ЄС до процесу надання військової, гуманітарної та фінансової допомоги українській державі [18].

Проаналізувавши ключові напрями взаємодії ЄС і країн Східного партнерства, зазначимо, що в рамках Ініціативи основну увагу приділено питанням енергетичної, цивільної безпеки, подоланню кіберзлочинності, наркозлочинності, реформуванню правоохоронних органів. На жаль, питання безпекових гарантій, врегулювання конфліктів у країнах регіону упущено протягом п'ятнадцяти років співпраці в рамках функціонування Східного партнерства. Повномасштабна війна в Україні переформатувала

бачення ЄС щодо політики безпеки в цьому регіоні. Необхідним є створення «Eastern Partnership Security Compact» (ідея, яка активно обговорюється політиками в ЄС) – угоди між ЄС та країнами Східного партнерства, у рамках якої можливим є визначення пріоритетних напрямів співпраці у сфері безпеки, формування спільних безпекових стратегій, надання гарантій безпеки країнам регіону [10; 17]. Перспективним видається долучення країн регіону до безпекових ініціатив ЄС у рамках PESCO [14; 17]. Потрібно також посилювати безпекову компоненту шляхом створення геополітичних союзів за прикладом «Київ–Варшава–Вільнюс» і «Київ–Варшава–Лондон».

Варто виокремити потенційні сценарії розвитку безпекової співпраці в рамках Східного партнерства:

1. Сценарій 1: ЄС удасться трансформувати безпекову складову частину Східного партнерства та надати гарантії безпеки країнам регіону; створити спільний оборонний союз із шістьма країнами (у коротко- та середньостроковій перспективі є малоімовірним варіантом).

2. Сценарій 2: ЄС надасть пріоритет співпраці у сфері безпеки й миру країнам «Асоційованого тріо». Цим державам будуть надані певні гарантії безпеки, що в подальшому зменшить можливість агресії РФ проти цих держав (у коротко- й середньостроковій перспективі найбільш імовірний варіант).

3. Сценарій 3: ЄС значною мірою ігноруватиме питання безпеки та миру в рамках Східного партнерства (вважаємо малоімовірним варіантом, оскільки повномасштабна війна РФ проти України унеможливило згортання оборонної політики ЄС у Східному регіоні).

4. Сценарій 4: усі країни Східного партнерства потраплять під повний вплив РФ, що призведе до згортання Східного партнерства (малоімовірний, оскільки три із шести країн регіону стратегічно прямують до членства в ЄС).

5. Сценарій 5: країни «Асоційованого тріо» будуть прийняті до ЄС і НАТО, що сприятиме вирішити безпековий складник (сценарій із середньою ймовірністю [2; 4; 8; 10; 11; 15; 17]).

Також подаємо певні рекомендації щодо посилення безпекової співпраці в рамках Східного партнерства:

1. Посилення санкцій ЄС проти РФ, засудження злочинів Росії в Україні та притягнення до відповідальності;

2. Розробка стратегій ЄС щодо врегулювання конфліктів у країнах Східного партнерства. Політичний та економічний тиск на РФ із метою призупинення підтримки нею сепаратистських режимів.

3. Посилення протидії інформаційним загрозам, кіберзлочинам рф у країнах СХП.

4. Формування гарантій безпеки ЄС для країн Східного партнерства та підсиння з ними «Угоди про безпеку».

5. Формування спільних військових формувань на прикладі «УКР-ПОЛ-ЛИТ-БРИГ», «Київ–Варшава–Лондон».

6. Проводити навчання зі службами безпеки й військовим керівництвом із метою планування на випадок надзвичайних ситуацій у країнах Східного партнерства.

7. Підготовка військових кадрів за стандартами ЄС і НАТО.

8. Розробити програму «іноземної військової допомоги». Надання допомоги зброєю країнам, які потребують захисту (приклад України).

9. Спільні програми між ЄС та країнами СХП щодо виробництва військової техніки й зброї.

10. Модернізація сфери оборони країн СХП до стандартів НАТО.

11. Перегляд формату співпраці в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство», виключення з неї Білорусі.

12. Прийняття країн «Асоційованого тріо» до ЄС і НАТО.

13. Посилення підтримки демократичних змін у країнах регіону як запоруки стабільності держави.

14. Реформування правоохоронних органів, судової системи країн регіону.

15. Уключення частини країн СХП до безпекової взаємодії в рамках PESCO [1; 2; 4; 5; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 21].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Безпекова ситуація в регіоні Східного партнерства є критичною та потребує негайного вирішення міжнародною спільнотою. Саме ініціатива ЄС «Східне партнерство» з 2009 р. стала вагомим інструментом реформування шести країн регіону. Позаяк безпекова ситуація не була пріоритетом співпраці в рамках цієї ініціативи, однак загрози миру й безпеки протягом останнього періоду часу актуалізують питання посилення міжнародної безпекової співпраці та надання нових гарантій миру й безпеки. Фактор росії є ключовою загрозою на сьогоднішній день. Пошук ефективних механізмів та побудова нової моделі безпеки Східного партнерства є важливим завданням для вітчизняних і зарубіжних політиків та науковців. Ключові загрози Східному партнерству мають внутрішні й зовнішні фактори. До внутрішніх належать економічна нестабільність,

політична нестабільність, корупція, гальмування реформ, розкрадання у сфері оборони; до зовнішніх – енергетична залежність, геополітичне протистояння США, ЄС – рф, міжнародна злочинність, ядерний чинник рф, конфлікти в країнах СХП, російсько-українська війна, тероризм, інформаційні загрози, кібератаки, недовіра міжнародних безпекових інституцій, недовіра міжнародного права, низький рівень співпраці ЄС та країн СХП у безпековій сфері. Індекс Східного партнерства засвідчив низьку інтенсивність залучення країн до співпраці у сфері безпеки із ЄС. Деякі кращими є показники в країн «Асоційованого тріо». Вірменія, Азербайджан та Білорусь, через авторитарні режими й залежність від рф мають низький ступінь інтеграції до стандартів ЄС у сфері миру та безпеки. Найбільш перспективним сценарієм розвитку співпраці у сфері безпеки в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство» в короткостроковій перспективі є надання пріоритету співпраці у сфері безпеки й миру країнам «Асоційованого тріо». Цим державам будуть надані певні гарантії безпеки, що в подальшому зменшить можливість агресії рф проти цих держав. Рекомендації щодо посилення співпраці у сфері миру й безпеки в рамках Східного партнерства: створення «Eastern Partnership Security Compact»; посилення санкції й тиску ЄС на рф; стратегія щодо врегулювання заморожених конфліктів на території СХП; посилення демократії, верховенства права, економічного зростання країн Східного партнерства; інтеграція країн «Асоційованого тріо» до НАТО та ЄС; спільна протидія інформаційним і гібридним загрозам рф; припинення війни в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Східне Партнерство» бере курс на безпеку та вирішення конфліктів (2021). *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/skhidne-partnerstvo-bere-kurs-na-bezpeku-ta-vyrishennia-konfliktiv/a-60144662>
2. Безпека Східного партнерства: які перспективи відкриті для України (2021). *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/03/5/7120304/>
3. Долинська, С. (2019). Східному партнерству десять років: що отримала Україна і чи буде ЄС переглядати свою політику. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/vostochnomu-partnerstvu-desyat-let-chto-poluchila-ukraina-ibudet-li-es-peresmatrivat-svoyu-politiku-1205243.html>
4. Максак, Г. (2021). Східне партнерство – перспективи багатостороннього виміру. Україна і Східне партнерство: візія 2025 року. *Аналітичне дослідження. ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма»*, с. 6–12.
5. Мартинюк, В. Безпека Східного Партнерства: цілі ЄС та просування України. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/bezpeka-shidnogo-partnerstva-tsili-yes-i-prosvannya-ukrayini/>

6. Сидорук, Т. (2016). Східне партнерство ЄС в сучасних реаліях проблеми і перспективи. *Зовнішні справи*. № 10, с. 36–39.

7. Сидорук, Т. (2018). Десять років Східному партнерству: час для перегляду. *Політичне життя*. № 1, с. 1–14.

8. Східне партнерство після 2020 року: Посилення стійкості – Східне партнерство, що забезпечує результати для всіх (2020). *Портал «Сусідство ЄС»*. URL: <https://www.euneighbours.eu/uk/east/stay-informed/publications/skhidne-partnerstvo-pislya-2020-roku-posilennya-stiykosti-skhidne#>

9. Турчин, Я. (2016). Перспективи Східного партнерства в умовах геополітичних та безпекових змін Східноєвропейського регіону. *Політичні науки*. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4362/turchin0.pdf>

10. Турчин, Я., Івасечко, О., Цебенко, О., Сухорольська, І., Рослонь, Д. (2022). Перспективи розвитку ініціативи ЄС «Східне партнерство» в умовах геополітичних викликів: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 224 с.

11. Vajor, P. (ed) (2021). Eastern Partnership: The Role and Significance in the Process of Transformation of the Countries of Eastern Europe and the South Caucasus. URL: <https://doi.org/10.12797/9788381386425>

12. Deen, B., Zweers, W., Van Loon, I. (2021). The Eastern Partnership. Three dilemmas in a time of troubles. *Clingendael Report*. URL: <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2021-01/the-eastern-partnership.pdf>

13. Gressel, G. (2020). The best defence: Why the EU should forge security compacts with its eastern neighbours. *European Council on Foreign relation. Policy Brief*. URL: <https://ecfr.eu/publication/the-best-defence-why-the-eu-should-forge-security-compacts-with-its-eastern-neighbours/>

14. Gressel, G. (2021). EU Security Compact for the Eastern Neighbourhood: Why unity of command is an issue in politics too. *Clingendael Report. European Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.clingendael.org/pub/2021/the-eastern-partnership/annex-3/>.

15. Hartsö, C. (2022). Eastern Partnership and Security. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1703296/FULLTEXT01.pdf>

16. Instrument contributing to Stability and Peace. Global Europe. *Programme Statements* (2021). URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/eu_budget/db_2021_programme_statement_instrument_contributing_to_stability_and_peace.pdf.

17. Ivasechko, O., Turchyn Ya., Tsebenko O., Vezdenko Ya. (2022). Peculiarities and Prospects of the European Union Involvement in the Settlement of Conflicts on the Territory of the Eastern Partnership Countries. *Politics in Central Europe*. № 18, pp. 633–660.

18. Kaunert, C., Deus Pereira, J. (2023). EU Eastern Partnership, Ontological Security and EU–Ukraine/Russian warfare. *Journal of contemporary European studies*. № 31, p. 1–12.

19. Longhurst, K. (2021). Eastern Partnership Index. URL: <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2020-2021.pdf>

20. Paul, A. (2021). Lessons from the Eastern Partnership: Looking back to move forward. URL: <https://www.epc.eu/en/Publications/Lessons-from-the-Eastern-Partnership-Looking-back-to-move-forward~44d130>

21. Peace and security in 2021 (2021). *European Parliamentary Research Service*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU\(2021\)690669_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU(2021)690669_EN.pdf).

REFERENCES

1. «Eastern Partnership» takes a course on security and conflict resolution (2021). DW. URL: <https://www.dw.com/uk/skhidne-partnerstvo-bere-kurs-na-bezpeku-ta-vyrishennia-konfliktiv/a-60144662> (in Ukrainian).
2. Security of the Eastern Partnership: what prospects are open for Ukraine (2021). *Euro-peiska pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/03/5/7120304/> (in Ukrainian).
3. Dolynska, S. (2019). The Eastern Partnership is ten years old: what Ukraine got and whether the EU will revise its policy. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/vostoch-nomu-partnerstvu-desyat-let-hto-poluchila-ukraina-ibudet-li-es-peresmatrivat-svoyu-politiku-1205243.html> (in Ukrainian).
4. Maksak, G. (2021). Eastern Partnership – perspectives of the multilateral dimension. Ukraine and the Eastern Partnership: the vision of 2025. *Analytical research. NGO «Foreign Policy Council “Ukrainska Prisma”»*, p. 6–12 (in Ukrainian).
5. Martyniuk, V. Security of the Eastern Partnership: EU goals and the advancement of Ukraine. *VoxUkraine*: URL: <https://voxukraine.org/bezpeka-shidnogo-partnerstva-tsili-yes-i-prosuvannya-ukrayini/> (in Ukrainian).
6. Sydoruk, T. (2016). Eastern partnership of the EU in modern realities, problems and prospects. *Foreign Affairs*. № 10, p. 36–39 (in Ukrainian).
7. Sydoruk, T. (2018). Ten years of the Eastern Partnership: time for a review. *Political Life*. No. 1, p. 1–14 (in Ukrainian).
8. Eastern Partnership beyond 2020: Strengthening Resilience – An Eastern Partnership Delivering Results for All (2020). *Portal «Neighborhood of the EU»*. URL: <https://www.euneighbours.eu/uk/east/stay-informed/publications/skhidne-partnerstvo-pislya-2020-roku-posilennya-stiykosti-skhidne#> (in Ukrainian).
9. Turchyn, Ya. Prospects of the Eastern Partnership in the conditions of geopolitical and security changes in the Eastern European region (2016). *Political sciences*. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4362/turchin0.pdf> (in Ukrainian).
10. Turchyn, Ya., Ivasechko, O., Tsebenko, O., Sukhorolska, I., Roslon, D. (2022). Prospects for the development of the EU initiative «Eastern Partnership» in the conditions of geopolitical challenges: monograph. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, 224 p. (in Ukrainian).
11. Bajor, P. (ed) (2021). Eastern Partnership: The Role and Significance in the Process of Transformation of the Countries of Eastern Europe and the South Caucasus. URL: <https://doi.org/10.12797/9788381386425> (in English).
12. Deen, B., Zweers, W., Van Loon, I. (2021) The Eastern Partnership. Three dilemmas in a time of troubles. *Clingendael Report*. URL: <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2021-01/the-eastern-partnership.pdf> (in English).
13. Gressel, G. (2020). The best defence: Why the EU should forge security compacts with its eastern neighbours. *European Council on Foreign relation. Policy Brief*: URL: <https://ecfr.eu/publication/the-best-defence-why-the-eu-should-forge-security-compacts-with-its-eastern-neighbours/> (in English).
14. Gressel, G. (2021). EU Security Compact for the Eastern Neighbourhood: Why unity of command is an issue in politics too. *Clingendael Report. European Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.clingendael.org/pub/2021/the-eastern-partnership/an-nex-3/>. (in English).

15. Hartsö, C. (2022). Eastern Partnership and Security. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1703296/FULLTEXT01.pdf> (in English).

16. Instrument contributing to Stability and Peace. *Global Europe. Programme Statements* (2021). URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/eu_budget/db_2021_programme_statement_instrument_contributing_to_stability_and_peace.pdf. (in English).

17. Ivasechko, O., Turchyn, Ya., Tsebenko, O., Vezdenko, Ya. (2022). Peculiarities and Prospects of the European Union Involvement in the Settlement of Conflicts on the Territory of the Eastern Partnership Countries. *Politics in Central Europe*. № 18, p. 633–660 (in English).

18. Kaunert, C., Deus Pereira, J. (2023). EU Eastern Partnership, Ontological Security and EU–Ukraine/Russian warfare. *Journal of contemporary European studies*, № 31, p. 1–12 (in English).

19. Longhurst, K. (2021). Eastern Partnership Index. URL: <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2020-2021.pdf> (in English).

20. Paul, A. (2021). Lessons from the Eastern Partnership: Looking back to move forward. URL: <https://www.epc.eu/en/Publications/Lessons-from-the-Eastern-Partnership-Looking-back-to-move-forward~44d130>

21. Peace and security in 2021 (2021). European Parliamentary Research Service. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU\(2021\)690669_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU(2021)690669_EN.pdf) (in English).

Матеріал надійшов до редакції 06.06.2023 р.

УДК 327(061.1ЄС):165.72

Наталія Карпчук,

доктор політичних наук, професор

кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Natalia.karpchuk@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-20-32

ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ – ВИКЛИК РОЛІ ЄС ЯК ГЛОБАЛЬНОГО БЕЗПЕКОВОГО АКТОРА

Європейський Союз як регіональна організація відіграє також роль глобального актора через своє активне залучення в сприяння миру, безпеці; запобігання конфліктам і їх вирішення в різних куточках

світу; розвиток стійких демократій; сприяння захисту прав людини; підтримка миру, заснованого на правилах глобального порядку. Така глобальна діяльність формує позитивне сприйняття процесу європейської інтеграції та ЄС загалом. Проте, з іншого боку, Союз стикається зі складними процесами, уключаючи Brexit, терористичні загрози, економічні й фінансові проблеми та зміну потоків імміграції, пандемію COVID-19, російсько-українську війну, санкції проти Росії, зовнішню політику Китаю тощо. Усі вони разом й окремо становлять живильне середовище для розвитку ідей євроскептицизму, що ставить під сумнів і навіть заперечує ефективність євроінтеграційного процесу. Відтак може підірвати довіру до ЄС, зокрема й до його міжнародної діяльності. Партії і лівого, і правого крила експлуатують такі ідеї євроскептиків, як загрози, спровоковані міграцією, неспроможність національних урядів розв'язувати внутрішні проблеми, елітарний характер ЄС, домінування інтересів великих держав у процесі прийняття рішень пан'європейського рівня. Проте останні дослідження Євробарометра засвідчують, що зовнішні виклики, навпаки, більше згуртували пересічних європейців у ставленні до ЄС та його ролі як актора міжнародної безпеки. Зокрема, громадяни простежують такі три основні переваги ЄС: внесок у підтримку миру й зміцнення безпеки, покращення співпраці між державами-членами та економічне зростання на національному рівні. Попри повномасштабну війну, яку росія розв'язала проти України, й усю допомогу, котру ЄС уже надав Україні, узимку 2022–2023 рр. 91 % респондентів погоджуються з наданням гуманітарної допомоги, а 88 % виступають за прийом у ЄС людей, які втікають від війни.

Ключові слова: євроскептицизм, європейська інтеграція, глобальний актор, виклики безпеці, огляди Євробарометра.

Nataliia Karpchuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

EUROSCEPTICISM AS A CHALLENGE TO THE EU ROLE OF A GLOBAL SECURITY ACTOR

The European Union as a regional organization also fulfills the role of a global actor through its active involvement in promoting peace, security, preventing and resolving conflicts in various parts of the world, developing stable democracies, promoting the protection of human rights, and sup-

porting a rules-based global order. Such global activity forms a positive perception of the process of European integration and the EU in general. However, on the other hand, the Union faces complex challenges, including Brexit, terrorist threats, economic and financial problems and changing immigration flows, the COVID-19 pandemic, the Russian-Ukrainian war, sanctions against Russia, China's foreign policy, etc. All of them, together and separately, constitute a fertile environment for the development of Euroscepticism which questions and even denies the effectiveness of the European integration process. Therefore, it can undermine trust in the EU, in particular, in its international activities. Both the left-wing and the right-wing parties exploit such ideas of Eurosceptics as threats caused by migration, the inability of national governments to solve domestic problems, the elitist nature of the EU, and the dominance of the interests of large powers in the decision-making process at the pan-European level. However, the latest Eurobarometer surveys show that external challenges, on the contrary, have united Europeans more in their attitude towards the EU and its role as an actor of international security. In particular, citizens see the following three main advantages of the EU: contribution to maintaining peace and strengthening security, improving cooperation between member states and economic growth at the national level. Despite the full-scale war that Russia unleashed against Ukraine and all the aid the EU has already provided to Ukraine, in the winter of 2022–2023, 91 % of respondents agree with the provision of humanitarian aid, and 88 % favour accepting people fleeing war into the EU.

Key words: Euroscepticism, European integration, global actor, security challenges, Eurobarometer surveys.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Міжнародні відносини розвиваються під тиском таких основних тенденцій, як глобалізація, що призводить до зростання глобальної взаємозалежності, та багатополюсність міжнародної системи, коли з'являються нові центри сили. Це нове глобальне середовище засвідчило відродження, еволюцію або появу нових викликів безпеці. Мир між європейцями сприймається як найбільше досягнення ЄС. В основу європейської інтеграції покладено економічні взаємозалежності між країнами-членами, щоб унеможливити конфлікти й війни в Європі. Такий підхід виявився ефективним упродовж 65 років, коли громадяни ЄС були «об'єднані в розмаїтті» (девіз ЄС – «united in diversity»). Свідченням успіху є Нобелівська премія миру 2012 р., яку ЄС отримав за сприяння примиренню, просування миру, демократії й

прав людини в Європі. Проте за межами ЄС розвиваються конфлікти, котрі впливають на внутрішню безпеку Союзу. У Спільноті вважають, що безпека – це не лише військова сила, а також верховенство права, права людини, демократія, належне управління, гуманітарна допомога, співробітництво в галузі розвитку й запобігання конфліктам [10].

Проте потужна зовнішня діяльність ЄС та держав-членів у сфері безпеки наражається на внутрішні виклики, що провокують зростання популізму, ксенофобії, нетерпимості, розбрату, зниження підтримки рішень пан'європейських інституцій тощо, що, своєю чергою, ставить під сумнів ефективність усього проєкту ЄС і його безпекової складової частини зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику безпекових викликів ЄС широко досліджували закордонні науковці Т. Ренард, Ф. Дювель, Р. Янгс, Б. Волмер. Роль ЄС як глобального безпекового актора аналізували К. Каунерт, К. Зволскі, Д. Дуна, Т. Тарді та ін. Євроскептицизм був у колі наукових інтересів К. Флада, А. Щербяка, П. Тагарта, Н. Брак, М.-Ю. Кодруз-Басезку, С. Ушервуда, О. Оськіна й ін. Проте поза науковим дослідженням залишилося питання потенційного впливу євроскептицизму на позитивне сприйняття ролі ЄС як глобального актора системи безпеки.

Ми припускаємо, що євроскептицизм може підривати довіру громадян до безпекової політики ЄС і применшувати роль ЄС як глобального актора у сфері безпеки.

Мета дослідження – проаналізувати, чи впливають євроскептичні настрої на позиціонування ЄС як глобального актора міжнародної системи безпеки. Завдання статті – з'ясувати сучасні виклики безпеки ЄС і його ролі як глобального актора; окреслити потенційні виклики євроскептицизму; дослідити сприйняття ЄС та його міжнародної безпекової політики громадянами Євросоюзу.

Методологічною основою є праці закордонних учених з окресленої проблематики, статистичні звіти Євробарометра за 2022–2023 рр.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Європейський Союз та держави-члени залучені в усьому світі для сприяння миру, безпеці, добробуту й інтересам європейських громадян. Із цією метою ЄС працює, щоб запобігати та вирішувати конфлікти, розвивати стійкі демократії, сприяти захисту прав людини й сталому розвитку, а також підтримувати кооперативний й заснований на правилах

глобальний порядок. Підтвердженням глобальної ролі ЄС є статистичні показники за 2021–2022 рр.:

- на Європейський Союз припадає 14,6 % світового імпорту та експорту;
- ЄС сприяє глобальному розвитку: сукупно держави-члени інвестують більше за решту світу – €70,2 млрд у 2021 р.;
- у 2022 р. 6600 правозахисників отримали підтримку ЄС;
- ЄС і його країни-члени є донором № 1 гуманітарної допомоги: у 2023 р. передбачено €1,7 млрд на харчування, житло, освіту та охорону здоров'я в понад 110 країнах (більшість – в Африці на південь від Сахари);
- Global Gateway – європейська стратегія, щоб краще з'єднати світ: €300 млрд в інвестиціях у глобальну інфраструктуру на період 2021–2027 рр.; підтримує зелений і цифровий переходи по всьому світу; має п'ять інвестиційних пріоритетів, а саме: «Цифровий», «Клімат та енергія», «Транспорт», «Охорона здоров'я», «Освіта та дослідження»;
- у 2021 р. виділено €23,4 млрд для підтримки країн, що розвиваються, у сфері зменшення викидів парникових газів й адаптації до впливу змін клімату;
- із моменту спалаху COVID-19 на початку 2020 р. «Командна Європа» (Team Europe) виділила €40 млрд підтримки для країн-партнерів; ЄС експортував понад 1,4 млрд доз вакцин у понад 150 країн;
- ЄС є постачальником безпеки: понад 5000 солдатів, поліції й спеціальних радників на трьох континентах у 21 цивільній та військовій місіях й операціях із запобігання конфліктам і розбудові миру;
- із 2000 р. розгорнуто 200 місій спостереження за виборами в більш ніж 75 країнах для зміцнення та підтримки демократії [22].

С. Каунерт і К. Зволскі наголошують на проблемних моментах концепту «безпека» на рівні ЄС, зокрема: 1) труднощі у відмежуванні політики безпеки від інших політик ЄС, які не пов'язані з безпекою, через спірний характер концепції безпеки; 2) різне сприйняття безпеки в державах-членах, навіть якщо є згода щодо стратегій безпеки на рівні ЄС; 3) слабкість «стратегічного бачення», яке б допомогло краще використовувати різноманітні інструменти безпеки, що наявні в розпорядженні ЄС; 4) забезпечення узгодженості в розробці та реалізації політики міжнародної безпеки ЄС [13, с. 1].

Певну синергію підходів запропоновано в «Стратегічному компасі для безпеки й оборони» [2], який Рада ЄС затвердила 21 березня 2022 р., «коли війна повернулася в Європу». Мета «Компасу...» – посилити політику безпеки й оборони ЄС до 2030 р. й зробити ЄС міцнішим і більш спроможним провайдером безпеки. Серед нових безпекових загроз виокремлюють:

- гібридні стратегії, кібератаки, кампанії дезінформації, пряме втручання у вибори та політичні процеси, економічний примус й інструменталізацію потоків нелегальної міграції, котрі використовують державні та недержавні суб'єкти;

- хибне тлумачення законів деякими державними суб'єктами, щоб реалізувати власні політичні, економічні й військові цілі;

- нові ІКТ, які застосовують конкуренти ЄС, щоб отримати стратегічні переваги та підвищити ефективність власних гібридних кампаній;

- ситуація невизначеності, створена пандемією Covid-19, яка стала «вдалим тлом» для поширення шкідливих і неправдивих наративів;

- суперечливість та проблемність вільного й безпечного доступу до глобальних стратегічних доменів;

- перетворення кіберпростору в поле для стратегічної конкуренції;

- часті й усе складніші кібератаки на ЄС.

Одним із важливих викликів для ЄС як суб'єкта безпеки за останнє десятиліття була зміна внутрішнього та міжнародного контексту, у якому потрібно формулювати й упроваджувати політику [1]. Х. Дійкстра виокремлює три виклики [8]:

1) посилення суперечок усередині ЄС, яке стало особливо помітним після економічної та фінансової кризи, вплинуло на зовнішню політику й політику безпеки ЄС [15]. Партії та групи євроскептиків відкрито ставлять під сумнів необхідність ЄС і його зовнішньої політики та політики безпеки. Уряди все частіше вдаються до вето й блокувань, що ускладнює ЄС ефективне досягнення цілей безпеки;

2) дедалі більша фрагментація регіонів у європейському сусідстві та за його межами [14]. Наприклад, конфлікти в Лівії й Сирії не просто затяжні, але також уключають безліч акторів і сторін, які вимагають справді інтегрованого, а отже, надзвичайно складного для реалізації підходу з боку ЄС;

3) конкурентна багатополлярність створює серйозний виклик для ЄС як суб'єкта безпеки [6]. Хоча раніше ЄС зазвичай мав повну підтримку міжнародних інституцій та інших держав у конфліктних країнах, зараз він конкурує з іншими країнами, які дотримуються інших поглядів на порядок денний, що також можуть діяти через спонсорованих державою недержавних акторів, наприклад група Вагнера, котру підтримує кремль, щоб зірвати цілі ЄС.

Окрім того, існує низка викликів, пов'язаних зі співпрацею ЄС та окремих країн, зокрема Туреччиною, державами Середземноморського регіону, Африки, Китаєм [7].

Європа стикається зі складними процесами, уключаючи Brexit, терористичні загрози, економічні й фінансові коригування та зміну потоків імміграції, пандемію, російсько-українську війну, санкції проти росії, нечіткості «загадкову» зовнішню політику Китаю тощо. Усі вони разом та окремо становлять живильне середовище для розвитку ідей євроскептицизму, які згодом можуть (не завжди) посилювати позиції популістів і провокувати націоналістичні настрої. Для держав ЄС та їхніх громадян євроскептицизм загрожує підірвати єдність ЄС у складний час. Зазначені виклики самі по собі можуть посилити підтримку євроскептичних партій, що загрожують існуванню Європейського Союзу в його сучасній формі [24].

Концепт «євроскептицизм» традиційно позначає тих, хто є скептиком або виявляє опозицію до подальшої європейської інтеграції, іноді – у поєднанні з бажанням відновити національний суверенітет у поточному процесі європейської інтеграції. Існує й ширше тлумачення: євроскептицизм став загальним терміном для опозиції до процесу європейської інтеграції. Концепція євроскептицизму поширена в Європі. Її використовують усі сектори, соціальні актори, політичні партії та країни Союзу для опису будь-якої опозиції процесу інтеграції. Тому євроскептицизм варіює від тих, хто виступає проти деяких інституцій і політики ЄС та прагне реформ (м'який євроскептицизм), до тих, хто прямо виступає проти членства в ЄС і вважає неможливим реформувати ЄС (жорсткий євроскептицизм) [11]. Деякі євроскептики зосереджуються на вимозі зменшити міграцію, інші просувають ідею про те, що ЄС – це «домінування еліт і великих держав за рахунок народних класів» [12, с. 512].

Євроскептицизм також розуміють як дискурсивне формування аргументів, котрі використовують політичні актори, коли відмовляються від політики ЄС. Природа євроскептицизму є реактивною: євроскептичні аргументи стосуються не лише самого процесу європейської інтеграції, а й дискурсу виправдання, що використовують політичні актори для легітимізації цього процесу [23, с. 6]. Зауважимо, що під парасолькою євроскептицизму існують так звані «сірі зони», тобто групи, індивіди, які критично ставляться до ЄС, але не є справжніми євроскептиками відповідно до визначення цього поняття: політичні сили, котрі виступають за перегляд Договору з метою ренаціоналізації певних повноважень ЄС, чи ті, котрі критично ставляться до певних заходів ЄС або євро [3].

Згідно з П. Таггартом та А. Щербіаком [21, с. 3], існують три основні чинники, які призводять до зростання євроскептицизму в Європі: 1) прагнення відхилити «дозвільний консенсус», особливо в період затвердження Маастрихтського договору; 2) стимулювання інтересу до

європейських питань завдяки тенденції вдаватися до референдумів для ратифікації договорів; 3) процедура інтеграції, котра розширила масштаби інтеграційного проєкту.

Останніми роками, на думку К. Штубенраух і колег, відбулися послаблення жорсткого євроскептицизму та посилення м'якого євроскептицизму, оскільки євроскептики убачають більше потенціалу в критиці поточної політики інституцій ЄС і виступають за її заміну політикою, що відображає їхні власні ідеології. Традиційно євроскептичні партії залучали виборців, пропонуючи радикальні альтернативи з питань, які резонували з проблемами громадян [20].

Проте, якого б виду євроскептицизм не був, він провокує сумніви й недовіру як до всього євроінтеграційного процесу, так і до політики ЄС. «Це – один із найбільших викликів для архітектури нової Європи» [5, с. 53]. Створення Європейського Союзу, окрім економічного прогресу, мало на меті зменшити вплив національного чинника у відносинах між державами. Після двох світових воєн із сильними етнонаціоналістичними акцентами європейці вірили, що створення спільного простору – це спосіб зменшити соціально-економічний і національний егоїзм, характерний для суверенних держав. Архітектори Європейського Союзу спиралися на те, що загальний добробут призведе до загальної толерантності. «Це був абсолютно раціональний аргумент, але вони недооцінили ірраціональну силу людей і етносів» [5, с. 53].

Із розширенням повноважень і можливостей Європейського Союзу зростає інтерес громадян до питань ЄС та інтеграції. У 1960–1980-х рр. проєкт Європейської Спільноти розвивався за мовчазної згоди більш-менш пасивного, «слухняного» населення. Політичні еліти з ентузіазмом підтримали інтеграційний процес й зуміли залучитися підтримкою громадян. Проте з 1990-х рр. (ратифікація Маастрихтського договору, 1991 р.), коли ЄС почав займатися не лише економічними, а й політичними питаннями, зіткнувся з великими труднощами [17, с. 89]. Союзу почали закидати брак легітимності й акцентувати увагу на дефіциті демократії у всій його діяльності. У питаннях розвитку ЄС відбувається розрив між населенням, котре знижує свою підтримку євроінтеграції, і політичною елітою, що й породило появу концепції євроскептицизму. Вважається, що процес інтеграції посилив виконавчу владу ЄС на шкоду національним парламентам. Відтак проблеми можуть видаватися ще гострішими, бо національні парламенти не завжди спроможні самотійно їх розв'язати. Це, своєю чергою, формує «благодатне поле» для правих і лівих партій євроскептиків.

Праві євроскептичні партії зазвичай асоціюються з культурним аспектом опозиції в ЄС, тоді як їхня ліва альтернатива традиційно коренить свій скептицизм в економіці. Ультраправі партії є практично в кожній країні-членові ЄС: Національний фронт у Франції, Північна ліга в Італії, Голландська партія свободи в Нідерландах, Партія свободи в Австрії, Золотий світанок у Греції, Йобб'їк в Угорщині, Світанок прямої демократії в Чехії, АТАКА в Болгарії й т.ін. Усі ці партії виступають проти євро та іммігрантів. Вони були представлені в урядах Італії, Австрії та Нідерландів і підтримували правоцентристські коаліції в Данії й Норвегії. Методи ультраправих політичних партій спричинили зростання євроскептичних настроїв у ЄС [16, с. 54]. Ліві євроскептики – це Австрійська лейбористська партія, Народний рух проти ЄС (Данія), Ліва партія (Франція), Угорська робітничка партія, АНТАРСІЯ (Греція), Комуністична партія Італії та ін.

Євроскептики також представлені в Європейському парламенті. Н. Брак проаналізувала їхню поведінку й виокремила такі їх типи: 1) займають позицію аутсайдера через стратегію порожнього стільця («прогульник»), 2) галасливу опозицію (публічний оратор); 3) відносно добре інтегровані в парламентську гру і вирішують брати в ній участь через активне обговорення (прагматик) або 4) шляхом компромісу зі своїми євроскептичними переконаннями, якщо не мають змоги впливати на законодавчий процес із чутливих питань (учасник). Загалом, навіть незважаючи на зростання успіху на останніх виборах до Європарламенту, ці актори залишаються надто неорганізованими, маргінальними та неоднорідними, щоб впливати на обговорення в ЄП чи прийняття рішень у Європі. Однак вони можуть впливати на національному рівні, чинячи тиск на головні партії з європейських питань [4, с. 348]

Проте останні опитування Євробарометра засвідчують високу підтримку ЄС громадянами.

Спеціальний Євробарометр, представлений у травні 2022 р., демонструє, що громадяни ЄС найважливішим пріоритетом 2022 р. вважають безпеку та захист (34 %) (друга позиція – автономність ЄС і держав-членів в енергозабезпеченні (26 %), третя – покращення економічної ситуації в ЄС (24 %)), а також співпраця в безпековій сфері в межах ЄС (19 %), боротьбу з тероризмом (16 %), гуманітарну допомогу іншим країнам (15 %), боротьбу з дезінформацією в ЄС (11%) й ін. 93% європейців переконані, що війна в країнах-сусідах ЄС є головним викликом для внутрішньої безпеки ЄС. Вісім із десяти (81 %) виступають за спільну політику оборони та безпеки країн-членів ЄС, 13 % – проти й 6 % – не визначилися. 75 % європейців підтримують спільну зовнішню політику

держав-членів ЄС, 17 % – проти, 8 % відповіли «не знаю». У всіх 27 країнах-членах понад дві третіх респондентів схвалюють спільну політику оборони та безпеки держав-членів ЄС. Рівень підтримки варіює від 90 % у Литві до 67 % у Болгарії й Австрії. Найбільша частка респондентів, котрі висловилися «проти», є у Швеції (28 %), Данії, Австрії (26 %) і Болгарії (20 %). 80 % громадян Спільноти вважають, що «голос ЄС має значення у світі» [18].

Опитування Євробарометра восени 2022 р. засвідчили, що громадяни простежують такі три основні переваги ЄС: внесок у підтримку миру та зміцнення безпеки, покращення співпраці між державами-членами й економічне зростання на національному рівні. 47 % громадян позитивно ставляться до ЄС (проте це на 5 % менше в порівнянні з квітнем-травнем 2022 р.), 14 % негативно оцінюють ЄС (+2 %), 38 % є нейтральними (+2 %). Порівняно з листопадом-груднем 2021 р. та квітнем-травнем 2022 р., імідж ЄС дещо погіршився, але в розрізі довготривалої тенденції картина ще позитивна. В усіх державах-членах домінує позитивне сприйняття ЄС [9].

Повномасштабна війна рф проти України спровокувала нові виклики для безпеки ЄС і глобальної безпеки. Здавалося б, це вигідна основа для євроскептиків указати на загрози подальшої європейської інтеграції для громадян ЄС. Проте черговий огляд Євробарометра (зима 2022–2023) [19] засвідчив, що громадяни ЄС продовжують демонструвати непохитну солідарність з Україною. 91 % респондентів погоджуються з наданням гуманітарної допомоги, а 88 % виступають за прийом у ЄС людей, які втікають від війни. Надання фінансової підтримки Україні схвалюють 77 %, тоді як запровадження економічних санкцій проти російського уряду, компаній і фізичних осіб підтримують 74 % опитаних. Європейці переважно схвалюють заборону мовлення російських державних медіа (67 %) і підтримують фінансування ЄС закупівлі та постачання військової техніки в Україну (65 %). Загалом більшість європейських громадян (56 %) залишаються задоволеними реакцією Європейського Союзу на російське вторгнення в Україну. 77 % респондентів ЄС підтримують спільну політику оборони та безпеки серед держав-членів ЄС, 16 % (така сама частка, як і влітку 2022) виступають проти. 80 % вважають, що закупівля військового обладнання країнами-членами повинна бути краще скоординована, а 69 % – що ЄС повинен зміцнити свій потенціал для виробництва військового обладнання.

47 % європейців схильні довіряти ЄС, а 32 % – національним урядам. 45 % європейців оцінюють позитивно імідж ЄС, 36 % – нейтрально, 18 %

– негативно. 62 % кажуть, що вони оптимістично дивляться на майбутнє ЄС (на 3 % менше в порівнянні з літом 2022 р., але подібно до рівня, зафіксованого в лютому 2022 р., до агресії росії проти України) [19].

Отже, можемо зробити висновок, що, попри потенційну загрозу євроскептицизму підірвати довіру до ЄС, процесу європейської інтеграції й до ролі ЄС як глобального донора з безпеки, громадяни Союзу позитивно оцінюють зусилля ЄС у сфері безпеки та оборони, особливо в умовах нових загроз, спричинених війною РФ проти України.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЄС – глобальний лідер у сфері безпеки, оскільки надає потужну допомогу правозахисникам у різних куточках світу, є донором № 1 гуманітарної допомоги, а також постачальником безпеки у світі через 21 цивільну й військову місії та операції із запобігання конфліктам і розбудові миру, через місії спостереження за виборами. Для посилення й кращого розуміння спільної безпекової політики в березні 2022 р. прийнято «Стратегічний компас для безпеки й оборони», мета якого – зробити ЄС міцнішим і більш спроможним провайдером безпеки, оскільки сучасні виклики безпеці спровоковані діяльністю як державних, так і недержавних суб'єктів. Одним із важливих викликів для ЄС як суб'єкта безпеки за останнє десятиліття була зміна внутрішнього та міжнародного контексту, у якому потрібно формулювати й упроваджувати політику. Зокрема, посилення суперечок усередині ЄС, що стало особливо помітним після економічної та фінансової криз, вплинуло на зовнішню політику й політику безпеки ЄС. Партії та групи євроскептиків відкрито ставлять під сумнів необхідність ЄС і його зовнішньої політики та політики безпеки. Уряди все частіше вдаються до вето і блокувань, що ускладнює ЄС ефективно досягнення цілей безпеки.

Архітектори Європейського Союзу вірили, що створення спільного простору – це спосіб зменшити соціально-економічний і національний егоїзм, характерний для суверенних держав; загальний добробут приведе до загальної толерантності. Спочатку євроінтеграційний процес спирався на активну політичну еліту й пасивних громадян. Проте з розширенням повноважень і можливостей Європейського Союзу зростає інтерес громадян до питань ЄС та інтеграції. Із 1990-х рр. у питаннях розвитку ЄС відбувається розрив між населенням, котре знижує свою підтримку євроінтеграції, і політичною елітою, що й породило появу концепції євроскептицизму як опозиції розширення Спільноти. Ця опозиція досить

розмаїта й охоплює і праві, і ліві партії. Праві євроскептичні партії зазвичай асоціюються з культурним аспектом опозиції в ЄС, тоді як їхня ліва альтернатива традиційно пов'язана зі скептицизмом в економічних питаннях. У кожній державі-членові є такі партії, деякі з них представлені в Європейському парламенті. І попри те, що вони залишаються надто неорганізованими, маргінальними та неоднорідними, щоб впливати на обговорення в ЄП чи прийняття рішень у Європі, усе ж можуть впливати на розгляд європейських питань на національному рівні, чинячи тиск на головні партії.

Однак дослідження Євробарометра за 2022–2023 рр., коли, здавалося б, виклики для європейської безпеки є найбільшими за останній час, демонструють широку підтримку ЄС, його політик, ролі провайдера міжнародної безпеки громадянами держав-членів. Очевидно, у сучасних умовах євроскептичні настрої – це більше поле діяльності політиків, аніж справжні інтереси пересічних громадян. Проте в умовах невизначеності можуть з'являтися «чорні лебеді», тому проблематика євроскептичних настроїв у суспільстві, нових безпекових викликів може бути темою наступних наукових розвідок.

REFERENCES

1. Alcaro, R. (2021). The Constraints on the EU Foreign and Security Policy, *JOINT Briefs*, No. 1, May. URL: <https://www.jointproject.eu/?p=180>
2. A Strategic Compass for Security and Defence For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security, 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>
3. A Strength for Europe: the Value of Euroscepticism in Current Debates. *Clingendael Magazin*, May 27, 2016. URL: <https://www.clingendael.org/publication/strength-europe-value-euroscepticism-current-debates>
4. Brack, N. (2015). The roles of Eurosceptic Members of the European Parliament and their implications for the EU. *International Political Science Review*, 36 (3), pp. 337–350. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0192512115571590>
5. Condruz-Bacescu, M. (2014). Euroscepticism Across Europe: Drivers and Challenges. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 6, issue 2, pp. 52–59.
6. Dandashly, A. et al. (2021). Multipolarity and EU Foreign and Security Policy: Divergent Approaches to Conflict and Crisis Response, *JOINT Research Papers*, No. 6, December. URL: <https://www.jointproject.eu/?p=697>.
7. Dejaifve, A. (2021). Can the European Union become a global actor? *Paris School of International Affairs*. URL: <https://www.sciencespo.fr/psia/content/can-eu-become-global-actor.html>
8. Dijkstra, H. (2022). The War in Ukraine and Studying the EU as a Security Actor, *The International Spectator*, April 22. URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/war-ukraine-and-studying-eu-security-actor>

9. Eurobarometer 98.1. Parlemeter 2022, *DG Comm*, December 2022. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/EP_Autumn_2022__EB042EP_report_en.pdf
10. European Union External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/about-european-external-action-service_en
11. Euroscepticism, *European Centre for Populism Studies*, 2022. URL: <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/euroscepticism/>
12. Halikiopoulou, D., Nanou, K., Vasilopoulou, S. (2012). The paradox of nationalism: the common denominator of radical right and radical left Euroscepticism. *European Journal of Political Research*, 51 (4), pp. 504–539.
13. Kaunert, C., Zwolski, K. (2013). *The EU as a global security actor: a comprehensive analysis beyond CFSP and JHA*. Basingstoke, GB: Palgrave Macmillan. URL: https://www.researchgate.net/publication/313365396_The_EU_as_a_Global_Security_Actor_A_Comprehensive_Analysis_beyond_CFSP_and_JHA#fullTextFileContent.
14. Levallois, A. (2021). Regional Fragmentation and EU Foreign and Security Policy, *JOINT Research Papers*, No. 3, November. URL: <https://www.jointproject.eu/?p=639>
15. Lovato, M. (2021). The Internal Contestation of EU Foreign and Security Policy: A Literature Review of the Implications of Intra-EU Contestation on Crises and Conflicts, *JOINT Research Papers*, No. 1, September. URL: <https://www.jointproject.eu/?p=516>.
16. Ozlem Ultan, M., Ornek, S. (2015). Euroscepticism in the European Union. *International Journal of Social Sciences*, vol. IV, No. 2, pp. 49–57.
17. Peterson, J., Shakleton, M. (Eds) (2001). *The Institutions of the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
18. Special Eurobarometer 526 (2022). Key Challenges of our Times – The EU in 2022. Report, April-May. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Key_Challenges_The_EU_in_2022_ebs526_Report_EN.pdf
19. Standard Eurobarometer 98 – Winter 2022–2023 – The EU’s response to the war in Ukraine (2023). Report. *European Commission*, January–February. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Eurobarometer_Standard_98_Winter%202022-2023_EU_response_to_war_in_Ukraine_en.pdf
20. Stubenrauch, C., Stracca, L. et al. (2019). Global lessons from Euroscepticism. *VoxEU*, September 20. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/global-lessons-euroscepticism>
21. Taggart, P., Szczerbiak, A. (2002). The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States, ‘*Opposing Europe Research Network*’ Working Paper, No. 6, pp. 1–45.
22. The EU as a Global Actor, 2023, URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/inside_draft_EN-2023_web.pdf
23. Trenz, H. J., De Wilde, P. (2009). Denouncing European Integration Euroscepticism as Reactive Identity Formation, *Working Paper*, No.14, pp.1–23.
24. Vergani, M., Bliuc, A-M. et al. (2019). United in Diversity, Divided in Adversity? Support for Right-Wing Eurosceptic Parties in the Face of Threat Differs Across Nations. *National Center for Biotechnology Information*, August, 14. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6702969/>

Матеріал надійшов до редакції 17.05.2023 р.

УДК 339.97:338.48.021-44(1-87)

Анатолій Парфіненко,

кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства,

Харківський національний економічний університет імені В. Н. Каразіна;

parfinenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-5951-0230

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-33-51

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЛІБЕРАЛЬНОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Досліджуються особливості становлення та розвитку міжнародного режиму подорожей і туризму як структурного компонента формування ліберального світового порядку. Відзначається, що світовий туристичний проєкт активно просувався Заходом як утілення парадигми «ліберального інтернаціоналізму» – порядку, який утворився під час холодної війни на основі американської ліберальної гегемонії. Він передбачав поширення демократії, захист прав людини, міжнародну взаємодію через багатосторонні інститути, вільну торгівлю й свободу пересування.

Стверджується, що міжнародний режим подорожей та туризму представлений багатосторонніми інститутами й угодами, нормами та цінностями, які становлять фундаментальні основи ліберального світового порядку. Зокрема, він безпосередньо пов'язаний і походить від правових норм, що стверджують свободу пересування, право на дозвілля та відпочинок. На інституціональному рівні формування міжнародного режиму подорожей і туризму пов'язане з діяльністю Всесвітньої туристичної організації та інших установ ООН. Центральними концептами дискурсу світової туристичної політики стали лібералізація режимів мобільності, поглиблення зовнішньоекономічних відносин між країнами у сфері туризму, подолання глобальної нерівності та відсталості, реалізація через туризм ідей розвитку й соціального прогресу, установлення взаєморозуміння та миру між націями, побудова демократичного та справедливого суспільства, заснованого на космополітичних ідеях усесвітньої гостинності. Зроблено висновок, що міжнародний туризм і подорожі відіграли важливу роль у подоланні блокового протистояння в роки холодної війни й у поваленні комуністичних режимів у Європі. У

постбіополярну епоху мобільність постала як усепроникливий дискурс ліберальної демократії та ринкової економіки. Подорожі стали важливою основою інтеграційних процесів у Європі й демократичних перетворень у постсоціалістичних країнах.

Ключові слова: міжнародний туризм, ліберальний міжнародний порядок, світова політика, світова туристична політика, міжнародний режим подорожей та туризму.

Anatoliy Parfinenko,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

ORCID ID: 0000-0001-5951-0230

INTERNATIONAL TOURISM AS A COMPONENT OF THE LIBERAL WORLD ORDER

The article examines the features of the formation and development of the international travel and tourism regime as a structural component of the formation of a liberal world order. It is noted that from the middle of the XX century the world tourism project has actively been promoted by the West as the embodiment of the paradigm of «liberal internationalism» – the order that was formed during the Cold War on the basis of American liberal hegemony. It envisioned the spread of democracy, protection of human rights, international interaction through multilateral institutions, free trade and freedom of movement.

It is argued that the international travel and tourism regime is represented by multilateral institutions and agreements, norms and values that constitute the fundamental foundations of the liberal world order. In particular, it is directly related to and derives from legal norms affirming freedom of movement, the right to leisure and recreation. At the institutional level, the formation of the international travel and tourism regime is related to the activities of the World Tourism Organization and other UN agencies. The central concepts of the discourse of world tourism policy have become: liberalization of mobility regimes, deepening of foreign economic relations between countries in the field of tourism, overcoming global inequality and backwardness, implementing the ideas of development and social progress through tourism, establishing mutual understanding and peace between nations, building a democratic and just society based on the cosmopolitan ideas of world hospitality. It is concluded that international tourism and travel have played an important role in overcoming the bloc confrontation during the Cold War years and in overthrowing the communist regimes in Europe. In the post-bipolar era, mobility has emerged as a pervasive discourse of liberal democracy and market economy. Travel has become an important basis for integration processes in Europe and democratic transformations in post-socialist countries.

Key words: international tourism, liberal international order, world politics, world tourism policy, international regime of travel and tourism.

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми. Міжнародний туризм уже тривалий час є однією з найприбутковіших галузей світової економіки. Світова туристична галузь забезпечує близько 10 % світового ВВП, що змушує багатьох дослідників розглядати туризм передусім як соціально-економічне явище. Однак транснаціональний характер глобальних туристичних потоків і їх економічний вплив мають важливі соціально-культурні та політичні наслідки, які позначаються на міжнародно-політичній взаємодії, що перетворює міжнародний туризм на об'єкт світової політики, котрий привертає дедалі більше уваги.

Глобально-політичний вимір туристичної мобільності яскраво проявився під час пандемії Covid-19, яка змусила людство переосмислити цінність туристичних контактів як одного з найбільших досягнень глобалізації та ліберального світового порядку. Пандемія супроводжувалася не лише закриттям кордонів, запровадженням обмежень на подорожі й соціальним дистанціюванням. Побічними наслідками пандемії стали ізоляція та часткова деглобалізація світу, розквіт авторитарних режимів і, зрештою, російське вторгнення в Україну. Нинішня криза ліберального інтернаціоналізму диктує необхідність дослідження ролі туризму та подорожей у формуванні й просуванні концептуальних основ ліберального світового порядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Можливості, які відриває міжнародний туризм для економіки та соціальної динаміки, добре вивчені. В українському туристологічному дискурсі вони представлені в публікаціях О. Любіцевої, М. Мальської, І. Смірнова, Т. Ткаченко й ін., які розглядають туризм як складну соціально-економічну систему та галузь світового господарства. Вивчення туризму як інструменту міжнародно-політичної взаємодії, форми публічної дипломатії, м'якої сили держави, формування її міжнародного іміджу, неоліберального інструменту геополітичного впливу представлено в монографічних роботах і публікаціях А. Парфіненко [1, 2 та ін.]

У дослідженнях західних науковців розуміння політичного потенціалу туризму, у тому числі в межах міжнародно-політичної науки представлено передусім у межах парадигми неолібералізму. У контексті транснаціонального дискурсу Дж. Розенау відносить подорожі

та туризм, як і інші соціальні інститути, групи й процеси, до числа учасників міжнародних відносин, «акторів поза суверенітетом» [3]. У класичних роботах Р. Кеохейна та Дж. Ная туризм розглядається в контексті «комплексної взаємозалежності» [4]. Вільне пересування людей (туристів, мігрантів, робочої сили), товарів і послуг визначається як один зі стовпів ліберального світового порядку в роботах Дж. Айкенбері [5], Д. Міршаймера [6], Ф. Фукуяма [7] та ін. Значну увагу науковців привернув вплив Covid-19 на обмеження свободи пересування. Водночас визначення ролі міжнародного туризму в підтримці нормативних основ ліберального світового порядку потребує додаткових досліджень.

Мета статті – визначити сутність і простежити еволюцію міжнародного режиму туристичних подорожей та його роль у підтримці ліберального світового порядку.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний ліберальний міжнародний порядок (Liberal International Order, далі – LIO) ґрунтується на правилах та нормах, що сполучають поширення демократії, захист прав людини, міжнародну взаємодію через багатосторонні інститути, вільну торгівлю товарами й послугами, свободу пересування та ін.

Туризм і подорожі як структурний компонент LIO безпосередньо пов'язані й походять від правових норм, що стверджують свободу пересування, право на дозвілля та відпочинок. Уперше на рівні міжнародного права ліберальна ідея свободи пересування отримує оформлення в ухваленій ООН 10 грудня 1948 р. Загальній декларації прав людини. У статті 13 Декларації визначено право вільного пересування та проживання як усередині держави, так і право вільно залишати й повертатися до країни проживання [8]. Свобода пересування та право на відпочинок і відпустку закріплюється й у таких основоположних документах ООН, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) [9] і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) [10].

Міжнародний порядок сформувався навколо таких важливих структур, як ООН, Міжнародний валютний фонд, Генеральна угода з тарифів і торгівлі (нині – Світова організація торгівлі), Світовий банк та ін. З утворенням інституційної системи Європейської економічної спільноти (пізніше – ЄС) міжнародний порядок набув ще більш усталених форм. А із закінченням холодної війни та розпадом біполярної системи міжнародних

відносин ліберальна модель поширилася на посткомуністичний світ, що забезпечило універсалізацію міжнародної співпраці.

Загальноприйнятого визначення ЛІО наразі не існує. Визнанням авторитетом у дослідженні ЛІО вважається американський науковець Дж. Айкенбері. Однак і він пропонує доволі розпливчасті формулювання, часто називаючи ЛІО «ліберальним інтернаціоналізмом». Дж. Айкенбері визначає його як «відкритий і заснований на правилах міжнародний порядок» [11, р. 56], який закріплений в інститутах на кшталт ООН та нормах багатосторонності, або як багатогранний і розгалужений міжнародний порядок, організований навколо економічної відкритості, багатосторонніх інституцій, співпраці у сфері безпеки й демократичної солідарності [5]. Дж. Айкенбері відділяє американську гегемонію від реального міжнародного порядку, підкреслюючи, що міжнародний порядок – це не просто результат концентрації влади або нав'язана однією державою політична формація. Адже він формується нормами, принципами, інститутами, режимами, які визначають поведінку держав [12, р. 20].

У контексті цієї публікації важливо підкреслити зв'язок ЛІО з міжнародними інститутами та режимами. Ступінь інституціоналізації туризму в постіндустріальному суспільстві й надання йому політичної суб'єктності, на нашу думку, дають змогу стверджувати про формування міжнародного режиму туристичних подорожей. На інституційному рівні формування міжнародного режиму подорожей і туризму пов'язане з діяльністю Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) та ін. установ ООН. До них належать Економічна й соціальна рада ООН (ЕКОСОП), Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд, Конференція ООН із торгівлі й розвитку, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародний союз залізниць, ЮНЕСКО, ПРООН. Ще низка організацій регулює режим міжнародних подорожей як побічний результат своїх центральних мандатів. Серед них – Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Всесвітня митна організація, Всесвітня організація охорони здоров'я та ін.

Становлення й еволюція міжнародного туризму як складової частини ЛІО відбувалися в геополітичних умовах холодної війни, блокового протистояння та деколонізації світу. Ліберальний міжнародний порядок, який сформувався після Другої світової війни, відображав біполярний характер міжнародної системи та поширювався лише в межах західного блоку. Як зазначає з цього приводу Дж. Айкенбері, ранній післявоєнний західний ліберальний порядок був переважно атлантичною регіональною

спільнотою, тоді як ліберальна система після холодної війни мала ширше глобальне охоплення [5]. У цьому сенсі важливо підкреслити, що світовий туристичний проєкт розвивався навколо ідей та інституцій, пов'язаних із Заходом, але не обмежувався Західним блоком. Він поширювався на країни «третього світу», а з початком «хрущовської відлиги» та курсом СРСР на «мирне співіснування» туристичні подорожі охопили країни соціалістичного табору. І, незважаючи на те, що міжнародний туризм утілював ідеологічні дискурси холодної війни, він став предметом саме міжнародної співпраці, а ліберальна політика спрощення подорожей часто ухвалювалася на основі консенсусу й частково поширювалася в країнах Східного блоку. Тому навіть в умовах біполярної системи туристичні подорожі крізь «залізну завісу» виконували функцію культурної дипломатії та мали важливе суспільно-політичне значення, сприяючи поширенню норм і цінностей західного світу.

Виникнення міжнародної туристичної політики як структурного компонента ЛІО тісно пов'язане з поглибленням трансатлантичної співпраці між США і Європою, а також із програмою відновлення Європи, відомою як План Маршала. Програма іноземної допомоги американського уряду післявоєнній Європі передбачала не лише стимулювання розвитку промислового виробництва, сільського господарства та торгівлі, а й підтримку туристичних подорожей американців на Європейській континент. Ідея була геніально проста. Оскільки туризм у міжнародній торгівлі визнавався «невидимим експортом», туристичні потоки з Нового світу в Європу пропонувалося використати як інструмент оздоровлення платіжних балансів європейських економік [13]. Уже на початку 1950-х Європейська туристична комісія почала просування Європи як єдиного туристичного напрямку на ключових американських ринках.

Світовий туристичний проєкт активно просувався США як утілення парадигми «ліберального інтернаціоналізму» – порядку, який утворився під час холодної війни на основі американської ліберальної гегемонії [5]. Як зовнішньополітична доктрина, ліберальний інтернаціоналізм – це також ідея про те, що вільна торгівля та ліберальна економіка сприяють утвердженню ліберальних політичних систем і демократичних форм урядування. У цьому сенсі він тісно пов'язаний із теорією демократичного миру, згідно з якою держави з демократичними формами правління є більш миролюбними й не схильні до насильства. А щільна економічна взаємозалежність перешкоджає розв'язуванню міжнародних конфліктів. Стрімко зростаючий світовий туристичний ринок відповідав таким уявленням, оскільки безпосередньо сприяв транскордонному співробітництву та взаємозалежності світу.

Відповідно, міжнародний туризм активно й цілеспрямовано просувався з провідних міжнародних майданчиків як провайдер миру та чинник політичної стабільності. Передбачалося, що знайомство з іншими народами та культурами повинне сприяти мирним відносинам між націями. У світі, який пережив дві світові війни, розуміння між народами розглядалося як ключовий елемент, що веде до екстерналізації норм і взаємної довіри. Подорожі історично відповідали цій місії. Тому ще в перших рекламних кампаніях Європейської туристичної комісії в Сполучених Штатах на початку 1950-х рр. туризм просувався як інструмент громадянської дипломатії та взаєморозуміння між народами. Так, представлений на американському ринку в 1952 р. путівник для подорожей по Європі надавав туризму політичної ваги, оскільки ставив на перше місце ствердження «нового типу туризму», який повинен стати «основою міцного миру». А одним із гасел промоційної кампанії було: «Розуміння через подорожі – це Паспорт до миру» [14, р. 35].

Уже із середини 1950-х рр. міжнародні організації за активної участі США представляли туризм не лише як джерело економічного зростання, а й взаєморозуміння між народами. І хоча в 1950-ті рр. думка про те, що туризм має глобальне соціально-економічне значення для зменшення бідності та нерівності між країнами, була домінуючою, уже в одній із перших повоєнних резолюцій ЕКОСОП, ухваленій 6 квітня 1955 р. за безпосередньої ініціативи США, туризм визнавався дієвим засобом покращення «міжнародного взаєморозуміння й культурних зв'язків» [15].

Зважаючи саме на політичні наслідки туризму як можливого шляху встановлення взаєморозуміння між народами, зазначена резолюція закликала до підтримки туризму як чинника «розвитку міжнародної торгівлі, сприяння економічному розвитку та покращення платіжних балансів». Документ звертав увагу на необхідності створення умов і заохочення розвитку туризму, сприяння обміну стандартами обслуговування та спрощення формальностей щодо в'їзду й виїзду туристів, розробці міжнародних заходів спрощення подорожей тощо [15].

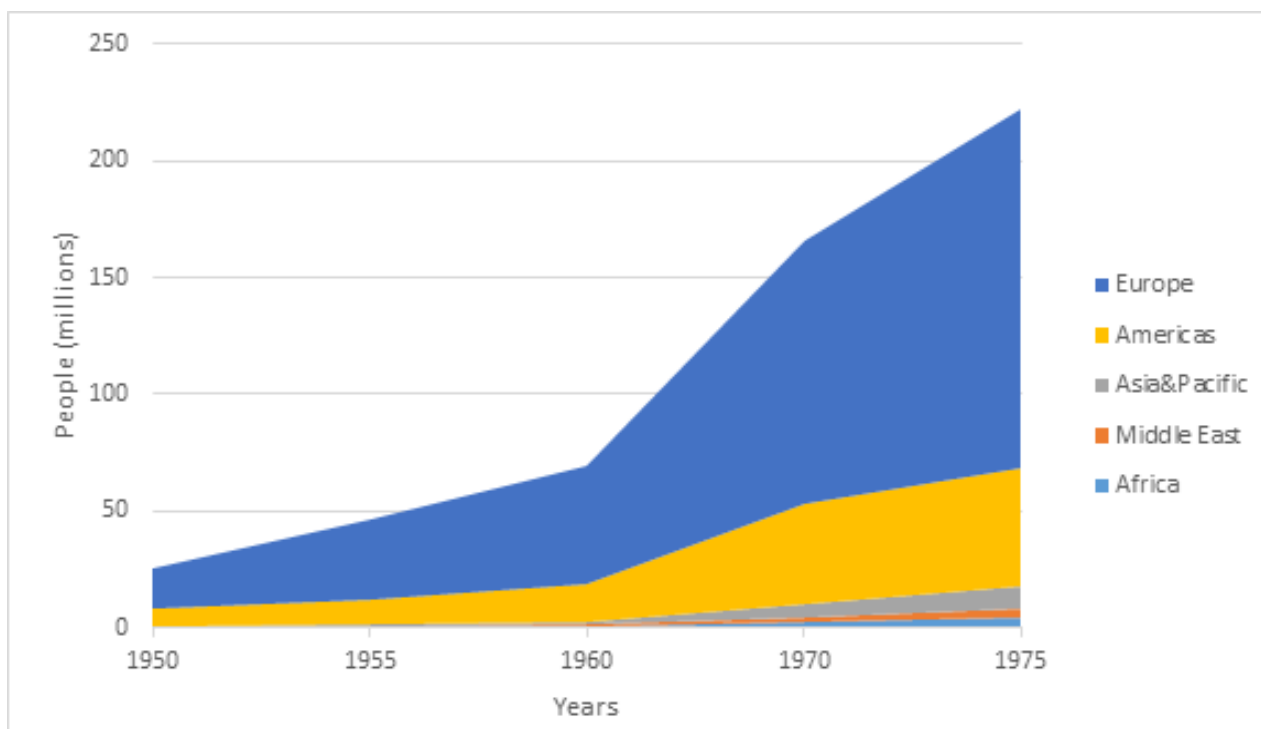
Спрощення подорожей та лібералізація формальностей були серед центральних дискурсів світової туристичної політики, що поширювалися через міжнародні організації. Це продукувало розвиток світових туристичних зв'язків, які посилювали економічну взаємозалежність і поглиблювали глобалізаційні процеси. Мані Ж. зазначає, що політика спрощення – це визнання того, що подорожі є важливою складовою частиною глобалізації як у сприянні економічній інтеграції, так і у створенні прибуткових міжнародних індустрій послуг [16].

Установка на спрощення та правове забезпечення подорожей стала визначальною в рішенні першої конференції ООН із міжнародного туризму, яка відбулася в Римі в 1963 р. за ініціативи ЕКОСОП. Конференція визначила основні положення таких ключових для міжнародного туризму правових інститутів, як паспортний контроль, візовий контроль, митний контроль, валютний контроль, епідеміологічний і санітарний контроль, страхування іноземних громадян. Запропоновані правила організації міжнародних подорожей використані державами для спрощення та уніфікації туристичних формальностей. Резолюція конференції констатувала «фундаментальну роль» туризму в національній економіці й міжнародній торгівлі, відзначила соціальне, культурне та освітнє значення туризму. Вона зробила суттєвий внесок у розвиток статистики міжнародного туризму, уперше офіційно закріпивши визначення «тимчасовий відвідувач», «турист», «екскурсант». Конференція рекомендувала урядам «відігравати роль стимулятора й координатора різних сторін національної туристичної діяльності» [17], чим фактично закликала до інтеграції туризму в стратегії соціально-економічного розвитку та проведення національної туристичної політики.

Ліберальний міжнародний порядок часів холодної війни активно просував туризм як прогресивний інструмент відкритості й економічного розвитку. Уже на початку 1960-х рр. туристична індустрія переживала процес транснаціоналізації. Як свідчать дані рис. 1. протягом 1960-х рр. у світі простежено справжню революцію мобільності, обсяг міжнародного туристичного потоку збільшився за цей час на 240 %, сягнувши позначки у 165,8 млн осіб. При цьому туризм залишався полем «конкуруючих культурних, економічних та ідеологічних проблем і проблем безпеки» [18, р. 3], властивих холодній війні.

Показово, що, просуваючи транснаціональну мобільність на міжнародній арені, самі Сполучені Штати зберігали консервативний режим мобільності для в'їзду іноземців у країну. СРСР узагалі залишався напівзакритою країною, самим же громадянами Радянського Союзу виїзд за кордон було дозволено лише в 1955 р. Однак це не завадило Москві підтримувати міжнародні рішення із заохочення мобільності на глобальному рівні та сприяти туризму й міжнародним обмінам у межах країн соціалістичного табору. СРСР до того часу перетворився на наддержаву та не міг залишатись осторонь світових процесів. Крім того, міжнародний туризм мав важливе значення для платіжного балансу соціалістичних країн і вписувався в концепцію мирного співіснування, яка була складовою частиною радянської зовнішньополітичної доктрини.

Рис. 1. Динаміка обсягу міжнародних туристичних прибуттів, 1950–1975 рр.

Розроблено автором за матеріалами: [28].

Перетворенню туризму на глобальну систему, що забезпечує просування цінностей ліберального інтернаціоналізму в межах усього міжнародного порядку, сприяли процеси деколонізації й реалізація ООН політико-економічної доктрини розвитку, представленій у «Декадах розвитку». Деколонізація суттєво вплинула на світову політику та характер міжнародної системи, оскільки принципово збільшилася кількість суверенних акторів. Як відомо, після 1960 р. їх кількість збільшилася в понад три рази. Нові незалежні країни являли собою силу, що після перемоги над колоніалізмом мала покласти край політичній залежності й економічній експлуатації. Для створення справедливого економічного порядку та інтеграції країн, що розвиваються, до світової економіки в 1964 р. також створена Конференція ООН із торгівлі й розвитку (ЮНКТАД).

У такому політико-економічному контексті структури ООН та світові фінансові організації просували політику заохочення туризму як можливого способу реалізації ідей розвитку й соціального прогресу, як привабливу альтернативу в розв'язанні проблеми відсталості бідних країн. Уже в матеріалах перших конференцій ЮНКТАД 1964 та 1968 рр. містилися важливі рішення щодо стимулювання міжнародного туризму в інтересах країн, котрі розвивається.

Так, завершальний акт Конференції ЮНКТАД 1964 р. під назвою «Заходи щодо збільшення надходжень від туризму для країн, що розвиваються» [19], закликав розвинені держави заохочувати розширення туристичний подорожей в економічно відсталі країни «третього світу». Зокрема, резолюція пропонувала просувати групові подорожі в держави, що розвиваються; надавати їм фінансову та технічну допомогу для розвитку туристичного сектору; інвестувати в об'єкти готельної інфраструктури; відкривати закордонні туристичні офіси й усувати валютні та митні обмеження, які перешкоджають розвитку туризму. Зі свого боку, на країни, що розвиваються, покладалося завдання якомога активніше інтегрувати туризму в плани й програми розвитку, створювати умови із залучення іноземних інвестицій, освоювати туристичний потенціал територій, проводити маркетингові дослідження, залучати проекти міжнародної технічної допомоги.

Водночас резолюція покладала великий обсяг завдань на міжнародні фінансові установи, яким ставилося за обов'язок проводити передінвестиційні дослідження туристичного потенціалу, шукати можливості надання грантів і/або довгострокових пільгових позик для розвитку об'єктів туристичної індустрії, готельних комплексів та допоміжної інфраструктури, необхідної для розвитку туризму [19, р. 55–56].

Сформована міжнародними організаціями платформа підтримки туризму як глобального політико-економічного проекту спонукала Світовий банк розпочати наступальну інвестиційну стратегію, спрямовану на розвиток об'єктів туристичної інфраструктури. Уже наприкінці 1960-х рр. структури Світового банку відіграли важливу інституційну роль у становлення міжнародної туристичної галузі в країнах «третього світу». У 1967 р. Міжнародна фінансова корпорація інвестувала в низку об'єктів приватної готельної нерухомості в Африці (Кенія, Марокко, Туніс). У 1969 р. Всесвітнім банком створено Департамент туристичних проектів, який мав відіграти ключову роль щодо участі Банку в реалізації проектів туристичної інфраструктури в країнах «третього світу» [20].

Установка Світового банку на підтримку туристичних проектів повністю синхронізувалася зі стратегічним баченням розвитку туризму, представленим у програмі другої «Декади розвитку» ООН (1970). Фактично вона розглядала туризм і пов'язану з ним мобільність як глобальну політико-економічну стратегію, із якою пов'язувалася можливість перерозподілу фінансових накопичень між глобальною Північчю та Півднем. Зокрема, програма покладала на індустріальні країни зобов'язання уникати валютних обмежень на поїздки громадян

у країни, що розвиваються, і сприяти таким подорожам. Держави, які розвиваються, повинні були розширювати туризм через розвиток туристичної інфраструктури, здійснення заохочувальної політики й пом'якшення візового режиму [21].

Створюваний механізм просування туризму в країнах «третього світу» став потужним поштовхом для народження масового туризму, який не лише забезпечив створення нових робочих місць у відсталих країнах, але й став важливим провайдером модернізаційних процесів. Як форма модернізації туризм передбачав передачу капіталу, технологій, досвіду та сучасних цінностей Заходу до найменш розвинених країн. Презентуючи світові національну культуру новоутворених держав, туризм був також важливим інструментом утвердження національної ідентичності. Після деколонізації, як зазначають Р. Біанчі і М. Стефенсон, туризм став частиною національного будівництва країн «третього світу» і створюваної «системи розвитку». Це була стратегія експорту західних моделей розвитку до держав із низьким рівнем прибутку. Отже, – продовжують автори, – туризм був також каналом, за яким нові незалежні держави «третього світу» прагнули викувати нові моделі громадянства з попелу колоніальної держави [22, р. 81].

Із середини 1960-х рр. і до кінця холодної війни туризм був успішно інтегрований у світовий політичний тренд, спрямований на перехід від конфронтації до розрядки міжнародної напруженості [18], який у перспективі приведе до руйнації біполярної системи й розширення меж ЛІО. У 1960-ті роки установка на подолання розбіжностей і сприяння взаєморозумінню через туризм набуває скоординованого, систематизованого та інституційно оформленого характеру. Символічним утіленням цієї політики стала резолюція ООН про оголошення 1967 р. «Роком міжнародного туризму», що стало визнанням ролі туризму в справі кращого «взаєморозуміння між народами» й ознайомлення з цінностями різних культур і відповідного внеску в зміцнення загального миру [23].

Гельсінські угоди (1975) стали не лише одним із ключових документів світового порядку часів холодної війни та кульмінацією процесу розрядки напруженості в Європі. Завершальний акт Наради з безпеки й співробітництва в Європі став важливим внеском у розуміння політичного характеру подорожей та туризму як основного права людини й інструменту подолання розколу Європейського континенту. Документ визнавав важливий внесок туризму в розвиток взаєморозуміння між народами, у сприяння більш повному пізнанню культури й історії

різних країн, у покращення контактів між народами. Завершальний акт констатував існування тісного взаємозв'язку між розвитком туристичної мобільності та активізацією економічної діяльності в інших галузях. Він окреслював низку заходів щодо поглиблення туристичної взаємодії країн, еволюції транскордонних туристичних проєктів, покращення умов для розвитку індивідуальних і колективних подорожей, уключаючи пропозиції щодо зростання мобільності та контактів молоді (робота, освіта, вивчення мови), розширення молодіжного туризму, співпрацю у сфері спорту, контактів між неурядовими організаціями й асоціаціями, що повинні сприяти зміцненню дружніх стосунків і довіри між народами [24].

Ліберальні ідеї підтримки туризму та інших форм мобільності як промоутерів миру й демократичних перетворень знаходили широке втілення в політичній практиці. Ці ідеї стали важливою складовою частиною політики розбудови Європейської спільноти, а з 1970-х рр. були інтегровані в «Нову східну політику» Німеччини. Остання передбачала перехід політики уряду ФРН від презирливого ігнорування країн Східного блоку та НДР до нормалізації відносин і розвитку мобільності, що увінчалось об'єднанням розколотої Німеччини в одну державу й розширенням кордонів ЛЮ [26].

Зауважимо, що однією із засадничих ідей «східної політики» стала політична концепція «зміни через зближення» (*Wandel durch Annäherung*). Вона передбачала спонукання НДР до максимального рівня контактів між двома країнами та покращення життя східних німців. У середовищі соціал-демократів продукувалася думка, що «ізоляція або стримування не призведе до краху (комуністичного – прим. П. А.) режиму, а спричинить страждання людей і поглибить прірву розколу» [25]. У багатьох дослідженнях, у тому числі в публікаціях автора [26], показано, що лібералізація режиму мобільності між Бонном та східним Берліном розмивала легітимність комуністичного уряду НДР. Знайомство з більш розвиненою ринковою економікою, споживацькою культурою, способом життя Західної Німеччини викликало особливе невдоволення молоді. На тлі збільшення двосторонніх контактів, сама думка про ненависний Берлінський мур, який обмежував свободу пересування, викликала відразу. Отже, досвід ФРН щодо розвитку туристичних контактів і лібералізації режиму мобільності зі Східною Німеччиною становить один із хрестоматійних кейсів впливу туризму на демократичні перетворення в Східній Європі.

Загалом, лібералізація режимів мобільності та зростання туристичних подорожей між Східним і Західним блоками відіграли важливу роль

у поваленні комунізму. Символічне відкриття австро-угорського кордону 19 серпня 1989 р., відоме як «Європейський пікнік», під час якого сотні громадян НДР скористалися нагодою для втечі в Австрію, стало одним із символів розпаду Східного блоку. Додамо також, що однією з вимог мирної революції в Східній Німеччині в 1989 р. було право вільного пересування, утілене в гаслі «Відкрийте ворота» [27]. Як влучно зазначають із цього приводу Р. Біанчі й М. Стефенсон, ейфорійні сцени, котрі супроводжували падіння Берлінського муру, боротьба за демократію та політичні права в Радянському Союзі й країнах Східного блоку ґрунтувалися на вимогах свободи пересування та реалізації права здійснення подорожей за кордон. У певному розумінні, дії східноєвропейських громадян, які намагалися вирватися з ланцюгів радянського комунізму, пророкували появу неоліберального дискурсу мобільності, зосередженого на нормах і цінностях вільного ринку, капіталізму та праві на споживання [22, р. 19].

Крах комуністичних режимів у Східній Європі й розпад СРСР перетворили західний ліберальний порядок на «ядро» світової системи із беззаперечним лідерством Сполучених Штатів як гаранта цього глобального порядку. Це супроводжувалося тріумфом неоліберального капіталізму – посиленням ролі ринкових сил і подальшим зменшенням впливу державного сектору, поширенням віри в «систему ліберальної частиною демократії, ринків та складної взаємозалежності» [5]. Важливою складовою частиною цього процесу стало нечуване відкриття державних кордонів і транснаціоналізація туристичного бізнесу.

Демократизація та неоліберальні економічні реформи в країнах Східної Європи призвели до швидкого розширення туристичної діяльності, що стало поворотним моментом у глобалізації міжнародного режиму подорожей і туризму. Протягом лише першого десятиліття по закінченні холодної війни обсяг міжнародного туристичного потоку зріс на 35 %, із 441 млн у 1990 р. до 681 млн у 2000 р. [28].

Стрімке зростання туристичної мобільності свідчило про «міцну інтеграцію туризму як глобального дискурсу, складову частину неоліберального світового порядку» [29, р. 27]. Формування нової просторової структури міжнародних туристичних прибуттів сприяло утвердженню єдиного світового «простору потоків» (товарів, капіталів, ідей, людей) і відіграло важливу роль в утвердженні неоліберальних цінностей. Тому цей «стрибок» мобільності став символом експансії глобального ринку й ліберальної демократії, де нові мандрівники та туристи сприяли поглибленню глобалізаційних й інтеграційних процесів.

Дискурс свободи пересування продовжував активно просуватися на рівні міжнародних інститутів як одне з найвищих досягнень гегемонії

неоліберального світового порядку. Його характерною особливістю стало ототожнення вільних подорожей із ринковими та індивідуальними свободами, прагнення поставити свободу подорожей в один рівень із важливістю торгівлі й інвестицій. Причому в авангарді цих процесів перебувало не лише ЮНВТО як міжурядова організація, а й Всесвітня рада з подорожей і туризму як неурядова міжнародна організація неоліберального спрямування, яка об'єднує транснаціональний туристичний бізнес (від авіаційних компаній та аеропортів до готельних груп і туроператорів) для захисту своїх економічних та політичних інтересів [30, р. 101].

Неоліберальний міжнародний порядок сягнув свого апогею в проєкті створення Європейського Союзу, де фактично втілились ідеалістичні ідеї М. Канта щодо «всесвітнього» громадянства й загальної гостинності як запоруки «вічного миру» між народами. Гнучкі та відкриті кордони об'єднаної Європи забезпечили вільний рух людей, ставши апофеозом космополітичних законів кантівської гостинності. У політичному сенсі туризм у ЄС – важлива складова частина політики згуртованості й зв'язності. Існує думка, що саме за допомогою туристичної мобільності європейці могли відчувати переваги громадянства ЄС [31, р. 127].

Від Римського договору 1957 р. до Маастрихтського договору 2003 р., який проголосив створення ЄС, фундаментальна спрямованість договорів була неоліберальною – створення єдиного європейського ринку й вільне переміщення людей. Політика ЄС, спрямована на забезпечення вільного переміщення людей, стала однією з «чотирьох свобод» ЄС, поряд із вільним рухом товарів, послуг і капіталів. Створення безкордонного загальноєвропейського туристичного простору й закріплення права на мобільність зафіксовані в Маастрихтському договорі 1993 р. та Шенгенській угоді, яка набрала чинності в 1995 р.

Кожен новий етап розширення ЄС у XXI ст. супроводжувався маніфестацією ідей свободи пересування та спрощення туристичних подорожей. Особливі сплески міжнародної туристичної мобільності спостерігали внаслідок розширення кордонів ЄС за рахунок інтеграції країн Південної, Центральної та Східної Європи у 2004, 2007, 2013 рр. Розширення простору мобільності мало не лише економічні, а й фундаментальні геополітичні й ціннісні наслідки та впливи, спрямовані на консолідацію демократичних перетворень у нових членах ЄС.

3. ВИСНОВКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати про формування міжнародного режиму подорожей і туризму, представленого

багатосторонніми інститутами та угодами, нормами й цінностями, які становлять фундаментальні основи ліберального світового порядку. Сформовані по закінченні Другої світової війни міжнародні структури просували туристичний проєкт як ринковий інструмент підтримки миру, розвитку та ліберальної демократії. Як наслідок, у другій половині ХХ ст. міжнародний туризм перетворився на важливий напрям світової політики, в основу якої покладено просування ідей свободи подорожей, розвитку й соціального прогресу, подолання глобальної нерівності та розв'язання проблеми бідності, миру й взаєморозуміння між націями, побудови демократичного та справедливого суспільства, заснованого на космополітичних ідеях усесвітньої гостинності. Утілюючи ідеологічні дискурси свободи пересування як складової частини концепції прав людини, подорожі й туризм зробили важливий внесок у подолання блокового протистояння холодної війни та повалення комуністичних режимів у Європі. Це стало важливим внеском у розуміння туризму не лише як ринкової сили, але і як транснаціонального актора, спроможного просувати ліберальні цінності й впливати на вектори міжнародної взаємодії.

Міжнародні туристичні потоки разом із потоками капіталів, товарів та ідей відіграли визначну роль у глобалізації світової економіки й посиленні її неоліберальних основ. У постбіполярну епоху мобільність постала як усепроникливий дискурс ліберальної демократії та ринкової економіки. Подорожі стали важливою основою інтеграційних процесів у Європі й демократичних перетворень у постсоціалістичних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Parfinenko, A. (2019). «War and Peace» of Ukrainian Tourism: the Impact of Geopolitical Factors on the Tourism Process in Ukraine. *Visnyk of the Lviv University. Series International Relations*, (47). <https://doi.org/10.30970/vir.2019.47.0.10978>
2. Parfinenko, A. (2021). International tourism as a neoliberal practice of chinese influence in the western balkans. *Actual Problems of International Relations*, (146), 14–28. <https://doi.org/10.17721/apmv.2021.146.1.14-28>
3. Rosenau, J. N. (1979). Le touriste et le terroriste ou les deux extrêmes du continuum transnational. *Études internationales*, 10(2), 219–252. <https://doi.org/10.7202/700940ar>
4. Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1973). Power and interdependence. *Survival*, 15 (4), 158–165. <https://doi.org/10.1080/00396337308441409>
5. Ikenberry, G. J. (2018a). The end of liberal international order? *International Affairs*, 94 (1), 7–23. <https://doi.org/10.1093/ia/iix241>
6. Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 43 (4), 7–50. https://doi.org/10.1162/isec_a_00342
7. Fukuyama F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New-York: Free Press. 1992. URL: <https://doi.org/10.1086/ahr/97.3.817>

8. UN General Assembly (1948). Universal Declaration of Human Rights, *Declaration* No. 217 A. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/88/PDF/NR004388.pdf?OpenElement>
9. UN General Assembly. (1966a). *International Covenant on Civil and Political Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
10. UN General Assembly. (1966b). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
11. Ikenberry, G. J. (2011). The Future of the Liberal World Order: Internationalism After America. *Foreign Affairs*, 90 (3), p. 56–68.
12. Ikenberry, G. J. (2018b). Why the Liberal World Order Will Survive. *Ethics & International Affairs*, 32 (1), 17–29. URL: <https://doi.org/10.1017/s0892679418000072>
13. McKenzie, B. A. (2003). Creating a Tourist's Paradise: The Marshall Plan and France, 1948 to 1952. *French Politics, Culture & Society*, 21(1), p. 35–54. URL: <http://www.jstor.org/stable/42843263>
14. Schipper, F., Tchoukarine, I., & Bechmann Pedersen, S. (2018). The History of the European Travel Commission, 1948–2018. *The European Travel Commission*. URL: http://etc-corporate.org/uploads/ETC%20History%20Book%20_%20HD.pdf
15. UN Economic and Social Council. (1955). Development of international travel, its present increasing volume and future prospects. (E/RES/563(XIX)). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/229006?ln=en>
16. Money, J. (2021). Globalization, international mobility and the liberal international order. *International Affairs*, 97(5), p. 1559–1577. URL: <https://doi.org/10.1093/ia/iiab118>
17. UN. (1963). United Nations Conference on International Travel and Tourism: recommendations on international travel and tourism (E/CONF. 47/18). Rome, 21 August–5 September. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/723571>
18. Christian, S. B., & Noack, C. (2019). Crossing the Iron Curtain: an introduction. In S. B. Pedersen & C. Noack (Eds.), *Tourism and Travel during the Cold War*, pp. 1–20. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201127-1>
19. UNCTAD. (1964). Measures for increasing the receipts of developing countries from tourism (Proceedings of the United Nations Conference on Trade and Development (23 March–16 June 1964), vol. I: final act and report. Annex A.IV.24). URL: https://unctad.org/system/files/official-document/econf46d141vol1_en.pdf
20. World Bank (1972). Tourism Sector Working Paper.
21. UN General Assembly. (1970). International Development Strategy for the Second United Nations Development Decade (No. A/RES/25/2626) (Resolutions adopted by the General Assembly during its 25th session, 15 September–17 December 1970). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/201726>
22. Bianchi, R., & Stephenson, M. (2014). *Tourism and Citizenship: Rights, Freedoms and Responsibilities in the Global Order*. Taylor & Francis Group.
23. UN General Assembly. (1966). International Tourists Year (Resolutions adopted by the Economic and Social Council during its 41st session, vol. I, 5 July–5 August 1966, No. E/RES/1130(XLI)). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/214473>
24. OSCE (1975). Conference on Security and Co-operation in Europe: Final Act of Helsinki. URL: <https://www.refworld.org/docid/3dde4f9b4.html>

25. Bahr, E. (1963, July 15). «Wandel durch Annäherung». Rede in der Evangelischen Akademie Tutzing. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0091_bah&object=translation&st=&l=de
26. Parfinenko, A. Y. (2019). Tourism and peace in politically divided nation: case study. *Actual Problems of International Relations*, (139), p. 27–48. URL: <https://doi.org/10.17721/apmv.2019.139.0.27-48>
27. Paterson, T. (2014, November 7). Fall of the Berlin Wall: The guard who opened the gate – and made history. *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/fall-of-the-berlin-wall-the-guard-who-opened-the-gate-and-made-history-9847750.html>
28. World Tourism Organization. (2001-2022). UNWTO Tourism Highlights. *UNWTO*. URL: <https://www.e-unwto.org/action/doSearch?ConceptID=2438&target=topic>
29. Lapointe, D., Sarrasin, B., & Benjamin, C. (2018). Tourism in the Sustained Hegemonic Neoliberal Order. *Revista Latino-Americana de Turismologia*, 4(1), 16–33. <https://doi.org/10.34019/2448-198x.2018.v4.13915>
30. Hintze, H. (2014). Freedom to travel ou freedom to trade? Uma análise crítica do discurso do WTTC. *Journal of Tourism & Development*, 4(21/22), p. 97–106. URL: <https://doi.org/10.34624/rtd.v4i21/22.12263>
31. Bianchi, R. V., & Stephenson, M. L. (2018). Tourism, border politics, and the fault lines of mobility. In *Borderless Worlds for Whom?* pp. 121–138. Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429427817-9>

REFERENCES

1. Parfinenko, A. (2019). War and Peace of Ukrainian Tourism: the Impact of Geopolitical Factors on the Tourism Process in Ukraine. *Visnyk of the Lviv University. Series International Relations*, (47). <https://doi.org/10.30970/vir.2019.47.0.10978>
2. Parfinenko, A. (2021). International tourism as a neoliberal practice of chinese influence in the western balkans. *Actual Problems of International Relations*, (146), 14–28. <https://doi.org/10.17721/apmv.2021.146.1.14-28>
3. Rosenau, J. N. (1979). The Tourist and the Terrorist : Two Extremes on a Transnational Continuum *Études internationales*, 10(2), 219–252. <https://doi.org/10.7202/700940ar> (in French)
4. Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1973). Power and interdependence. *Survival*, 15(4), 158–165. <https://doi.org/10.1080/00396337308441409>
5. Ikenberry, G. J. (2018a). The end of liberal international order? *International Affairs*, 94(1), 7–23. <https://doi.org/10.1093/ia/iix241>
6. Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 43(4), 7–50. https://doi.org/10.1162/isec_a_00342
7. Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New-York: Free Press, 1992. URL: <https://doi.org/10.1086/ahr/97.3.817>
8. UN General Assembly (1948). Universal Declaration of Human Rights, *Declaration No. 217 A*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/88/PDF/NR004388.pdf?OpenElement>
9. UN General Assembly (1966a). *International Covenant on Civil and Political Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

10. UN General Assembly (1966b). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
11. Ikenberry, G. J. (2011). The Future of the Liberal World Order: Internationalism After America. *Foreign Affairs*, 90(3), 56–68.
12. Ikenberry, G. J. (2018b). Why the Liberal World Order Will Survive. *Ethics & International Affairs*, 32 (1), 17–29. <https://doi.org/10.1017/s0892679418000072>
13. McKenzie, B. A. (2003). Creating a Tourist's Paradise: The Marshall Plan and France, 1948 to 1952. *French Politics, Culture & Society*, 21(1), 35–54. URL: <http://www.jstor.org/stable/42843263>
14. Schipper, F., Tchoukarine, I., & Bechmann Pedersen, S. (2018). *The History of the European Travel Commission, 1948–2018. The European Travel Commission*. URL: http://etc-corporate.org/uploads//ETC%20History%20Book%20_%20HD.pdf
15. UN Economic and Social Council (1955). *Development of international travel, its present increasing volume and future prospects*. (E/RES/563(XIX)). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/229006?ln=en>
16. Money, J. (2021). Globalization, international mobility and the liberal international order. *International Affairs*, 97(5), 1559–1577. <https://doi.org/10.1093/ia/iiab118>
17. UN. (1963). *United Nations Conference on International Travel and Tourism: recommendations on international travel and tourism* (E/CONF. 47/18). Rome, 21 August-5 September. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/723571>
18. Christian, S. B., & Noack, C. (2019). Crossing the Iron Curtain: an introduction. In S. B. Pedersen & C. Noack (Eds.), *Tourism and Travel during the Cold War* (pp. 1–20). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201127-1>
19. UNCTAD (1964). *Measures for increasing the receipts of developing countries from tourism* (Proceedings of the United Nations Conference on Trade and Development (23 March – 16 June 1964), vol. I: final act and report. Annex A.IV.24). URL: https://unctad.org/system/files/official-document/econf46d141vol1_en.pdf
20. World Bank (1972). *Tourism Sector Working Paper*.
21. UN General Assembly. (1970). *International Development Strategy for the Second United Nations Development Decade (No. A/RES/25/2626)* (Resolutions adopted by the General Assembly during its 25th session, 15 September-17 December 1970). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/201726>
22. Bianchi, R., & Stephenson, M. (2014). *Tourism and Citizenship: Rights, Freedoms and Responsibilities in the Global Order*. Taylor & Francis Group.
23. UN General Assembly (1966). *International Tourists Year* (Resolutions adopted by the Economic and Social Council during its 41st session, vol. I, 5 July-5 August 1966, No. E/RES/1130(XLI)). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/214473>
24. OSCE (1975). *Conference on Security and Co-operation in Europe: Final Act of Helsinki*. URL: <https://www.refworld.org/docid/3dde4f9b4.html>
25. Bahr, E. (1963, July 15). «Wandel durch Annäherung». *Rede in der Evangelischen Akademie Tutzing*. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0091_bah&object=translation&st=&l=de
26. Parfinenko, A. Y. (2019). Tourism and peace in politically divided nation: case study. *Actual Problems of International Relations*, (139), 27–48. <https://doi.org/10.17721/apmv.2019.139.0.27-48>

27. Paterson, T. (2014, November 7). Fall of the Berlin Wall: The guard who opened the gate – and made history. *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/fall-of-the-berlin-wall-the-guard-who-opened-the-gate-and-made-history-9847750.html>

28. World Tourism Organization. (2001–2022). UNWTO Tourism Highlights. *UNWTO*. URL: <https://www.e-unwto.org/action/doSearch?ConceptID=2438&target=topic>

29. Lapointe, D., Sarrasin, B., & Benjamin, C. (2018). Tourism in the Sustained Hegemonic Neoliberal Order. *Revista Latino-Americana de Turismologia*, 4(1), 16–33. <https://doi.org/10.34019/2448-198x.2018.v4.13915>

30. Hintze, H. (2014). Freedom to travel ou freedom to trade? Uma análise crítica do discurso do WTTC. *Journal of Tourism & Development*, 4(21/22), 97–106. <https://doi.org/10.34624/rtd.v4i21/22.12263>

31. Bianchi, R. V., & Stephenson, M. L. (2018). Tourism, border politics, and the fault lines of mobility. In *Borderless Worlds for Whom?* (pp. 121–138). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429427817-9>

Матеріал надійшов до редакції 11.06.2023 р.

УДК 327 (477)

Ігор Поліщук,

доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
i_polischuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-51-62

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

У статті розглянуто історію відносин та актуальні проблеми взаємодії між Україною і ЄС у контексті прагнень повноцінного членства України в ЄС як однієї з базових цілей національного розвитку на сучасному етапі. Відносини між Україною та ЄС набувають стратегічного значення для збереження й розвитку демократичної євроатлантичної цивілізації за умов агресії з боку авторитарної росії. Україна та Європейський Союз вступили в нову фазу своїх відносин, для якої притаманні зростання взаємозалежності між українськими і європейськими партнерами. Шлях України в Європейський

Союз відзначається унікальністю та нестандартністю. Україна, щоб стати повноправним членом Європейського Союзу, має для початку побудувати в себе відповідну європейським стандартам соціально-політичну модель, перейти до парламентської республіки з децентралізованим унітаризмом. Зроблено висновок про те, що, відіграючи роль східного форпосту західної цивілізації, зі зброєю в руках захищаючи її світоглядні цінності та свою державу незалежність від РФ, Україна на практиці довела своє природне право на повернення в європейську родину.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, комплекс реформ, післявоєнна відбудова, національний розвиток.

Ihor Polishchuk,

Yaroslav Mudryi National Law University,

ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

INTERNATIONAL RELATIONS: UKRAINE – EUROPEAN UNION

The article examines the history of relations and current problems of interaction between Ukraine and the EU in the context of aspirations for full membership of Ukraine in the EU as one of the basic goals of national development at the current stage. Relations between Ukraine and the EU are gaining strategic importance for the preservation and development of the democratic Euro-Atlantic civilization under the conditions of aggression from authoritarian Russia. Ukraine and the European Union have entered a new phase of their relations, which is characterized by growing interdependence between Ukrainian and European partners. Ukraine's path to the European Union is marked by its uniqueness and non-standard nature. In order to become a full member of the European Union, Ukraine must first build a socio-political model in line with European standards, transition to a parliamentary republic with decentralized unitarism. It is concluded that, acting as an eastern outpost of Western civilization, defending its ideological values and its state independence from the Russian Federation with weapons in hand, Ukraine in practice proved its natural right to return to the European family.

Key words: Ukraine, European Union, complex of reforms, post-war reconstruction, national development.

1. ВСТУП

Однією з провідних тенденцій сучасного світового розвитку є тенденція до посилення інтеграції між різними країнами та міждержавними утвореннями. Цей тренд настільки відчутний, що під його вплив

потрапляють навіть ті держави, котрі офіційно не входять у жодний міжнародний альянс. Останнє розширення Європейського Союзу на схід зробило Україну безпосереднім сусідом ЄС. Ця відносно нова обставина істотно збільшує можливості для налагодження всеохопної співпраці та взаємодії між Європейським Союзом й Україною. У світлі останніх подій, пов'язаних із повномасштабною агресією РФ проти України, взаємна зацікавленість України в ЄС і, навпаки, ЄС в Україні набула наочного геополітичного змісту та значно зросла. Українці зі зброєю в руках захищають цінності, на яких сформувалася демократична євроатлантична цивілізація, фактично відіграючи роль її форпосту в протидії експансії з боку авторитарної (неототалітарної) Росії. Україна пройшла етап вибору між європейським і євразійським векторами розвитку держави [1].

Постановка проблеми. За умов суттєвих трансформацій у світовому порядку, коли найвпливовіші автократії заявили про свої амбіції збудувати власний окремий простір («руський мір», китайську історичну імперію тощо), демократичні країни на чолі з США опинилися перед гострою необхідністю консолідувати свої зусилля із захисту власного способу життя та ціннісних основ. Виникає об'єктивна потреба об'єднати потенціал країн світової демократичної коаліції для організації ефективного протистояння авторитарно-тоталітарній загрозі зі сходу. Україна і Європейський Союз відіграють та відіграватимуть у цьому процесі головні ролі, адже географічно вони перебувають на передньому краї протидії російській експансії. Без перебільшення можна зазначити, що від того, наскільки вчасно й ефективно вдасться створити дієвий механізм нейтралізації російської небезпеки залежить доля всього людства. Виходячи з цього, відносини між Україною та ЄС набувають стратегічного значення для збереження й розвитку всієї євроатлантичної цивілізації, адже в разі гіпотетичної невдачі ЗСУ в опорі російській армії з'являється реальна перспектива перенесення бойових дій на безпосередню територію країн Європейського Союзу. Функціонери фашистського режиму Путіна та сам президент РФ неодноразово висловлювали свої воєнні погрози на адресу Польщі, Литви, Латвії, Естонії, у тому числі й із застосуванням ядерної зброї. За цих умов усебічне співробітництво між Україною і ЄС продиктоване вже й проблемою виживання в процесі воєнної інтервенції з боку РФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми європейської інтеграції України та її відносин із Європейським Союзом уже тривалий час перебувають у центрі уваги вчених-суспільствознавців.

Різноманітні аспекти участі України в інтеграційних процесах та кооперації з ЄС розглядаються в працях В. Винника, В. Гейця,

А. Гальчинського, П. Гайдуцького, О. Ковальова, М. Якуб'яка, В. Мовчана, П. Рудякова, О. Федірка та ін. Названі вище вчені вивчають проблеми інтеграції й співробітництва ЄС з Україною, досліджують питання вступу України в ЄС і міжрегіональну інтеграцію.

Правові аспекти євроінтеграції України розглядаються в дослідженнях М. Баймуратова, М. Буроменського, В. Буткевича, Г. Бувайлика, В. Василенка, О. Висоцького, А. Георгіци, А. Довгерта, В. Денисова, В. Євінтова, В. Кисіля, Н. Малишевої, В. Опришка, Л. Тимченка, К. Сандровського, О. Шниркова, С. Шевчука, А. Філіпенка та ін.

Окремо потрібно згадати наукові праці видатних американських політологів Збігнева Бжезінського й Семюела Хантінгтона, які досліджували проблеми взаємодії між Україною та ЄС крізь призму геополітичних світових розкладів і в контексті розвитку наявних культур та цивілізацій.

Певний фундаментальний пласт у наукових розробках стосовно розгляду співпраці між Україною та Євросоюзом становлять відповідні монографії С. Боротничека, І. Бережнюка, О. Корнієвського, Н. Пиреця, В. Посельського, П. Пашка, М. Тонєва й ін.

Мета статті – розглянути історію взаємин та актуальні проблеми взаємодії між Україною і ЄС у контексті наших прагнень повноцінного членства України в ЄС як однієї з базових цілей національного розвитку на сучасному етапі.

Методологічні основи дослідження. Утілення в життя мети статті передбачає застосування різноманітних наукових методів, серед яких основними є історична ретроспектива, аналіз та індукція.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом історії існування Європейського Союзу реалізовано важливі завдання розвитку, які впорядковують різноманітні галузі міжнародних відносин. Насамперед розроблено основи спільної економічної політики в транспортній, сільськогосподарській та інших галузях. Скасовано квоти на імпорт й митні збори на товари, якими торгують між собою держави-члени Європейського Союзу. Сталося запровадження однорідної митної системи щодо всіх товарів із країн, які не входять до «Спільного ринку» Євросоюзу. У межах ЄС створено вільний рух капіталу й робочої сили за певними винятками стосовно нових держав-членів ЄС. Через уведення єдиної грошової одиниці «євро» створено єдину валютну систему. Потрібно підкреслити, що після введення в обіг єдина європейська валюта за показниками готівкового обігу у світі випередила американський долар, що само по собі є вельми красномовним.

Утворення валютного союзу та єдиного ринку сприяло тому, що Європейський Союз нині перетворився на потужне макрорегіональне об'єднання розвинутих держав і самостійний геополітичний центр світового впливу. Для багатьох пострадянських республік, зокрема й для України, Європейський Союз є своєрідним магнітом, привабливим прикладом об'єднання ментально та цивілізаційно споріднених народів у політико-економічну спілку для більш ефективного виконання завдань свого розвитку за умов нової інформаційної епохи.

Уперше прагнення України розвивати всебічні відносини з ЄС закріплено в Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р.

Загалом відносини між Україною та Європейським Союзом започатковані в грудні 1991 р., коли представник головної на той момент в Європейському Союзі держави – Нідерландів, міністр закордонних справ цієї країни від імені ЄС офіційно визнав державну незалежність України. Потім у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу від 11 червня 1998 р. та в Програмі інтеграції України до ЄС від 14 вересня 2000 р. проголошено стратегічний курс України на інтеграцію в ЄС. Визначено, що однією з основоположних засад зовнішньої політики України є забезпечення інтеграції України в європейський економічний, правовий і політичний простір із метою набуття членства в Європейському Союзі. Євростратегію України затверджено відповідним Указом Президента України [2]. Це зроблено не випадково. Як справедливо зауважує Д. Ю. Юрковський, європейський вибір України ґрунтується на життєво важливих інтересах та історичному прагненні українського народу бути невід'ємною частиною єдиної Європи [3].

На Паризькому саміті у вересні 2008 р. ЄС й Україна домовилися про укладення нового договору у вигляді Угоди про асоціацію, яка повинна ґрунтуватися на засадах економічної інтеграції та політичної асоціації. На виконання цих домовленостей у 2009 р. українською і європейською сторонами розроблений та затверджений Порядок денний асоціації, у якому закріплено орієнтир для здійснення реформ в Україні в ході імплементації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС.

У грудні 2011 р. на XV Саміті ЄС–Україна в Києві перемовини про зміст Угоди про асоціацію було завершено та в березні 2012 р. главами офіційних делегацій ЄС й України текст цієї Угоди парафровано.

Потім відбулися відомі драматичні події. Відмова вищого політичного керівництва України на чолі з колишнім президентом

В. Януковичем у листопаді 2013 р. від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС спричинила початок масового мирного протесту на захист євроінтеграційних прагнень народу України, що отримав назву «ЄвроМайдан» [4, с. 22]. Ця визначна історична подія остаточно підтвердила незламність українського народу в його європейському виборі.

Під безпосереднім тиском громадян України в березні 2014 р. підписано політичний параграф Угоди про асоціацію, а в червні того самого року ухвалено економічну частину договору. У вересні 2014 р. Європейський парламент та Верховна Рада України в синхронному режимі ратифікували укладену Угоду про асоціацію між ЄС й Україною. Із 1 листопада 2014 р. почала здійснюватися її тимчасова реалізація.

Як наголошує А. В. Бредіхін, «Україна була першою, але не останньою серед нових незалежних держав, які утворилися на теренах колишнього СРСР, що підписали Угоду про партнерство й співробітництво з ЄС. Слідом за нею аналогічна угода була підписана ще з десятима колишніми радянськими республіками. Угоди з рештою країн набули чинності 1 липня 1999 року, за винятком Білорусі і Туркменістану, з якими ці документи так і не були введені в дію» [5, с. 11].

Невдовзі після повномасштабного воєнного вторгнення рф на територію України 28 лютого 2022 р. Україна подала офіційну заявку на членство в Євросоюзі. Президент України В. Зеленський подав прохання щодо негайного вступу України до ЄС за «новою особливою процедурою». На підтримку цієї ініціативи президенти восьми держав Євросоюзу закликали прискорити процес вступу нашої держави до європейської спілки. Того самого дня президент Європейської комісії У. фон дер Ляєн зробила важливу заяву, що Україна фактично вже належить до Європейського Союзу й блок хоче, щоб Україна офіційно приєдналася до цього політичного утворення, але для цього знадобиться час. Сьогоднішню позицію керівництва ЄС передають слова У. фон дер Ляєн, сказані на саміті Україна–ЄС у Києві в лютому 2023 р.: «Сьогодні ми приїхали з набором пропозицій, мета яких – забезпечити Україні безперешкодний доступ до Єдиного європейського ринку. Ми хочемо допомогти Україні мобілізувати весь її економічний потенціал для боротьби з Росією, а згодом – для відновлення» [6]. Така позиція лідерки ЄС викликає в українців великий оптимізм щодо майбутнього членства України в Європейському Союзі. Водночас після перемоги над рф Україні потрібно буде пройти ще помітний шлях всебічного реформування задля втілення в життя європейських стандартів у різних галузях життя.

Шлях України в Європейський Союз відзначається унікальністю й нестандартністю. Загарбницька, неоколоніальна війна росії проти України наклала свій відбиток на цей складний процес. Багато хто із сучасних політиків і політологів убачає одну з головних причин російської агресії проти України якраз у намаганні припинити та згорнути процес євроінтеграції України. Проте, виступаючи східним форпостом західної цивілізації, зі зброєю в руках захищаючи ліберально-демократичні цінності й власний суверенітет, Україна на практиці доводить своє природне право на повернення в європейську родину народів. Потерпаючи в усіх галузях розвитку, несучи великі людські, економічні та воєнні втрати, Україна успішно перейшла зі статусу асоційованого члена ЄС до статусу офіційного кандидата в повноправні члени Європейського Союзу. При цьому українці продовжують виконувати рекомендації Брюсселя щодо проведення базових реформ і розширяють секторальне співробітництво з ЄС.

По суті, Україна та Європейський Союз вступили в нову фазу своїх відносин, для якої притаманні зростання взаємозалежності між українськими і європейськими партнерами, розширення взаємодії та співробітництва в оборонному, фінансовому та безпековому секторах, активізація спільного стратегічного планування, істотне посилення й об'єднання зусиль в організації масштабного опору російській експансії тощо.

У певному сенсі війна росії проти України створила додатковий потужний імпульс для прискорення процесу інтеграції України в ЄС, адже і європейці, і українці чітко переконалися в реальній безальтернативності курсу на повернення України в європейську спільноту. Новий геополітичний контекст, пов'язаний із помітною реваншистською активізацією світових авторитарних телурократій (росія, Китай, Іран та ін.), змушує об'єднувати свої зусилля з боку світових демократичних таласократій (США, Велика Британія, ЄС й ін.). Україна опинилася в епіцентрі цього протистояння і як молода демократія торує свій шлях в альянс передових поліархій світу, остаточно відкидаючи залишки радянської архаїки.

Водночас війна рф проти України загострила деякі проблеми нашого співробітництва з Європейським Союзом. Так, простежено згортання деяких розпочатих і тих, що планувалися, спільних бізнес-проектів за участю європейських приватних інвесторів, котрі закономірно нейтралізують свої ризики у воюючій країні. Крім того, величезні втрати в українській економіці, обвальне падіння промислового виробництва, переорієнтація державного бюджету України на переважне фінансування

оборонного й безпекового сектору перетворили нашу країну на перманентного прохача та отримувача всебічної іноземної допомоги, доля якої критично важлива для підтримання українського суспільства на плаву. Звичайно, така ситуація не може тривати вічно та треба дуже тверезо її оцінювати з огляду на перспективу поступової втоми наших іноземних союзників від проблем України. Це об'єктивна оцінка, а не наратив російської пропаганди, адже в демократичних суспільствах заходу все гучніші лунають голоси політиків, які закликають обмежити (а то й припинити) і поставити під додатковий контроль бюджетну підтримку України: від прихильників Дональда Трампа в США до прибічників Марі Ліпен у Франції. Мінливі настрої електорату в західних демократіях можна зрозуміти: зростання інфляції за скорочення реальних доходів, відмова від дешевих російських енергоресурсів, додаткове серйозне навантаження на бюджет, пов'язане із соціальною допомогою мільйонам українських біженців. Усе це призводить до збільшення соціальної напруги в західних суспільствах.

Вочевидь, у поточній ситуації Україна має демонструвати відповідну ефективність у застосуванні коштів від іноземних держав. До речі, нам потрібно рішуче брати курс на тотальне та радикальне реформування нашої державності в бік її трансформації від пострадянської бюрократичної форми до сучасної сервісної держави західного взірця. Треба завершити реформу судової гілки влади, щоби українські громадяни отримали доступ до справедливого правосуддя, а іноземні інвестори одержали гарантії недоторканності своїх капіталів.

Окремим пунктом у цьому процесі стоїть реформа Конституційного Суду України. Венеціанська комісія неодноразово наголошувала на тому, що до дорадчої групи при КСУ потрібно включити додаткового сьомого члена з низки незалежних міжнародних фахівців і встановити обов'язковий характер ухвалених комісією рішень. Це дасть змогу істотно вдосконалити механізм та якість підбору кандидатур на посаду судді КСУ. Проте на сьогодні через незавершеність реформи Конституційного Суду України якісне виконання цим органом своїх важливих функцій як незалежної гілки влади видається проблематичним і викликає цілком закономірні запитання в наших європейських партнерів.

Виконання Україною зобов'язань, передбачених ПДА та Угодою про асоціацію заплановано на період 2014–2024 рр. Станом на кінець 2019 р. за даними урядової системи «Пульс угоди», Україна виконала 43 % завдань, реалізацію яких передбачено на цей період. При цьому більшість сфер, у яких передбачено реформування, мають завдання,

виконання яких протерміновано. Найбільшого прогресу досягнуто у сферах, котрі потребують переважно юридичного врегулювання, створення державних інституцій, нового законодавства чи зміни чинного та інших дій, виконання яких не вимагає радикальних змін, що можуть вплинути на функціонування вже сформованої державної системи [7, с. 71].

Потребує радикального посилення й санкційна політика України проти структур і представників держави-агресора – росії. Навряд чи точкові санкції проти деяких одіозних персонажів російського шоу бізнесу, олігархічних груп та політикуму дають змогу досягти обвального ефекту для фашистського путінського режиму. Тут потрібно вживати всеохопних системних заходів, які б були спрямовані на реальний підрив антилюдяної системи влади в рф. Тим паче наші європейські та американські партнери наочно та неодноразово продемонстрували нам майстер-клас із правової, економічної, фінансової, гуманітарної санкційної політики щодо росії, ухваливши понад 10 пакетів санкцій проти згаданої держави-агресора, яка порушує всі загальновизнані у світовій спільноті норми міжнародного права.

Одним зі стратегічних напрямів розвитку Європейського Союзу є гармонізація міжнародних відносин між країнами-партнерами й державами-членами ЄС, що має створити стабільність на кордонах європейської спільноти. Це означає, що ЄС планує фінансувати спільні програми, які поєднуюватимуть території країн-партнерів і держав-членів ЄС, що мають спільні державні кордони. Україна, яка межує з низкою країн-членів ЄС, повинна скористатися цією можливістю й максимально використати спільні проекти для налагодження прикордонного співробітництва в європейськими державами, котрі належать до Європейського Союзу. Потрібно рухатися до суттєвого спрощення процедур і помітного підвищення ефективності використання технічної допомоги з боку Європейського Союзу. Тим паче на сьогодні для цього вже створено важливий фундамент – безвізовий режим між ЄС й Україною. Упроваджується новий підхід до налагодження тривалого співробітництва у вигляді створення «структурних фондів» – спільного фінансування, партнерства та багаторічних програм кооперації.

Що заважає Україні перетворитися з екстремального геополітичного суб'єкта на нормальний, стабільний геополітичний суб'єкт?

На нашу думку, комплекс причин, серед яких головною є *вкрай низька ефективність пострадянської державності та клептократичний олігархічний режим*. Унаслідок неефективного політичного управління, посилення корупції й олігархічного клієнтелізму Україна потрапила під

вплив потужніших гравців, які намагаються відстоювати, задовольняти власні національні інтереси, у тому числі й за рахунок української суб'єктності.

Для набуття нормальної геополітичної суб'єктності Україні потрібно провести *комплекс реформ, спрямованих на радикальну модернізацію суверенної державності*.

Першим пунктом повинні стати *політична й адміністративна реформи*. Змішана форма правління у вигляді парламентсько-президентської республіки виявила свою неефективність в Україні. Це досить заплутана та дисфункціональна система, яка постійно провокує дуалізм президентської й урядової влади та загальну безвідповідальність за ухвалені політичні рішення.

Звідси випливає, що для України в контексті її європейської перспективи потрібно здійснити перехід до *парламентської республіки з децентралізованим унітаризмом*.

Другим пунктом реформ повинна стати *комплексна економічна реформа*. Потрібно не на словах, а на справі здійснити демонополізацію та деолігархізацію української економіки. Інакше в інерційному сценарії на зміну старої олігархії може прийти нова, післявоєнна олігархія – «нові особи» зі старими прізвищами. Від застарілої пострадянської олігархічної моделі потрібно перейти до сучасної моделі *народного капіталізму*, де ключову роль відіграють малий і середній види бізнесу, орієнтовані на сферу обслуговування населення.

Отже, для того щоб стати повноправним членом Європейського Союзу, Україна повинна для початку побудувати в себе відповідну європейським стандартам соціально-політичну модель. Жахлива війна, яку переживає український народ, мусить стати «водорозподілом» між архаїчною пострадянською моделлю державності й сучасною європейською етатистською моделлю сервісного типу. Головне – не змарнувати історичного шансу для радикальної модернізації національної Української держави задля відходу від гасла «людина для держави» та переходу до філософії «державна для людини». Оптимізм у цьому процесі виникає через формування наочного суспільного запиту на побудову в Україні нового поствоєнного справедливого суспільства.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Східне розширення Євросоюзу перетворило Україну на безпосереднього сусіда ЄС. Це значно збільшило можливості для налагодження всебічної кооперації та взаємодії між Україною і Європейським Союзом.

Для організації ефективної протидії авторитарній загрозі зі сходу з'являється об'єктивна необхідність інтегрувати потенціал держав світової демократичної коаліції. Європейський Союз й Україна посідають у цьому процесі чільні місця через те, що географічно вони розміщені на передньому краї опору загарбницьким діям рф. Зважаючи на це, відносини між ЄС та Україною набувають стратегічної вагомості для захисту й розвитку всієї євроатлантичної цивілізації.

Україні для набуття стабільної геополітичної суб'єктності та для повноцінного входження до ЄС потрібно реалізувати комплекс реформ, спрямованих на радикальну модернізацію суверенної державності.

Відіграючи роль східного форпосту західної цивілізації, зі зброєю в руках захищаючи її світоглядні цінності і свою державну незалежність від рф, Україна на практиці довела своє природне право на повернення в європейську родину.

Перспектива подальших досліджень полягає в розгляді конкретних проєктів кооперації між Україною та Європейським Союзом у межах великої післявоєнної відбудови й розбудови нової України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якименко, Ю., Пашков, М. (2018). Україна на шляху до ЄС: оцінки, думки і сподівання громадян. URL: <http://www.tepsa.eu/23326-2>.
2. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» 11.06.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>.
3. Юрковський, Д. Ю. (2013). Європейська інтеграція – стратегічний пріоритет зовнішньополітичної діяльності України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=761>.
4. Єгорова, В. С. (2019). Україна та ЄС: сучасний стан і перспективи розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, № 40, с. 22–26.
5. Бредіхин, А. В. (2009). Україна та Європейський Союз: ретроспектива розвитку відносин. *Наука. Релігія. Суспільство*, № 2, с. 7–12.
6. Урсула фон дер Ляєн: Україна буде членом ЄС. Рік тому ніхто не уявляв вашу швидкість. 2 лютого 2023 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/2/7155414>.
7. Чорнобай, О. (2021). Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки, вип. 8, № 29, с. 66–73.

REFERENCES

1. Yakymenko, Y. U., Pashkov, M. (2018). *Ukrayina na shlyakhу do YES: otsinky, dumky i spodivannya hromadyan*. URL: <http://www.tepsa.eu/23326-2> (in Ukrainian).
2. Ukaz Prezydenta Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Stratehiyi intehratsiyi Ukrayiny do Yevropeys'koho Soyuzu» 11.06.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (in Ukrainian).

3. Yurkovs'kyu, D. YU. (2013). Yevropeys'ka intehratsiya – stratehichnyy priorytet zovnishn'opolitychnoyi diyal'nosti Ukrayiny. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=761> (in Ukrainian).

4. Yehorova, V. S. (2019). Ukrayina ta YES: suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiya*, № 40, p. 22–26 (in Ukrainian).

5. Bredikhyn, A. V. (2009). Ukrayina ta Yevropeys'kyu Soyuz: retrospektyva rozvytku vidnosyn. *Nauka. Relihiya. Suspil'stvo*, № 2, p. 7–12 (in Ukrainian).

6. Ursula fon der Lyayen: Ukrayina bude chlenom YES. Rik tomu nikhto ne uyavlyav vashu shvydkist'. 2 lyutoho 2023 r. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/2/7155414> (in Ukrainian).

7. Chornobay, O. (2021). Suchasnyy stan i perspektyvy ukrayins'koyi yevrointehratsiyi. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnikha»*. Seriya: Yurydychni nauky, vyp. 8, № 29, p. 66–73 (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 13.05.2023 р.

УДК 327(477:4-11)-049.5]:327.5

Олег Цебенко,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Інститут гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка»,
oleh.o.tsebenko@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-0024-0405;

Марія-Тереза Шумська,

магістр освітньої програми «Міжнародні відносини»,
Національний університет «Львівська політехніка»,
terezashumska28@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-8879-7019
DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-62-77

КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ РОЗВИТКУ ІНІЦІАТИВИ ЄС «СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО»

У статті проаналізовано ключові виклики та загрози Східному партнерству. Виокремлено внутрішні й зовнішні загрози, що гальмують розвиток ініціативи ЄС «Східне партнерство». До внутрішніх належать

корупція, гальмування демократичних процесів, олігархія, гальмування європейських реформ, слабкий рівень економічного розвитку, відсутність бажання інтегруватись у ЄС, серед зовнішніх – російсько-українська війна, заморожені конфлікти в країнах Східного партнерства, кібератаки, тероризм, транснаціональна злочинність, вихід Білорусі зі Східного партнерства та її участь у збройній агресії проти України, гібридні та інформаційні атаки рф, ядерний шантаж рф, енергетична залежність країн регіону від росії. Виокремлені загрози миру та безпеці в державах Східного партнерства згідно з «Нормандським індексом» за 2022 рік. Проаналізовано ключові виклики для шести країн Східного партнерства: України, Молдови, Грузії, Азербайджану, Вірменії та Білорусі. У статті подано SWOT-аналіз функціонування ініціативи ЄС «Східне партнерство». Подано рекомендації щодо протидії загрозам та викликам Східного партнерства.

Ключові слова: ініціатива ЄС «Східне партнерство», збройні конфлікти, війна, Україна, безпека, загрози та виклики.

Oleh Tsebenko,

Lviv Polytechnic National University,
ORCID ID: 0000-0002-0024-0405;

Mariia-Tereza Shumska,

Lviv Polytechnic National University,
ORCID ID: 0009-0006-8879-7019

KEY CHALLENGES AND THREATS TO THE DEVELOPMENT OF THE EU EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE

The article analyzes key challenges and threats to the Eastern Partnership. Internal and external threats that inhibit the development of the EU Eastern Partnership Initiative have been highlighted. The internal ones include: corruption, inhibition of democratic processes, oligarchy, inhibition of European reforms, weak level of economic development, lack of desire to integrate into the EU. It is also worth highlighting external threats: the Russian-Ukrainian war, frozen conflicts in the countries of the Eastern Partnership, cyber attacks, terrorism, transnational crime, the withdrawal of Belarus from the Eastern Partnership and its participation in armed aggression against Ukraine, hybrid and information attacks of the Russian Federation, nuclear blackmail of the Russian Federation, energy dependence of the countries of the region on Russia. Threats to peace and security in the Eastern Partnership states according to the Normandy Index 2022 have been identified. Key challenges for six countries of the Eastern Partnership: Ukraine, Moldova, Georgia, Azerbaijan, Armenia and Belarus have been analyzed. The ar-

ticle presents a SWOT analysis of the functioning of the EU Eastern Partnership Initiative. Recommendations on countering threats and challenges of the Eastern Partnership have been presented.

Key words: EU Eastern Partnership Initiative, armed conflicts, war, Ukraine, security, threats and challenges.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасному світі будь-яке об'єднання країн потребує вироблення єдиної та неподільної політики стосовно своїх держав-сусідів. Європейська політика сусідства є пріоритетним напрямом зовнішньої політики ЄС у контексті сучасних викликів і загроз. На сьогодні геополітичні виклики для ЄС із боку російської федерації вимагають активізації поширення європейських цінностей та політик у Східному напрямі. Одним із важливих інструментів реалізації Східної політики й забезпечення стабільності сусідніх держав є ініціатива ЄС Східне партнерство. Політична, економічна та безпекова ситуація в країнах Східного партнерства яскраво демонструє, що на сьогодні ЄС не вдалося повною мірою трансформувати країни-адресанти. У ХХ ст. Східне партнерство має безліч зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз, головними з яких є фактор рф, збройні конфлікти, авторитарні режими, корупція, відсутність єдиної позиції в країнах СхП, що значно актуалізує це дослідження в контексті необхідності пошуку перспективних напрямів розвитку й модифікації ініціативи ЄС «Східне партнерство». Актуальною є також тема з огляду на повномасштабне вторгнення росії в Україну, аналіз ситуації та її вплив на євроінтеграцію як України, так і інших держав-учасниць, що допоможе вибудувати прогнози щодо трансформації Східного партнерства й використати їх під час організації євроінтеграційного курсу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою для дослідження цієї тематики слугували наукові статті та монографії зарубіжних і вітчизняних науковців, дані міжнародних індексів, публікації в ЗМІ. Ґрунтовною працею у сфері вивчення тематики Східного партнерства є монографія «Перспективи розвитку ініціативи ЄС “Східне партнерство” в умовах геополітичних викликів» колективу вітчизняних дослідників Ярини Турчин, Ольги Івасечко, Олега Цебенка, Ірини Сухорольської, Домініки Рослонь, у якій розкрито ключові аспекти функціонування Ініціативи, проаналізовано основні виклики та загрози її розвитку [18]. У статті Аманди Пауль «Уроки від Східного партнерства: погляд назад для руху вперед» проаналізовано ключові виклики функціонуванню Ініціати-

ви та пріоритетні напрями зміни [12]. У статті Крістіана Каунерта «Східне партнерство, гібридні загрози та вторгнення росії в Україну» розкрито ключові виклики функціонуванню Ініціативи в умовах повномасштабної війни в Україні [6; 7]. У праці шведської дослідниці Кароліни Хартсу «Східне партнерство і безпека» виокремлено особливості безпекової ситуації в регіоні Східного партнерства, виокремлено виклики й загрози системі регіональної та глобальної безпеки [5].

Мета статті – аналіз ключових викликів і загроз розвитку ініціативи ЄС «Східне партнерство».

Методика дослідження. *Порівняльний метод* дав змогу зіставити рівень впливу внутрішніх та зовнішніх загроз на безпеку країн Східного партнерства. За допомогою *прогностичного* методу окреслено перспективи протидії загрозам Східного партнерства. Методологічною основою слугував аналіз «Норманді індексу», за допомогою якого вдалося проаналізувати ключові загрози в країнах Східного партнерства. За допомогою SWOT-аналізу вдалося визначити сильні та слабкі сторони ініціативи ЄС «Східне партнерство». За допомогою *методу аналізу* проаналізовано джерельну базу дослідження Східного партнерства.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Потрібно зазначити, що ініціатива «Східне партнерство» є сталим та перспективним інструментом співпраці країн регіону з ЄС. Проте на сьогодні країни-учасниці Східного партнерства стикаються з викликами й загрозами, на які впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори. Кожна проблема, що виникає в СхП, впливає на ефективність та дієвість Ініціативи, а також на результативність її членів у виконанні програм і проєктів.

Однією з найбільших проблем є різні позиції країн Східного партнерства у своїх євроінтеграційних намірах. Молдова, Грузія та Україна ставлять ЄС у найбільший пріоритет зовнішньої політики, у той час як Вірменія, Азербайджан і Білорусь не бажають брати активну участь у євроінтеграції. У 2021 р. Білорусь заявила про припинення участі в Ініціативі, що стало тривожним дзвінком стосовно майбутнього ініціативи [19].

Визначальною загрозою безпеці країн Східного партнерства є реальні та заморожені конфлікти на їхній території. Зокрема, у 2020 р. відбулась ескалація конфлікту між Вірменією та Азербайджаном за Нагірний Карабах. Із 2014 р. триває війна між російською федерацією й Україною, анексовано Крим. Замороженими є конфлікти в Абхазії та

Пд. Осетії (Грузія) й Придністров'ї (Республіка Молдова), які використовує рф задля дестабілізації ситуації та не бажає відпускати їх із-під своєї сфери впливу. Розігривається час від часу рф й питання Гагаузького сепаратизму в Молдові [5; 14].

Гібридні загрози є інструментом впливу на безпеку країн Східного партнерства. Дестабілізація здійснюється інструментами дезінформації, економічного тиску, кібератак, політичного шантажу, пропаганди. До загроз доцільно також і віднести відсутність спільної Східної політики ЄС та відсутність безпекових гарантій для країн Східного партнерства [18].

Доволі сильними викликами СхП є внутрішні фактори, зокрема корупція, гальмування демократичних процесів, олігархія, гальмування європейських реформ, низька політична культура, слабкість економік і політичних інститутів, наявність «п'ятих колон» [15; 18].

Аналізуючи внутрішні загрози, насамперед, маємо розглянути позицію Білорусі. За останні два роки її діяльність у СхП зменшувалась аж до повної відмови від участі в червні 2021 р. Незважаючи на зрушення у відносинах між ЄС та Білоруссю, яке відбулося після анексії Криму у 2014 р., коли держава активно сприяла мінським мирним переговорам, країна знов вернулася до авторитарних методів управління. Значне погіршення ситуації з правами людини в Білорусі почалося наприкінці весни 2020 р. й досягло апогею після президентських виборів 9 серпня, результати яких оскаржувалися. Під час виборчої кампанії повідомлялося про зловживання, оскільки більшість опозиційних кандидатів вимушені були вийти з гонки, а підрахунок голосів був фальсифікований. У 2020–2021 рр. влада Білорусі розпочала повномасштабну атаку на громадянське суспільство, обмежуючи широкий спектр прав і свобод, націлюючись на людей з усіх прошарків життя, систематично переслідуючи правозахисників, журналістів, працівників ЗМІ та адвокатів зокрема [17].

Ситуація, яка склалась у Білорусі, свідчить про те, що участь держави в СхП не була результативною й не змінила авторитарного порядку. Білоруси не відчули переваг процесу інтеграції своєї країни до ЄС, якими вже користуються громадяни країн «Асоційованого тріо» [19].

Наявні в Республіці Вірменія політичні та правові кризи, а також будь-яке відхилення влади від шляху демократичного розвитку можуть бути оцінені як невдача, що негативно вплине на особливе ставлення до держави в рамках СхП. Сусідній Азербайджан використовує участь у СхП як економічну перевагу й не бачить перспективу подальшій активнішій співпраці в інших галузях, пов'язаних, наприклад, із демократією, правами людей, правосуддям, кліматичною політикою та ін. Усі ці чинни-

ки є внутрішніми загрозами й викликами, що впливають на діяльність СхП [1; 15; 18].

Ключовою зовнішньою загрозою країн СхП є агресивна політика російської федерації, особливо проти країн «Асоційованого тріо». Російська фінансова та військова підтримка бойовиків невизнаних республік на території держав Тріо: Абхазія та Південна Осетія – Грузія, Донецька та Луганська народні республіки – Україна, Придністров'я – Молдова, – сприяє вирішення конфліктів і створює загрозу територіальній цілісності. Окупація Криму росією у 2014 р. та повномасштабне вторгнення у 2022 р. є ще одним викликом для України. Росія також причетна до невирішеного територіального конфлікту між Вірменією й Азербайджаном, який знов спалахнув восени 2020 та влітку 2022 р. РФ найбільше виграла від цього протистояння, адже зберегла свій вплив у регіоні. Оскільки обидві ворогуючі країни є учасницями СхП, ЄС не підтримував жодну зі сторін, що обурило Азербайджан. У державі заявили, що в той час як Грузія, Молдова та Україна отримали повну підтримку з боку ЄС, уключаючи визнання того, що росія вчинила акти агресії, Азербайджан не має такого визнання. ЄС підтримує територіальну цілісність Азербайджану, проте перестав визнавати Вірменію як агресора [1; 15; 18].

Ще однією загрозою регіону Східного партнерства є ядерний шантаж РФ, яка постійно демонструє через заяви лідерів та провладні ЗМІ готовність застосувати ядерну зброю проти України, США й країн ЄС. Також російські війська захопили Запорізьку АЕС і шантажують можливістю вибуху на ній українців. РФ також здійснювала обстріли АЕС на території України. Потенційне застосування ядерної зброї чи вибух на АЕС може спричинити кризу глобальної та регіональної систем безпеки [6; 13].

Посилення глобальних амбіцій РФ призвело до «територіально-просторового протистояння» інтеграційних проєктів ЄС у регіоні Східної Європи. Для досягнення цілей СхП європейським партнерам потрібно врахувати невизначеність статусу РФ у відносинах із Євросоюзом, що пояснюється залежністю від російських енергоносіїв; відсутність уніфікованої позиції держав ЄС із питання примусу Росії до миру; посилення викликів, пов'язаних з енергетикою, нелегальною міграцією, сепаратизмом, використанням національних меншин у гібридних конфліктах [17]. Усі вищезазначені внутрішні та зовнішні чинники є викликом для СхП і його дієвості.

Одним з основних викликів для країн СхП є загроза миру й безпеці, визначити рівень якої можна за допомогою «Нормандського індексу»,

створеного Європейським парламентом у 2019 р. Цей індекс визначає конфлікт і численні стадії між ідеальним миром та тотальною війною як набір факторів, пов'язаних із ключовими загрозами, а також має на меті вимірювання рівня загроз миру, безпеці та демократії у всьому світі. «Нормандський індекс» включає 11 факторів, що впливають на мир і безпеку, серед яких – тероризм, демократичні процеси, економічні загрози й кризи, зміна клімату, енергетична безпека, насильницькі конфлікти, кібербезпека, дезінформація, крихкість держав, злочинність, зброя масового знищення [8; 15].

Згідно з «Нормандським індексом 2022», країни СхП отримали показник 6,27, що свідчить про середній рівень загрози миру й безпеки. Найгірший бал 5,17 отримала Україна, яка посідає 102 місце, що свідчить про те, що мир у країні під загрозою. Показник нижчий від середнього по Євразії, не в останню чергу через триваючу війну росії проти України, а також нестабільну внутрішньополітичну й соціальну ситуацію. Найкращий результат у Молдови – 6,90, держава посідає 21 місце в Індексі. Бали таких показників, як злочинність, тероризм, насильницькі конфлікти та демократичні процеси, вищі за середні в Євразійському регіоні [8; 9; 10; 11].

Загроза тероризму, яка є зведеною оцінкою для надання порядкового рейтингу країн щодо впливу тероризму, у СхП оцінюється у 9,62, що свідчить про низьку загрозу в регіоні. Демократичні процеси становлять 3,78, що є нижчими за середній світовий показник та свідчить про те, що в регіоні домінує автократія. Економічні загрози й кризи, що визначають співвідношення непрацевдатного населення до загальної суми кредитів держави, становить 6,79 і свідчить про низький рівень загрози. У загрози щодо зміни клімату глобальна оцінка ризиків гуманітарних криз і катастроф, СхП отримало 6,08, що є вищим від середнього світового показника. Загроза енергетичної безпеки є високою – 8,76, адже кількість балів знижуються, якщо країна не є чистим експортером енергії. Щоб зменшити енергетичну незахищеність в Україні, її енергомережу синхронізовано з енергосистемою континентальної Європи в березні 2022 р. Загроза кібербезпеці, яка вимірюється з використанням Глобального індексу кібербезпеки, у Східному регіоні є досить високою – 6,49. Загроза дезінформації, визначення якої здійснюється за індексом свободи преси, становить 3,93, а загроза насильницьким конфліктам – 4,98, що також є нижчим показником від середнього світового. Крихкість держав, рейтинг основних різновидів тиску, із яким стикаються держави, оцінюється в 4,42, що впливає на високий рівень небезпеки. Бал злочинності, що враховує

коефіцієнт убивств, становить 7,45 і є вищим від середнього світового. СхП у критерії «зброя масового знищення», який є оцінкою руйнівної здатності запасів важкої зброї країни, отримало 6,65, що свідчить про низьку загрозу в регіоні та є найвищим показником (рис. 1) [1; 3; 6; 14].

Рис. 1. Загрози миру та безпеці в державах Східного партнерства згідно з «Нормандським індексом» (2022 р.) [2]

Кожна держава Східного партнерства окремо стикається з безліччю викликів, які впливають на її зближення з ЄС. У 2022 р. з відкритою агресією росії та з наслідками коронавірусу кількість цих викликів збільшилася, що кардинально змінило наявні перетворення й прогрес, зроблений країнами ініціативи.

Війна росії проти України призводить до загибелі тисяч людей і масового руйнування інфраструктури, у тому числі цивільного житла. Згідно з оцінкою Світового банку від травня 2022 р., очікується, що економіка України скоротиться на 45 % у 2022 р. (з очікуваною інфляцією 22,5 %) [13], водночас військові витрати залишаються високими, що ще більше скорочує ресурси, доступні для соціальних потреб, із понад 7 млн переміщених осіб. Оскільки війна порушила як виробництво, так і розподіл електроенергії, а найбільша в Європі атомна електростанція на Запоріжжі окупована росією, енергетична безпека залишається серйозною проблемою.

Пандемія коронавірусу в поєднанні з несприятливими кліматичними умовами вплинула на економічне зростання Молдови: ВВП скоротився на 7 % у 2020 р., створивши найсильнішу рецесію з часів світової фінансової кризи 2008 р. У 2021 р. бюджетний дефіцит країни досяг 2,8 % ВВП, а державний борг піднявся з 8 % до 35,2 % ВВП. Очікується, що у 2022 р. ВВП країни зросте на 5,2 % (МВФ) [11]. Війна в Україні створює додаткову економічну невизначеність, а також енергетичну незахищеність. Основна вугільна станція з виробництва електроенергії розміщена в Придністров'ї. Однак станом на 16 березня 2022 р. електромережі України та Молдови синхронізовані з мережею континентальної Європи. Залежність від росії в газовому секторі тривалий час створювала небезпеку, оскільки національна газова компанія Молдови «Молдовагаз» імпортує весь споживаний країною газ від «Газпрому» [11].

Грузія займає найвище місце серед країн Східного партнерства за показником економічної кризи в Нормандському індексі 2022 і її економіка, хоча й сильно постраждала від пандемії, є стійкою. Реформи за останні 15 років були зосереджені на глобалізації бізнес-сектору та прискоренні економічного зростання. За останнє десятиліття Грузія також диверсифікувала свою торгівлю. У той час як сусідні країни – росія, Болгарія, Азербайджан і Туреччина залишаються основними напрямками експорту, вона розширила свої зв'язки з Китаєм і посилила зв'язки з ЄС через Угоду про асоціацію, уключаючи поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі, і долучилася до Сил реагування НАТО. Грузія також підвищила свою стійкість в інших сферах, таких як кібербезпека. Російське вторгнення в Україну в лютому 2022 р. викликало в Грузії побоювання, що вона може бути наступна. Грузія подала заявку на членство в ЄС й отримала статус кандидата в члени в червні 2022 р. [8].

Війна 2020 р. між Азербайджаном і Вірменією підкреслила зростання ролі гібридних загроз у конфлікті, зокрема в інформаційному просторі. Вірменія стала об'єктом значних кампаній із дезінформації, особливо у Twitter із більш ніж 500 000 акаунтів ботів. Війна також дедалі частіше точиться в кіберпросторі, коли Вірменія піддається скоординованим розподіленим атакам на відмову в обслуговуванні (DoS-атаки) і злому даних. Цей зростаючий кіберризик відображається в рейтингу кібербезпеки країни (70 місце в Нормандському індексі 2022 [10]), його оцінка також значно нижча за середній показник Східного партнерства. Вірменія посідає особливо низькі позиції, коли йдеться про її енергетичну безпеку (82 місце у Нормандському індексі 2022 [10]) і сильно залежить від російських енергоресурсів, оскільки «Газпром Вірменія» утримав монополію на

імпорт газу й країна часто зазнає цінових шоків. Однак Вірменія має високі оцінки (і вищий від середнього показник у Східному партнерстві), коли йдеться про її економічну стійкість і стійкість до загрози тероризму. Крім того, Вірменія має високі оцінки щодо демократичних процесів у порівнянні з іншими країнами Східного партнерства, у звіті ЄС за 2021 р. зазначено, що Вірменія «зберігає відносно хороші показники прав людини та демократії» [10]. Країна має високі оцінки, коли йдеться про стійкість до тероризму, посідаючи 93 місце разом із кількома іншими країнами в Глобальному індексі тероризму за 2022 р. [3].

Азербайджан також постраждав від кампаній з дезінформації під час війни з Вірменією у 2020 р., насамперед через використання Twitter як інструменту інформаційної війни. Наприклад, у вересні 2020 р. хакери зламали безліч урядових сайтів держави та сайти азербайджанських урядовців. Ситуація з правами людини й демократичними свободами в Азербайджані продовжує викликати занепокоєння, як зазначено в щорічній доповіді ЄС про права людини та демократію у світі [9]. Відповідно, країна має дуже низький бал – 0,81 за рівнем демократичних процесів (122 місце у світі у Нормандському індексі 2022 [3]). Проте, як і слід було очікувати, завдяки своїм величезним джерелам енергії, Азербайджан має відмінні показники енергетичної безпеки. Країна також має високі оцінки, коли йдеться про стійкість проти тероризму, посідаючи 93 місце, як і Вірменія, в Глобальному індексі тероризму 2022 р. [3], проте на цей результат не вплинув тероризм у 2021 р.

Участь Білорусі у війні росії проти України включає надання дозволу на стрільби балістичними ракетами з території Білорусі та транспортування російських військ і військової техніки, що дало змогу росії атакувати Україну з півночі. Конституційний референдум 27 лютого 2022 р. серед іншого підкреслив відмову від пункту про те, що «Республіка Білорусь прагне зробити свою територію без'ядерною зоною, а державу – нейтральною». Однак успішні антивоєнні залізничні диверсії та кібердіяльність, а також існування повстанського білоруського батальйону, який воює разом з українцями, означають, що вплив російського вторгнення в Україну на внутрішню ситуацію Білорусі незрозумілий [19].

За допомогою SWOT-аналіз ініціативи ЄС Східне партнерство (табл. 2) нами виокремлено сильні, слабкі сторони, можливості та загрози співпраці між ЄС і країнами Східного партнерства.

Із метою протидії викликам і загрозам Східного партнерства необхідним є посилення ролі ЄС та Західних демократичних держав у стабілізації системи безпеки в Східній Європі. Першочерговим завданням

SWOT-аналіз ініціативи ЄС Східне партнерство

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
1	2
<p>– уряди країн СхП демонструють політичну волю до диверсифікації своєї зовнішньої політики та економічних відносин;</p> <p>– у рамках СхП розроблено кілька регіональних платформ і форматів, які можуть полегшити обмін досвідом та передовою практикою й у яких можуть розроблятися та здійснюватися консолідовані проекти;</p> <p>– країни регіону отримують можливість зайняти міцні економічні позиції на регіональних і глобальних ринках, завдяки ВПЗВТ та Угоди про партнерство;</p> <p>– регіон має ресурси великих діаспор. У деяких країнах діаспори вже стали одним із ключових факторів розвитку як внутрішніх, так і в системі міжнародних відносин, а в інших їхній потенціал ще не реалізований.</p>	<p>– територіальні конфлікти залишаються основним джерелом нестабільності. Конфлікт на Донбасі не має короткострокового рішення. Ситуація в Нагірному Карабаху загострюється. В Абхазії спостерігаються слабко контрольовані процеси;</p> <p>– ситуація ще більше посилюється проблемами незавершеного державного будівництва та пострадянських перетворень, недостатньо розвинутої й структурованої еліти, слабких інститутів, корупції, слабкої правової культури, бідності й соціальної нерівності, технологічної відсталості, витік умів, монополізація та неефективність економіки. Ця проблема посилюється також неефективною політикою щодо національних меншин та недостатньо розвиненими громадянськими суспільствами.</p>
<p>Можливості:</p> <p>– будь-які можливі пункти зв'язку та співробітництва всередині регіону, а також із зовнішніми суб'єктами сприяють безпеці й розвитку країн регіону. Держави СхП мають можливість розвивати та розширювати різноманітні форми співпраці з</p>	<p>Загрози:</p> <p>– ключовою загрозою країн СхП є агресивна політика Російської Федерації, особливо проти країн «Асоційованого тріо», а саме російська фінансова та військова підтримка бойовиків невизнаних республік на території держав Тріо;</p>

Закінчення таблиці 2

1	2
<p>державами-членами ЄС й іншими суб'єктами (Китаєм, Туреччиною, росією, США тощо). Вони можуть використовувати багатосторонні та двосторонні канали;</p> <p>– економіка є пріоритетною сферою співпраці в рамках СхП. Активне співробітництво з ЄС, можливе завдяки участі у СхП, приносить економічний розвиток країнам-учасникам.</p>	<p>– перспективи європейської інтеграції також є неясними для країн регіону. Фактично внутрішні проблеми ЄС послаблюють його увагу до Східного партнерства;</p> <p>– усе більшою загрозою для України та й для всього ЄС є можливість російського військового вторгнення, а також нове загострення карабаського конфлікту;</p> <p>– гібридні загрози є інструментом впливу на безпеку країн Східного партнерства. Дестабілізація здійснюється інструментами дезінформації, економічного тиску, кібератак, політичного шантажу, пропаганди.</p>

для успішного продовження ефективного функціонування ініціативи ЄС «Східне партнерство» є припинення війни в Україні, притягнення РФ до відповідальності. Важливе укладення договорів про безпеку між ЄС та країнами Східного партнерства. Перспективним може стати створення локальних військових союзів між деякими країнами СхП і країнами ЄС, або ж долучення до оборонного союзу PESCO. Країнам Східного партнерства потрібно надати безпекові гарантії. Потенційно це можна вирішити через швидке прийняття країн «Асоційованого тріо» до НАТО та ЄС. Формат Східного партнерства повинен бути переглянутий. Потрібно трансформувати, додавши безпекову складову частину. Треба переглянути участь Білорусі в Ініціативі, яка бере активну участь у збройних діях проти України. Доцільно посилити взаємодію ЄС і країн Східного партнерства в боротьбі з кіберзлочинністю, наркозлочинністю, торгівлею людьми. Ефективність подальшого функціонування Східного партнерства неможлива й без внутрішніх перетворень. Країнам СхП треба посилити внутрішні реформи, зміцнити економіки, активно протидіяти проявам корупції. Важливою є зміна політичних режимів у низці країн СхП (Білорусі, Вірменії, Грузії, Азербайджані), які не дуже активно бажають інтеграції до ЄС.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, можемо зазначити, що ключові загрози країнам Східного партнерства мають зовнішні та внутрішні виклики. До зовнішніх можна віднести такі держави: країни СхП мають різні євроінтеграційні наміри; гібридний вплив росії; відсутність єдиної позиції країн ЄС щодо Ініціативи ЄС; заморожені та реальні збройні конфлікти в регіоні; кіберзлочинність. До внутрішніх факторів належать недемократичні режими в низці країн СхП; олігархія; корупція у всіх сферах; наявність «п'ятих колон»; низька політична культура; низький рівень економічного розвитку. Як внутрішні, так і зовнішні виклики, із якими зіткнулися та з якими стикаються у 2022 р. держави-учасниці СхП, є «гальмом» їх розвитку і європейської інтеграції. Також можемо зазначити, що держави СхП отримали досить низькі показники в «Нормандському індексі 2022», це свідчить про наявність загроз миру та безпеці, які в подальшому можуть вплинути на розвиток регіону. Такі загрози є відображенням внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на країни й стабілізацію політичних ситуацій у кожній державі покращить ситуацію в регіоні. Удосконалення показників підвищить шанси держав-учасниць СхП на вступ до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Deen, B., Zweers, W., Van Loon, I. (2021). The Eastern Partnership. Three dilemmas in a time of troubles. *Clingendael Report*. URL: <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2021-01/the-eastern-partnership.pdf>
2. Eastern Partnership. Comparison (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/comparison>
3. Global Terrorism Index 2022 (2022). *Institute for Economics and Peace*. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/03/GTI-2022-web.pdf>
4. Gressel, G. (2021). EU Security Compact for the Eastern Neighbourhood: Why unity of command is an issue in politics too. *Clingendael Report. European Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.clingendael.org/pub/2021/the-eastern-partnership/annex-3/>.
5. Hartsö, C. (2022). Eastern Partnership and Security. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1703296/FULLTEXT01.pdf>
6. Kaunert, C., Deus Pereira, J. (2023). EU Eastern Partnership, Ontological Security and EU-Ukraine/Russian warfare. *Journal of contemporary European studies*, № 31, pp. 1–12.
7. Kaunert, Ch. (2022). EU Eastern Partnership, Hybrid Warfare and Russia's Invasion of Ukraine. *The European Criminal Law Associations' Forum*, 2022, is. 2, p. 158–164. URL: <https://eucrim.eu/articles/eu-eastern-partnership-hybrid-warfare-and-russias-invasion-of-ukraine/>
8. Normandy Index (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/normandy-index>

9. Normandy Index. Azerbaijan (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/think-tank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/country-detail/AZE>
10. Normandy Index. Map. (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/map> (83_Normandy Index. Moldova (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/country-detail/MDA>
11. Normandy Index. Moldova (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/think-tank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/country-detail/MDA> (in English).
12. Paul, A. (2021). Lessons from the Eastern Partnership: Looking back to move forward. URL: <https://www.epc.eu/en/Publications/Lessons-from-the-Eastern-Partnership-Looking-back-to-move-forward~44d130>
13. Rathaeung, D., Kim, J. (2022). Russia-Ukraine Conflict: Implications for Remittance flows to Ukraine and Central Asia. The World Bank Group. URL: <https://blogs.worldbank.org/peoplemove/russia-ukraine-conflict-implications-remittance-flows-ukraine-and-central-asia>
14. Ivasechko, O., Turchyn Ya., Tsebenko O., Vezdenko Ya. (2022). Peculiarities and Prospects of the European Union Involvement in the Settlement of Conflicts on the Territory of the Eastern Partnership Countries. *Politics in Central Europe*, № 18, pp. 633–660.
15. Івасечко, О. (2021). Загрози миру та безпеці в регіоні Східного Партнерства за даними «Normandy Index» у 2021 році: кейс України. *Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2 груд. 2021 р.). Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», с. 130–133. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/5446/zbirnik-vseukrainska-npk-ntsa-igsn-2022-kopiya.pdf>
16. Сидорук, Т. (2018). Десять років Східному партнерству: час для перегляду. *Політичне життя*, № 1, с. 1–14.
17. Турчин, Я. (2021). Східне Партнерство та полігібресія Російської Федерації. *Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2 груд. 2021 р.). Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», с. 156–159. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/5446/zbirnik-vseukrainska-npk-ntsa-igsn-2022-kopiya.pdf>
18. Турчин, Я., Івасечко, О., Цебенко, О., Сухорольська, І., Рослонь, Д. (2022). Перспективи розвитку ініціативи ЄС «Східне партнерство» в умовах геополітичних викликів: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 224 с.
19. Шейко, Ю. (2021). Білорусь призупиняє членство у «Східному партнерстві»: які наслідки? *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/bilorus-pryzupyniaie-chlenstvo-u-skhidnomu-partnerstvi-yaki-naslidky/a-58097889>

REFERENCES

1. Deen, B., Zweers, W., Van Loon, I. (2021). The Eastern Partnership. Three dilemmas in a time of troubles. *Clingendael Report*. URL: <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2021-01/the-eastern-partnership.pdf> (in English).
2. Eastern Partnership. Comparison (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/comparison> (in English).

3. Global Terrorism Index 2022 (2022). *Institute for Economics and Peace*. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/03/GTI-2022-web.pdf> (in English).

4. Gressel, G. (2021). EU Security Compact for the Eastern Neighbourhood: Why unity of command is an issue in politics too. *Clingendael Report. European Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.clingendael.org/pub/2021/the-eastern-partnership/annex-3/> (in English).

5. Hartsö, C. (2022). Eastern Partnership and Security. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1703296/FULLTEXT01.pdf> (in English).

6. Kaunert, C., Deus Pereira, J. (2023). EU Eastern Partnership, Ontological Security and EU-Ukraine/Russian warfare. *Journal of contemporary European studies*, № 31, pp. 1–12 (in English).

7. Kaunert, Ch. (2022). EU Eastern Partnership, Hybrid Warfare and Russia's Invasion of Ukraine. *The European Criminal Law Associations' Forum*, 2022, is. 2, p. 158–164. URL: <https://eucrim.eu/articles/eu-eastern-partnership-hybrid-warfare-and-russias-invasion-of-ukraine/> (in English).

8. Normandy Index (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/normandy-index> (in English).

9. Normandy Index. Azerbaijan (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/country-detail/AZE> (in English).

10. Normandy Index. Map (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/map> (in English).

11. Normandy Index. Moldova (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/country-detail/MDA> (in English).

12. Paul, A. (2021). Lessons from the Eastern Partnership: Looking back to move forward. URL: <https://www.epc.eu/en/Publications/Lessons-from-the-Eastern-Partnership-Looking-back-to-move-forward~44d130> (in English).

13. Rathaeung, D., Kim, J. (2022). Russia-Ukraine Conflict: Implications for Remittance flows to Ukraine and Central Asia. *The World Bank Group*. URL: <https://blogs.worldbank.org/peoplemove/russia-ukraine-conflict-implications-remittance-flows-ukraine-and-central-asia> (in English).

14. Ivasechko, O., Turchyn Ya., Tsebenko O., Vezdenko Ya. (2022). Peculiarities and Prospects of the European Union Involvement in the Settlement of Conflicts on the Territory of the Eastern Partnership Countries. *Politics in Central Europe*. № 18, pp. 633–660 (in English).

15. Ivasechko, O. (2021). Threats to peace and security in the Eastern Partnership region according to the Normandy Index in 2021: the case of Ukraine. *Current issues of the development of social sciences in the 21st century: materials of the All-Ukrainian. science and practice conf.* (Lviv, December 2, 2021). Lviv: Nation. Lviv Polytechnic University. pp. 130–133. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/5446/zbirnik-vseukrainska-npk-ntsa-igsn-2022-kopiya.pdf> (in Ukrainian).

16. Sydoruk, T. (2018). Ten years of the Eastern Partnership: time for a review. *Political Life*, No. 1, pp. 1–14 (in Ukrainian).

17. Turchyn, Ya. (2021). Eastern Partnership and the Russian Federation's polygamy. *Current issues of the development of social sciences in the 21st century: materials of the All-Ukrainian. science and practice conf.* (Lviv, December 2, 2021). Lviv: Nation. Lviv Poly-

technic University, pp. 156–159. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/5446/zbirnik-vseukrainska-npk-ntsa-igsn-2022-kopiya.pdf> (in Ukrainian).

18. Turchyn, Ya., Ivasechko, O., Tsebenko, O., Sukhorolska, I., Roslon, D. (2022). Prospects for the development of the EU initiative «Eastern Partnership» in the conditions of geopolitical challenges. Monograph. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. 224 p. (in Ukrainian).

19. Sheiko, Yu. (2021). Belarus suspends membership in the «Eastern Partnership»: what are the consequences? *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/bilorus-pry-zupyniaie-chlenstvo-u-skhidnomu-partnerstvi-yaki-naslidky/a-58097889> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 07.04.2023 р.

УДК 327.56

Наталія Чухрай,

аспірантка кафедри парламентаризму,

ННІ публічного управління та державної служби,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

n_ovdienko@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6630-1282

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-77-91

СПЕЦИФІКА МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ У КОНТЕКСТІ ЇХ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті з'ясовано еволюцію та сучасний зміст поняття «міжнародний конфлікт». Визначено його види, особливості, які впливають на потенційні способи врегулювання. Зауважено щодо того факту, що мирні методи врегулювання міжнародних конфліктів, започатковані ще звичаєвим правом, знаходять широке втілення в сучасному міжнародному праві. У сучасному міжнародному праві передбачено такі механізми залагоджування конфліктів, як міжнародні переговори, надання добрих послуг, посередництво.

Однак, усвідомлюючи всі деструктивні наслідки збройного розв'язання конфліктів, багато держав сучасного світу вдаються саме до такого способу вирішення різноманітних претензій. Збройні міжнародні конфлікти, своєю чергою, теж підлягають правовому регулюванню. Миротворчі процеси під час збройних конфліктів є дуже складними, багатовимірними та

часто малоефективними. До миротворчих заходів відносять роззброєння, демобілізацію й реінтеграцію учасників конфлікту; переговори про припинення вогню; підписання мирних угод; багатосторонні миротворчі та стабілізаційні операції. Міжнародне право виділяє також такі форми припинення воєнних дій, як перемир'я й капітуляція, які також передбачають підписання мирних договорів.

Звернуто увагу на те, що більшість правових норм, що регулюють збройні конфлікти, містяться в міжнародних договорах: Женевських конвенціях, Гаазьких конвенціях, низці договорів, підписаних під егідою ООН тощо. Ними визначено категорії учасників і неучасників збройних конфліктів, військові та цивільні об'єкти, заборонені методи й засоби ведення війни, дозволені та заборонені види озброєння, визначаються воєнні злочини тощо. Однак держави, що обирають шлях війни, часто нехтують нормами міжнародного права, тому найчастіше ці норми застосовуються *post factum*, лише для притягнення до відповідальності держави-агресора чи окремих воєнних злочинців. Тому зроблено висновок, що на сьогодні залишаються без відповіді питання забезпечення світової безпеки, недопущення або припинення війни. Такий висновок підтверджують події в Україні.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародний конфлікт, збройний міжнародний конфлікт, міжнародне право, правові механізми вирішення міжнародних конфліктів.

Natalia Chukhrai,

Taras Shevchenko Kyiv National University,

ORCID ID: 0000-0002-6630-1282

SPECIFICITY OF INTERNATIONAL CONFLICTS IN THE CONTEXT OF THEIR LEGAL REGULATION

The article explains the evolution and modern meaning of the concept of «international conflict», and defines its types, features, and potential ways of settlement. Attention is drawn to the fact that the peaceful methods of settling international conflicts, initiated by customary law, are widely implemented in modern international law. Modern international law foresees such conflict resolution mechanisms as international negotiations, provision of good services, and mediation. However, being aware of all the destructive consequences of armed conflict resolution, many states of the modern world resort to this very method of solving various kinds of claims. Armed international conflicts, in turn, are also subject to legal regulation. Peacemaking processes in armed conflicts are very complex,

multidimensional, and often ineffective. Peacekeeping measures include disarmament, demobilization, and reintegration of conflict participants; ceasefire negotiations; signing peace agreements; multilateral peacekeeping and stabilization operations. International law also distinguishes such forms of cessation of hostilities as armistice and capitulation, which also provide for the signing of peace treaties.

Attention is drawn to the fact that most of the legal norms governing armed conflicts are contained in international treaties: the Geneva Conventions, the Hague Conventions, a number of treaties signed under the auspices of the UN, etc. They define the categories of participants and non-participants in armed conflicts, military and civilian objects, prohibited methods and means of waging war, permitted and prohibited types of weapons, war crimes, etc. However, states that choose the path of war often disregard the norms of international law, so these norms are often applied post factum, only to bring to justice the aggressor state or individual war criminals. Therefore, it is concluded that the question of ensuring world security, preventing or ending war remains unanswered today. This conclusion is confirmed by events in Ukraine.

Key words: international relations, international conflict, armed international conflict, international law, legal mechanisms for solving international conflicts.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Явище конфлікту, у тому числі конфлікту між державами, відоме здавна. Перші війни не передбачали територіальних претензій. Сторони були зацікавлені в рабах і матеріальних цінностях, але поступове зростання військових можливостей та брак ресурсів спровокували правителів і до територіальних зазіхань. Таким чином відбувалося збільшення держав, яке стало запорукою їх подальшого розвитку.

Першим міждержавним конфліктом можна вважати єгипетсько-хетське протистояння XIII ст. до н. е. Його результатом стало укладення першого відомого історії мирного договору.

Практичні проблеми суспільного життя, як відомо, завжди знаходили своє відображення в теорії. Вивченням причин міжнародних конфліктів займалося чимало мислителів стародавнього світу. Так, Геракліт намагався пов'язати свої роздуми про війни й соціальні конфлікти з системою поглядів на природу Всесвіту. Він вважав, що у світі все народжується через ворожнечу та суперечності, що єдиний закон космосу – це війна. Йому приписують слова: «Війна – батько всього і цар усього, одним вона визначила бути богами, а іншим – людьми, одних вона зробила рабами, а

інших – вільними» [1]. Арістотель відзначав: «Всяка незгода тягне за собою очевидні чвари. Найбільше, можливо, суперечать одна одній порядність і порочність, потім злидні і багатство, потім решта більш-менш значних причин» [1]. Платон засуджував війну й вважав за найбільше зло.

Китайський мислитель і полководець Сунь-Цзи у трактаті «Мистецтво війни» одним із перших спробував розкрити зв'язок війни та політики, обґрунтував роль інформаційно-психологічного впливу. «Війна є шлях існування та загибелі держави», – писав він [2].

Критерії «справедливої» війни розроблено римським філософом Цицероном, погляди якого вплинули пізніше на багатьох дослідників права і його значення для міжнародного конфлікту. Справедливим він вважав лише захист своїх територій.

Специфічні зміни у вивченні міжнародних конфліктів відбулись у період Середньовіччя. Теорія конфліктів того часу розвивалась у рамках теології, яка поділяла світ на «божественний», де панує воля Божа, та земний, де триває боротьба добра й зла. Цим протистоянням філософи того часу пояснювали безупинні війни Середньовіччя.

У працях мислителів Відродження та Нового часу також приділено багато уваги питанням війни й миру. Н. Макіавеллі сформулював такі стратегічні «поради»: «застосовувати хитрість там, де можна обійтися без використання сили», «уникати сильних союзників» чи «надавати перевагу страху перед любов'ю, якщо не можна досягнути вияву обох одночасно», які залишаються актуальними й нині. Свої погляди він виклав у відомій праці «Правитель» [2].

Англійській філософ Т. Гоббс у праці «Левіафан» описав природний стан як джерело постійних конфліктів. «Природа зробила людей рівними... Однакові можливості породжують однакові сподівання щодо одних і тих самих речей... Ніщо не може захистити від наслідків цієї усвідомленої несумісності краще, ніж війна...». «Війна всіх проти всіх» – це природний стан речей [2]. Ідея державного суверенітету як фундаментального принципу світової політики, обґрунтована Т. Гоббсом, стала ключовою для міжнародних відносин.

Цікавим є пояснення міжнародного конфлікту німецького філософа І. Канта. У роботі «Трактат про вічний мир» учений робить висновок, що причиною війн є існування суперечностей між державами в результаті постійного прагнення перевершити одна одну в кількості збройних сил. На його думку, конфлікти в міжнародній сфері можна подолати через поширення республіканського ладу й створенням союзу держав, які виступають проти війни [2].

Англійській учений Т. Мальтус висунув гіпотезу про наявність постійного джерела суспільних конфліктів, яким він вважає брак продуктів харчування, оскільки їх кількість збільшується значно повільніше, ніж відбувається приріст населення. Учений спрогнозував для людства постійну виснажливу боротьбу за їжу, де війни виступають регулятором чисельності населення [2].

Німецький історик К. Клаузевіц у трактаті «Про війну» сформулював тезу про залежність війни від політичних обставин: «Війна є не чим іншим, як продовженням державної політики іншими засобами» [2]. Він вважає, що війна завжди зумовлюється лише політичними мотивами. Основною її метою є подолання опору противника та нав'язування йому власного бачення світу.

Отже, міжнародні конфлікти завжди були предметом осмислення філософів (а після становлення багатоманітних суспільних наук – і предметом їх дослідження), однак і сьогодні немає єдиної теорії, єдиного бачення сутності, причин, способів урегулювання цього найдеструктивнішого за наслідками різновиду протистояння.

Аналіз останніх досліджень. Класичним став доробок зарубіжних конфліктологів: Л. Козера, К. Боулдінга, Й. Гальтунга, Дж. Догерті, А. Рапопорта, Р. Дарендорфа, К. Райта, М. Калдор, М. Кревельда. Серед вітчизняних науковців привернули увагу роботи О. Волощук, Д. Кубицької, М. Капітоненка, К. Ковальова, О. Мілославської, Г. Перепилиці, Є. Стрельцова, В. Мандрагелі, М. Примуша, Д. Шеренговського та ін.

Потрібно звернути увагу на те, що міжнародні конфлікти є предметом прикладних досліджень багатьох міжнародних організацій, міжурядових органів, міжнародних інститутів, цілями яких є сприяння безпеці, миру, стабільності й контроль над роззброєнням. Із-поміж них можна назвати такі, як Організація об'єднаних націй, Рада Безпеки ООН, Конференція з роззброєння, Міжнародне агентство з атомної енергії, Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань, Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ), Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження, Міжнародний кримінальний суд, Організація із заборони хімічної зброї, Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Копенгагенський інститут досліджень проблем миру. Указані організації долучаються до врегулювання багатьох міжнародних конфліктів.

Мета статті – з'ясувати специфіку міжнародних конфліктів, окреслити можливі шляхи їх урегулювання, зокрема правові.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині перед людством постала низка глобальних проблем, розв'язати які без консолідації зусиль неможливо. Рівень взаємозалежності держав у сучасному світі настільки великий, що жодна з них не може реалізовувати свій курс без урахування інтересів інших. Тому й використання сили в міжнародній політиці та суперництві держав є дуже небезпечним, адже загрожує всьому світовому співтовариству. Однак саме такі сценарії розгортання конфліктів досить часто використовуються в міжнародних відносинах.

Міжнародні відносини – це сфера зіткнення національних інтересів. Закономірно, що вони мають потужний конфліктний потенціал. Із погляду ступеня напруженості міжнародних відносин визначають їх стани – стабільності, суперництва, ворожнечі, довіри, співробітництва, війни та ін.

Практика міжнародних відносин свідчить, що в основу суперечностей між державами вкрай рідко покладено якийсь один чинник, зазвичай вони поєднуються. Предметна сфера конфліктів – території, ресурси, прагнення посісти домінуюче становище в регіоні, несумісність економічних, політичних інтересів, негативні етнічні стереотипи й очікування, релігійна нетерпимість, зіткнення культурних цінностей. Тому, попри усвідомлення більшістю міжнародних акторів згубності загострення суперечностей, міжнародні відносини залишаються сферою непередбачуваності, агресії, латентних та відкритих конфліктів.

Міжнародний конфлікт – це конфлікт, який виникає за участі двох чи декількох міжнародних суб'єктів і має міжнародно-політичні наслідки; об'єкт конфлікту при цьому виходить за межі юрисдикції будь-якого з його учасників [4, с. 107]. Суб'єктами міжнародного конфлікту можуть бути держави, міждержавні об'єднання, міжнародні організації та суспільно-політичні сили всередині держави або на міжнародній арені.

Можна визначити міжнародний конфлікт також як зіткнення двох або більше сторін міжнародних відносин у процесі реалізації несумісних цілей та інтересів. Можна було б стверджувати, що міжнародний конфлікт має на меті реалізацію національного інтересу, проте історія знає чимало прикладів розв'язання воєн, які слугували реалізації хворобливих амбіцій диктаторів і не мали нічого спільного з національним інтересом.

Існує чимало спроб типологізації міжнародних конфліктів, оскільки це допомагає знайти в них спільне й відмінне та, отже, підібрати адекватні

інструменти врегулювання. Наприклад, розрізняють такі види міжнародних конфліктів, як:

- міжнародна криза;
- конфлікти малої інтенсивності;
- тероризм;
- громадянська війна й революція, що набувають міжнародного характеру;
- війна;
- світова війна [3].

Міжнародна криза – це конфліктна ситуація, у якій перетинаються принципові цілі чинних суб'єктів міжнародної політики, однак суперечність не переростає в збройний конфлікт. Тобто криза – це такий вид відносин між сторонами, за якого жодна не бажає війни або насильства, але обидві вважають свої цілі недостатньо вагомими, щоб розв'язувати війну.

Конфлікти малої інтенсивності – дрібні сутички на кордонах, що супроводжується незначним насильством. Їх небезпека полягає в тому, що такий конфлікт може перетворитися в повномасштабний, а за сучасних військових технологій навіть конфлікт малої інтенсивності може призвести до великих руйнувань.

Тероризм – це форма злочину проти суспільної безпеки, що полягає в насильстві, політичному екстремізмі, застосуванні найжорстокіших методів насилля, уключаючи фізичне знищення людей, для досягнення певних цілей. Міжнародний тероризм передбачає такі дії в ставленні до іншої держави.

Громадянська війна – військова боротьба за владу між громадянами одного суспільства чи країни. Набуває міжнародного характеру, коли одну зі сторін починає підтримувати інша держава або держави. Проте можливості міжнародного співтовариства втручатися в процеси, що відбуваються всередині країни, обмежені правом держав на невтручання й суверенітет. Виходячи з принципу суверенітету, держава має право на власний розсуд вирішувати всі внутрішні конфлікти.

Війна – комплекс заходів, спрямованих на захоплення чужих природних, енергетичних і людських ресурсів. Є найвищим ступенем загострення відносин між країнами, з'ясуванням стосунків за допомогою армії та зброї.

Англійський дослідник Л. Оппенгейм писав, що війна є зіткнення між двома або більшою кількістю держав, здійснюване за допомогою застосування їхніх збройних сил, у цілях подолання один одного й примусу переможеного прийняти умови миру, бажані переможцю [5].

Світова війна – глобальне протиборство коаліцій держав із застосуванням засобів збройного насильства, що охоплює велику частину країн світу.

Інший варіант класифікації міжнародних конфліктів пропонують Ф. Брайар та М.-Р. Джалілі. Вони розрізняють конфлікти за природою, мотивацією учасників й масштабами.

За природою виокремлюють класичні міждержавні конфлікти, міждержавні конфлікти з тенденцією до інтеграції, національно-визвольні війни.

Відповідно до мотивів розрізняють територіальні та не територіальні конфлікти (культурні, релігійні тощо).

Залежно від масштабів, конфлікти розподіляються на генералізовані, у яких бере участь велика кількість держав, які можуть перерости у світові конфлікти, а також регіональні, субрегіональні та обмежені (за кількістю держав) [6].

Бажаним способом урегулювання міжнародних суперечностей передусім є їх розв'язання правовими засобами. Правові засоби врегулювання міжнародних суперечностей мають комплексний характер, включають низку взаємопов'язаних процесуальних дій, покликаних сформувати якісне та неупереджене рішення. Обов'язок сторін – визнати ухвалене міжнародним органом рішення й виконати його.

У сучасному міжнародному праві передбачено також такі механізми залагоджування конфліктів, як міжнародні переговори, надання добрих послуг, посередництво.

Найпоширенішим засобом урегулювання міжнародних спорів є переговори. Це спосіб розв'язання проблем, що виникають у відносинах між суб'єктами міжнародного права під час безпосереднього контакту уповноважених осіб відповідних зацікавлених сторін.

Тобто переговори передбачають налагодження контактів між конфліктними сторонами за участі офіційних представників.

Переговори, спрямовані на врегулювання спору, часто відбуваються на послідовних ієрархічних рівнях. У міждержавних відносинах вони розпочинаються на рівні дипломатичних представників, далі, якщо не досягнуто успіху, продовжуються на рівні міністрів закордонних справ і згодом на рівні глав держав чи урядів.

Різновидом переговорів є консультації. Вони, зазвичай, використовуються тоді, коли потрібно поновити переговори у зв'язку з новими обставинами. Консультації можуть бути підготовчим етапом переговорів. У випадку, коли переговори не дали результату, конфліктуючі

сторони для остаточного вирішення спору можуть звернутися до третьої сторони.

Добрі послуги – це один із засобів мирного розв'язання міжнародних спорів. Особливістю цього засобу є залучення третьої сторони, яка не бере безпосередню участь у процесі вирішення спору. Уперше цей термін закріплено в Гаазьких конвенціях про вирішення міжнародних спорів 1899 та 1907 рр. У цих документах зазначено, що добрі послуги надають треті держави, які не є стороною спору й надають такі послуги або з власної ініціативи, або на прохання сторони спору. При цьому надання добрих послуг або відмова від них не може розцінюватися як ворожий вчинок.

Окрім держав, добрі послуги можуть надавати міжнародні організації, посадові особи міжнародних організацій або держав, приватні особи (зазвичай відомі громадські діячі).

Основна мета такого засобу розв'язання спорів полягає в сприянні й мотивації сторін до діалогу. Проявом цього засобу врегулювання конфлікту може бути, наприклад, надання конфліктуючим сторонам матеріальних можливостей для діалогу. Однак держава, що надає добрі послуги, не повинна ні брати участь у самих переговорах, ні впливати на їх перебіг. Якщо держава, що надає добрі послуги, бере участь у самих переговорах або ж намагається вплинути на їх перебіг, то добрі послуги переходять в інший засіб мирного розв'язання міжнародних спорів – посередництво.

Посередник бере активну участь у переговорному процесі, допомагаючи державам досягти мирного врегулювання. Посередник вносить пропозиції щодо примирення сторін, іноді модерує переговори. Посередництво можливе лише за згоди обох сторін спору.

На жаль, мирне врегулювання міжнародних конфліктів є не надто поширеною практикою.

Потрібно звернути увагу, що з розвитком міжнародного права відбулися певні зміни у термінологічному апараті науки. Термін «війна» поступово почав поступатися за частотою використання терміна «збройний конфлікт». Міжнародна організація Червоного Хреста дає таке визначення збройного конфлікту – це збройне протистояння, що відбувається між державами, або тривале збройне протистояння між урядовою владою й організованими збройними угрупованнями, або ж лише між організованими збройними угрупованнями [7].

Міжнародне гуманітарне право (МГП) визнає дві категорії збройних конфліктів. Класифікаційною ознакою тут слугує державний кордон: війна між двома або більшою кількістю держав вважається міжнародним збройним конфліктом, а збройні зіткнення, що відбуваються в межах

території однієї держави, – не міжнародними (внутрішніми) збройними конфліктами (звичайно їх називають громадянськими війнами).

Міжнародний збройний конфлікт – це збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю: а) суверенними державами; б) національно-визвольним рухом і метрополією; в) визнаною повсталюю або воюючою стороною й відповідною державою.

Є думка науковців, що термін «збройний конфлікт» потрібно розуміти в значенні Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру (SIPRI) саме як використання озброєнь і бойової техніки між збройними силами двох або більше урядів, або одного уряду й мінімум однієї організованої озброєної групи, у результаті чого протягом одного календарного року щонайменше 1000 осіб утрачають свої життя, а причиною конфлікту є діяльністю уряду та/або територіальні претензії [8].

Говорячи про збройні конфлікти потрібно розуміти, що в реальному житті збройні конфлікти не завжди вкладаються в категорії міжнародного або внутрішнього, тому обговорюваними серед науковців також є:

а) інтернаціоналізовані конфлікти, які починаються як внутрішні, а після втручання третьої держави набувають міжнародного характеру;

б) «асиметричні» конфлікти, у яких також беруть участь недержавні утворення (у секторі Газа, в Афганістані тощо);

в) опосередковані конфлікти, коли одна держава здійснює загальний контроль за діями організованих збройних груп на території іншої держави [5].

Деякі дослідники виділяють також змішані збройні конфлікти.

Потрібно зауважити, що кожен із збройних конфліктів має свої специфічні ознаки, які відрізняють його від інших, це, наприклад, може бути територія проведення відповідних дій, суб'єктний склад учасників конфлікту, наявність чи відсутність третіх сторін у конфлікті, ресурсне забезпечення, рівень інтенсивності та тривалість такого конфлікту, принциповість позицій, готовність або неготовність до компромісу тощо.

Усі ці ознаки впливають на варіанти врегулювання конкретного конфлікту.

Миротворчі процеси в збройних конфліктах є дуже складними, багатовимірними та часто малоефективними. До миротворчих заходів відносять такі: роззброєння, демобілізація та реінтеграція колишніх учасників конфлікту; переговори про припинення вогню; підписання мирних угод; багатосторонні миротворчі й стабілізаційні операції;

домовленості про розподіл влади. Багато сучасних мирних процесів дуже затяжні.

У статті 33 Статуту ООН зазначено, що Сторони, які беруть участь у будь-якій суперечці, продовження якої могло б загрожувати підтримці міжнародного миру та безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити суперечку шляхом обстеження, переговорів, примирення, посередництва, міжнародного арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів чи угод або іншими мирними засобами на свій вибір [9].

Міжнародне право виділяє також такі форми припинення воєнних дій, як перемир'я (тимчасове припинення воєнних дій на умовах, погоджених сторонами конфлікту) та капітуляція (припинення воєнних дій на умовах, визначених переможцем). Проте ні перемир'я, ні капітуляція, зазвичай, не означають повного припинення війни. Для цього потрібне видання акта (одно- чи двостороннього) про припинення війни або укладання міжнародного договору.

Правове регулювання, яке застосовується в разі збройних конфліктів та війн являє собою сукупність правових принципів і норм, що регулюють відносини між воюючими та нейтральними державами. За допомогою правового регулювання збройних конфліктів і війн здійснюється вплив на воюючі держави, а також на всі категорії учасників збройних конфліктів, характеризуються види цих явищ і дається їм правова оцінка.

До кінця ХІХ ст. основну роль у регламентації збройних конфліктів відігравали міжнародні звичаї – «закони і звичаї війни». Міжнародні звичаї й зараз є важливим джерелом міжнародного права.

Проте більшість норм права збройних конфліктів містять міжнародні договори, серед яких – Женевська конвенція 1864 р. «Про поліпшення долі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни»; Петербурзька декларація про скасування застосування вибухових і запалювальних куль 1868 р.; Гаазька декларація про заборону застосовувати кулі, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, 1899 р.; Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1899 р.; Конвенція про положення ворожих торговельних суден на початку воєнних дій 1907 р.; Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни 1907 р.; Конвенція про деякі обмеження використання права захоплення у морській війні 1907 р.; Правила про дії підводних човнів щодо торговельних суден у воєнний час 1936 р.; Женевські конвенції про захист жертв війни від 12.08.1949 р.; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей 1954 р.; Конвенція про заборону або обмеження використання конкретних видів звичайної зброї, яка може вважатися такою, що завдає надмірних

ушкоджень чи має невивіркову дію, 1980 р., та чотири протоколи до неї (щодо осколків, мін, мініпасток, запалювальної й лазерної зброї та ін.); Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва й передачі протипіхотних мін і про їх знищення 1997 р. Конвенція про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення; Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення й застосування хімічної зброї та про її знищення; Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого застосування засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р. тощо. У 2017 р. прийнято Конвенцію про заборону ядерної зброї, проте майже всі ядерні держави заявили, що вони не ставатимуть її учасниками. Це свідчить про те, що наразі рано говорити про появу норми, яка забороняла би ядерну зброю [10].

Зазначені вище міжнародні договори є лише невеликою часткою від загальної кількості таких договорів, адже з розвитком міжнародного права обсяг норм права у сфері міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів стає все ширшим.

Із-поміж вищеназваних та інших договорів у цій сфері можна виокремити певні групи:

1. «Право Женеви» – захист осіб, котрі не беруть чи припинили брати участь у збройних конфліктах. Попри широке використання назви в однині («Женевська конвенція»), насправді йдеться про чотири взаємопов'язані міжнародні договори від 12 серпня 1949 р. Це:

– Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях (I Женевська конвенція);

– Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих й осіб, котрі потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі (II Женевська конвенція);

– Конвенція про поводження з військовополоненими (III Женевська конвенція);

– Конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція).

2. «Право Гааги». Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 рр. – міжнародні угоди, прийняті на міжнародних конференціях у м. Гаага (Нідерланди). Перша з них (6 (18) травня – 17 (29) липня 1899 р.) прийняла три конвенції: про мирне вирішення міжнародних зіткнень; закони й звичаї сухопутної війни; застосування у війні на морі положень Женевської конвенції 1864 р. про поранених і хворих, а також три декларації щодо обмеження засобів ведення воєнних дій. Основою для розробки

документів стали матеріали Брюссельської конференції 1874 р. Друга конференція, яка відбулася 2 (15) червня – 5 (18) жовтня 1907 р., прийняла 13 конвенцій: про мирне вирішення міжнародних конфліктів; обмеження випадків застосування сили для стягнення за договірними борговими зобов'язаннями; відкриття воєнних дій; закони й звичаї сухопутної війни; права та обов'язки нейтральних держав й осіб у сухопутній війні; статус ворожих торговельних суден під час відкриття воєнних дій; переобладнання торговельних суден у судна військові; установку автоматичних контактних підводних мін; бомбардування морськими силами під час війни; застосування у війні на морі положень Женевської конвенції 1864 р. про поранених і хворих; деякі обмеження при користуванні правом захоплення у війні на морі; установлення міжнародного призового суду (не була реалізована); права й обов'язки нейтральних держав у війні на морі. Ці конвенції стали важливим кроком у формуванні кодексу поведінки воюючих сторін [11].

3. «Право Нью-Йорка» (розвивалося під патронатом ООН) регулює передусім: а) дотримання прав людини під час збройних конфліктів; б) покарання воєнних злочинців; в) використання ядерної зброї [5].

Ці групи договорів закріпились у міжнародно-правовій практиці й постійно використовуються міжнародними судами та установами. Характерною ознакою розвитку МГП у кінці ХХ ст. є створення судових механізмів для притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, зокрема й воєнних, історичними попередниками яких були повоєнні Нюрнберзький і Токійський трибунали. У 1993 р. та 1994 рр., відповідно, резолюціями Ради Безпеки ООН як її субсидіарні органи створено Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії й Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, що нині припинили свою діяльність, оскільки були трибуналами *ad hoc* – для конкретних ситуацій. У 1998 р. у Римі прийнято Статут Міжнародного кримінального суду, який набув чинності 1 липня 2002 р. – із цього моменту почала свою діяльність постійна універсальна й незалежна від ООН міжнародна організація – Міжнародний кримінальний суд [11].

Міжнародні договори та інші акти міжнародного права покликані регулювати міжнародні суперечки між державами, проте потрібно визнати, що часто їх украй важко застосувати на практиці. У міжнародних відносинах не існує наддержавних механізмів примусу. Держави, що обирають шлях війни, часто нехтують нормами міжнародного права, тому найчастіше ці норми застосовуються *post factum*, лише для притягнення до відповідальності держави-агресора чи окремих воєнних злочинців.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збройні конфлікти коштують людству вкрай дорого в усіх сенсах. Перед Світовим Співтовариством стоїть завдання знайти способи уникнення збройного розв'язання суперечностей. Такими тривалий період вважалися переговори, посередництво, судові розгляди тощо. Але не всі суб'єкти конфліктів готові укласти угоди та виконувати домовленості. Наявні способи врегулювання міжнародних конфліктів, таким чином, є не завжди ефективними. Країна-агресор сьогодні може весь світ шантажувати погрозами застосування ядерної зброї й залишатися, по суті, безкарною. Тому на сьогодні залишається без відповіді питання забезпечення світової безпеки, недопущення війни або її припинення на ранніх етапах. І це питання не в останню чергу актуалізувала війна в Україні. Отже, залишається широке «поле» для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яремчук, С. С. (2008). Основи конфліктології: конспект лекцій. URL: http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Konsp_Yaremchuk.pdf.
2. Бернадський, Б. В. (2012). Міжнародні конфлікти: курс лекцій. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/mignar_konfl.pdf
3. Мілославська, О. М., Бернадський, Б. В. (2021). Сутність і природа міжнародного конфлікту та політичний компроміс: історичний погляд. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/8_2021/74.pdf
4. Яхно, Т. П. Куревіна, І. О. (2012). Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2012. 168 с.
5. Щербаков, В. В. (2020). Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території України. *Право.ua*, № 3, 2020. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/199-_SHHerbakov.pdf
6. Шеренговський, Д. В. Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1527/Sherengov.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. The Law of Armed Conflict: Basic Knowledge. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/law1_final.pdf
8. Кузьмін, Е. Е. (2014). Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, 2014. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6531/Poniattia-zbroinoho-konfliktu.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
9. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного суду від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
10. Сенаторова, О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_cory.pdf

11. Біленчук, П. Д. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 / П. Д. Біленчук, В. М. Кочетков, В. Б. Міщенко. *Енциклопедія сучасної України*: у 30 т, т. 6. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=27901

REFERENCE

1. Yaremchuk, S. S. (2008). *Osnovy konfliktolohii: Konspekt leksii*. URL: http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Konsp_Yaremchuk.pdf.
2. Bernadskyi, B. V. (2012). *Mizhnarodni konflikty: kurs leksii*. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/mignar_konfl.pdf
3. Miloslavska, O. M., Bernadsky, B. V. (2021). *Sutnist i pryroda mizhnarodnoho konfliktu ta politychnyi kompromis: istorychnyi pohliad*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2021/74.pdf
4. Yakhno, T. P., Kurevina, I. O. (2012). *Konfliktolohiia ta teoriia perehovoriv: navch. posib*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 168 p.
5. Shcherbakov, V. V. (2020). *Mizhnarodno-pravove rehuliuвання zbroinykh konfliktiv ta yikh proiavy na terytorii Ukrainy*. *Pravo.ua*. № 3. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/199-_SHHerbakov.pdf
6. Sherenhovskiyi, D. V. *Poniattia ta sutnist mizhnarodnoho konfliktu v nautsi pro mizhnarodni vidnosyny*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1527/Sherengov.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. *The Law of Armed Conflict: Basic Knowledge*. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/law1_final.pdf
8. Kuzmin, E. E. (2014). *Poniattia zbroinoho konfliktu: pervisni rozdumy*. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Iurysprudentsiia*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6531/Poniattia-zbroinoho-konfliktu.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
9. *Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho sudu vid 26 chervnia 1945 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
10. Senatorova, O. V. (2021). *Prava liudyny i zbroini konflikty/ Navchalnyi posibnyk*. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf
11. Bilenchuk, P. D., Kochetkov, V. M., Mishchenko, V. B. *Haazki konventsii pro zakony ta zvychai viiny 1899 i 1907/ Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. U 30 t. T. 6. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=27901

Матеріал надійшов до редакції 08.05.2023 р.

**РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

УДК 327.316.77

Богдан Юськів,

доктор політичних наук, професор кафедри
економіки та управління бізнесом,
Рівненський державний гуманітарний університет,
yuskivb@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7621-5954;

Наталія Карпчук,

доктор політичних наук, професор кафедри
міжнародних комунікацій та політичного аналізу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
natalia.karpchuk@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9998-9538;

Оксана Пелех,

доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту,
Рівненський державний гуманітарний університет,
peleho@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5657-6717
DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-92-118

**СТРУКТУРА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ ЯК ОСНОВА
ЕФЕКТИВНОГО КОМУНІКАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ¹**

Стратегічні комунікації є одним із проявів державної влади та інструментом у політичному й безпековому досягненні національних інтересів. Сучасні конфлікти мають форму гібридних дій у сфері використання інформації на основі мас-медіа та інтернету. Завданням

---

¹Це дослідження проведено в рамках напряму Erasmus+ модуля Жана Моне «Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам» (№ 101047033 ERASMUS-JMO-2021-MODULE).

стратегічних комунікацій є вплив на громадську думку, зміна культурних цінностей і коригування політичної системи через «перепрограмування» політичної культури. Зазначені наступальні дії можуть суттєво вплинути на обороноздатність і безпеку держави, впливаючи на свідомість населення. У статті розглянуто питання стратегічних комунікацій України під час російсько-української війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. Автори розглядають стратегічні комунікації як систему, що складається з інваріантних і варіативних компонентів, котрі можуть бути спроектовані в повідомленнях медіа. З одного боку, медіа є інструментом стратегічних комунікацій, а з іншого – стратегічні комунікації трансформуються, відображаючись у медіаповідомленнях. Мета дослідження – розкриття структури стратегічних комунікацій як основи комунікаційного менеджменту, яка характерна для періоду збройного конфлікту. Проаналізовано повідомлення телеграм-каналу Insider Ukraine за перші 100 днів російсько-української війни. На основі рефлексивного тематичного аналізу з використанням одностороннього дисперсійного аналізу з'ясовано, що стратегічні комунікації України в період війни складаються з таких інваріантних компонентів: інтерактивні комунікації України, оперативні комунікації України, позаоперативні комунікації України, оперативні та позаоперативні комунікації щодо РФ. Ці узагальнені компоненти мають свої підкомпоненти, інтенсивність або повна відсутність яких у повідомленнях медіа може бути пов'язана з конкретними подіями періоду війни. Це дослідження робить внесок у розуміння структури стратегічних комунікацій загалом і під час війни зокрема. Проведений аналіз інтернет-комунікацій потрібно розглядати як частину стратегічного управління комунікаціями, уключену в процес стратегічного планування оборони та безпеки країни.

Ключові слова: стратегічні комунікації, комунікаційний менеджмент, рефлексивний тематичний аналіз, медіаповідомлення, безпека, війна, Україна.

Богдан Юськів,

Rivne State Humanities University,
ORCID ID: 0000-0001-7621-5954;

Nataliia Karpchuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-9998-9538;

Оксана Пелех,

Rivne State Humanities University,

ORCID ID: 0000-0002-5657-6717

THE STRUCTURE OF STRATEGIC COMMUNICATIONS AS A BASIS FOR EFFECTIVE COMMUNICATION MANAGEMENT OF UKRAINE DURING THE WAR

Strategic communications are one of the manifestations of state power and a tool to achieve national interests in politics and security. Modern conflicts have the form of hybrid actions in the field of information use based on the media and the Internet. The task of strategic communications is to influence public opinion, change cultural values, and adjust the political system by «reprogramming» the political culture. The above offensive actions can significantly affect the defence and security of the state by influencing the public's consciousness. This article focuses on the issue of strategic communications of Ukraine during the Russian-Ukrainian war, which began on February 24, 2022. The authors consider strategic communications as a system consisting of invariant and variable components that can be projected in media reports. The authors proceed from the fact that, on the one hand, the media are an instrument of strategic communications, and on the other, strategic communications are transformed, reflected in media reports. The purpose of the study is to reveal the structure of strategic communications as the basis of communication management, which is characteristic of the period of armed conflict. Reports of the Insider Ukraine Telegram channel during the first 100 days of the war were analyzed. Based on a reflexive thematic analysis, using a one-way dispersion analysis, it has been found that the strategic communications of Ukraine during the war period consist of the following invariant components: interactive communications of Ukraine, operational communications of Ukraine, extraoperational communications of Ukraine, operational and extraoperational communications concerning the RF. These generalized components have their sub-components, the intensity or total absence of which in media reports can be related to specific events of the war period. This study contributes to the understanding of the structure of strategic communications in general and during the war in particular. The analysis of Internet communications should be considered as a part of strategic communications management, included in the process of strategic planning of the country's defence and security.

Key words: strategic communications, communication management, reflexive thematic analysis, media reports, generalized components and sub-components, war, Ukraine.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасний медіапростір є сферою, де держави шукають і розробляють нові форми й способи досягнення своїх зовнішньополітичних цілей, формування позитивного ставлення до держави та її політичного керівництва, забезпечення національної безпеки. Систематична довгострокова комунікація з цих питань позначає стратегічну комунікацію, яка «охоплює всі комунікації, що є суттєвими для виживання й сталого успіху суб'єкта» [1]. Основними «традиційними» складовими частинами стратегічних комунікацій є публічна дипломатія, міжнародні зв'язки з громадськістю, інформаційно-психологічні операції [2], які, будучи різними за формою та застосованими засобами, мають бути підпорядковані спільним цілям та діяти синхронно/координовано.

Очевидно, що публічна дипломатія й міжнародний PR будуть більш актуальними для мирного часу, а в період конфлікту чи війни більшу вагу матимуть операції інформаційно-психологічного протиборства, спрямовані на протидію гібридним загрозам, коли «... державні та недержавні актори використовують різноманітні засоби й інструменти для впливу на різні форми прийняття рішень, підривають довіру громадян до демократичних процесів та інститутів, посилюють політичну поляризацію й поширюють плутанину в геополітичних подіях, маючи на меті дестабілізувати жертву, зміцнюючи при цьому політичне бачення та цінності правопорушника» [3]. Зазначені складники стратегічних комунікацій реалізуються більшою чи меншою мірою за допомогою медіа, зокрема соціальних мереж.

Для України важливість та актуальність стратегічних комунікацій стала особливо відчутною з початком російської агресії у 2014 р. Представники Служби безпеки України стверджують: «... правильно побудовані стратегічні комунікації є одним із напрямів боротьби в умовах гібридної війни. І лише консолідувавши зусилля всього експертного середовища – науковців, освітян і практиків із цивільного й військового секторів, – ми зможемо досягти спільної перемоги» [4].

Етап російсько-української війни, який розпочався 24 лютого 2022 р., пов'язаний із новими викликами не лише на полі бою, але й в інформаційному плані. Ідеться про ескалацію протистояння, яке

виходить за рамки традиційної пропаганди російської федерації й сповнене агресії не лише проти України та українського суспільства, а й проти західних цінностей. Експерти наголошують, що Україна виграє в інформаційному протистоянні [5]. Це особливо важливо, оскільки Україна веде асиметричну війну проти ядерної держави з переважаючим військовим потенціалом [6].

Починаючи з 2014 р., в умовах першої фази російсько-української війни й далі з 24 лютого 2022 р. (друга фаза війни), український медіапростір був і залишається простором активних інформаційно-психологічних баталій, де боротьба ведеться не лише за емоції, а й за свідомість, переконання, оцінку та поведінку об'єктів впливу. Виходимо з того, що, з одного боку, медіа є інструментом стратегічних комунікацій, а з іншого – стратегічні комунікації отримують нове «життя» в медіапросторі й ці трансформації стратегічних комунікацій представлені в медіатемах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвідки феномену стратегічних комунікацій стосуються наукові доробки зарубіжних науковців, зокрема таких як Д. Андерсон, Р. Брукс, С. Бьорд, Ф. Дэнс, К. Йорк, М. Лінч, К. Ларсон, Дж. Магоні, Д. Мерфі, С. Патерсон, Д. Псакі, К. Халлахан та ін. Зупинимося на українському осмисленні стратегічних комунікацій. Зокрема, Г. Почепцов займається питаннями соціальних комунікацій. Сучасне розуміння стратегічних комунікацій проглядається в доробках А. Баровської. В. Ліпкан виокремив ключове завдання стратегічних комунікацій – гарантування реалізації національних інтересів. С. Соловійов удаю сформував характеристики та принципи стратегічних комунікацій. О. Кушнір дослідив участь стратегічних комунікацій у формуванні української державності. Д. Дубов висвітлює питання концептуалізації стратегічних комунікацій. До розгляду національної ідеї як інструменту деструктивних стратегічних комунікацій звертається Є. Макаренко. Н. Піпченко аналізує стратегічні комунікації України.

Отже, проблема виявлення та аналізу структури стратегічних комунікацій як основи ефективного комунікаційного менеджменту України в умовах війни не знайшла свого висвітлення.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати структуру стратегічних комунікацій як основи комунікаційного менеджменту у сфері національної безпеки в умовах війни в Україні. Об'єктом дослідження є стратегічні комунікації; предметом дослідження – структура стратегічних комунікацій, характерна для періоду збройного конфлікту в Україні.

Гіпотези та методологія дослідження. Ми припускаємо, що в умовах російсько-української війни 2022 р. структура стратегічних комунікацій може залежати від періоду війни, подій в Україні та навколо неї, санкцій, накладених на Російську Федерацію. Однак за 100 днів війни складно говорити про чітку періодизацію структурних змін, вплив санкцій досягає свого ефекту в довгостроковій перспективі. Тому в цій статті ми не досліджуватимемо ці два фактори, це – завдання для подальшого вивчення. Натомість маємо намір порівняти взаємозалежність компонентів стратегічних комунікацій та подій (представлених у повідомленнях медіа), які відбулися в Україні та навколо неї за перші 100 днів російсько-української війни 2022 р., тобто виокремити інваріантні та варіативні складники стратегічних комунікацій.

Очевидно, що у воєнний час певні структурні компоненти стратегічних комунікацій переважатимуть, тоді як інші можуть бути відсутніми взагалі. По суті, це одне з інструментальних завдань у сфері стратегічних комунікацій, реалізація якого визначає потенціал ефективної діяльності сектору безпеки й оборони з метою забезпечення національних інтересів в умовах війни з російською федерацією.

Початковий етап аналізу передбачав перевірку двох гіпотез, пов'язаних з компонентами: 1) чи всі компоненти є значущими; 2) чи всі компоненти однаково впливають на загальну систему стратегічних комунікацій. Мовою статистики перша нульова гіпотеза означає, що існує рівність 0 (нулю) значень компонентів генеральної сукупності (альтернативна гіпотеза – відмінність від нуля), а друга гіпотеза – що компоненти структури для генеральної сукупності відрізняються один від одного (альтернативна гіпотеза – наявність різниці між компонентами).

Оскільки медіа належать до інструментарію стратегічних комунікацій, останні можуть бути виявлені значною мірою через звичайне вивчення потоків медіа-повідомлень. Сьогодні для реалізації стратегічних комунікацій використовуються як традиційні (друковані, візуальні та аудіо) ЗМІ, так і інтернет-ЗМІ, а також соціальні мережі. За останній рік в Україні значне місце серед останніх посіли Telegram-канали, популярність яких від початку війни до кінця квітня зросла у п'ять разів. Можна виокремити дві визначальні риси Telegram-каналів, які відрізняють їх від традиційних літописців поточних подій: 1) Telegram-канали забезпечують оперативний (практично в режимі реального часу, тобто затримка між подією й повідомленням може становити кілька хвилин) і спрощений доступ до подій (достатньо мати доступ до інтернету й мобільний телефон); 2) вони дають можливість значно скоротити час

пошуку необхідної інформації, а також перейти до повнотекстового або аудіо-, відео- чи фотоматеріалу, перейшовши за відповідним посиланням.

Оскільки охопити весь медіапростір практично неможливо, ми обрали один із топових українських політичних новинних Telegram-каналів – Insider Ukraine (в Україні станом на 1 липня 2022 р. аудиторія підписників каналу становить понад 1 млн осіб – *прим. ред.*) – https://t.me/joinchat/AAAAAFcG99bpFf62A_f3yA), тому її звіти послуговували емпіричним матеріалом для цього дослідження.

Загальна методологія дослідження складається з таких етапів: читання повідомлень із Telegram-каналу та формування вибірки; кодування й тематичний аналіз даних; аналіз динаміки змін у структурі стратегічних комунікацій.

Щодо вибірки, то досліджувалися повідомлення Telegram-каналу Insider Ukraine за 100-денний період другого етапу російсько-української війни (з 24 лютого по 3 червня 2022 р.). Загальна кількість повідомлень становила 125 040 одиниць, після виключення повідомлень, які містили лише відео- чи фотоматеріали без жодних коментарів, залишилося 9994 одиниці. Оскільки методологія дослідження передбачала багато ручного кодування даних, довелося формувати серійну вибірку. Весь період дослідження був розділений на 15 тижнів, із кожного тижня випадковим чином обрано один день, звіти якого піддано суцільному аналізу. У результаті такого відбору до вибірки потрапило 1 387 повідомлень, або 92 повідомлення на день. Дані експортовано у вигляді таблиць Excel для подальшого кодування, синтезу та розрахунку відповідних статистичних характеристик.

Для розв'язання дослідницької проблеми автори обрали один із методів якісного аналізу, а саме тематичний аналіз, спрямований на «виявлення тем, тобто закономірностей у даних, які є важливими або цікавими» [7]. Г. В. Райан та Г. Р. Бернард визначають тематичне кодування як процес, що відбувається в межах «мейнстрімних» аналітичних традицій (таких як ґрунтовна теорія), а не як окремий підхід [8].

Прикладний аналіз можна віднести до різновиду тематичного аналізу, який отримав назву рефлексивний тематичний аналіз (РТА) [9]. РТА є найбільш гнучким серед інших видів тематичного аналізу й поєднує в собі можливості індуктивного та дедуктивного підходів. Індуктивний підхід передбачає осмислення й створення тем на основі даних без будь-яких упереджених уявлень, тобто без уявлення про те, які теми з'являться та, отже, дає змогу визначатися даними (впливати

з даних). На відміну від індуктивного підходу, дедуктивний підхід передбачає початок аналізу з набору очікуваних тем, які можна знайти в даних. Рефлексивний тематичний аналіз не використовує детального набору описів кодів; дослідники можуть змінювати, видаляти й додавати коди під час роботи з даними. Формуючи власну схему кодування (шаблон) на дедуктивному етапі дослідження, ми відштовхувалися від блоків стратегічних комунікацій, уведених В. Ліпканом [10] (вони будуть розглянуті далі в статті).

Отже, тематичний аналіз слугував для категоризації досліджуваного масиву даних шляхом кодування фрагментів текстів із метою виявлення та узагальнення важливих концептів у масиві даних. Водночас він дав змогу виокремити важливі структурні елементи стратегічних комунікацій, присутніх у медіаповідомленнях досліджуваного періоду. Останнє стало можливим завдяки тому, що автори більше поклалися на індуктивний підхід, щоб побачити, як теми виникають під час дослідження. Іншими словами, як стратегічні комунікації проєктуються в медіа.

У процесі аналізу структури та структурних змін використано індексний підхід та метод візуалізації даних. Розрахунки проводилися мовою програмування R із використанням пакетів `dplyr`, `tidyr`, `tidyquant`, `tidyverse`, `ggplot2`, `ggdalt`, `stats`, `matrixStats` та інших. (Це дослідження належить до серії робіт авторів із застосуванням тематичного аналізу [11]).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стратегічне управління комунікаціями визначається як систематичне планування та реалізація інформаційних потоків, комунікації, розвитку медіа й поліпшення іміджу в довгостроковій перспективі. Воно передає цільові повідомлення через найбільш відповідні засоби масової інформації визначеній аудиторії у відповідний час, щоб сприяти досягненню бажаного довгострокового ефекту. Комунікаційний менеджмент – це створення такого процесу, який має збалансувати три чинники: повідомлення, медіа-канали та аудиторії. [12]

Під час планування стратегічних комунікацій потрібно здійснити аналіз чинників комунікаційного середовища та об'єктивних і суб'єктивних сил і слабкостей; стратегічне планування комунікаційного процесу; визначення, вибір і планування відповідної комунікаційної стратегії; реалізацію самої комунікаційної стратегії; контроль результатів реалізації окремих етапів комунікаційної стратегії, її аудит та фініш [13].

Комунікаційна стратегія проєктується за такими ключовими елементами як, визначення цілей комунікаційного процесу; оцінка взаємної сумісності більш широкої мети комунікації з погляду довгострокової загальної стратегії, загальних цінностей, наступних цілей із конкретною комунікаційною стратегією; оцінка загальних і виділених ресурсів для реалізації стратегії, а також їх просторової та часової доступності; аналіз можливих кризових моментів щодо наявності ресурсів та планування реакції на кризу; вибір адекватної тактики для реалізації комунікаційної стратегії й створення комунікаційних інструментів; хронометраж тактики, визначення контрольних та коригувальних точок і дій, планування кризового сценарію для кожного етапу реалізації стратегії [13].

Стратегічне управління комунікаціями в сучасному світі має бути не лише спланованим, але й активним. Середовище комунікації має різні виміри в сенсі фізичної території, географічних характеристик, культурних, етнічних тощо. Кіберпростір присутній майже у всіх зазначених вище фізичних вимірах. Крім того, стратегічні комунікаційні опори (пропаганда, публічна дипломатія та адвокація), як і всі інші форми комунікації, значною мірою залежать від інтернет-платформ та діяльності в кіберпросторі. Підтримуваний технологіями й глобалізацією медіа та широкосмугового інтернету у вигляді різних контекстів, але особливо у вигляді соціальних мереж, він є одним із потужних інструментів формування громадської думки, прогнозування поведінки, а також управління ставленням і масовою мотивацією. Особливо ефективним може бути вплив на готовність та мотивацію до оборони й участі у військових операціях, а також на інші питання, які можуть негативно вплинути на безпеку й обороноздатність (національна згуртованість, довіра до національних лідерів, єдність тощо). У цьому контексті планування та аналіз інтернет-комунікацій потрібно розглядати як частину стратегічного управління комунікаціями, уключену в процес стратегічного планування оборони та безпеки.

В умовах зростаючої геополітичної напруженості та занепокоєння громадськості тероризмом стратегічні комунікації розглядаються як важливий компонент ефективною відповіді на кампанії ворожих державних і недержавних акторів, які прагнуть формувати громадську думку й ставлення для досягнення власних стратегічних цілей. Дослідження того, як ідентичності, соціальні ролі, міфи, наративи, ідеї, норми та дискурси формують політичний простір, поступово призвели до дебатів навколо їх інструменталізації через комунікаційні стратегії різних міжнародних акторів [14]. Різноманітність контекстів, а також різноманітність

акторів призводять до розробки різних визначень поняття «стратегічні комунікації», зокрема, ми вважаємо корисними для нашого дослідження такі інтерпретації:

– проєкція державою певних життєво важливих і довгострокових цінностей, інтересів і цілей у свідомість внутрішньої та зовнішньої аудиторії <...> шляхом адекватної синхронізації різнопланової діяльності в усіх сферах суспільного життя <...>. У сфері зовнішньої політики вони поєднують синхронізацію впливу на державу-союзника та недержавних акторів через дружні «діло, слово й образ» та через широкий спектр комунікацій у рамках інформаційної війни (звернення до недругів і ворогів) [15];

– систематична серія послідовних й узгоджених заходів, що проводяться на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях, які дають змогу зрозуміти цільові аудиторії й визначити ефективні канали для просування та підтримки певних типів поведінки [16];

– узгодження декількох напрямів діяльності (наприклад реалізація політики, зв'язки з громадськістю, пересування військ, інформаційні операції тощо), які разом генерують ефекти на підтримку національних цілей; обмін значеннями (тобто комунікація) на підтримку національних цілей (тобто на стратегічному рівні). Це передбачає як слухання, так і передачу, і стосується не лише інформації, але й фізичної комунікації – дії, яка передає сенс [17].

Виходячи з наведених вище визначень, можемо виокремити сутнісні характеристики стратегічних комунікацій, зокрема 1) здійснюються за заздалегідь визначеним і систематичним планом, а не лише як реакція на поточні події; 2) передбачають дії на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях; 3) розвиваються в конкурентному та навіть конфліктному середовищі, де аудиторії перебувають у постійному напруженні, що може перешкоджати досягненню цілей; 4) вимагають високого рівня координації та синхронізації між зацікавленими сторонами; 5) вимагають чіткого визначення цільових аудиторій; 6) вимагають вибору найбільш адекватних каналів комунікації; 7) спрямовані на інформування, вплив або сприяння змінам у поведінці цільових аудиторій; 8) мають бути узгоджені із загальними цілями країни або організації, що їх розробляє; 9) мають бути орієнтовані як на коротко-, так і на довгострокову перспективу [18].

Джеймс Г. Ставрідіс підкреслює, що ефективність стратегічних комунікацій залежить від ретельного планування: «Метою стратегічних комунікацій є надання аудиторії правдивої та своєчасної інформації, яка

впливатиме на неї для підтримки цілей комунікатора. Окрім правдивості та своєчасності, інформація повинна бути донесена до потрібної аудиторії в точний спосіб» [19]. Крістіан Е. Герреро-Кастро вважає, що різниця між стратегічними комунікаціями й, наприклад, соціальними комунікаціями полягає в тому, що лише стратегічні комунікації (засновані на стратегії) переслідують життєво важливі для держави цілі, «стратегія фокусує увагу на тому, як сформулювати інструменти для досягнення цілей, пов'язаних із протидією загрозам, які призводять до конфліктів та, крім того, вона визнає, що засоби, які використовуються, повинні бути скоординовані на найвищому рівні національної держави, а також повинні розуміти широкий спектр усіх ресурсів, які складають національну владу» [20].

Місії стратегічних комунікацій (зокрема, у сфері безпеки й оборони) включають підтримку, захист і досягнення національних інтересів та цілей національної держави, які розподіляються за різними часовими періодами: «1) у мирний час: досягнення стримування в півкулі та стратегічного статусу в міжнародній системі, 2) у стані кризи: здобуття довіри в міжнародній системі, 3) у стані війни: досягнення внутрішньої та зовнішньої легітимності в міжнародній системі з метою отримання свободи дій».

У Доктрині інформаційної безпеки України термін «стратегічні комунікації» трактується як скоординоване й належне використання комунікаційних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційно-психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави [21]. Отже, стратегічні комунікації – це суспільні відносини, що формуються в процесі взаємодії та координації діяльності системи органів державної влади, Збройних сил України, інших, утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем, відповідно до Конституції та законів України у сфері захисту національних інтересів України від загроз; а також громадяни й громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України з урахуванням досвіду держав – членів НАТО [22]. Отже, можна зробити висновок, що стратегічні комунікації є процесом, який покладено в основу забезпечення національної безпеки України та до його реалізації залучаються як суб'єкти стратегічних комунікацій, так і суб'єкти з інших сфер діяльності.

Тому до завдань національної системи стратегічних комунікацій України В. Ліпкан відносить розширення можливостей сектору безпеки й оборони у сфері стратегічних комунікацій на стратегічному та оперативному рівнях, а також розвиток культури стратегічних комунікацій органів державної влади України; налагодження міжвідомчої взаємодії у сфері стратегічних комунікацій шляхом запровадження сучасних та ефективних комунікаційних механізмів і процесів; створення можливостей для навчання стратегічних комунікацій представників сектору безпеки й оборони та органів державної влади України загалом на основі багатосторонніх і двосторонніх форматів. З інструментального погляду, дослідниця визначає такі блоки стратегічних комунікацій [23], як: 1) інтерактивні: публічна дипломатія; залучення ключового лідера; відносини зі ЗМІ, з органами державної влади, з громадськістю; внутрішня комунікація; 2) інформаційно-психологічні: інформаційні, психологічні та спеціальні операції; 3) технічний: кібербезпека, протидія в електромагнітному просторі; 4) військовий: блок військового та цивільно-військового співробітництва; документування подій, безпека операцій, заходи активного впливу.

Незважаючи на інституціоналізацію стратегічних комунікацій в Україні, зокрема функціонування Центру стратегічних комунікацій і інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики, відсутній документ, який би однозначно окреслював мету стратегічних комунікацій в Україні.

Розглянувши Доктрину стратегічних комунікацій Збройних сил України [24], ми вважаємо, що основною місією стратегічних комунікацій України є формування довіри внутрішньої та зовнішньої громадськості до державної політики, підтримка реформ і курсу на набуття членства України в ЄС та НАТО; координація дій державних органів й інших учасників стратегічних комунікацій під час об'єктивного інформування суспільства з питань, пов'язаних із розвитком держави. Однак під час війни стратегічні комунікації переслідують дещо «додаткові» цілі: об'єднати український народ для (очевидно, тривалої) боротьби не лише за свободу, а й за виживання нації; сформувати підтримку цієї боротьби з боку міжнародної спільноти. Очевидно, що все «медіапредставництво» складових частин стратегічних комунікацій має бути підпорядковане такій меті.

Звичайно, стратегічні комунікації орієнтовані на довгострокову перспективу, але на тактичному й оперативному рівні вони тісно пов'язані з подіями, які швидко розвиваються та не завжди є передбачуваними.

У процесі функціонування будь-якої системи в ній виникають впорядковані й стійкі структури. Загалом структуру системи можна визначити як сукупність постійних і значущих, із погляду цілей її функціонування, зв'язків між елементами системи. Саме в структурі система відтворює себе, продовжує існувати певний час у відносно незмінному вигляді й саме через структуру визначаються функції, які система виконує в зовнішньому середовищі. Із внутрішньосистемного погляду, структура визначає відносини між компонентами системи. У системі стратегічних комунікацій держави структуру стратегічних комунікацій можна визначити як систему усталених пропорцій і взаємозалежностей, що склалися між видами комунікацій у процесі функціонування системи. Отже, у спрощеному варіанті визначити структуру системи означає 1) виявити її складники та 2) визначити пропорції між ними. Якщо перше розглядається більшою мірою як інваріантна частина структури, то друге можна віднести до її змінної частини.

На основі тематичного аналізу емпіричного матеріалу (звітів) у процесі кодування поступово була розроблена система категорій аналізу, яка, на нашу думку, відображає структурні компоненти. Ці компоненти представлені в табл. 1.

Таблиця 1

**Структурні компоненти стратегічних комунікацій,
виявлені в медіапросторі України**

Узагальнені компоненти	Підкомпоненти
1	2
Інтерактивний зв'язок (Україна)	<ul style="list-style-type: none"> • Публічна дипломатія, • залучення ключового лідера, • зв'язки зі ЗМІ, • відносини з органами державної влади, • PR, • внутрішня комунікація, • міжнародна підтримка.
Оперативний зв'язок (для України)	<ul style="list-style-type: none"> • Інформаційні операції (кіберпростір), • психологічні операції (людський вимір), • спеціальні операції (військові дії).

Закінчення таблиці 1

1	2
Оперативний зв'язок (відносно рф)	<ul style="list-style-type: none"> • Інформаційні операції (кіберпростір), • психологічні операції (людський вимір), • спеціальні операції (військові дії).
Позаоперативний зв'язок (для України)	<ul style="list-style-type: none"> • Військове співробітництво та військово-цивільне співробітництво, • наслідки воєнних дій (людські, військові, матеріальні), • наслідки військових операцій (економічні, технологічні, перспективні), • безпека операцій, • переговорні процеси.
Позавідомчий зв'язок (відносно рф)	<ul style="list-style-type: none"> • Військове співробітництво та військово-цивільне співробітництво, • наслідки військових дій (людські, військові, матеріальні), • наслідки військових дій (економічні, технологічні, перспективні), • безпека операцій, • переговорні процеси.

Варіативність структури досить добре простежується під час порівняння її з подіями. Рефлексивний тематичний аналіз медіаповідомлень Telegram-каналу Insider Ukraine дав змогу виокремити статистичні показники кожної зі складових частини стратегічних комунікацій та їхні критерії. Порівняння з подіями в Україні та навколо неї дає змогу зробити такі висновки:

1. Інтерактивні комунікації України були найпотужнішими на початку війни. Зокрема, найбільша кількість повідомлень припала на тему міжнародної підтримки (14,1 %), відносин з органами державної влади (9,1 %), залучення ключового лідера (4,5 %). Ми стверджуємо, що на цей розподіл вплинули такі події:

– починаючи з 25 лютого 2022 року Президент України В. Зеленський звертався до народів і парламентів країн світу (Ізраїлю, Великої Британії, Польщі, США, Канади, Німеччини, Швейцарії, Італії, Японії, Франції, Швеції, Нідерландів та ін.), інтелектуальної спільноти США та Франції із закликом засудити російську федерацію та надати підтримку, передусім військову, Україні; були дні, коли він виступав перед світовою спільнотою по три рази. На початку квітня така потужна інформаційна присутність у публічному просторі держав зменшилася саме через адекватну реакцію світової спільноти. Наприкінці травня присутність знову зросла через активні заклики В. Зеленського надати Україні статус країни-кандидата на вступ до ЄС;

– із 26 лютого офіційні особи США та Великої Британії визнали, що Росія зіткнулася з більш жорстким, ніж очікувалося, опором в Україні. Генеральна Асамблея ООН, політики, інтелектуальна еліта висловлюють підтримку Україні; ЄС оголошує про новий пакет санкцій; міжнародна підтримка України продовжує зростати: допомога хакерів Anonymous, гуманітарна допомога, нові санкції проти РФ, допомога зброєю (найбільша кількість повідомлень припадає на перші чотири тижні війни, коли Україна шукала міжнародної підтримки в боротьбі із сильним ворогом). У середині травня (12-й тиждень) спостерігається стрімке зростання теми міжнародної підтримки у зв'язку з тим, що Дж. Байден підписав угоду про ленд-ліз для України, а Швеція та Фінляндія заявили про бажання вступити до НАТО, що вкотре яскраво демонструє хибні уявлення Путіна про «спецоперацію в Україні» з метою «недопущення розширення НАТО до кордонів РФ»;

– щодо «відносин з органами державної влади», то інтенсивність повідомлень у перші 4–6 тижнів війни зумовлена тим, що керівники обласних військових адміністрацій починають інформувати про події в зонах конфлікту та на тимчасово окупованих територіях, надавати інформацію про евакуацію чи гуманітарну допомогу; друга половина травня характеризується подальшим відновленням ділової активності на неокупованій території України з метою відновлення економіки держави, активним зачищенням, відбудовою звільнених міст та населених пунктів.

2. Оперативні комунікації (щодо України) домінують психологічні операції (18,7 %). Їх інтенсивність протягом другого тижня та наприкінці березня пов'язана з необхідністю: 1) заспокоїти громадян, знизити рівень паніки, 2) переконати їх у силі та надійності Збройних сил, Територіальної оборони, Національної гвардії, Державної служби з надзвичайних ситуацій, 3) мобілізувати громадян на боротьбу, у

разі необхідності – на тривалий період, 4) не допустити формування думок про капітуляцію. Подіями, що вплинули на тематику оперативних комунікацій в Україні, є такі:

– інформаційні операції в кіберпросторі є топ-темою першого тижня війни: усіх українців закликають приєднатися до «кібервійська», щоб доносити правду про війну до російського населення та атакувати інформаційну інфраструктуру ворога;

– тема психологічних операцій домінує протягом другого тижня – формування стійкості громадян до жертв війни, протягом шостого тижня – звільнення міст Буча та Ірпінь і свідчення про звірства російської армії; восьмий тиждень – відновлення державного кордону в Київській, Чернігівській та Сумській областях; травень – заклики до порятунку захисників «Азовсталі» і їх подальша евакуація на територію ДНР;

– тема військових дій активно поширюється протягом першого тижня; наприкінці березня йдеться про поступове звільнення Ірпеня, Бучі, Гостомеля; імовірно, наступний спад пов'язаний із загальним закликом «мовчати» і не обговорювати поточні дії українських військових (це також регламентується низкою нових наказів і навіть кримінальною відповідальністю) [25].

3. Оперативні комунікації (щодо рф): домінують спецоперації (військові операції) (6,0 %), особливо перші три тижні – період стрімкого наступу рф, захоплення населених пунктів, масштабних авіаційних та ракетних ударів по військовій та цивільній інфраструктурі України; на п'ятому тижні – атаки на паливні склади з метою ускладнення логістичного забезпечення України та створення гуманітарної кризи. Спецоперації супроводжуються психологічними операціями (6,1 %, більшість із них протягом 3–5 тижнів, спрямовані на залякування цивільного населення) – перешкоджання евакуації з окупованих територій, авіаудар по лікарні та драмтеатру в Маріуполі, обстріл черги за хлібом у Чернігові, розгін мирних протестів в окупованих містах (Херсон, Каховка, Бердянськ, Енергодар) та ін.;

4. Позаоперативні комунікації (щодо України): 11,5 % стосуються наслідків військових дій (людських, військових, матеріальних), на другій позиції – військова та військово-цивільна співпраця (6,9 %). Події, що відображені в цих комунікаціях, такі:

– протягом другого-четвертого тижня українці та світ шоковані розстрілами армією рф мирного населення та знищенням архітектурної та культурної спадщини України; багато уваги ЗМІ приділяють селу Чернобаївка на Херсонщині, де Збройні сили України (станом на 19 люто-

го 2022 р.) дев'ять разів поспіль розгромили угруповання ЗС РФ (село потрібне окупантам як плацдарм для наступу на Миколаїв); топ-тема сьомого тижня – звільнення Київської, Житомирської, Чернігівської та Сумської областей, початок відновлення інфраструктури й перебудови логістичних ланцюгів для запуску економіки цих регіонів;

– Президент України В. Зеленський нагороджує військовослужбовців за мужність та ефективні дії у відбитті ворожих атак; 6 березня Указом Президента України В. Зеленського № 111/2022 містам, які чинили найбільш запеклий опір російським окупантам, присвоєно статус міст-героїв (Харків, Чернігів, Маріуполь, Херсон, Гостомель, Волноваха);

– переговорний процес видається актуальним лише в перший тиждень, коли політична еліта України розуміє необхідність мирного врегулювання конфлікту, але несумісність позицій сторін, переоцінка рф своїх переговорних позицій роблять ідею переговорів безперспективною, тому тема зникає.

5. Екстремальні комунікації (щодо рф): домінують наслідки військових дій (людські, військові, матеріальні) (7,4%) та військова і військово-цивільна співпраця (2,7%). Вважаємо, що це пов'язано з такими подіями:

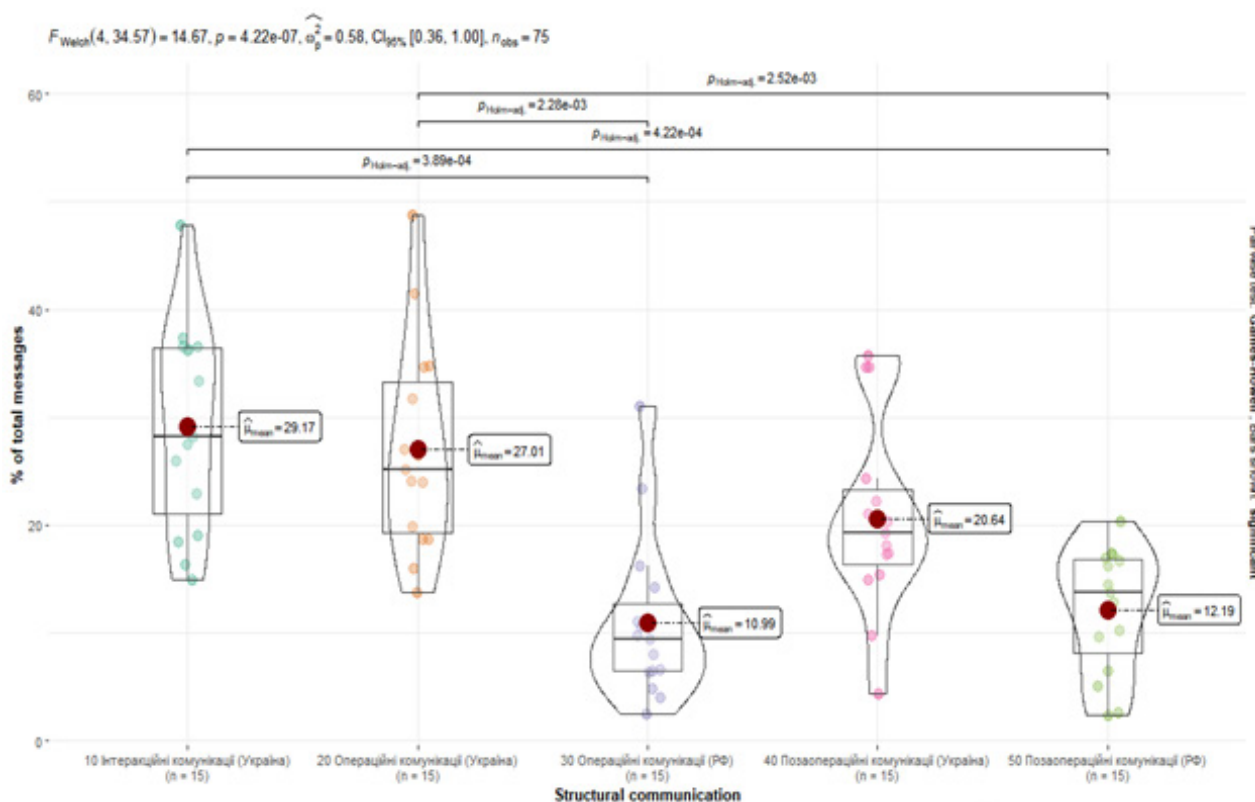
– протягом другого-четвертого тижнів акцент робиться на щоденній кількості вбитих російських солдатів та знищеної техніки, кількості полонених і дезертирів (це значно піднімає бойовий дух українців); приїзд в Україну головного прокурора Міжнародного кримінального суду Каріма Хана для розслідування воєнних злочинів, скоєних росією, та подальше приєднання до розслідування інших країн;

– використання території Білорусі для ракетних ударів по Україні, для нападу на північні регіони України, подальше втягування Білорусі у війну;

– сьомий-десятий тижні – Збройні сили України знищили ракетний крейсер «Москва»; російські ЗМІ повідомляють про обстріли Збройними силами України об'єктів у брянській та белгородській областях росії; визнають, що економічне становище громадян погіршується. На основі кодування кожного звіту за кожен день (відповідно до системи кодів) визначено пропорції між компонентами та підкомпонентами структури (питома вага кожного як відношення кількості звітів, що стосуються певного компонента, до загальної кількості звітів).

Візуалізація та результати перевірки гіпотез представлені на рис. 1. Вони стосуються кожного компонента структури і їх порівняння. Кожен графік складається зі скрипкового (який показує форму розподілу змінних)

та боксового (де прямокутник розділений медіаною й обмежений першим і третім кватрилями розподілу) графіків, а також точок сирих даних із джиттером. Великою крапкою позначено середні значення змінних. Лише значущі парні порівняння показано із супровідними р-значеннями.

Рис. 1. Візуалізація та перевірка гіпотез про рівність середніх часток складових частин структури стратегічних комунікацій

Односторонній дисперсійний аналіз (ANOVA) [26] був використаний для дослідження відмінностей між усіма групами даних (компонентами). Аналіз виявив дуже значущий головний ефект, $F_{\text{Welch}}(4, 34.57)=14.67$, $p<0,001$ ($=4.22e-07$); це вказує на те, що не всі компоненти мали однаковий середній бал у структурі. Оцінка ω^2 ($= 0,58$) вказує на те, що приблизно 58 % загальної варіації середнього бала пояснюється відмінностями між п'ятьма компонентами структури.

Як бачимо, обидві нульові гіпотези не підтвердилися, тобто кожен компонент структури є значущим, хоча внесок кожного з них різний. Із рис. 1 можна зробити висновок, що найбільш значущими є компоненти, які стосуються України. Насамперед, це інтерактивні комунікації України (середнє значення за весь період – 28,3 %), вони є найскладнішими й уключають зв'язки з громадськістю, публічну дипломатію та інші складові частини стратегічних комунікацій. Далі йдуть оперативні комунікації,

пов'язані з веденням війни (23,5 %), та позаоперативні комунікації, пов'язані з наслідками війни (22,3 %). Частка стратегічних комунікацій щодо РФ вдвічі менша за попередні. Цікаво, що позаоперативні комунікації (13,1%) перевищують оперативні (12,8 %). Хоча в умовах агресії РФ, здавалося б, має бути навпаки.

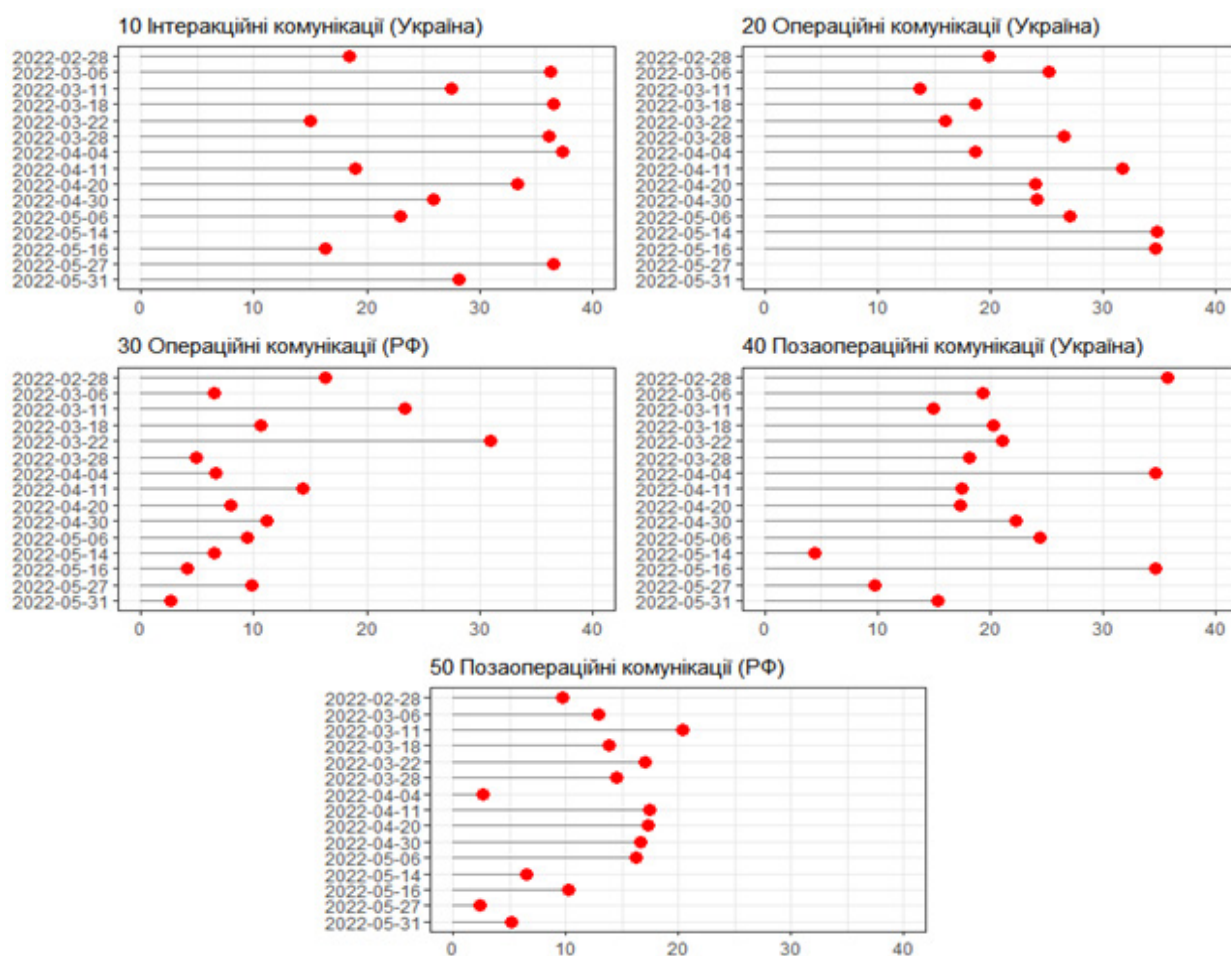
Аналіз динаміки складових стратегічних комунікацій (рис. 2, 3) дає змогу зробити такі висновки:

Рис. 2. Зміна відсоткового співвідношення між компонентами стратегічних комунікацій на початку (28 лютого 2022 р.) та наприкінці досліджуваного періоду (31 травня 2022 р.)

1) повнота комунікацій: звіти стосуються всіх узагальнювальних категорій моделі – інтерактивних, операційних та позаопераційних. Вони представлені у звітах у повному обсязі, тобто питома вага варіюється від 12,8 до 28,3 %. Це стосується обох сторін конфлікту. Найбільша питома вага в різні підперіоди припадає на інтерактивні комунікації України (28,3 %), оперативні комунікації України (23,5 %), позаопераційні комунікації України (22,3 %);

2) динаміка узагальнених комунікацій (рис. 3): на початку досліджуваного періоду найбільше уваги приділяли позаопераційним комунікаціям України, у середині періоду – інтерактивним та оперативним комунікаціям України, наприкінці періоду – оперативним і позаопераційним комунікаціям України. Такі акценти є цілком логічними.

Рис. 3. Динаміка узагальнювальних компонент протягом усього періоду (із 28 лютого по 31 травня 2022 р.)

ми, адже спочатку Україна потребувала організації належної системи оборони та взаємодії в суспільстві, потім українське суспільство було занепокоєне діями РФ в рамках їхніх спецоперацій та психологічних операцій, а також отрібно було отримати підтримку й належну допомогу від західних країн. Наприкінці досліджуваного періоду Україна найбільше зосередилася на протидії оперативним зусиллям рф;

3) акценти в комунікаціях (підкомпоненти): комунікації можна поділити на чотири групи, виходячи з питомої ваги їх появи у звітах: – із найбільшою увагою (питома вага понад 12 %) – психологічні операції (людський вимір) України, міжнародна підтримка України; – зі значною увагою (від 10 % до 12 %) – наслідки військових операцій (людські, військові, матеріальні) для України; – приділяється увага (від 6 % до 10 %) – відносинам з органами державної влади в Україні, психологічним операціям рф, спецопераціям рф, військовому та військово-цивільному співробітництву України, наслідкам військових операцій (людським,

військовим, матеріальним), які стосуються рф; практично не приділяється увага передусім безпеці операцій для України та рф, відносинам із медіа, публічній дипломатії тощо.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стратегічні комунікації – це скоординовані, короткострокові та довгострокові комунікаційні зусилля з поширення інформації, ідей, цінностей, дій тощо серед масової цільової аудиторії для досягнення заздалегідь визначеної мети (роз'яснення й просування національних інтересів; формування та підтримка позитивного іміджу уряду, держави, армії; протидія деструктивним інформаційно-психологічним впливам тощо). Стратегічні комунікації використовують медіа як засіб впливу на аудиторію. Однак, з іншого боку, у медіапросторі, зокрема в умовах війни, стратегічні комунікації певним чином трансформуються, тобто деякі їхні складові частини будуть більш вираженими, а деякі – менш, або взагалі можуть бути відсутніми. Аналіз інтернет-комунікацій потрібно розглядати як частину стратегічного управління комунікаціями, уключену в процес стратегічного планування оборони та безпеки країни.

Тематичний аналіз медіа-повідомлень Telegram-каналу Insider Ukraine демонструє, що в медіапросторі України представлені всі складники стратегічних комунікацій, пов'язаних з Україною.

Завдяки аналізу емпіричних даних автори виявили структуру стратегічних комунікацій у воєнний час. Структура включає комунікаційні компоненти, які стосуються України – інтерактивні, оперативні та позаоперативні комунікації, та стосуються рф (противника) – оперативні й позаоперативні комунікації. Усі перелічені компоненти є суттєвими, але мають різну вагу. Частка компонентів, що стосуються України, більш ніж удвічі перевищує частку компонентів, що стосуються рф. Найбільша частка припадає на інтерактивні комунікації, які є сукупністю комунікацій, пов'язаних зі зв'язками з громадськістю, публічною дипломатією тощо. Ці комунікації займають першу позицію, насамперед, за тематикою пошуку міжнародної підтримки та відносин з органами державної влади, що характерно для розвитку демократичних країн у період глобалізації. Друга позиція належить оперативним комунікаціям, зокрема психологічним операціям; третя – позаоперативним комунікаціям, зокрема наслідкам військових операцій (людським, військовим, матеріальним). Щодо рф домінують оперативні (наслідки воєнних дій (людські, військові, матеріальні)) та позаоперативні комунікації (спецоперації).

Можна говорити про інваріантність (сталість) структурних компонентів і водночас про їх варіативність. Інваріантність, на нашу думку, пов'язана з незмінністю, постійністю компонентів структури при зміні умов (ситуація в країні, хід бойових дій, міжнародні події тощо). Варіативність залежить від ситуації: з одного боку, не всім темам завжди приділяється підвищена увага, а з іншого – не всі теми висвітлюються в медіа.

Припустимо, що визначені компоненти та підкомпоненти стратегічних комунікацій у воєнний час можуть бути застосовані до будь-якої ситуації збройного конфлікту, а перевірка такого припущення може стати предметом подальших досліджень.

Проведений аналіз інтернет-комунікацій потрібно розглядати як частину стратегічного управління комунікаціями, уключену в процес стратегічного планування оборони та безпеки країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Zerfass, Ansgar, Verčič, Dejan, Nothhaft Howard and Werder Kelly Page. Strategic Communication: Defining the Field and its Contribution to Research and Mitrović Practice. *International Journal of Strategic Communication*, 2018, pp. 487–505.
2. Cornish, Paul, Lindley-French, Julian, Yorke, Claire (2011). Strategic communications and national strategy. *Chatham House Report*. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/r0911stratcomms.pdf>
3. García Juan Pablo Villar, Quirós Carlota Tarín, Soria Julio Blázquez. Strategic communications as a key factor in countering hybrid threats. *European Parliamentary Research Service*, 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU\(2021\)656323_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU(2021)656323_EN.pdf)
4. В Академії СБУ презентували монографію про стратегічні комунікації в умовах гібридної війни. *Укрінформ*, 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3337964-v-akademii-sbu-prezentovali-monografiu-pro-strategicni-komunikacii-v-umovah-gibridnoi-vijni.html>
5. Feiner Lauren. Ukraine is winning the information war against Russia. *CNBC*, 2022. URL: <https://www.cNBC.com/2022/03/01/ukraine-is-winning-the-information-war-against-russia.html>
6. Корсунський, С. (2022). Інформаційна складова війни: як Росія намагається послабити підтримку Заходу. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiyna-viyna-rosiyskyu-plyv/31811302.html>
7. Maguire, Moira, Delahun, t Brid. Doing a Thematic Analysis: A Practical, Step-by-Step Guide for Learning and Teaching Scholars. *AISHE-J*. 2017, vol. 9, number 3, pp. 3351–33514. URL: <https://ojs.aishe.org/index.php/aishe-j/article/view/335>
8. Ryan, Gery W., Bernard, H. Russell. Data Management and Analysis Methods. *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed, pp. 769–802. URL: http://qualquant.org/wp-content/uploads/text/2000%20Ryan_Bernard.denzin.pdf

9. Crosley, Jenna. What (Exactly) Is Thematic Analysis? A Plain-Language Explanation & Definition (With Examples). *GradCoach*, 2021. URL: <https://gradcoach.com/what-is-thematic-analysis/>

10. Ліпкан, В. А. (2016). Поняття та структура стратегічних комунікацій на сучасному етапі державотворення. *Global Organisation of Allied Leadership*. URL: <https://goal-int.org/ponyattya-ta-struktura-strategichnix-komunikacij-na-suchasnomu-etapi-derzhavotvorennya/>

11. Yuskiv, B., Karpchuk, N., Khomych, S. Media Reports as a Tool of Hybrid and Information Warfare (the Case of RT – Russia Today). *Codrul Cosminului*, 2021, issue 1, vol. 27, pp. 235–258. URL: <http://codrulcosminului.usv.ro/CC27/1/12.html>

12. Bockstette, C. (2008). Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Management Techniques. *The George C. Marshall Centre for European Security Studies*, 2008, No. 20, pp. 1–28. URL: https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2019-07/PDF_PUB_OPS_20.pdf

13. Mitrović, M. (2019). Project Management of Strategic Communication in Digital Era. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2019, vol. 108, pp. 76–82.

14. Michelsen, Nicholas, Frost, Mervyn Lowne (2017). Strategic communications in international relations: Practical traps and ethical puzzles. *Defence Strategic Communications*, 2017. 2, p. 9–33. URL: [https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/publications/strategic-communications-in-international-relations\(36b55dee-049f-4d89-b3c7-46297d1f9def\).html](https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/publications/strategic-communications-in-international-relations(36b55dee-049f-4d89-b3c7-46297d1f9def).html)

15. Strategic Communication in EU-Russia. Relations: *Tensions, Challenges and Opportunities*, ed. Evgeny Pashentsev, 2020, p. 19–20, URL: https://www.academia.edu/40959010/Strategic_Communication_in_EU_Russia_Relations_Strategic_Communication_in_EU_Russia_Relations_Tensions_Challenges_and_Opportunities_Ed_Evgeny_Pashentsev_Cham_Palgrave_Macmillan_2020

16. Tatham Steve. Strategic Communications: A Primer. *ARAG Special Series 8/28*. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/94411/2008_Dec.pdf

17. US Department of Defense. *Strategic Communication: Joint Integrating Concept*, 2009. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA510204.pdf>

18. García Juan Pablo Villar, Quirós Carlota Tarín, Soria Julio Blázquez. Strategic communications as a key factor in countering hybrid threats. *European Parliamentary Research Service*, 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU\(2021\)656323_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU(2021)656323_EN.pdf)

19. Stavridis, James G. (2007). Strategic Communication and National Security. *JFQ*, 2007, issue 46, 3d quarter. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA575204>

20. Guerrero-Castro, Cristian E. (2013). Strategic Communication for Security & National Defense: Proposal for an Interdisciplinary Approach. *The Quarterly Journal*, 12, № 2, с. 27–51. URL: <http://connections-qj.org/article/strategic-communication-security-national-defense-proposal-interdisciplinary-approach>

21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрини інформаційної безпеки України»: Указ Президента України №47/2017 від 25.02.2017 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

22. Божук, Л. В. Сутність явища «стратегічні комунікації». PR як різновид стратегічного менеджменту. *Репозитарій Національного авіаційного університету*, 2022. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53949>

23. Ліпкан В. А. Поняття та структура стратегічних комунікацій на сучасному етапі державотворення. *Global Organisation of Allied Leadership*, 2016. URL: <https://goal-int.org/ponyattya-ta-struktura-strategichnix-komunikacij-na-suchasnomu-etapi-derzhavotvorennja/>
24. ВКП 10-00(49).01. Доктрина «Зі стратегічних комунікацій». Київ, 2020.
25. Золотухін, Д. (2022). Що конкретно (і чому) не можна повідомляти і показувати в медіа під час війни. *Detector Media*, 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/197960/2022-03-30-shcho-konkretno-i-chomu-ne-mozhna-povidomlyaty-i-pokazuvaty-v-media-pid-chas-viyny/>
26. Mackenzie, Ruairi J. ANOVA. *Technology Networks. Informatics*, 2022. URL: <https://www.technologynetworks.com/informatics/articles/one-way-vs-two-way-anova-definition-differences-assumptions-and-hypotheses-306553>
27. Батлер, М. (2022). Українська інформаційна війна завойовує серця та уми Заходу. *The Conversation*, 2022. URL: <https://theconversation.com/ukraines-information-war-is-winning-hearts-and-minds-in-the-west-181892>
28. Ізвоцікова, А. (2022). Рада ввела кримінальну відповідальність за фото-та відеозйомку переміщень ЗСУ. *Суспільне. Новини*, 2022. URL: <https://susplilne.media/221239-rada-vvela-kriminalnu-vidpovidalnist-za-foto-ta-videozjomku-peremisenzsu/>
29. Корсунський, С. (2022). Інформаційна складова війни: як Росія намагається послабити підтримку Заходу. *Радіо Свобода*, 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiyna-viyna-rosiyskyu-plyv/31811302.html>
30. Ліскович, М. (2022). Інформаційно-психологічна війна: Україна її точно не програє. *Укрінформ*, 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3494447-informacijnopsihologicna-vijna-ukraina-ii-tocno-ne-prograe.html>
31. Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації під час дії правового режиму: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України № 73 від 03.03.22 р. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_050322.pdf
32. Telegram рейтинг. Топ корисних українських телеграм-каналів новин та для бізнесу. *Marketer*, 2022. URL: <https://marketer.ua/ua/telegram-rating-top-useful-ukrainian-telegram-channels/>
33. Yuskiv, B., Karpchuk, N. (2021). Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today). *Politologija*, № 102, ч. 2, pp. 116–152. URL: <https://www.journals.vu.lt/politologija/article/view/24506>

REFERENCES

1. Zerfass, Ansgar, Verčič, Dejan, Nothhaft, Howard and Werder, Kelly Page (2018). Strategic Communication: Defining the Field and its Contribution to Research and Practice, *International Journal of Strategic Communication*, 12:4, p. 487–505.
2. Cornish, Paul, Lindley-French, Julian and Yorke, Claire. (2011). Strategic communications and national strategy, *Chatham House Report*, September, URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/r0911stratcomms.pdf>

3. García, Juan Pablo Villar, Quirós, Carlota Tarín and Soria, Julio Blázquez (2021). Strategic communications as a key factor in countering hybrid threats, *European Parliamentary Research Service*, URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU\(2021\)656323_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU(2021)656323_EN.pdf)

4. *V Akademiyi SBU prezentuvaly monohrafiyu pro stratehichni komunikatsiyi v umovakh hibrydnoyi viyny* [A monograph on strategic communications in the conditions of hybrid warfare was presented at the SSU Academy], Ukrinform, October 23 (2021), URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3337964-v-akademii-sbu-prezentuvali-monografiju-pro-strategichni-komunikacii-v-umovah-gibridnoi-vijni.html>

5. Feiner, Lauren (2022). Ukraine is winning the information war against Russia, *CNBC*, March 1, URL: <https://www.cnn.com/2022/03/01/ukraine-is-winning-the-information-war-against-russia.html>

6. Korsunskiy, S. (2022). *Informatsiyina skladova viyny: yak Rosiya namahayet'sya poslabyty pidtrymku Zakhodu* [The information component of war: how Russia is trying to weaken support of the West], *Radio Svoboda*, April 20. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiyina-viyna-rosiyskyy-vplyv/31811302.html>

7. Maguire, Moira and Delahunt, Brid. (2017). Doing a Thematic Analysis: A Practical, Step-by-Step Guide for Learning and Teaching Scholars, *AISHE-J*, vol. 9, № 3, p. 3351–33514, URL: <https://ojs.aishe.org/index.php/aishe-j/article/view/335>

8. Ryan, Gery W. and Bernard, H. Russell (2000). Data Management and Analysis *Methods*, *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed., p. 769–802, URL: http://qualquant.org/wp-content/uploads/text/2000%20Ryan_Bernard.denzin.pdf

9. Crosley, Jenna (2021). What (Exactly) Is Thematic Analysis? A Plain-Language Explanation & Definition (With Examples), *GradCoach*, April, URL: <https://gradcoach.com/what-is-thematic-analysis/>

10. Lipkan, V. (2016). *Ponyattya ta struktura stratehichnykh komunikatsiy na suchasnomu etapi derzhavotvorenniya* [Concept and structure of strategic communications at the modern stage of state formation], Global Organisation of Allied Leadership, URL: <https://goal-int.org/ponyattya-ta-struktura-strategichnix-komunikacij-na-suchasnomu-etapi-derzhavotvorenniya/>

11. Yuskiv, B., Karpchuk, N., Khomych, S. (2021). Media Reports as a Tool of Hybrid and Information Warfare (the Case of RT – Russia Today), *Codrul Cosminului*, Issue 1, vol. 27, p. 235–258, URL: <http://codrulcosminului.usv.ro/CC27/1/12.html>

12. Bockstette, C. (2008). Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Management Techniques. *The George C. Marshall Centre for European Security Studies*, No. 20, pp. 1–28, URL: https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2019-07/PDF_PUB_OPS_20.pdf

13. Mitrović, M. (2019). Project Management of Strategic Communication in Digital Era. *Advances in Economics, Business and Management Research*, vol. 108, p. 76–82.

14. Michelsen, Nicholas and Frost, Mervyn Lowne. (2017). Strategic communications in international relations: Practical traps and ethical puzzles, *Defence Strategic Communications*, vol. 2, p. 9–33, URL: [https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/publications/strategic-communications-in-international-relations\(36b55dee-049f-4d89-b3c7-46297d1f9def\).html](https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/publications/strategic-communications-in-international-relations(36b55dee-049f-4d89-b3c7-46297d1f9def).html)

15. *Strategic Communication in EU-Russia Relations: Tensions, Challenges and Opportunities*, ed. Evgeny Pashentsev (Cham: Palgrave Macmillan, 2020), p. 19–20, URL:

https://www.academia.edu/40959010/Strategic_Communication_in_EU_Russia_Relations_Strategic_Communication_in_EU_Russia_Relations_Tensions_Challenges_and_Opportunities_Ed_Evgeny_Pashentsev_Cham_Palgrave_Macmillan_2020

16. Tatham, Steve (2008). Strategic Communications: A Primer, *ARAG Special Series* 8/28, Shrivenham: Defence Academy of the UK, p. 7. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/94411/2008_Dec.pdf

17. US Department of Defense, *Strategic Communication: Joint Integrating Concept* (Washington, DC: Department of Defense, 7 October 2009). URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA510204.pdf>

18. García, Juan Pablo Villar, Quirós, Carlota Tarín and Soria, Julio Blázquez. (2021). Strategic communications as a key factor in countering hybrid threats, *European Parliamentary Research Service*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU\(2021\)656323_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU(2021)656323_EN.pdf)

19. Stavridis, James G. (2007). Strategic Communication and National Security, *JFQ*, issue 46, 3d quarter. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA575204>

20. Guerrero-Castro, Cristian E. (2013). Strategic Communication for Security & National Defense: Proposal for an Interdisciplinary Approach, *The Quarterly Journal* 12, № 2, p. 27–51. URL: <http://connections-qj.org/article/strategic-communication-security-national-defense-proposal-interdisciplinary-approach>

21. *Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnya 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiynoyi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 lyutoho 2017 r. №47/2017* [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine as of December 29, 2016 «On the Information Security Doctrine of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine as of February 25, 2017 No. 47/2017]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

22. Bozhuk, L. (2022). *Sutnist' yavlyshcha «stratehichni komunikatsiyi». PR yak riznovyd stratehichnoho menedzhmentu* [The essence of the «strategic communication» phenomenon. PR as a type of strategic management], Repository of the National Aviation University. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53949>

23. Lipkan, V. (2016). Ponyattya ta struktura stratehichnykh komunikatsiy na suchasnomu etapi derzhavotvorennya [*Concept and structure of strategic communications at the modern stage of state formation*], Global Organisation of Allied Leadership. URL: <https://goal-int.org/ponyattya-ta-struktura-strategichnix-komunikacij-na-suchasnomu-etapi-derzhavotvorennya/>

24. *BKIT 10-00(49).01. Doktryna zi stratehichnykh komunikatsiy* [Doctrine of strategic communications], (Kyiv, 2020).

25. Zolotukhin, D. (2022). *Shcho konkretno (i chomu) ne mozhna povidomlyaty i pokazuvaty v media pid chas viyny* [What exactly (and why) cannot be reported and shown in the media during the war]. Detector Media, March 30. URL: <https://detector.media/infospace/article/197960/2022-03-30-shcho-konkretno-i-chomu-ne-mozhna-povidomlyaty-i-pokazuvaty-v-media-pid-chas-viyny/>

26. Mackenzie, Ruairi J. (2022). ANOVA, *Technology Networks. Informatics*. URL: <https://www.technologynetworks.com/informatics/articles/one-way-vs-two-way-anova-definition-differences-assumptions-and-hypotheses-306553>

27. Butler, Michael. (2022). Ukraine's information war is winning hearts and minds in the West, *The Conversation*, May 12. URL: <https://theconversation.com/ukraines-information-war-is-winning-hearts-and-minds-in-the-west-181892>

28. Izvoshchikova, A. (2022). *Rada vvvela kryminal'nu vidpovidal'nist' za foto- ta vid-eozyomku peremishchen' ZSU* [The Council introduced criminal liability for photo and video shooting of the Armed Forces], *Suspilne. News*, March 25. URL: <https://suspilne.media/221239-rada-vvvela-kryminalnu-vidpovidalnist-za-foto-ta-videozjomku-peremisen-zsu/>

29. Korsunskiy, S. (2022). *Informatsiyina skladova viyny: yak Rosiya namahayet'sya poslabyty pidtrymku Zakhodu* [The information component of war: how Russia is trying to weaken support of the West], *Radio Svoboda*, April 20. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiyina-viyna-rosiyskyy-vplyv/31811302.html>

30. Liskovych, M. (2022). *Informatsiyino-psykholohichna viyna: Ukrayina yiyi tochno ne prhraye* [Information and psychological warfare: Ukraine definitely does not lose it], *Ukrinform*, May 28. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3494447-informacijnopsihologicna-vijna-ukraina-ii-tocno-ne-prograe.html>

31. *Nakaz Holovnokomanduvacha Zbroynykh Syl Ukrayiny № 73 vid 03.03.22 Pro orhanizatsiyu vzayemodiyi mizh Zbroynymy Sylamy Ukrayiny, inshymy skladovymy syl obo-rony ta predstavnykamy zasobiv masovoyi informatsiyi na chas diyi pravovoho* [Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine № 73 of 03.03.22 On the organization of interaction between the Armed Forces of Ukraine, other components of the Defense Forces and representatives of the media during the legal regime of martial law], *Ministry of Defence of Ukraine* (2022). URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_050322.pdf

32. *Telegram reytnh. Top korysnykh ukrayins'kykh telehramm-kanaliv novyn ta dlya biznesu* [Telegram rating. Top useful Ukrainian Telegram channels for news and business], *Marketer*, July 2 (2022). URL: <https://marketer.ua/ua/telegram-rating-top-useful-ukrainian-telegram-channels/>

33. Yuskiv, B., Karpchuk, N. (2021). Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today), *Politologija*, Issue 2, vol. 102, p. 116–152. URL: <https://www.journals.vu.lt/politologija/article/view/24506>

Матеріал надійшов до редакції 13.05.2023 р.

РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

УДК 327(4+477)

Ольга Близняк,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри міжнародних відносин,

Національний університет «Острозька академія»,

olha.blyzniak@oa.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-2206-4289;

Андрій Риков,

студент ННІ міжнародних відносин та національної безпеки,

Національний університет «Острозька академія»,

andrii.rykov@oa.edu.ua

ORCID ID: 0009-0002-8326-832X

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-119-135

ПРОЦЕС ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Констатовано, що сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується активно прогресуючими інтеграційними процесами як у світі загалом, так і в Європі зокрема. З одного боку, посилюються зв'язки у вже наявних об'єднаннях різного типу, відбувається входження нових членів до цих об'єднань, так і відбувається створення нових (наприклад Альянс України, Великої Британії й Польщі). Доведено, що одним із найактивніших акторів сучасних інтеграційних процесів у Європі, особливо після повномасштабного вторгнення, є Україна, яка вже протягом певного часу проводить процес європейської інтеграції, що залишається найважливішим вектором зовнішньої політики країни.

Указано, що євроінтеграція України є комплексним питанням, адже вона передбачає інтеграцію в різні європейські структури та інституції. Утім, найважливішим аспектом є саме процес вступу до Європейського Союзу, протягом якого відбуваються всі мінімально необхідні інтеграційні заходи. Цей процес в Україні відбувається досить тривалий період. Певний час в

Україні тривали дискусії щодо вибору моделі інтеграції. Утім, Революція гідності, анексія Криму росією й російсько-українська повномасштабна війна остаточно усунули полярність у цьому питанні й, нарешті, визначили інтеграційні пріоритети України у векторі європейського шляху розвитку. Доведено, що особливо активізувався євроінтеграційних процес в Україні після повномасштабного вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 р. Простежено інтеграційну політику Києва в умовах повномасштабної війни. Проаналізовано позиції окремих держав-членів ЄС щодо питання про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Досліджено перелік вимог ЄС щодо України та вивчено здобутки щодо кожного пункту вимог. Проаналізовано проблеми й перспективи євроінтеграційного курсу України..

Ключові слова: ЄС, Україна, євроінтеграція, кандидатство на членство в ЄС, повномасштабна війна рф в Україні.

Olha Blyzniak,

National University of Ostroh Academy,
ORCID ID: 0000-0002-2206-4289;

Andrii Rykov,

National University of Ostroh Academy,
ORCID ID: 0009-0002-8326-832X

«STADIUM DIPLOMACY» OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE CONTEXT OF ITS GEOPOLITICAL INTERESTS

It is asserted that the current stage of development of international relations is characterised by actively progressing integration processes both in the world in general and in Europe in particular. On the one hand, connections in already existing associations of various types are being strengthened, new members are entering these associations, and new ones are being created (for example, the Alliance of Ukraine, Great Britain and Poland). It has been proven that one of the most active actors of modern integration processes in Europe, especially after the full-scale invasion, is Ukraine, which has been carrying out the European integration process for some time, and remains the most important vector of the country's foreign policy.

It is indicated that the European integration of Ukraine is a complex issue, because it involves integration into various European structures and institutions, however, the most critical aspect is the process of accession to the European Union, during which all minimally necessary integration measures take place. This process has been going on for quite a long time in Ukraine. For some time,

there were discussions in Ukraine about the choice of integration model, however, the Revolution of Dignity, the annexation of Crimea by Russia and the Russian-Ukrainian full-scale war finally eliminated the polarity in this issue and, finally, determined the integration priorities of Ukraine in the vector of the European path of development.

It has been proven that the European integration process in Ukraine became especially active after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022. The integration policy of Kyiv in the conditions of a full-scale war is traced. The positions of individual EU member states on the issue of granting Ukraine the status of a candidate for EU membership have been analyzed. The list of EU requirements for Ukraine was studied and the achievements in each item of requirements were studied. The problems and prospects of the European integration course of Ukraine are analyzed.

Key words: EU, Ukraine, European integration, candidacy for EU membership, the Russian Federation's full-scale war in Ukraine.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Протягом останнього часу в науковому середовищі все частіше трапляється тема українського фронтиру як зустрічі «західної» та «східної» цивілізаційних моделей. Так, із початку незалежності в Україні існували дискусії щодо вибору «західної» чи «східної» моделі інтеграції. Протягом більш ніж 20 років позиція України щодо моделі інтеграції коливалася як в одну, так і в іншу сторону, часто такі зміни були викликані як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Утім, Революція гідності, анексія Криму Росією та російсько-українська війна остаточно усунули полярність у цьому питанні й визначили інтеграційні пріоритети України у векторі європейського шляху розвитку. Уже з 2014 р. євроінтеграція стала стратегічним напрямом української політики, а від початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України – невідворотним і єдино можливим шляхом подальшого розвитку України. Отже, дослідження процесу євроінтеграції України в умовах повномасштабної російсько-української війни є важливим й актуальним для визначення пройденого шляху, установлення нинішнього етапу, прогнозування подальшого перебігу євроінтеграції та дослідження його проблем і перспектив. Окрім того, важливо закріпити унікальний досвід таких масштабних інтеграційних процесів у країні, яка перебуває в стані повномасштабної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після 2014 р. питання євроінтеграції України все частіше потрапляло у сферу інтересів

дослідників та особливо активно досліджувалося між 2019–2022 рр. Так, серед дослідників потрібно відзначити Н. Стецюка, Т. Пікулю, Ю. Лавренко, Я. Грабчука, В. Кобрина, А. Гриценка, О. Борзенко, Т. Бурлай, О. Квашу, А. Синякову, О. Тимощука, Л. Прокопенкай ін. Також протягом останніх років «Центр Разумкова» виконав низку досліджень питання євроінтеграції України, зокрема частину з них здійснено вже після початку повномасштабної війни.

Мета дослідження – простежити процес євроінтеграції України в умовах повномасштабної російсько-української війни й проаналізувати проблеми та перспективи євроінтеграційного курсу України.

Методика дослідження. Дослідження передбачає аналіз процесу й спирається на проблемно-хронологічний та історичний методи, а також метод івент-аналізу, або аналізу подій для з'ясування пройденого шляху, установлення нинішнього етапу, прогнозування подальшого перебігу євроінтеграції, визначення проблем і перспектив євроінтеграційного курсу України. Додатково використовуються системний і структурно-функціональний методи й метод аналізу документів для аналізу позиції окремих держав-членів ЄС щодо питання євроінтеграції України й дослідження переліку та процесу виконання вимог ЄС щодо України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Починаючи з 2014 р., Україна активно рухалася шляхом європейської інтеграції, підписавши Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом та закріпивши цей напрям у різних нормативно-правих актах. За останні дев'ять років Україна впровадила низку євроінтеграційних реформ і суттєво наблизилася до *acquis* ЄС, попри фактичний стан війни, у якому Україна перебувала весь цей час. Загалом є підстави говорити про позитивну динаміку відносин України і ЄС до 2022 р. Так, протягом цього часу активно підтримувалися позитивні тенденції у відносинах із ЄС, модернізувалася та розширювалася нормативно-правова база партнерства, доволі активним було секторальне співробітництво, також ЄС надавав значну допомогу Україні тощо [8, с. 114]. Зокрема, ще на 23 саміті Україна–ЄС, що відбувся 12 жовтня 2021 р., представники ЄС, відзначали позитивний прогрес у реформах та висловлювали підтримку євроінтеграційним прагненням України. [26]. Утім, зазначали й те, що до кінця не доведені важливі реформи судової системи, Конституційного Суду та СБУ, а на питання про членство України в ЄС прямої відповіді не було, окрім як те, що це привід хіба що «мобілізувати дискусію на цю тему» всередині ЄС [3].

Від початку повномасштабного нападу РФ на Україну (24 лютого 2022 р.) процеси євроінтеграції України пришвидшилися. Так, Президент України В. Зеленський подав заявку про вступ до Європейського Союзу 28 лютого 2022 р., активізувавши таким чином процес європейської інтеграції в державі. Уже 1 березня Європарламент переважною більшістю голосів рекомендував надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС [5]. 7 березня Рада Європейського Союзу закликала Комісію надати свої висновки щодо цієї заяви. 8 квітня Єврокомісія передала Україні опитувальник щодо політичних й економічних критеріїв, а 13 квітня частину опитувальника щодо *acquis* ЄС. Україна надала свої відповіді 17 квітня та 9 травня відповідно [35]. Після цього 17 червня Єврокомісія рекомендувала Раді підтвердити перспективу України стати членом ЄС і сформулювати свій висновок щодо надання Україні статусу кандидата. При цьому зазначимо, що рекомендація супроводжувалася розширеним аналізом становища України відповідно до «Копенгагенських критеріїв» і зазначенням того, що «Комісія рекомендує надати Україні статус кандидата за умови вжиття наступних кроків...», які склалися із семи блоків необхідних реформ. Також указувалося, що за умови невиконання цих умов Україна може позбутися статусу кандидата [21].

Незважаючи на поставлені умови, 23 червня 2022 р. Європейський парламент прийняв резолюцію «невідкладно надати Україні та Молдові статус кандидата в ЄС», за що проголосувало 529 депутатів, проти – 45 і 14 – утрималися [25]. Уже на засіданні Європейської ради (23 й 24 червня 2022 р.), на підставі висновку Комісії щодо заявки України на членство в ЄС Україні надано європейську перспективу й статус кандидата на вступ до ЄС за одностайною згодою лідерів усіх 27 держав-членів ЄС [23]. Статус кандидата надано за умови, що Україна зробить указані ключові кроки (визначені висновком Єврокомісії щодо заявки України на членство в ЄС). Комісія відстежуватиме прогрес України у виконанні цих кроків і звітуватиме про них у рамках свого регулярного пакету заходів щодо розширення [20].

Прецедент надання для України (а також для Молдови) статусу кандидата на вступ до ЄС ще до виконання попередньо поставлених умов і готовності переходу країни на наступний рівень інтеграції є унікальним явищем у європейській політиці. Зазвичай процедура набуття кандидатського статусу відбувається лише після того, як Брюссель чітко вказує, що країна готова до кандидатства й надає відповідну рекомендацію про початок переговорів щодо членства. Переважно це відбувається вже після виконання країною поставлених критеріїв. Унікальність ще й у тому,

що для України потрібно виконати сім указаних умов лише для того, щоб зберегти статус кандидата на вступ до ЄС, оскільки висновки Єврокомісії та рішення про надання кандидатського статусу не передбачають переходу до переговорів навіть за виконання умов. Утім, указується й про можливість подальшого просування будь-якої країни, як України, так і Молдови щодо процедури вступу до ЄС [21, 6].

Можна стверджувати, що такий стрімкий процес набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС більшою мірою є виразником політичної волі, передусім України, стати «повноцінною» частиною Європи (якщо не членом ЄС, то значно наблизитися до нього). Зокрема, це проявляється й у подачі заявки про вступ до Європейського Союзу через чотири дні після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Про політичну волю в цьому питанні свідчать неодноразові заяви як Президента України В. Зеленського, так і інших політиків про те, що «Україна вже продемонструвала свою належність до Європи й відданість її ідеалам» та цілком заслуговує на те, щоб стати частиною об'єднаної Європи за скороченою процедурою тощо [15, 30].

Зі свого боку, Європа не зовсім однозначно поставилася до цієї ініціативи, щонайменше в перший час після подачі Україною заявки на вступ до ЄС. Так, усі європейські лідери неодноразово наголошували на тому, що «Україна є невід'ємною частиною Європи» та «вже належить до ЄС і Союз хоче, щоб вона приєдналася до нього з часом» тощо. Утім, погляди щодо перспективи реального вступу України до ЄС розійшлися [2]. Окремі політики виступали проти або навіть не розглядали можливості швидкого вступу України до ЄС, про що вони неодноразово заявляли. Причому такі заяви лунали все частіше, уже після рекомендації Єврокомісії та перед засіданням Європейського парламенту (23 червня 2022 р.) і Європейської ради (23–24 червня 2022 р.), які повинні остаточно вирішити питання статусу кандидата. Так, наприклад, А. Бербок, після свого візиту до Києва 10 травня 2022 р. заявила, що для України не може бути «короткого шляху» до вступу в ЄС [31]. Пізніше прем'єр-міністр Словенії Я. Янша заявив, що є низка країн Європи, які хочуть, щоб Україна «лишалася в залі очікування чим довше» [9]. У кінці травня вже прем'єр-міністр Італії М. Драгі висловився, що «проти статусу кандидата заперечують майже всі великі держави ЄС, ... крім Італії» [4]. Через декілька днів після публікації цієї заяви з'явилось уточнення, що йдеться передусім про Францію, Нідерланди та Австрію, а також Іспанію, яка вагається [1]. Також 15 червня 2022 р. з'явилися повідомлення, що офіційні представники деяких урядів ЄС, зокрема, Данії та Португалії, висловили рішуче небажання надати

статус кандидата України, аргументуючи це тим, що навіть без стану війни, Україна не відповідає вимогам для початку переговорів про членство [22].

Переважно через стан війни в Україні, неготовність переходу України до подальших стадій та проведення реформ в умовах війни, а також через власні переконання й особисті цілі чимало європейських політиків скептично ставилися до перспектив надання статусу кандидата для України. Зокрема, Е. Макрон в одній зі своїх промов зазначав, що «ми всі чудово знаємо, що процес, який дасть змогу їм приєднатися, триватиме кілька років – насправді, імовірно, кілька десятиліть». Такі настрої відчувала й українська влада під час різного виду дипломатичних зустрічей на рівні ЄС. Так, О. Стефанішина під час візиту до Брюсселя зазначала, що «ніхто з 27 не сказав би прямо в очі президенту “ні”, але те, що відбувається за лаштунками, – це явне бажання чинити перешкоди цьому процесу» [37, 38].

Утім, менша частина європейських лідерів, переважно з країн Балтії та інших держав Центрально-Східної Європи, активно підтримала Україну. Вони виступили за пришвидшення процесу вступу України до ЄС. Зокрема, Словаччина пропонувала створити спеціальну процедуру для пришвидшеного вступу, а президенти восьми держав Центральної й Східної Європи (Республіки Болгарія, Чеської Республіки, Республіки Естонія, Республіки Латвія, Республіки Литва, Республіки Польща, Республіки Словаччина та Республіки Словенія) підписали спільного листа, де висловили свою підтримку Києву й закликали «здійснити кроки для негайного надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС і відкрити процес переговорів» [32, 28].

Утім, поступово скептицизм європейських лідерів послаблювався. Цьому сприяли як тиск зі сторони Президента України В. Зеленського й українських політиків, які в цей час активно відвідували Європу, так і європейського суспільства. Також деякі європейські політики активно підтримували ідею надання членства Україні. Зокрема, У. фон дер Ляен заявляла про готовність України [34, 24].

Чималий вплив справив візит до Києва лідерів Німеччини, Франції та Італії, які тоді висловили підтримку українській кандидатурі. Після цього Єврокомісія рекомендувала надати Україні статус кандидата [39, 36]. Потрібно відзначити й те, що це був чіткий сигнал для росії, що Європа продовжить підтримувати Україну. Хоча й швидкого вступу до ЄС так і не відбулось у 2022 р., але був пройдений значний шлях до цього. Навіть попри те, що за певних обставин, статус кандидата можуть скасувати, та те, що не передбачається переходу до переговорів навіть за виконання поставлених умов.

Після отримання статусу кандидата, Україна продовжила реалізацію плану заходів з виконання Угоди про асоціацію, продовжила імплементацію норм *acquis* ЄС і проведення реформ у визначених Єврокомісією семи необхідних сферах. Потрібно відзначити й те, що в умовах війни можливості до проведення реформ різко знижуються. Утім, у висновках Єврокомісії не вказано часові обмеження проведення таких реформ. Щодо визначених семи сфер, які потребують реформування, то це: 1) реформування Конституційного Суду України та впровадження законодавства про процедуру добору суддів; 2) продовження проведення судової реформи; 3) посилення боротьби з корупцією, зокрема на високому рівні, призначення нового керівника САП та директора НАБУ; 4) боротьба з відмиванням коштів, прийняття комплексного стратегічного плану реформування правоохоронного сектору; 5) утілення в дію «антиолігархічного закону»; 6) узгодження закону про ЗМІ з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіапослуги; 7) завершення реформи законодавства про нацменшини [21].

Уже протягом 2022 р. надано різні оцінки щодо прогресу України у виконанні семи вимог, визначених Єврокомісією. Станом на серпень 2022 р. Центр «Нова Європа» оцінив прогрес у виконанні реформ у 4,4 бала із 10 [17]. Зважаючи на час, який пройшов від оприлюднення цих умов і час цієї перевірки, то Україна доволі добре просунулась у певних аспектах виконання поставлених умов. Зокрема, у сферах реформи ВРП і ВККС (7 балів), антикорупції (6 балів) та законодавства про медіа (6 балів). Ще низку сфер оцінено в 5 балів (див. табл. 1.). Утім, у деяких сферах просування було несуттєвим, зокрема реформа Конституційного Суду загалом не просунулася, ба навіть пішла врозріз із рекомендаціями Венеціанської комісії [16].

Уже станом на листопад 2022 р. прогрес у виконанні реформ був оцінений у 4,7 бала з 10. Зокрема, зміни відбулися лише у сферах реформування Конституційного Суду: було 0 балів – стало 3, та реформуванні ВРП та ВККС: було 7 балів – стало 6 (див. табл. 1) [18]. Тож за цей період помітний помірний прогрес у виконанні рекомендацій ЄС. Проте такі темпи реформування є релевантними й реалістичними для країни, яка перебуває в стані війни й паралельно бореться із внутрішніми проблемами. Потрібно зазначити, що певні затримки пов'язані й із діяльністю самого ЄС. Так, наприклад, ще в серпні 2022 р. до Брюсселя відправлено проєкт законодавства про ЗМІ, а відповідь надана лише через два місяці. Також такі темпи виконання рекомендацій передбачали в ЄС. Тому й перша оцінка просування України в цій сфері зі сторони ЄС запланована тільки на осінь–зиму 2023 р. Зі сторони української влади прогнози були більш

оптимістичними. Утім, реальні темпи просування змусили перенести кінцевий термін виконання всіх умов спочатку на кінець 2022 р., а потім – на пізніший термін [40].

Остання оцінка прогресу у виконанні реформ проведена в кінці січня – на початку лютого 2023 р., напередодні 24 саміту Україна–ЄС, і прогрес був оцінений у 5,8 бала з 10 (у листопаді 2022 р. – 4,7 бала). Помітний відчутний прогрес у багатьох сферах, зокрема законодавство про медіа – 9 балів (було 6 балів), законодавство про нацменшини – 8 балів (було 5 балів), реформа ВРП і ВККС – 7 балів (було 6 балів), антикорупція: САП та НАБУ – 7 балів (було 6 балів) тощо (див. табл. 1) [19]. Тож можна констатувати, що виконання цих рекомендацій просувається в нормальному темпі, ураховуючи всі зовнішні й внутрішні обставини проведення необхідних реформ.

Таблиця 1

Прогрес України у виконанні семи вимог Єврокомісії

Сфера реформування	Оцінка за 17.08.2022	Оцінка за 14.11.2022	Оцінка за 1.02.2023
Реформа Конституційного Суду	0	3	2
Реформи ВРП та ВККС	7	6	7
Антикорупційна діяльність: САП і НАБУ	6	6	7
Боротьба з відмиванням коштів	5	5	6
Антиолігархічна реформа	2	2	2
Законодавство про медіа	6	6	9
Законодавство про нацменшини	5	5	8
Загальна оцінка за всі сфери (макс. 10)	4.4	4.7	5.8

Складено за [17, 18, 19].

Серед важливих заходів, які впливають на процес євроінтеграції України, є й саміти ЄС–Україна. Останній саміт відбувся 3 лютого 2023 р. в Києві. Найважливіший меседж саміту в контексті євроінтеграції – це актуалізація питання про початок переговорів щодо вступу. Зокрема, в оприлюдненій заяві йдеться про те, що «ЄС підтвердив свою відданість підтримці подальшої європейської інтеграції України. ЄС ухвалить рішення щодо подальших кроків, коли всі умови, зазначені у висновку

Комісії, будуть повністю виконані. Україна підкреслила свою рішучість виконати необхідні вимоги для якнайшвидшого початку переговорів про вступ», що свідчить про готовність ЄС до переходу до наступних етапів після виконання Україною рекомендацій. Також у заяві відзначається, що ЄС активно стежить за проведенням реформ і втіленням рекомендацій та «ЄС відзначив значні зусилля, які Україна продемонструвала протягом останніх місяців для досягнення цілей, що покладені в основу її статусу кандидата на членство в ЄС» [27]. Потрібно відзначити, що заяви того самого змісту звучали й на спеціальному засіданні Європейської ради 9 лютого 2023 р. [33].

Окрім рекомендованих Єврокомісією семи блоків необхідних реформ, не менш важливим залишається реалізація плану заходів із виконання Угоди про асоціацію та продовження імплементації норм *acquis* ЄС. Детальні матеріали щодо виконаної роботи в цьому напрямі протягом 2022 р. містяться у «Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік». Так, загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію протягом 2022 р. збільшився на 9 % і становить 72 %. Найбільший прогрес за 2022 р. спостерігаємо у сферах інтелектуальної власності – +33 % (94 %), енергетики – +17 % (75 %), навколишнього природного середовища та цивільного захисту – +16 % (77 %), управління державними фінансами – +16 (90 %) тощо. Відносно низький прогрес за 2022 р. і високий загальний прогрес спостерігаємо у сферах освіти, навчання й молоді – +5 % (86 %), оподаткування – +4 % (88 %), юстиції, свободи, безпеки, прав людини – +3 % (91 %), гуманітарній політиці – +2 % (91 %) тощо. Щодо імплементації норм *acquis* ЄС, то найвищий рівень готовності станом на лютий 2023 р. Україна демонструє в таких розділах *acquis* ЄС, як «Енергетика», «Митний союз», «Зовнішні відносини», «Зовнішня, безпекова та оборонна політика», з оцінкою 4 бали з 5 (хороший рівень підготовки) [7].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізувавши процес євроінтеграції, який Україна пройшла від початку повномасштабного вторгнення, та розглянувши наявний стан євроінтеграційних процесів, можемо говорити про значний, помітний і доволі стрімкий прогрес на європейському шляху протягом 2022 р. Утім, набуття статусу кандидата – це лише черговий крок євроінтеграції. Однозначним залишається також те, що Україна (як українська влада, так і суспільство) не лише зазначила свою відданість європейським

цінностям і продемонструвала надзвичайну волю до євроінтеграції, а й остаточно визначила європейський шлях розвитку як невідворотний та єдиноможливий.

Відкритим залишається лише питання, коли саме Україна вступить до ЄС, а в короткостроковій перспективі, коли розпочнуться переговори щодо членства в ЄС. Також процес євроінтеграції України у 2022 р. є унікальним, оскільки він проходить у країні, у якій триває повномасштабна війна, і супроводжується значними поступками зі сторони ЄС, чому безпосередньо сприяє політична воля як України, так і самого ЄС.

Наступним кроком євроінтеграції буде початок переговорів, й українська влада всіляко старається пришвидшити цей процес. Зокрема, неодноразово звучали заяви від представників України, що ціль наступного етапу – це початок переговорів у 2023 р. Певна кількість як європейських політиків, так і експертів скептично ставиться до початку переговорів у 2023 р., що має об'єктивне підґрунтя. Утім, ще більш скептичні настрої були щодо надання Україні статусу кандидата, який Україна все ж отримала. Окрім того, у цьому процесі вже є зрушення. Так, раніше ЄС указував, що оцінка стану реформ в Україні з'явиться не раніше осені 2023 р., а на 24 саміті Україна–ЄС погодився надати оцінку вже навесні. Також, зважаючи на подальший активний тиск української влади щодо цього питання, активної реформаторської діяльності, політичної волі з обох сторін, яка вже була продемонстрована, можливому послабленню впливу проблем євроінтеграції та успіхам українських сил оборони на полі бою, що наближає закінчення війни, можемо говорити про можливість початку переговорів у кінці 2023–2024 р. Цей крок буде дуже важливим етапом євроінтеграції та значно пришвидшить подальші процедурні етапи вступу України до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бій за кандидата: хто блокує заявку України на членство в ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/3/7140596/> (дата звернення: 30.03.2023).
2. «Вони одні з нас», – фон дер Ляєн про українців. URL: <https://zmina.info/news/vony-odni-z-nas-fon-der-lyayen-pro-ukrayincziv/> (дата звернення: 24.03.2023).
3. Відкрите небо і труднощі перспективи членства. Головне про саміт Україна–ЄС. *BBC News Україна*. Галина Корба. 12 жовт. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58889192> (дата звернення: 20.03.2023).
4. Всі великі країни ЄС, крім Італії, проти надання Україні статусу кандидата на вступ – Драгі. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/31/7140381/> (дата звернення: 29.03.2023).

5. Європарламент рекомендував надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/1/7135011/#comments> (дата звернення: 20.03.2023).

6. *Європейська правда*. Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/> (дата звернення: 23.03.2023).

7. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciju_za_2022_rik.pdf (дата звернення: 27.03.2023).

8. Кваша, О. С., Синякова, А. В. Україна та ЄС: проблеми та перспективи інтеграції в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство* / голов. ред. М. М. Палінчак. Ужгород, 2019, вип. 23, ч. 1, с. 112–117.

9. Прем'єр Словенії: є країни, які хотіли б лишити Україну в «залі очікування» ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/31/7140339/> (дата звернення: 29.03.2023).

10. Проти Росії введено найбільше санкцій у світі. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/proti-rosiji-vvedeno-najbilshe-sanktsij-u-sviti.html> (дата звернення: 28.03.2023).

11. Резолюція Європарламенту від 23 листопада 2022 року про визнання Російської Федерації державою-спонсором тероризму (2022/2896(RSP)). URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/260974/1267924UK.pdf> (дата звернення: 28.03.2023).

12. Резолюція Європейського парламенту від 16 лютого 2023 року про рік російського вторгнення та агресивної війни проти України (2022/2558(RSP)). URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/267438/1273091UK.pdf> (дата звернення: 28.03.2023).

13. Рік великої війни Росії проти України у 10 цифрах. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck5y1k3rj0zo> (дата звернення: 27.03.2023).

14. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (дата звернення: 27.03.2023).

15. Суспільне новини. «Ми готові»: Зеленський закликав прийняти Україну в ЄС за скороченою процедурою. URL: <https://suspilne.media/236197-mi-gotovi-zelenskij-zaklikav-prijnati-ukrainu-v-es-za-skorocenou-proceduroju/> (дата звернення: 23.03.2023).

16. Українська правда. Кандидат check. Що з рекомендаціями ЄС по кандидатству? URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/hetmanchuk/62fca683e84e0/> (дата звернення: 26.03.2023).

17. Центр «Нова Європа». Кандидат Check-1: де Україна перебуває у виконанні семи рекомендацій ЄС щодо кандидатства. URL: <http://neweurope.org.ua/visual-materials/kandydat-check-de-ukrayina-perebuvaye-u-vykonanni-semy-rekomendatsij-yes-shhodo-kandydatstva/> (дата звернення: 25.03.2023).

18. Центр «Нова Європа». Кандидат Check-2: де Україна перебуває у виконанні семи рекомендацій ЄС щодо кандидатства. URL: <http://neweurope.org.ua/visual-materials/13214/> (дата звернення: 26.03.2023).

19. Центр «Нова Європа». Кандидат Check-3: де Україна перебуває у виконанні семи рекомендацій ЄС щодо кандидатства. URL: <http://neweurope.org.ua/visual-materials/kandydat-check-3-de-ukrayina-perebuvaye-u-vykonanni-semy-rekomendatsij-yes-shhodo-kandydatstva/> (дата звернення: 27.03.2023).

20. Application for EU membership. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/countries-region/ukraine_en (дата звернення: 22.03.2023).
21. Communication from the commission to the european parliament, the european council and the council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10321-2022-INIT/en/pdf> (дата звернення: 21.03.2023).
22. EU countries unanimously back Ukraine – except on its bid to join the EU. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-ukraine-commission-emmanuel-macron-olaf-scholz-countries-ursula-von-der-leyen-membership/> (дата звернення: 30.03.2023).
23. European Council meeting (23 and 24 June 2022) – Conclusions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf> (дата звернення: 21.03.2023).
24. EU's von der Leyen tells Zelenskiy opinion on membership ready next week. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/eus-von-der-leyen-discuss-ukraines-eu-membership-progress-with-zelenskiy-2022-06-11/> (дата звернення: 30.03.2023).
25. Grant EU candidate status to Ukraine and Moldova without delay, MEPs demand. Press Releases. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220616IPR33216/grant-eu-candidate-status-to-ukraine-and-moldova-without-delay-meps-demand> (дата звернення: 21.03.2023).
26. Joint statement following the 23rd EU-Ukraine Summit. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/52383/20211012-joint-statement-final.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
27. Joint statement following the 24th EU-Ukraine Summit. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/02/03/joint-statement-following-the-24th-eu-ukraine-summit/> (дата звернення: 27.03.2023).
28. Open letter by Presidents in support of Ukraine's swift candidacy to the European Union. URL: https://web.archive.org/web/20220321202716/https://www.lrp.lt/en/media-center/news/open-letter-by-presidents-in-support-of-ukraines-swift-candidacy-to-the-european-union/37859?fbclid=IwAR2Q8hm6eAjwE9Zo0M69vrSUXISB_O5Y1II2Eg-V3rQe6BCIKx1jcDd7gLMY (дата звернення: 24.03.2023).
29. Political Will or Procedure? Assessing Ukraine's EU Membership Goals in 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/political-will-or-procedure-assessing-ukraines-eu-membership-goals-2023> (дата звернення: 28.03.2023).
30. Politico. As Russia invades, Ukraine makes appeal for EU membership. URL: <https://www.politico.eu/article/ukraine-european-union-membership-appeal-volodymyr-zelenskiy-russia-war/> (дата звернення: 24.03.2023).
31. Politico. Germany tells Ukraine 'no shortcut' to EU membership as Baerbock meets Zelenskyy. URL: <https://www.politico.eu/article/annalena-baerbock-no-shortcut-ukrainian-eu-membership/> (дата звернення: 24.03.2023).
32. Politico. Slovakia pushes for 'special track' for Ukraine toward joining EU. URL: <https://www.politico.eu/article/slovakia-pushes-for-new-eu-track-for-ukraine/?fbclid=IwAR1u2qsaGZ7Zy5WtM83Pfkoe7vKOF3ltS0ghjjCe3nuWkFFiVJQhVa3YEyM> (дата звернення: 24.03.2023).
33. Special meeting of the European Council (9 February 2023) – Conclusions. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1-2023-INIT/en/pdf> (дата звернення: 27.03.2023).

34. Speech by President von der Leyen at the European Parliament Plenary on the preparation of the European Council meeting. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_22_3965 (дата звернення: 30.03.2023).

35. The European Commission recommends to Council confirming Ukraine, Moldova and Georgia's perspective to become members of the EU and provides its opinion on granting them candidate status. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3790 (дата звернення: 20.03.2023).

36. The Washington Post. E.U. has backed candidate status for Ukraine. Here's what that means. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/22/ukraine-eu-candidate-member-russia-invasion/> (дата звернення: 25.03.2023).

37. The Washington Post. E.U. leaders happy to pose with Zelensky, hesitant on Ukraine membership. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/10/ukraine-eu-membership-candidate-status/> (дата звернення: 24.03.2023).

38. The Washington Post. E.U. membership and fighter jets for Ukraine remain elusive as Zelensky says 'prove you are with us'. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/01/ukraine-eu-membership-fighter-jets/> (дата звернення: 24.03.2023).

39. The Washington Post. Ukraine should get E.U. candidate status, European Commission recommends. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/17/european-commission-candidate-eu-ukraine-war/> (дата звернення: 25.03.2023).

40. Ukraine Failing Its Own Strategy To Meet EU Requirements Swiftly. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2022/11/14/7150585/> (дата звернення: 26.03.2023).

REFERENCES

1. Bii za kandydata: khto blokuie zaiavku Ukrainy na chlenstvo v YeS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/3/7140596/> (дата звернення: 30.03.2023).

2. «Vony odni z nas», – fon der Liaien pro ukraintsiv. URL: <https://zmina.info/news/vony-odni-z-nas-fon-der-lyayen-pro-ukrayincziv/> (дата звернення: 24.03.2023).

3. Vidkryte nebo i trudnoshchi perspektyvy chlenstva. Holovne pro samit Ukraina-YeS. VVS News Ukraina. Halyna Korba. 12 zhovtnia 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58889192> (дата звернення: 20.03.2023).

4. Vsi velyki krainy YeS, krim Italii, proty nadannia Ukraini statusu kandydata na vstup – Drahi. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/31/7140381/> (дата звернення: 29.03.2023).

5. Ievroparlament rekomenduvav nadaty Ukraini status kandydata na vstup do YeS. *Yevropeiska pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/1/7135011/#comments> (дата звернення: 20.03.2023).

6. *Ievropeiska pravda*. Kandydat avansom: 7 vymoh, yaki maie vykonaty Ukraina, shchob YeS ne skasuvav yii novyi status. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/> (дата звернення: 23.03.2023).

7. Zvit pro vykonannia uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom za 2022 rik. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf (дата звернення: 27.03.2023).

8. Kvasha, O. S., Syniakova, A. V. (2019). Ukraina ta YeS: problemy ta perspektyvy intehratsii v suchasnykh umovakh. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo* / holov. red. M. M. Palinchak. Uzhhorod, vyp. 23, ch. 1, p. 112–117.

9. Premier Slovenii: ye krainy, yaki khotily b lyshyty Ukrainu v «zali ochikuvannia» YeS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/31/7140339/> (data zvernennia: 29.03.2023).

10. Proty Rosii vvedeno naibilshe sanktsii u sviti. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/proti-rosiji-vvedeno-najbilshe-sanktsij-u-sviti.html> (data zvernennia: 28.03.2023).

11. Rezoliutsiia Yevroparlamentu vid 23 lystopada 2022 roku pro vyznannia Rosiiskoi Federatsii derzhavoiu-sponsorom teroryzmu (2022/2896(RSP)). URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/260974/1267924UK.pdf> (data zvernennia: 28.03.2023).

12. Rezoliutsiia Yevropeiskoho parlamentu vid 16 liutoho 2023 roku pro rik rosiiskoho vtorhnennia ta ahresyvnoi viiny proty Ukrainy (2022/2558(RSP)). URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/267438/1273091UK.pdf> (data zvernennia: 28.03.2023).

13. Rik velykoi viiny Rosii proty Ukrainy u 10 tsyfrakh. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck5ylk3rj0zo> (data zvernennia: 27.03.2023).

14. Stratehiia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (data zvernennia: 27.03.2023).

15. Suspilne novyny. «My hotovi»: Zelenskyi zaklykav pryiniaty Ukrainu v YeS za skorochenoiu protseduroiu. URL: <https://suspilne.media/236197-mi-gotovi-zelenskij-zaklykav-prijnati-ukrainu-v-es-za-skorocenou-proceduroiu/> (data zvernennia: 23.03.2023).

16. Ukrainska pravda. Kandydat check. Shcho z rekomandatsiiamy YeS po kandydatstvu? URL: <https://blogs.ppravda.com.ua/authors/hetmanchuk/62fca683e84e0/> (data zvernennia: 26.03.2023).

17. Tsentr «Nova Yevropa». Kandydat Check-1: de Ukraina perebuvaie u vykonanni semy rekomendatsii YeS shchodo kandydatstva. URL: <http://neweurope.org.ua/visual-materials/kandydat-check-de-ukrayina-perebuvaie-u-vykonanni-semy-rekomendatsij-yes-shchodo-kandydatstva/> (data zvernennia: 25.03.2023).

18. Tsentr «Nova Yevropa». Kandydat Check-2: de Ukraina perebuvaie u vykonanni semy rekomendatsii YeS shchodo kandydatstva. URL: <http://neweurope.org.ua/visual-materials/13214/> (data zvernennia: 26.03.2023).

19. Tsentr «Nova Yevropa». Kandydat Check-3: de Ukraina perebuvaie u vykonanni semy rekomendatsii YeS shchodo kandydatstva. URL: <http://neweurope.org.ua/visual-materials/kandydat-check-3-de-ukrayina-perebuvaie-u-vykonanni-semy-rekomendatsij-yes-shchodo-kandydatstva/> (data zvernennia: 27.03.2023).

20. Application for EU membership. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/countries-region/ukraine_en (data zvernennia: 22.03.2023).

21. Communication from the commission to the european parliament, the european council and the council. Commission Opinion on Ukraines application for membership of the European Union. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10321-2022-INIT/en/pdf> (data zvernennia: 21.03.2023).

22. EU countries unanimously back Ukraine – except on its bid to join the EU. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-ukraine-commission-emmanuel-macron-olaf-scholz-countries-ursula-von-der-leyen-membership/> (data zvernennia: 30.03.2023).

23. European Council meeting (23 and 24 June 2022) – Conclusions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf> (data zvernennia: 21.03.2023).

24. EUs von der Leyen tells Zelenskiy opinion on membership ready next week. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/eus-von-der-leyen-discuss-ukraines-eu-membership-progress-with-zelenskiy-2022-06-11/> (data zvernennia: 30.03.2023).

25. Grant EU candidate status to Ukraine and Moldova without delay, MEPs demand. Press Releases. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220616IPR33216/grant-eu-candidate-status-to-ukraine-and-moldova-without-delay-meps-demand> (data zvernennia: 21.03.2023).

26. Joint statement following the 23rd EU-Ukraine Summit. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/52383/20211012-joint-statement-final.pdf> (data zvernennia: 20.03.2023).

27. Joint statement following the 24th EU-Ukraine Summit. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/02/03/joint-statement-following-the-24th-eu-ukraine-summit/> (data zvernennia: 27.03.2023).

28. Open letter by Presidents in support of Ukraines swift candidacy to the European Union. URL: https://web.archive.org/web/20220321202716/https://www.lrp.lt/en/media-center/news/open-letter-by-presidents-in-support-of-ukraines-swift-candidacy-to-the-european-union/37859?fbclid=IwAR2Q8hm6eAjwE9Zo0M69vrSUXISB_O5Y1II2Eg-B3rQe6BCIKx1jcDd7gLMY (data zvernennia: 24.03.2023).

29. Political Will or Procedure? Assessing Ukraines EU Membership Goals in 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/political-will-or-procedure-assessing-ukraines-eu-membership-goals-2023> (data zvernennia: 28.03.2023).

30. Politico. As Russia invades, Ukraine makes appeal for EU membership. URL: <https://www.politico.eu/article/ukraine-european-union-membership-appeal-volodymyr-zelenskiy-russia-war/> (data zvernennia: 24.03.2023).

31. Politico. Germany tells Ukraine ‘no shortcut to EU membership as Baerbock meets Zelenskyy. URL: <https://www.politico.eu/article/annalena-baerbock-no-shortcut-ukrainian-eu-membership/> (data zvernennia: 24.03.2023).

32. Politico. Slovakia pushes for ‘special track for Ukraine toward joining EU. URL: <https://www.politico.eu/article/slovakia-pushes-for-new-eu-track-for-ukraine/?fbclid=IwARlu2qsaGZ7Zy5WtM83Pfkoe7vKOF3ltS0ghjjCe3nuWkFFiVJQhVa3YEyM> (data zvernennia: 24.03.2023).

33. Special meeting of the European Council (9 February 2023) – Conclusions. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1-2023-INIT/en/pdf> (data zvernennia: 27.03.2023).

34. Speech by President von der Leyen at the European Parliament Plenary on the preparation of the European Council meeting. URL: https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/en/speech_22_3965 (data zvernennia: 30.03.2023).

35. The European Commission recommends to Council confirming Ukraine, Moldova and Georgias perspective to become members of the EU and provides its opinion on granting them candidate status. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3790 (data zvernennia: 20.03.2023).

36. The Washington Post. E.U. has backed candidate status for Ukraine. Heres what that means. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/22/ukraine-eu-candidate-member-russia-invasion/> (data zvernennia: 25.03.2023).

37. The Washington Post. E.U. leaders happy to pose with Zelensky, hesitant on Ukraine membership. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/10/ukraine-eu-membership-candidate-status/> (data zvernennia: 24.03.2023).

38. The Washington Post. E.U. membership and fighter jets for Ukraine remain elusive as Zelensky says ‘prove you are with us. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/01/ukraine-eu-membership-fighter-jets/> (data zvernennia: 24.03.2023).

39. The Washington Post. Ukraine should get E.U. candidate status, European Commission recommends. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/17/european-commission-candidate-eu-ukraine-war/> (data zvernennia: 25.03.2023).

40. Ukraine Failing Its Own Strategy To Meet EU Requirements Swiftly. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2022/11/14/7150585/> (data zvernennia: 26.03.2023).

Матеріал надійшов до редакції 05.06.2023 р.

УДК 32 (075.8)

Ірина Кіянка,

доктор політичних наук, доцент кафедри державної політики та врядування
Інституту державного управління,

Національний університет «Львівська Політехніка»,

kiyanka@i.ua

ORCID ID: 0000-0002-3100-7796;

Андрій Шараськін,

аспірант кафедри державної політики та врядування

Інституту державного управління,

Національний університет «Львівська Політехніка,

a.sharaskin@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-135-145

ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Питання забезпечення інформаційної безпеки як складової частини національної безпеки сьогодні для України стоять на одному рівні із захистом суверенітету й територіальної цілісності, забезпеченням її економічної безпеки. Роботу над стратегією та концепцією інформаційної безпеки України спрямовано на систематизацію питань, які поєднані в проблему забезпечення інформаційної безпеки країни. Важливим є досвід

європейських держав, котрі мають свою інформаційну базу й систему протипаг, зокрема досвід Великобританії, її методів і засобів захисту важливих інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційній сфері на створення засад для формування державної політики інформаційної безпеки, розвитку інформаційного простору країни. Інформаційний простір – середовище, де здійснюється формування, збір, зберігання та розповсюдження інформації. У статті запропоновано позитивні практики, які б могли посприяти в розробці національної безпеки в українському суспільстві, що була би зорієнтована на європейську інтеграцію.

Ключові слова: інформаційна безпека; інформаційний простір; інформаційна стратегія; інформаційна війна, інформаційні фейки; політичний процес; демократичні цінності; політична система.

Iryna Kiyanka,

National University «Lvivska Politechnika»,

ORCID ID: 0000-0002-3100-7796;

Andriy Sharaskin,

National University «Lvivska Politechnika»,

NATIONAL SECURITY CHALLENGES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION: THE EXPERIENCE OF GREAT BRITAIN

The issues of ensuring information security as a component of national security for Ukraine today are on a par with the protection of sovereignty and territorial integrity, and ensuring its economic security. The work on the strategy and concept of information security of Ukraine is aimed at systematizing the issues that are combined into the problem of ensuring the country's information security. The experience of European countries that have their own information base and system of checks and balances is important. Namely, the experience of the UK, its methods and means of protecting important interests of the individual, society, and the state in the information sphere, creating the basis for the formation of the state information security policy, and the development of the country's information space. Information space is an environment where information is generated, collected, stored and disseminated. The article proposes positive practices that could contribute to the development of national security in Ukrainian society, which is oriented towards European integration.

In general, national security policy as a social phenomenon is complex, including domestic and foreign policy, economic, technological, military and other ele-

ments, and therefore requires a comprehensive approach. The activities of public authorities should be aimed at fulfilling specific tasks in this area and united by a common goal – ensuring proper conditions for the realization of Ukraine's national security.

At the same time, the state information security system is an integral part of the overall national security system and is a set of state authorities, public organizations, and citizens who must coordinate information security activities on the basis of uniform legal norms and effectively counteract information threats in the current environment.

Therefore, it is necessary today not only to rethink Ukraine's national security relations, but also to create new levers of influence and develop a new strategy for relations between the UK and the European Union, in this difficult time for Ukraine. Thus, both the UK and Ukraine have their own peculiarities and characteristics, ranging from the economic sphere to the cultural one. The two European countries differ in their level of development and policy priorities, but they are committed to mutual and close cooperation. Ukraine can get new opportunities to develop relations with the United Kingdom within the framework of multilateral cooperation. Ukraine can get new opportunities to develop relations with the United Kingdom within the framework of multilateral cooperation in Central and Eastern Europe.

Key words: information security, information space, information strategy, information warfare, information fakes, political process, democratic values, political system.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Будь-яке суспільство й будь-яка держава як зовнішній цивілізований вияв потребують зовнішніх і внутрішніх засобів забезпечення власної самобутності, оригінальності та автентичності. Для створення гарантій існування вищезазначених чеснот до болю важливим є питання створення соціальних, економічних й, мабуть, насамперед правових механізмів міжнародного та національного походження. Серед таких правових конструкцій чільне місце посідає правова конструкція, відтворена в міжнародному та українському законодавстві – це національна безпека.

На жаль, як ніколи, у наш час, коли Україна зазнала деструктивної агресії з боку сусідньої держави, із якою вона має тривалий комунікативний соціально обумовлений зв'язок, надзвичайно актуальним є питання нормалізації, важливості та перспектив покращення національної безпеки.

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що забезпечення інформаційної безпеки – це надзвичайно важлива функція будь-якої сучасної держави. Це підтверджено відповідними завданнями низки державних органів щодо реалізації відповідної політики інформаційної безпеки. На сьогодні існує багато суперечливих, інколи абсолютно протилежних думок щодо розуміння сутності інформаційної безпеки та її місця в організації й функціонуванні держави.

Питання забезпечення інформаційної безпеки як складової частини національної безпеки нині для України стоять на одному рівні із захистом суверенітету та територіальної цілісності й забезпеченням її економічної безпеки. Роботи над стратегією інформаційної безпеки України спрямовані на систематизацію питань, які поєднані в проблему забезпечення інформаційної безпеки країни, на визначення методів та засобів захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційній сфері, на створення засад для формування державної політики інформаційної безпеки, розвитку інформаційного простору країни. Інформаційний простір – середовище, де здійснюються формування, збір, зберігання та розповсюдження інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи проблематику щодо національної безпеки, зважаємо на праці таких науковців, як Г. Ерман, В. Константинов, Т. Черненко, Т. Чехович, І. Мартін та ряд закордонних політичних аналітиків, експертів, які вдало проілюстрували європейський досвід, але потрібно зосередити свою увагу на особливостях стратегії національної безпеки і її можливостях.

Формулювання цілей статті. Виокремлення нерозв'язаних раніше частин цієї проблеми щодо національної безпеки в контексті інформаційної кризи, а саме після подій 24 лютого 2022 р., потрібно по-іншому переосмислити основні акценти національної безпеки та врахувати європейський досвід.

Мета статті – проаналізувати специфіку формування національної безпеки України в контексті європейської інтеграції, залучивши досвід Великобританії.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуючи останні події повномасштабної війни України й російської федерації, можемо стверджувати, що українська політика потребує повного перевантаження щодо вимірів національної безпеки, зокрема створення нових важелів впливу та гарантів безпеки серед європейської спільноти.

Як засвідчують останні події, новими політичними й економічними партнерами для України виступають не лише США, Канада, Європейський Союз, але й Королівство Великобританії.

Великобританія є глобальним гравцем на світовій арені та однією з найвпливовіших країн у Європі, що зумовлює її присутність й активність в усіх частинах світу, у тому числі в Східній Європі. Британський уряд постійно відстежує пріоритети серед держав-членів G20, НАТО. Щодо українсько-британських відносин, то вони розвиваються в площині двостороннього співробітництва. Зокрема, спостерігаємо нарощування британської економічної присутності в країні та, отже, створення сприятливих умов для діяльності британського бізнесу. Сполучене Королівство є одним із найбільших інвесторів в економіку України. За даними Держстату, за 11 місяців 2021 р. український експорт до Британії становив понад \$580 млн, а імпорт – майже \$700 млн. Передусім, Великобританія імпортує з України продукти харчування, зокрема понад 14 % усіх зернових. Істотними є також обсяги імпорту українського заліза та сталі (понад \$200). Серед британського імпорту в Україну вагома частина належить авіаційній галузі, фармацевтичним і медичним засобам та автомобілям [1].

Зараз, у період війни 2022 р., спостерігаємо ще більше поглиблення політико-економічних відносин України й Великобританії. За 2021 р., у порівнянні з 2020 р., експорт товарів збільшився на 38,4 %, до 68,09 млрд дол. США. Найбільше товарів за минулий рік Україна експортувала до Китаю, Польщі та Туреччини. За 2021 р., у порівнянні з 2020 р., імпорт товарів збільшився на 34 %, до 72,82 млрд дол. США. Найбільше товарів за 2021 р. Україна імпортувала з Китаю, Німеччини. 8 жовтня 2020 р. у відносинах України та Великої Британії відбулася важлива подія – підписано Угоду про політичне співробітництво, вільну торгівлю й стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії й Північної Ірландії.

Для України підписання та ратифікація цієї Угоди є дуже важливою. На це є декілька причин. По-перше, в експортній стратегії України Велика Британія розглядається як ринок для українського експорту. По-друге, Велика Британія посідає 21 місце у світі за чисельністю населення і є країною з високою купівельною спроможністю. По-третє, як відомо, угоди про вільну торгівлю позитивно відбиваються на інвестиційній привабливості країни й можуть сприяти залученню іноземних інвестицій як із держави, із якою укладається угода, так і з третіх країн [2].

Отже, перспективи щодо торговельного співробітництва України та Великої Британії є оптимістичними й потребують подальшої уваги.

Згідно з даними Держстату, за 11 місяців 2021 р., український експорт до Британії становив 1,006 млрд дол., імпорт – 958 млн дол., найімовірніше, уперше Україна закінчила рік з позитивним сальдо в торгівлі товарами. Для порівняння: 2020 р. експорт товарів з України становив 661 млн дол., а імпорт – 817 млн дол., при цьому пандемія майже не зменшила двосторонню торгівлю [3].

Для Британії відносини з Україною – це статусний проєкт. Для України Британія може стати головним західним партнером, і її значення для США, відповідно, збільшиться. Очевидно, у Британії вважають, що Україна з усіх стратегічних питань буде радитися з британським урядом, і навіть зі США спілкуватиметься через британців, – пояснює експерт. Другий фактор уваги до України, на думку Константинова, – це антиросійський вектор. Він нагадує, що Британія стала жорсткіше критикувати росію ще наприкінці 90-х років, раніше навіть за США, а зараз, на відміну від Вашингтона, у Лондоні обрали саме Росію, а не Китай, головним стратегічним супротивником [4].

Звичайно, що непересічну місію як розвитку політико-економічних, так і безпекових відносин, відіграє роль і самого прем'єр-міністра Бориса Джонсона, який уже сьогодні стає харизматичним лідером, не лише для Королівства Великобританія, але й для українського суспільства. Його промови та практична діяльність створюють якісно новий формат налагодження безпеки й надихають наших військових. Як прокоментував Борис Джонсон після свого приїзду в Київ 10 квітня 2022 р., «Наша ціль... – посилити та зміцнити Україну настільки, щоб росія більше ніколи не посміла вторгнутися знову», – так заявив прем'єр-міністр Великої Британії 19 квітня, виступаючи перед парламентом, після чого пообіцяв надати Україні ще більше артилерійської зброї [5].

Героїчний і харизматичний Б. Джонсон в Україні сприймається в себе вдома принципово іншим. Розбудовувати фронт зовнішньої політики – це одне, а внутрішні скандали й кризи всередині уряду, так і особистого характеру, згодом набули політичної ваги. Не зміг завершити BREXIT, що й надалі залишається проблема врегулювання ірландського кордону, що може давати нові виклики для уряду (зокрема про відмову від використання стандартів і норм ЄС щодо продуктів харчування та сільськогосподарської продукції), може спровокувати відповідні заходи Брюсселя, а це погіршення умов торгівлі з Євросоюзом і значні економічні втрати. Крім того, загострення у відносинах із ЄС посилить позиції націоналістів у Шотландії (невипадково вотум недовіри підтримали майже всі депутати-консерватори від Шотландії) та погіршить ситуацію в Північній Ірландії [6].

Багато хто вважає провальною і його зовнішню політику. Прем'єра критикують за плани зменшення витрат на діяльність Британської ради та ВВС (найважливіших інструментів британської «м'якої сили»), неспроможність зупинити втрату впливу у Співдружності, особливо помітну у відносинах з Індією й низкою африканських країн, «аморальну» міграційну політику (рішення про висилання біженців із Руанди коштувало прем'єру щонайменше п'ять голосів під час голосування щодо вотуму).

А головне – консерватори боялися, що прем'єр вів партію до провалу на наступних парламентських виборах, які повинні відбутися 2024 р. Скандали з порушенням карантинних правил і низка корупційних скандалів, у яких замішані члени кабінету, помітно знизили рівень підтримки Джонсона – зараз негативно про його діяльність висловлюються близько 60 % британців. Наприкінці червня відбудуться довибори у двох округах, які консерватори контролювали протягом багатьох десятиліть, а нині опитування свідчать, що партія може їх утратити [7].

Особливої слави здобули «ковідні вечірки», які Джонсон влаштував під час найжорстокішого локдауну на Різдво. Це не могли так просто залишити пересічні громадяни Великобританії, яким уряд заборонив відзначати навіть сімейні свята. Таке ставлення до співгромадян, до правил, а потім ще й заперечення урядом та парламентарями своїх дій обурило усіх.

Відома також й історія приватного характеру з планами купити «будинок на дереві» (за документами) за 150 тисяч фунтів. Преса багато згадувала історію, що нібито Джонсон за власної протекції намагався влаштувати свою (нову) дружину на роботу в Міністерство закордонних справ... Урешті-решт, підвели політичні друзі, Кріс Пінчер став одним із відповідальних за цю діяльність у Консервативній партії, попри те, що сам був фігурантом низки скандалів. Ще п'ять років тому, задовго до цього призначення, на нього надходили скарги щодо неприйнятних дій сексуального характеру [8].

Принципово для України з відходом Джонсона майже нічого не має змінитися. Курс на допомогу Україні, на нашу співпрацю й на знищення військового потенціалу росії – це та єдина тема, у якій із Джонсоном погоджувалися навіть його найбільш запеклі опоненти та в правлячій Консервативній партії, і серед лейбористів, лібдемів та шотландських націоналістів. Крім того, понад 80 % британців підтримують ширші санкції проти росії й більше зброї для України. Ви уявляєте собі політика, який захоче виступити проти думки 80 % виборців?

Звісно, у політиці дуже багато залежить від лідера, від його політичної сміливості. Очікувалося, що пані Трасс, яку Консервативна партія Британії обрала своїм лідером, що зробило її наступним прем'єр-міністром країни, подвоїть підтримку Британією України, запровадивши додаткові санкції й посиливши військову підтримку української армії. Вона пообіцяла збільшити витрати Великої Британії на оборону до 3 % ВВП до кінця цього десятиліття. Але Ліз Трасс пішла у відставку з посади прем'єр-міністра після всього 45 днів перебування на посаді [9].

Новопризначений прем'єр-міністр Великої Британії Ріші Сунак пообіцяв підтримувати Україну до «завершення» її битви з відсічі вторгненню російських військ, оскільки кремль заявив, що не бачить «підстав» для позитивних змін у відносинах зі Сполученим Королівством [10].

Сунак неодноразово публічно висловлював свою позицію щодо війни в Україні. Улітку під час змагань за прем'єрське крісло він сказав, що ні Президент України Зеленський, ні українці не повинні сумніватися в тому, що Сполучене Королівство й надалі залишатиметься надійним союзником. Також (що є не менш важливим) майбутній глава уряду Великої Британії публічно підтримав зовнішньополітичний курс Бориса Джонсона щодо України [11].

При цьому Сунак – це не той лідер, якого обрали британці і який зможе вести політику на власний розсуд. Це означає, що всі попередньо створені складові частини британської політики щодо України впроваджуватимуться й надалі [12].

Британці роблять те, що вміють найкраще – працюють в умовах військової кризи, надаючи надійну матеріальну та моральну підтримку. Розвідувальні служби Великобританії також відіграли важливу роль у викритті наступальних намірів Володимира Путіна із самого початку. Усі ці заходи дають Україні яскраві можливості для розширення подальшої міжнародної співпраці й зміцнення своєї доктрини національної безпеки, є справою першої необхідності, особливо зважаючи на сучасний стан речей.

Розкриваючи темну сторону національної безпеки, це жодним чином не означає неактуальність цієї концепції. Звичайно, це життєво важливо для людського суспільства. Однак його існування становить серйозну загрозу для людства. Це просто тому, що це стало ідеологічною конструкцією, яка ніколи не існуватиме поза рамками інтересів національних держав. Отже, держава зробить усе, щоб захистити свої інтереси національної безпеки, навіть якщо це означатиме порушення міжнародних інструментів чи законів і глобальні кроки чи засудження.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Загалом політика національної безпеки як суспільне явище є комплексним, уключає внутрішньо- та зовнішньополітичні, економічні, технологічні, військові й інші елементи, а тому потребує комплексного підходу. Діяльність органів державної влади має бути спрямована на виконання конкретних завдань у цій сфері й об'єднана спільною метою – забезпечення належних умов для реалізації національної безпеки України.

Водночас система інформаційної безпеки держави є невід'ємною частиною загальної системи національної безпеки і являє собою сукупність органів державної влади, громадських організацій, громадян, які повинні координувати діяльність з інформаційної безпеки на основі єдиних правових норм, ефективно протидіяти інформаційним загрозам у сучасних умовах.

Отже, сьогодні потрібно не лише переосмилити відносини національної безпеки України, але й створити нові важелі впливу й розробити нову стратегію відносин Королівства Великобританії та Європейського Союзу в цей нелегкий для України час. Отже, і Британія, і Україна мають свої особливості та характерні риси, починаючи з економічної сфери, закінчуючи культурною. Дві європейські держави відрізняються рівнем розвитку, пріоритетами в політиці, проте прагнуть до взаємної й тісної співпраці. Україна може отримати нові можливості розвитку відносин зі Сполученим Королівством у рамках багатостороннього співробітництва в Центрально-Східній Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Британські традиції та культура. *British council* (2021). URL: <https://www.british-council.org.ua/blog/uk-traditions-and-british-culture>
2. Ерман, Г. Як і чому Британія стає одним із найближчих союзників України. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59809501>
3. Константинов, В. Від любові до ненависті. *Як Борис Джонсон майже втратив владу*. URL: <https://zn.ua/ukr/international/vid-ljubovi-do-nenavisti-jak-boris-dzhonson-majzhe-vtrativ-vladu.html>
4. Краєв, О., Сидоренко, С. Борис до жовтня: що змінить для України та чому станеться відставка прем'єра Джонсона. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/8/7142838/>
5. Україна–Великобританія: перспективи співпраці. *Портал зовнішньої політики* (2019). URL: <http://fpp.com.ua/ukrayina-velykobrytaniya-perspektyvy-spivpratsi/>

6. «У мене більше спільного з птеродактилем, ніж із Черчиллем». *Історія Бориса Джонсона*. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/u-menya-bolshe-obshego-s-pterodaktilem-chem-s-cherchillem-istoriya-uspeha-borisa-djonsona>
7. Черненко, Т. В. (2020). Пріоритети державної інформаційної політики в умовах гібридної війни. *Стратегічні пріоритети*, № 4 (37), с. 83–92.
8. Martin Ivens «As Europe Wavers, Sunak Must Toughen Up Support for Ukraine». URL: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-10-29/rishi-sunak-must-toughen-up-uk-military-to-support-ukraine-and-europe?leadSource=uverify%20wall>
9. Rishi Sunak commits to Ukraine ... but Kyiv still dreams of Boris Johnson. URL: <https://www.politico.eu/article/rishi-sunak-commit-ukraine-kyiv-dream-boris-johnson/>
10. Blewett, Sam, Britton, Paul. Boris Johnson 'forced to abandon plans for £150,000 bulletproof tree house for son. URL: <https://www.manchestereveningnews.co.uk/news/greater-manchester-news/boris-johnson-forced-to-abandon-24323623>
11. The West did not stand up to Russia early enough, says Liz Truss. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-63146925>
12. Under Liz Truss, Britain is expected to double down on support for Ukraine. URL: <https://www.nytimes.com/2022/09/05/world/europe/liz-truss-ukraine.html>

REFERENCES

1. Brytanski tradytsii ta kultura. *British council* (2021). URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/blog/uk-traditions-and-british-culture>
2. Erman, H. Yak i chomu Brytaniia staie odnym iz naiblyzhchychk soiuznykiv Ukrainy. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59809501>
3. Konstantynov, V. Vid liubovi do nenavysti. *Yak Borys Dzhonson maizhe vtratyv vladu*. URL: <https://zn.ua/ukr/international/vid-ljubovi-do-nenavysti-jak-boris-dzhonson-majzhe-vtratyv-vladu.html>
4. Kraiev, O., Sydorenko, S. Borys do zhovtnia: shcho zminyt dlia Ukrainy ta chomu stanetsia vidstavka premiera Dzhonsona URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/8/7142838/>
5. Ukraina–Velykobrytaniia: perspektyvy spivpratsi (2019). *Portal zovnishnoi polityky*. URL: <http://fpp.com.ua/ukrayina-velykobrytaniya-perspektyvy-spivpratsi/>
6. «U mene bilshe spilnoho z pterodaktylem, nizh iz Cherchillem». *Istoriia Borysa Dzhonsona*. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/u-menya-bolshe-obshego-s-pterodaktilem-chem-s-cherchillem-istoriya-uspeha-borisa-djonsona>
7. Chernenko, T. V. (2020). Priorytety derzhavnoi informatsiinoi polityky v umovakh hibrydnoi viiny. *Stratehichni priorytety*, № 4 (37), p. 83–92.
8. Martin Ivens «As Europe Wavers, Sunak Must Toughen Up Support for Ukraine». URL: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-10-29/rishi-sunak-must-toughen-up-uk-military-to-support-ukraine-and-europe?leadSource=uverify%20wall>
9. Rishi Sunak commits to Ukraine ... but Kyiv still dreams of Boris Johnson. URL: <https://www.politico.eu/article/rishi-sunak-commit-ukraine-kyiv-dream-boris-johnson/>
10. Blewett, Sam, Britton, Paul. Boris Johnson forced to abandon plans for £150,000 bulletproof tree house for son. URL: <https://www.manchestereveningnews.co.uk/news/greater-manchester-news/boris-johnson-forced-to-abandon-24323623>

11. The West did not stand up to Russia early enough, says Liz Truss. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-63146925>

12. Under Liz Truss, Britain is expected to double down on support for Ukraine. URL: <https://www.nytimes.com/2022/09/05/world/europe/liz-truss-ukraine.html>

Матеріал надійшов до редакції 15.05.2023 р.

УДК 327.7:341.3

Оксана Кручиніна,

доктор філософії, асистент кафедри політології та міжнародних відносин,
Інститут соціальних і гуманітарних наук,
Національний університет «Львівська політехніка»,
oksanakhar7@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6216-309

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-145-156

УКРАЇНА–НАТО: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Проблема інтеграції України до НАТО набула особливого значення в контексті російсько-української війни. Ситуація вимагає глибокого аналізу проблем та перспектив співпраці між Україною й НАТО, що є актуальним для забезпечення національної безпеки. *Мета дослідження* – показати перспективи України та визначити ключові проблеми й перешкоди на шляху вступу до НАТО. Для досягнення поставленої мети використовували такі методи, як аналіз наукових публікацій, офіційних документів, заяв представників України та НАТО, а також аналіз статистичних даних.

Дослідження засвідчило, що, незважаючи на активну співпрацю між Україною та НАТО, існує низка викликів, котрі ускладнюють процес інтеграції. Серед них – нестабільна безпекова ситуація, внутрішні політичні проблеми, а також незгода окремих країн-членів НАТО. Водночас існують значні перспективи для зміцнення відносин, зокрема активна участь України в спільних місіях НАТО, посилення захисних здатностей України й готовність до політичних і соціальних реформ. Результати дослідження вказують на значні перспективи для зміцнення відносин між Україною та НАТО. Зокрема, простежено активну участь України в спільних місіях НАТО, збільшення оборонного потенціалу України через співпрацю з

НАТО, а також постійне зростання підтримки українського суспільства щодо вступу в Альянс.

Результати дослідження можуть бути корисні для розробки політичних стратегій щодо вступу України до НАТО й формування дієвого діалогу з альянсом у контексті сучасних викликів і загроз.

Ключові слова: НАТО, війна, інтеграція, план дій щодо членства.

Oksana Kruchinina,

Lviv Polytechnic National University,

ORCID ID: 0000-0002-6216-309

UKRAINE–NATO: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR COOPERATION IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The problem of Ukraine's integration into NATO has become particularly important in the context of the Russian-Ukrainian war. The situation requires an in-depth analysis of the problems and prospects of cooperation between Ukraine and NATO, which is relevant for national security. The purpose of the study is to show Ukraine's prospects and identify key problems and obstacles on the way to joining NATO. To achieve this goal, the researchers used methods such as analysis of scientific publications, official documents, statements by representatives of Ukraine and NATO, and analysis of statistical data.

The study showed that despite the active cooperation between Ukraine and NATO, there are a number of challenges that complicate the integration process. These include the unstable security situation, internal political problems, and the disagreement of some NATO member states. At the same time, there are significant prospects for strengthening relations, including Ukraine's active participation in NATO's joint missions, strengthening Ukraine's defense capabilities, and readiness for political and social reforms. The results of the survey indicate significant prospects for strengthening relations between Ukraine and NATO. In particular, there is an active participation of Ukraine in joint NATO missions, an increase in Ukraine's defense potential through cooperation with NATO, and a steady growth of support for Ukraine's accession to the Alliance among the Ukrainian society.

The results of the study can be useful for developing political strategies for Ukraine's accession to NATO and for building an effective dialogue with the Alliance in the context of current challenges and threats.

Key words: NATO, war, integration, membership action plan.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації питання національної безпеки набуло першочергового значення, особливо перед обличчям багатогранних загроз, які спричиняють війни та військові конфлікти. Із появою інформаційних і сучасних технологій завдання значної шкоди противнику більше не залежить лише від відкритої збройної агресії. Іноді достатньо дестабілізувати окремі інфраструктурні об'єкти або вивести з ладу ключові соціальні, економічні чи військові ресурси країни.

Початок повномасштабної агресії російської федерації проти України 22 лютого 2022 р. ще більше підкреслив недоліки глобальної та регіональної систем безпеки. Ця ескалація конфлікту, який виник у 2014 р., [1] спровокувала зміну перспектив глобальної безпеки й поставила під сумнів світовий порядок, що виник після холодної війни. Дії росії стимулювали країни та міжнародні організації переглянути й адаптувати свої концептуальні підходи до формування національної безпеки. Інтеграція в НАТО стала пріоритетним рішенням для Фінляндії та Швеції, які обрали цей спосіб побудови національної безпеки в умовах російсько-української війни й загроз усьому світові. 29 червня 2022 р. на саміті НАТО Швеція та Фінляндія отримали офіційне запрошення до вступу в НАТО без виконання Плану дій щодо членства (ПДЧ). 4 квітня 2023 р. Фінляндія стала членом НАТО, а Швеція вже отримала згоду парламентів Туреччини й Угорщини. Україна також прагне вступити до НАТО прискореним шляхом за прецедентом Фінляндії та Швеції, однак, на жаль, наша держава не може отримати такий захист, як згадані вище європейські країни, у короткостроковій перспективі. Це зумовлено низкою чинників: по-перше – військовою активністю, по-друге – політичною неготовністю, по-третє – світовими загрозами.

Зі свого боку, Україна активно прагне до тіснішої співпраці з Альянсом, корегуючи власні політичну та економічну сфери задля підвищення ймовірності вступу до НАТО і ЄС. Інтенсифікація військових дій між Україною та росією спонукала НАТО стати більш проактивним у реструктуризації й розширенні своїх операцій [2]. Якщо першочергова підтримка обмежувалася нелетальною зброєю, то сьогодні з НАТО надходять чіткі сигнали про можливу більш чітку співпрацю.

Однак, попри перспективи членства, залишається низка проблем. Хоча залучення НАТО до забезпечення національної безпеки розглядається як позитивний фактор, однак воно також вимагає розв'язання поточних

проблем й ініціювання складних, багатоетапних, довгострокових операцій, які потрібно розпочинати якнайшвидше. У фокусі нашого дослідження – вивчення цих складнощів і перспектив співпраці між Україною та НАТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальних питань національної безпеки в Україні стосується чимало праць, основоположне місце серед яких належить співавтору Стратегії національної безпеки України, багатьох законопроектів, концептуальних наукових стратегій та політичних програм у сфері національної безпеки України Г. Ситник [4], а також праці В. Циганова [5], В. Горбуліна й А. Качинського [6], В. Богданович [7]. Із дослідників теми в умовах війни доцільно виокремити Ю. Стужук, М. Шпура [8], О. В. Нестерцова-Собакарь [9]. Водночас питання залишається невисвітленим у контексті останніх подій, напередодні створення Ради чи Комісії Україна–НАТО.

Мета дослідження – розкрити перспективи України та визначити ключові проблеми й перешкоди на шляху вступу до НАТО.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використовували такі *методи*, як аналіз наукових публікацій, офіційних документів, заяв представників України та НАТО, а також аналіз статистичних даних.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сильна й незалежна Україна має першорядне значення для євроатлантичної безпеки. Відносини між Україною та НАТО, що склалися на початку 90-х років ХХ ст. перетворилися на одне з найважливіших партнерств Альянсу. Після незаконної анексії Криму росією у 2014 р. співпраця між Україною й НАТО була посилена в кількох ключових секторах. Після повномасштабного вторгнення росії у 2022 р. і НАТО, і країни-члени Альянсу надають безпрецедентну допомогу Україні.

На Мадридському саміті НАТО в червні 2022 р., через чотири місяці після повномасштабної війни росії проти України, країни-члени Альянсу домовилися розширити комплексний пакет допомоги (КПД) і ще більше посилити підтримку України. Із лютого 2022 р. в рамках Цільового фонду комплексного пакету допомоги для України реалізується низка проєктів, які надають допомогу в різних секторах, як-от: бойові пайки; постачання пального (у тому числі авіаційного); військове взуття; медичні товари (у тому числі аптечки й фармацевтичні препарати); військове тренувальне обладнання; засоби виявлення та захисту від хімічних, біологічних,

радіологічних і ядерних речовин; обладнання для знешкодження вибухонебезпечних предметів; пристрої для боротьби з безпілотниками.

На різних стадіях розробки та реалізації перебувають інші проєкти. Зокрема, НАТО планує організувати або вже частково передала обладнання для поромів і понтонних мостів, укриття й генератори, машини швидкої допомоги та пожежні машини, паливні й водяні насосні машини, шини, акумулятори, зимовий одяг.

Водночас країни-члени НАТО значно збільшили двосторонню підтримку, не лише надаючи озброєння та техніку, а й проводячи навчання персоналу, щоб Україна могла реалізувати своє право на самооборону відповідно до Статуту ООН.

У довгостроковій перспективі Альянс розробляє проєкти на підтримку відновлення України. Ці довгострокові ініціативи передбачають співпрацю в таких сферах, як:

- оперативна сумісність у довгостроковій перспективі;
- розбудова оборонних інституцій;
- уроки, винесені з бойового досвіду;
- післявоєнна відбудова й реабілітація;
- медична та психологічна реабілітація [10].

Захищаючись від агресивного наступу РФ, країна зазнає щоденних людських жертв на лінії фронту, які формують найбільші втрати людського потенціалу України. У відповідь на це і населення, і уряд зміцнили свої стратегічні цілі щодо майбутнього членства в НАТО та ЄС. Населення очікує швидких рішень, які пов'язуються з прямою військовою допомогою, а уряд працює над тим, щоб якнайшвидше створити передумови вступу до НАТО [3].

Якби українці отримали підтримку у вигляді гарантій за статтею 5, то кількість людських жертв була би значно меншою. Однак, замість того, щоб пропонувати шлях до членства, члени НАТО продовжують наполягати на «значному розширенні західної військової допомоги». При цьому навіть якщо західна зброя не надійде в необхідному обсязі, українці не припинять воювати. У такому випадку поєднання відсутності своєчасної перспективи вступу до НАТО й недостатньої західної допомоги призведе до того, що в Києві складеться враження, що українці воюють наодинці. За таких обставин україномовірно, що українці виявлятимуть велику повагу до інтересів США та Європи як у веденні війни, так і в майбутніх альянсах, і у тому числі в НАТО [11].

На сьогодні громадяни України, уряд та й міжнародна спільнота розуміють, що членство в НАТО може запобігти подальшій ескалації

конфлікту й продовженню повномасштабних військових дій, тим самим підвищивши відчуття безпеки по всій країні. Підтримка спрощення шляху України до членства в НАТО зростає в Альянсі, що збільшує ймовірність того, що пропозиція стане офіційною під час великої зустрічі. Наразі члени НАТО зі Східної Європи висловлюють бажання, щоб Україна мала чіткий і недвозначний шлях до членства в Альянсі. Водночас деякі країни Південної Європи висловлюють занепокоєння, що зняття бар'єру для отримання Плану дій щодо членства може ще більше спровокувати російську агресію.

Тим часом у приватній обстановці Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг запропонував членам Альянсу, щоб вступ України до НАТО відбувся після війни, в обхід ПДЧ. Хоча такий підхід може потенційно прискорити вступ України до НАТО, однак він не передбачає жодних конкретних термінів або гарантій того, що Київ, урешті-решт, отримає одностайне схвалення щодо свого членства в Альянсі [3].

В українському уряді вважають, що Україна де-факто вже наблизилася до стандартів НАТО й залишається лише оформити цей статус де-юре. Україна прагне вступити до НАТО прискореним шляхом, відповідно до прецедента Фінляндії та Швеції. Адже, як уже зазначено вище, 29 червня 2022 р. на саміті НАТО Швецію й Фінляндію офіційно запросили до НАТО без виконання ПДЧ. 4 квітня 2023 р. Фінляндія стала членом НАТО, а Швеція вже отримала згоду парламентів Туреччини та Угорщини.

На нашу думку, суть очікувань України така: має бути ухвалене важливе рішення щодо надання Україні дієвих гарантій безпеки до моменту набуття нашою державою членства в Альянсі.

Але на сьогодні існує надзвичайно велика проблема – відсутність у НАТО консенсусу щодо членства України в Альянсі, адже вступ України до НАТО повинні ратифікувати всі члени Альянсу (на сьогодні їх 31). Очевидно, НАТО погоджується з тим, щоби Україна, зрештою, стала членом Альянсу після завершення війни, але перемога – це перший етап, а вступ до НАТО – другий. Фактично головним буде не питання щодо прийому України до НАТО, а питання про те, чи здатна Україна з допомогою західних партнерів деокупувати свої території [12].

Отож, в українському уряді вважають, що Україна фактично вже наблизилася до стандартів НАТО, і залишилося лише юридично оформити цей статус. Нині Україна очікує, що впродовж літа 2023 р. буде прийнято важливе рішення, яке надасть країні ефективні гарантії безпеки до набуття нею повноправного членства в Альянсі.

Розглядаючи основні бар'єри на шляху до вступу в НАТО, ключовим, звичайно, вважаємо війну. Вступ України до НАТО під час активних

військових дій є неможливим, оскільки це фактично втягне Альянс у нинішнє протистояння. Незважаючи на те, що росія незаконно окупувала частину території України, її законні кордони не оспорюються. Кордони країни були визнані міжнародним співтовариством, у тому числі росією, кілька разів – у 1991 р. під час укладення угод про створення Співдружності Незалежних Держав, у Будапештському меморандумі 1994 р., а також у двосторонньому Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. претензії росії на українські території, у тому числі через фіктивні референдуми, були відкинуті Генеральною Асамблеєю ООН.

Якби війна закінчилася мирним договором між Україною та росією, який би включав взаємно узгоджену передачу територій, будь-які заперечення щодо «спірних кордонів» зникли б. Однак, на думку росії, сенс війни полягає не просто в припиненні війни, а в тому, щоб офіційно закріпити окуповані території за своєю власністю. Водночас сенс війни, на думку Заходу, – у припиненні війни й відновленні територіальної цілісності України.

Ще одним бар'єром на шляху до членства в НАТО є політична готовність. Це навіть більшою мірою стосується інституційної готовності.

Станом на вересень 2021 р. Україна продемонструвала значний прогрес в обох цих сферах. У політичному плані Україна неухильно орієнтується на Захід, роблячи членство в НАТО пріоритетом своєї зовнішньої політики. Керівництво країни неодноразово висловлювало рішуче бажання приєднатися до Альянсу, і ці настрої дедалі більше поділяє українське населення. В інституційному плані Україна зробила важливі кроки в реформуванні сектору безпеки й оборони відповідно до стандартів НАТО. Країна тісно співпрацює з Альянсом над низкою практичних аспектів у рамках Річної національної програми під егідою Комісії Україна–НАТО. Ці зусилля привели до значного покращення демократичного контролю над збройними силами, військової освіти, оборонного планування та інших сфер. Однак певні виклики залишаються. Існує потреба в подальших реформах, особливо в частині антикорупційних заходів, посилення демократичного врядування та зміцнення верховенства права. Членство в НАТО вимагає не лише виконання військових критеріїв, але й дотримання демократичних принципів і цінностей. І саме тут Україні ще є над чим працювати.

Третьою перешкодою є те, що Захід розуміє, що вступ України до НАТО може зіграти на руку пропаганді російського президента. У 2008 р. НАТО відхилило запити України та Грузії щодо членства, намагаючись не провокувати путінський режим. У результаті цього обидві нації постійно

стають мішенями для росії (Грузія – у 2008 р., Україна – у 2014 й дотепер), оскільки їм бракує «ядерної парасольки», яку міг би забезпечити Альянс. Подібні військові загрози також неодноразово висувалися й надалі загрожують Молдові.

Потужна як військова, так і політична підтримка Заходом України мотивує російську пропаганду до тотальної брехні. Путін та його пропагандисти твердять, що їхнім опонентом у конфлікті є не просто нестабільна сусідня країна, а об'єднані сили Заходу. Тому якщо США та їхні союзники будуть боятися провокувати рф, щоб не надавати російським бойовим пропагандистам підстав для їхньої брехливої аргументації й будуть обмежувати потреби України, тоді Захід не матиме жодної альтернативи, крім як відступу – як в Україні, так і в інших регіонах.

Ще однією перешкодою вступу до НАТО є боязнь Заходу ескалації конфлікту. Проте, як показав парад історичної військової техніки на Красній площі у Москві 9 травня 2023 р., можливості конвенційної зброї рф у цьому відношенні вже є суттєво обмежені.

Потрібно зазначити, що сьогодні, через рік і чотири місяці повномасштабної війни в центрі Європи, ядерна загроза стала найбільш реальною, що наголошено Джо Байденем. З одного боку світ розуміє, що використання тактичної ядерної зброї не змінить ситуації на фронті, водночас використання стратегічної зброї також є малоімовірним, оскільки на сьогодні немає жодних свідчень про те, що російський лідер – прихильник апокаліптичних сценаріїв. Зрозумілим залишається єдиний факт, що Путін намагатиметься утримати окуповані ним території якнайдовше. Але стурбованість щодо тривалості війни є обґрунтованою, оскільки із самого початку війни уряд України заявляє про стратегічну необхідність наої держави повернути свою територію повністю, щоб уникнути можливого майбутнього російського вторгнення [11].

Багато громадян України дійшли до висновку, що доки існує росія у своєму поточному стані, вона становитиме постійну загрозу для нашої країни. Це стало особливо очевидним після агресивного вторгнення росії у 2022 р., адже розвіяло сумніви про «братські народи» навіть у проросійськи налаштованих громадян. рф упродовж 2022–2023 рр. здійснює відвертий геноцид українського народу й застосовує стратегію випаленої землі.

Саміт НАТО в липні 2023 р. має значний потенціал для того, щоб сприяти перемозі України. Одним із ключових аспектів може бути забезпечення України більш передовою військовою технологією, що дасть змогу зміцнити її оборону. Важливою також є інтеграція наукового й оборонно-промислового потенціалу України в зусилля з розвитку її

оборонного потенціалу.

Не менш важливою є розробка проєкту «Технології відродження України», що передбачає не лише військові інновації, але й спільні стратегічні галузі зі США і Європою, уключаючи ті, що мають подвійне призначення, як-от ракетно-космічна галузь. Такі ініціативи сприятимуть привабливості інвестицій зі США та Європи, забезпечуючи спільний розвиток технологій і стимулюючи розвиток оборонного сектору України.

Отже, сучасна високотехнологічна зброя для українських оборонних сил, передові технології та інновації, що дають Україні технологічну перевагу, а також ефективні технологічні обмеження для росії, можуть стати реалістичними гарантіями безпеки. Усе це сприятиме перемозі України й вплине на отримання нею повноправного членства в НАТО. Забезпечення технологічного прогресу України та технологічного стримування росії може привести до стабільного миру на декілька десятиліть [13].

Потрібно зауважити, що сьогодні у світовій спільноті вже йдеться про те, що членство України в НАТО, навпаки, не становить загрози безпеці росії. Історія свідчить, що жоден член НАТО ніколи не погрожував нападом на росію. Навпаки, спільні кордони росії з НАТО завжди були напрочуд спокійними й безпечними. Примітно, що так було й за часів Радянського Союзу, і це контрастує з деякими іншими російськими кордонами. Якщо Україна приєднається до НАТО, це значно підвищить безпеку як українських, так і російських кордонів.

Проте, як свідчить теперішня соціально-політична ситуація в рф, інтересом російського народу є не стійкий і тривалий мир, а, на жаль, загарбницька війна в Україні. Отже, у цій ситуації лише вступ України до НАТО зміцнить Альянс і підвищить його здатність протистояти російській агресії. Це значно зменшило б ризик нової війни в Україні, оскільки навіть Путін не готовий вступити у відкриту війну з НАТО. Як результат, російське населення отримало б набагато більше шансів на мирне життя.

Зауважимо, що західні аналітики стверджують, що в інтересах росії мати стабільних, передбачуваних і неагресивних сусідів. Країни-члени НАТО є саме такими сусідами. Якщо Україна приєднається до Альянсу, то це значною мірою зменшить побоювання росії щодо можливого майбутнього реваншу України після завершення нинішньої війни [14].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у контексті активного розвитку російської агресії перспектива членства України в НАТО стає все більш актуальною. Деякі дослідники

аргументують, що це може лише посилити рішучість росії воювати, однак зараз існує недостатньо підстав, щоб вважати, що росія застосує ядерну зброю проти України, незважаючи на агресивну риторику путінського режиму. Водночас членство України в НАТО могло б допомогти в забезпеченні її безпеки й стриманні військової агресії росії.

Сьогодні потрібно враховувати внутрішню ситуацію в Україні. Стратегічна мета нашої країни – повернути втрачені території для запобігання майбутнім уторгненням. Тому будь-які довготривалі воєнні дії в країні є не лише результатом зовнішньої агресії. Це також прояв власної політичної й військової позиції як країни, що зосереджує на собі увагу цивілізованого світу.

Для зміцнення своєї оборони Україні потрібна активна технологічна та військова підтримка союзників. Липневий саміт НАТО у Вільнюсі може стати платформою для забезпечення такої підтримки, зокрема через модернізацію озброєння й інтеграцію наукових та оборонних індустрій.

Відповідно, незважаючи на наявні виклики та проблеми, існують перспективи для посилення співпраці України з НАТО, що могло б значно покращити ситуацію в умовах російсько-української війни. Це включає застосування більш активних дипломатичних заходів, підтримку українського оборонного сектору в довготривалій перспективі, інтеграцію України в НАТО. Останнє може слугувати не лише захистом від поточної загрози, але й стратегічним засобом запобігання майбутнім конфліктам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Місюра, А., Паливода, В. (2018). Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стабільності держави і суспільства у сфері національної безпеки. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-04/NATO-ES-stiykist-59383.pdf>
2. Хаварівська, Г. (2020). Нова стратегія національної безпеки України 2020: реалістична оцінка викликів та загроз. *Ефективність державного управління*, № 4 (20). DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020.226451>
3. Кравченко, О. (2023). Україну можуть прийняти в НАТО без ПДЧ. LB. URL: https://lb.ua/world/2023/06/16/560924_ukrainu_mozhut_priynyati_nato_bez.html
4. Ситник, Г., Абрамов, В., Сполянчук, В. (2016). Глобальна та національна безпека. Київ: НАДУ, 784 с.
5. Циганов, В. (2004). Національна безпека України/ Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 100 с.
6. Горбулін, В., Качинський, А. (2009). Основи національної безпеки України. Київ: Інтертехнологія, 272 с.

7. Богданович, В., Семенченко, А., Єгоров, Ю., Бортник, О. (2007). Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у визначальних її сферах: монографія. Київ: Вид. дім «Київ», 370 с.
8. Стужук, Ю., Шпура, М. (2022). Співробітництво України з НАТО: історична ретроспектива та сучасність. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень*, № 3(76). URL: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/275493>
9. Нестерцова-Собакар, О. В. (2022). Поглиблення відносин стратегічного партнерства України з організацією Північноатлантичного договору (НАТО) як пріоритетний напрямок захисту національних інтересів у сфері зовнішньополітичної діяльності. *Російсько-українська війна: право, безпеки, світ*. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/966>
10. Відносини з Україною. (2023). НАТО. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm
11. Rohac, D. (2023). Don't Delay Ukraine's Path to NATO Membership. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/06/05/ukraine-russia-nato-membership-summit-vilnius/>
12. Ліка, М. (2023). Вступ України до НАТО: досягнення, проблеми та перспективи. *Чернівецька юридична школа*. URL: <https://law.chnu.edu.ua/vstup-ukrainy-do-nato-dosiahnennia-problemy-ta-perspektyvy/>
13. Горбулін, В. (2023). Реальний шлях до членства в НАТО: три фактори, що стануть запорукою цього. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3722882-realnij-slah-do-clenstva-v-nato-tri-faktori-zaporuki-cogo.html>
14. Gozman, L. (2023). Why Ukrainian NATO membership would actually be good for Russia. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-ukrainian-nato-membership-would-actually-be-good-for-russia>

REFERENCES

1. Misiura, A., & Palyvoda, V. (2018). Konceptual'ni pidkhody NATO ta ES do zabezpechennia stabil'nosti derzhavy i suspil'stva u sferi natsional'noi bezpeky [Conceptual approaches of NATO and the EU to ensuring the stability of the state and society in the field of national security]. *National Institute for Strategic Studies*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-04/NATO-ES-stiykist-59383.pdf>
2. Khavarivs'ka, G. (2020). Nova strategiiia natsional'noi bezpeky Ukrainy 2020: realistichna otsinka vyklykiv ta zagroz [New Strategy of National Security of Ukraine 2020: realistic assessment of challenges and threats]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, 4 (20). URL: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020.22645>
3. Kravchenko, O. (2023, June 16). Ukrainu mozhut pryiniaty v NATO bez PDCh [Ukraine could be accepted into NATO without MAP]. *LB*. URL: https://lb.ua/world/2023/06/16/560924_ukrainu_mozhut_priynyati_nato_bez.html
4. Sitnik, H., Abramov, V., & Spolianyuk, V. (2016). Hlobal'na ta natsional'na bezpeka [Global and National Security]. Kyiv, 784 p.

5. Tsyhanov, V. (2004). *Natsional'na bezpeka Ukrainy* [National Security of Ukraine]. Kyiv, NAVSU, 100 p.

6. Horbulin, V., & Kachyns'kyi, A. (2009). *Osnovy natsional'noi bezpeky Ukrainy* [Fundamentals of National Security of Ukraine]. Kyiv: Intertekhnolohiia, 272 p.

7. Bohdanovich, V., Semenchenko, A., Yehorov, Yu., & Bortnik, O. (2007). *Teoretyko-metodolohichni zasady zabezpechennia natsional'noi bezpeky derzhavy u viznachal'nykh yiyi sferakh* [Theoretical and methodological principles of ensuring national security in its defining spheres]. Kyiv: Publishing House «Kyiv», 370 p.

8. Stuzhuk, Yu., & Shpura, M. (2022). *Spivrobotnytstvo Ukrainy z NATO: istorychna retrospektyva ta suchasnist'* [Cooperation of Ukraine with NATO: historical retrospective and modernity]. *Collection of scientific works of the Center for Military-Strategic Research*, 3 (76). URL: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/275493>

9. Nestertsova-Sobakar', O. V. (2022). *Pohlyblennia vidnosyn stratehichnoho partnerstva Ukrainy z orhanizatsiieiu Pivnichnoatlantychnoho dohovoru (NATO) yak priorytetnyi napriamok zakhystu natsional'nykh interesiv u sferi zovnishn'opolitychnoi diial'nosti* [Deepening of the strategic partnership relations of Ukraine with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) as a priority direction for the protection of national interests in the field of foreign policy]. *Russian-Ukrainian War: Law, Security, World*. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/966>

10. *Vidnosyny z Ukrainoiu* [Relations with Ukraine] (2023). NATO. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm

11. Rohac, D. (2023, June 5). *Don't Delay Ukraine's Path to NATO Membership*. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/06/05/ukraine-russia-nato-membership-summit-vilnius/>

12. Il'ika, M. (2023). *Vstup Ukrainy do NATO: dosiahnennia, problemy ta perspektyvy* [Ukraine's entry into NATO: achievements, problems and prospects]. *Chernivtsi Law School*. URL: <https://law.chnu.edu.ua/vstup-ukrainy-do-nato-dosiahnennia-problemy-ta-perspektyvy/>

13. Horbulin, V. (2023). *Real'nyi shliakh do chlenstva v NATO: tri faktory, shcho stanut' zaporukoiu ts'oho* [The real path to NATO membership: three factors that will guarantee this]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3722882-realnij-slah-do-clenstva-v-nato-tri-faktori-zaporuki-cogo.html>

14. Gozman, L. (2023). *Why Ukrainian NATO membership would actually be good for Russia*. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-ukrainian-nato-membership-would-actually-be-good-for-russia/>

Матеріал надійшов до редакції 19.04.2023 р.

УДК 316.4:355.4(73+533)

Любов Корнійчук,

кандидат історичних наук, старший викладач

кафедри міжнародних відносин,

Національний університет «Острозька академія»,

liubov.korniichuk@oa.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-0541-5884;

Дар'я Фоменюк,

магістрантка освітньої програми «Міжнародні відносини»,

Національний університет «Острозька академія»,

daria.fomeniuk@oa.edu.ua

ORCID ID: 0009-0006-8234-676X

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-157-168

ПОЗИЦІЯ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЩОДО ВІЙНИ В ЄМЕНІ

У статті проаналізовано позицію Сполучених Штатів Америки щодо громадянської війни в Ємені, яка триває вже восьмий рік та спричинила в державі жахливу гуманітарну кризу. Регіональні актори, такі як Саудівська Аравія, ОАЕ, Іран та деякі терористичні угруповання, мають власні інтереси в Ємені, що досить ускладнює ситуацію стосовно врегулювання кризи. У дослідженні схарактеризовано мотиви підтримки Сполученими Штатами Америки дій коаліції на чолі із Саудівською Аравією, яка не змогла зупинити протистояння ворогуючих сторін, а лише загострила й стимулювала його перетворення в кровопролитний конфлікт між внутрішніми, регіональними й глобальними гравцями. З'ясовано, що одним із важливих мотивів утручання США до конфлікту в Ємені була боротьба з тероризмом, адже, наприклад, діяльність осередків Аль-Каїди на Аравійському півострові розглядалася як загроза національній безпеці, адже ймовірним лишалася поширення діяльності терористів за межі регіону. Проаналізовано зміни в підході США до політики щодо Ємену після приходу до влади Джо Байдена, акцентовано на тому, що Вашингтон на сьогодні надає значну гуманітарну допомогу єменському уряду. Також окреслено зусилля американського уряду, що спрямовані на боротьбу зі спробами Ірану допомагати повстанцям-хуситам у війні, зокрема операції з вилученням США зброї, яка направлялася хуситам. Указано на дипломатичні зусилля Вашингтону та проілюстровано

його роль в укладанні перемир'я між воюючими сторонами весною 2022 р. У дослідженні констатовано, що військова участь США та поставки американської зброї коаліції на чолі із Саудівською Аравією стали однією з причин того, що конфлікт набув затяжного характеру. Зазначено, що Сполученим Штатам варто припинити будь-які військові втручання, у тому числі й продаж зброї, зосередивши натомість свою увагу на гуманітарній допомозі Ємену. Державі потрібно відновити довіру своїх близькосхідних партнерів і працювати над стратегіями управління після завершення війни. **Ключові слова:** США, Ємен, Саудівська Аравія, хусити, війна, терористичні організації, гуманітарна криза.

Liubov Korniiichuk,

National University of Ostroh Academy,
ORCID ID: 0000-0002-0541-5884;

Daria Fomeniuk,

National University of Ostroh Academy,
ORCID ID: 0009-0006-8234-676X

THE POSITION OF THE UNITED STATES OF AMERICA REGARDING THE WAR IN YEMEN

The article analyzes the position of the United States of America regarding the civil war in Yemen. The war has been going for the eight year and has caused a terrible humanitarian crisis in the country. Regional actors such as Saudi Arabia, the UAE, Iran and some terrorist organizations have their own interests in Yemen, which complicates the situation in terms of resolving the crisis. The study describes the motives of the United States of America's support of the coalition led by Saudi Arabia, which could not stop the confrontation between the opposing parties, but only exacerbated and stimulated its transformation into a bloody conflict between domestic, regional and global actors. It was studied out that of the important motives of the US intervention in conflict in Yemen was the fight against terrorism. The activity of Al-Qaeda in the Arabian Peninsula was considered a threat to national security, because the spread of terrorist activity beyond the region remained probable. The authors analyzed changes in the US approach to Yemen policy after Joe Biden came to power, emphasizing that Washington currently provides significant humanitarian aid to the Yemeni government. It also outlines the US government's efforts to combat Iran's tries to aid the Houthi rebels in the war, including operations to seize arms destined for the Houthis. The diplomatic efforts of Washington are indicated and its role in a truce between the warring

parties in the spring of 2022 is illustrated. The study states that the military participation of the United States and the supply of American weapons to the coalition led by Saudi Arabia became one of the reasons that the conflict became protracted. It is noted that the United States should stop any military interventions, including the sale of weapons, and instead focus its attention on humanitarian aid to Yemen. The country should rebuild the trust of its Middle Eastern partners and work on governance strategies after the end of the war. **Key words:** the USA, Yemen, Saudi Arabia, Houthis, war, terrorist organizations, humanitarian crisis.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Близький Схід уже довгий час перебуває в полі зору американського уряду, зважаючи на великі ресурси, якими володіють країни регіону, та нестабільність наявних режимів. США впродовж тривалого часу залишаються провідним гравцем у регіоні, а отже, не могли оминати увагою ситуацію в Ємені, де вже вісім років триває кровопролитна війна. Конфлікт, який спочатку трактували як громадянську війну, за ці роки перетворився на проксі-війну, де воюючими сторонами виступають підтримувані Іраном повстанці-хусити, які скинули уряд Ємену, багатонаціональна коаліція на чолі із Саудівською Аравією, а також войовничі ісламістські угруповання та сепаратисти. Регіональні й глобальні актори мають власні інтереси в цій війні, яка вже стала найгіршою гуманітарною катастрофою XXI ст. й може перетворитися й на найбільш кровопролитний конфлікт цього самого періоду. Дослідження позиції США щодо війни в Ємені є важливим, зважаючи на те, що Вашингтон, починаючи з 2015 р., допомагав коаліції на чолі із Саудівською Аравією, тому фактично теж є причетним до гуманітарної катастрофи, яка охопила державу. По-друге, реакція США на події, які відбуваються в Ємені, та їх взаємодія з регіональними гравцями впливають на сприйняття близькосхідними країнами війни в Україні. Крім того, останні спроби Китаю примирити Іран і Саудівську Аравію в перспективі можуть змінити геополітичну обстановку в регіоні, послабивши не лише регіональне, а й глобальне лідерство США, а також вплинути й на Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці недостатньо досліджено позицію США щодо війни в Ємені, закордонні вчені також розглядали це питання досить фрагментарно. Зокрема, Е. Гагедорн проаналізувала кількість гуманітарної допомоги, яку надали США Ємену з початку конфлікту та дослідила зусилля адміністрації

Дж. Байдена щодо збільшення фінансової підтримки Ємену [2]. Л. Гартіг й У. А. Гетевей у своїй спільній праці проаналізували історичний контекст залучення Вашингтона в єменський конфлікт і його антитерористичні кампанії в Ємені [3]. С. Помпер та М. В. Ганна зосередилися на дипломатії США як одному зі шляхів вирішення війни та ролі Вашингтона в досягненні перемир'я між протиборчими сторонами навесні 2022 р. [5]. А. Шелайн детально проаналізувала умови весняного перемир'я 2022 р., а також дослідила наслідки воєнних дій для цивільного населення Ємену [7]. Проте в науковій літературі бракує цілісного аналізу позиції США щодо врегулювання протистояння в Ємені, що зумовлює дослідницький інтерес до запропонованої в статті теми.

Мета статті – проаналізувати позицію США щодо єменського конфлікту та з'ясувати ймовірні сценарії політики держави щодо Ємену в перспективі.

Методика дослідження. У дослідженні застосовується системний підхід, що дає змогу встановити взаємопов'язаність окремих подій і їх вплив на формування стратегії США щодо Ємену, а також сприяє формуванню цілісної картини залученості США до врегулювання єменської кризи. Завдяки методу аналізу вдалося простежити особливості геополітичної обстановки довкола Ємену. Івент-аналіз та хронологічний метод сприяють аналізу процесу перебігу війни й зовнішньополітичних дій США. Із метою прогнозування політики США щодо Ємену в дослідженні використано прогностичний метод.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ємен довгий час боровся з релігійними та культурними відмінностями між його північчю й півднем і спадщиною європейського колоніалізму. Сучасна єменська держава утворена в 1990 р. в результаті об'єднання Єменської Арабської Республіки, яку підтримували США та Саудівська Аравія, на півночі, й Народної Демократичної Республіки Ємен, котру підтримував Радянський Союз, на півдні. Алі Абдалла Салех, який правив Північним Єменом із 1978 р., прийняв керівництво новою країною. Хусити – зейдитсько-ісламський релігійно-політичний збройний рух із північного Ємену – шість разів повставали проти Салеха протягом 2004–2010 рр., звинувачуючи єменський уряд у дискримінації зейдитського населення. Сполучені Штати Америки підтримали Салеха на початку 2000-х років, коли боротьба з терористичними угрупованнями, насамперед Аль-Каїдою, стала головною регіональною проблемою Вашингтону. У 2000 р. Аль-

Каїда здійснила напад на військовий корабель ВМС США USS Cole в єменському порту Аден, унаслідок якого загинуло 17 американських військовослужбовців [6]. На той час це був один із найзначніших нападів Аль-Каїди.

Однак лише у 2009 р. Ємен став фронтом першої ланки антитерористичної кампанії США в регіоні. Вашингтон почав розробляти ефективну програму боротьби з тероризмом, насамперед з Аль-Каїдою на Аравійському півострові (АКАП) [3]. Ситуація різко змінилася, коли у 2012 р. в Ємені розпочалася «арабська весна», було повалено уряд Салеха, а на зміну йому прийшов Абд Раббо Мансур Гаді, котрий активно став співпрацювати зі США: протягом наступних двох із половиною років США провели одну з найінтенсивніших антитерористичних кампаній у Ємені. Вашингтон почав постачати зброю єменському уряду, а сили спеціальних операцій США об'єдналися з єменськими силами, допомагаючи їм здійснювати військові операції. Як наслідок, удалося витіснити АКАП із південних і центральних регіонів у Ємені. Проте новий лідер погано справлявся із внутрішньою ситуацією в країні й наприкінці 2014 р. хусити увірвалися до Сани та скинули єменський уряд. Коли в січні 2015 р. Сана остаточно перейшла під контроль хуситів, то з метою нейтралізації загроз регіональній безпеці у конфлікт втрутилася коаліція на чолі із Саудівською Аравією. Упродовж березня-квітня 2015 р. тривала операція «Буря рішучості», яку підтримали Сполучені Штати Америки та розпочали постачати зброю Саудівській Аравії. Водночас Іран почав надавати власну підтримку хуситам [3], перетворивши таким чином Ємен на місце проксі-війни між регіональними й глобальними суперниками. У результаті операції істотно постраждала інфраструктура держави, збитків зазнавало переважно цивільне населення, військові дії не сприяли стабілізації ситуації в Ємені. Хоча повстанці-хусити не становили прямої загрози для США, проте їхні напади на інфраструктуру й територію Саудівської Аравії загрожували важливому партнеру держави, чим і продиктована була підтримка дій коаліції у Ємені.

Протягом перших років громадянської війни в Ємені США активно здійснювали авіаудари по позиціях АКАП та Ісламської держави (ІД), проте згодом активність Вашингтону у військових операціях практично знизилася до нуля. Авіаудари США у 2015–2018 рр. погіршили ситуацію в лідерських колах терористичних організацій у Ємені. Однак імідж Сполучених Штатів Америки був значно підірваний тим, що вони підтримували коаліцію на чолі із Саудівською Аравією, яка сприяла війні, політичній нестабільності й перетворенню ситуації в Ємені на найгіршу

у світі гуманітарну катастрофу [3]. Досі залишається під питанням доцільність залученості США до війни в Ємені й чи вона сприяла інтересам безпеки США та регіону, а не навпаки.

Зазначимо, що відразу після вступу на посаду президента США Дж. Байден оголосив, що «припиняє будь-яку американську підтримку наступальних операцій у війні в Ємені, уключаючи й відповідний продаж зброї» [3]. Проте подальша звітність засвідчила те, що підтримка США продовжувалась у формі «оборонної», уключаючи обслуговування саудівських літаків і надання іншої матеріально-технічної та розвідувальної допомоги [3]. Незважаючи на слова президента, такі дії свідчать, що США все ще продовжують сприяти, хоча й не напямую, операціям Саудівської Аравії в Ємені.

У лютому 2021 р. Дж. Байден оголосив, що його адміністрація посилить зусилля для вирішення конфлікту в Ємені. Зокрема, зазначалося про призначення спеціального посланника в Ємені та продовження допомоги Саудівській Аравії в захисті її територій від атак хуситів [1]. Згодом спеціальним посланником у Ємені був призначений Т. Лендеркінг [7], який протягом 2021 р. брав участь у переговорах із ключовими сторонами конфлікту під час серії візитів до Саудівської Аравії, Оману, ОАЕ й інших країн регіону. У березні 2021 р. Ер-Ріяд запропонував загальнонаціональне припинення вогню, проте хусити відразу відхилили таку пропозицію, заявивши, що «нічого нового» вона в собі не несе, та повторили свої вимоги до саудівців в односторонньому порядку зняти блокаду аеропорту Сани й порту Ходейда. Адміністрація Дж. Байдена критикувала хуситів за відмову від неодноразових спроб домовитися про припинення вогню та продовження наземного наступу в Ємені й повітряних нападів на цивільні об'єкти в Саудівській Аравії та ОАЕ. Лише 2021 р. хусити здійснили понад 240 нападів на Саудівську Аравію, поставивши під загрозу цивільне населення по всій країні, уключаючи й 70 000 американських громадян, які там проживають. До кінця 2021 р. хусити продовжували вимагати, щоб коаліція погодилася зняти обмеження на доступ до аеропортів і портів на півночі країни, заявивши, що до тих пір поки це не буде зроблено, жодної угоди про припинення вогню не буде досягнуто [1].

Зазначимо й те, що зусилля адміністрації Дж. Байдена також спрямовані на те, щоб перешкодити Ірану направляти допомогу хуситам. Так, у травні 2021 р. вилучено сотні контрабандної зброї на одному з рибальських човнів в Аравійському морі. Офіційні особи США зазначили, що незаконна партія направлялася з Ірану й, імовірно, призначалася хуситам. У грудні 2021 р. ВМС США вилучили 1400 штурмових гвинтівок з іранського судна, яке

«прямувало маршрутом, що історично використовувався для незаконної контрабанди зброї хуситами в Ємені» [1].

Крім того, Сполучені Штати Америки залишаються одним із найбільших донорів Ємену. Наприклад, у 2021 р. Вашингтон виділив 805,8 млн дол. на подолання кризи [1], а в лютому 2023 р. адміністрація Дж. Байдена заявила, що надішле 444 млн дол. нової допомоги Ємену. Загалом, із початку конфлікту Вашингтон надіслав понад 5,4 млрд дол. допомоги. Державний секретар США Е. Блінкен неодноразово закликав міжнародну спільноту, особливо країни регіону, допомогти закрити фінансування. Заклик до фінансування пролунав, коли ООН попередила, що дві третини населення Ємену – близько 21,6 млн – залежать від зовнішньої допомоги, а понад 2 млн єменських дітей страждають від недоїдання [2].

Ураховуючи складність конфлікту з безліччю ворогуючих збройних формувань, які змагаються за владу, малоімовірно виглядає можливість урегулювання ситуації в короткостроковій перспективі. Наразі адміністрація Дж. Байдена виправдовує постійну участь США в єменському конфлікті як підтримку дипломатії [7]. Однак треба зазначити, що деякі єменські експерти виступають проти будь-якої угоди між воюючими сторонами, зокрема між Саудівською Аравією та хуситами, стверджуючи, що це може перетворити хуситів на найсильніших військових гравців у світі. Ураховуючи нездатність міжнародно визнаного уряду об'єднати різні збройні формування, представлені Президентською керівною радою, противники хуситів сподіваються, що Саудівська Аравія та Сполучені Штати залишаться залученими в конфлікт [7]. Чим довше триватиме війна, тим сильнішими, імовірно, ставатимуть хусити, що ставить питання про те, коли втручання США стане настільки контрпродуктивним, що повне припинення участі Вашингтону у війні буде необхідним не лише з морального погляду, але й стратегічно.

У квітні 2022 р. протиборчі сторони єменського конфлікту досягли рідкісного прориву: після семи років жорстокої війни підписано перемир'я за посередництва ООН, яке значно скоротило бойові дії. Хоча відразу було незрозуміло, чи триватиме двомісячне перемир'я так довго, проте воно могло б стати першим кроком до ширшого мирного процесу. Однак двічі подовжена угода про перемир'я втратила чинність 2 жовтня 2022 р., коли хусити відновили свої періодичні атаки на нафтову інфраструктуру Ємену [5]. Незважаючи на те, що адміністрація Дж. Байдена припинила свою підтримку військових зусиль Саудівської Аравії та підтримала досягнутий за посередництва мир, зрив перемир'я свідчить про проблеми, із якими стикаються миротворці в Ємені. Невідомо, чи призведе нинішня

ситуація, яку можна назвати глухим кутом, до нової ескалації конфлікту. Проте, якщо це станеться, то очевидного шляху до миру немає і Вашингтон мало що може зробити для його створення. Ситуація показує те, що Сполучені Штати Америки мають слабкий вплив на Саудівську Аравію й Об'єднані Арабські Емірати, а також вони не мають важелів впливу, потрібних для того, щоб залучити хуситів до столу переговорів.

Треба також зазначити й те, що політика США не була головною рушійною силою квітневого перемир'я. Такий прорив здебільшого пов'язаний із самими сторонами, які на той час зайшли в глухий кут. Проте дії Вашингтону, очевидно, допомогли. Наприклад, Сполучені Штати протягом кількох останніх років закликали своїх партнерів у Перській затоці приділяти більшу увагу Ємену. У 2018 р. Вашингтон чинив тиск на Ер-Ріяд та Абу-Дабі, щоб вони припинили військову кампанію, націлену на порт Ходейда, котрий контролюється хуситами. Крім того, рішення адміністрації Дж. Байдена стримати певні продажі військової продукції в рамках політики щодо Ємену обмежило військове планування й оперативні можливості саудівської коаліції. Стурбовані тим, що вони не можуть розраховувати на підтримку США, до середини 2021 р. Саудівська Аравія та ОАЕ почали шукати нові канали для захисту своїх інтересів безпеки, зокрема відновивши відносини з Іраном і шукаючи виходу з війни в Ємені [5].

Однак дипломатія адміністрації Дж. Байдена все ж таки сприяла розвитку подій весни 2022 р. Команда ООН у Ємені виконала хорошу роботу як уклавши перемир'я, так і заохотивши прогрес у заходах зі зміцнення довіри. Проте це було б важко зробити без сильної підтримки США. Вашингтон сприяв переговорному процесу між ООН, Саудівською Аравією, ОАЕ та єменським урядом [5].

Потрібно зазначити, що за два місяці до перемир'я, у січні 2022 р., безпілотник хуситів ударив по Абу-Дабі, убивши трьох людей. Лідери Еміратів були настільки розчаровані США через те, що вони не мобілізували більш рішучу відповідь на атаку, що в лютому 2022 р. представник ОАЕ утримався від голосування на Генеральній Асамблеї ООН щодо засудження російського вторгнення в Україну [7]. Із погляду ОАЕ, так само, як і Саудівської Аравії, атаки безпілотників хуситів можуть зруйнувати їх ретельно створений імідж процвітаючої безпеки. Цілком імовірно, що Саудівська Аравія й ОАЕ можуть пообіцяти не проводити жодних авіаударів у майбутньому, якщо хусити також утримаються від здійснення атак по їхніх територіях. Ці події стали вирішальним фактором того, що Абу-Дабі та Ер-Ріяд вирішили вийти з конфлікту – обидві країни зрозуміли, що хусити можуть завдати реальної шкоди по їхніх територіях.

Потрібно також зауважити, що в травні минулого року на офіційній сторінці Державного департаменту США оприлюднено Інтегровану державну стратегію щодо Ємену (Integrated Country Strategy, Yemen) [4], у якій сформульовано зовнішньополітичні пріоритети держави. У документі підкреслено, що «стратегічне розташування Ємену вздовж важливих морських шляхів, а також поруч із важливими союзниками США та існування в Ємені терористичних загроз роблять стабільність у Ємені ключовим інтересом національної безпеки США» [4]. Важливо, що інструментом для розв'язання конфлікту США називають переговори, що свідчить про розуміння того, що збройне втручання не дало бажаних результатів.

Станом на початок 2023 р. сторони утримуються від нових великих військових дій [5]. Проте, якщо перемир'я повністю розпадеться й розгорнуться більші битви, незрозуміло, на що будуть готові піти країни, щоб зупинити насильство. Вашингтон, безумовно, мав би обмежений вплив. Найбільша прогалина в політиці адміністрації Дж. Байдена щодо Ємену – відсутність будь-яких значущих важелів впливу на хуситів. Це стало ще більш помітно тоді, коли хусити постійно гальмували будь-які мирні зусилля. Імовірно, США знову треба визнати хуситів іноземною терористичною організацією. Крім того, нещодавно ініційоване за посередництва КНР примирення між Саудівською Аравією й Іраном може вплинути й на ситуацію в Ємені. Хоча її вирішення все ж потребує прямих переговорів між хуситами та Ер-Ріядом, однак припинення підтримки протиборчих таборів Іраном і Саудівською Аравією зможе істотно знизити напругу.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Загалом, утручання США до конфлікту в Ємені, що перетворився на громадянську війну, продиктоване не лише боротьбою з тероризмом, а й історично дружніми відносинами із Саудівською Аравією, підтримка якої давала змогу посилювати владу на Близькому Сході, де США мають низку геополітичних інтересів. Крім того, продаж зброї для ОАЕ й Саудівської Аравії забезпечував економічні прибутки для США. Важливим аспектом також була й боротьба з Іраном і поширенням його впливу в регіоні. Однак війна затяглася й призвела до небажаних наслідків, перетворила Ємен на неспроможну державу, а його населення переживає гуманітарну катастрофу небачених масштабів.

Нинішнє затишся в бойових діях пропонує швидкоплинну можливість повністю припинити військове втручання США в Ємені, якою варто було

б скористатися. Припинення підтримки Вашингтоном військових дій і, передусім, військових продажів не повинно означати припинення уваги США до Ємену. Навпаки, США повинні значно збільшити гуманітарну допомогу, яка буде спрямована як на вирішення масштабів людських страждань, так і буде засобом протидії антиамериканським настроям у країні. Крім того, це підтвердить роль США як глобального лідера, що здатен брати відповідальність за стабілізацію безпекової ситуації в стратегічно важливих регіонах.

Зауважимо, що США не мають достатньо переконливих інтересів у Ємені, які б виправдовували їх причетність до однієї з найгірших гуманітарних криз у світі. Військова допомога США також не змінила терезів конфлікту: повітряна війна під керівництвом Саудівської Аравії виявилася здебільшого марною. Початкова мета очолюваної Саудівською Аравією коаліції – перемогти хуситів, вигнати їх із Сани та відновити офіційну владу – видається дедалі малоімовірною, оскільки хусити консолідують контроль у колишньому Північному Ємені, а Саудівська Аравія й Об'єднані Арабські Емірати прагнуть вийти з конфлікту. Звичайно, що Сполучені Штати повинні надалі наполягати на припиненні конфлікту шляхом переговорів, хоча зрозуміло, що будь-який шлях до переговорів буде довгим і складним. Імовірно, що хусити будуть зривати будь-які мирні зусилля, тому Вашингтону треба відшукати важелі впливу на повстанців.

По-друге, у Ємені все ще діють терористичні організації, хоча діяльність Аль-Каїди та Ісламської держави поки що відносно тиха. Більша загроза тероризму – це те, що може виникнути після закінчення громадянської війни. Роки війни залишили країну без ефективного управління. Багато з тих, хто воював проти хуситів, – це молоді чоловіки, мотивовані частково релігійними чи сектантськими переконаннями, які можуть приєднатися до екстремістських груп після завершення конфлікту [3]. Відповідно, це робить Ємен уразливим до відродження Аль-Каїди, ІД чи виникнення нового терористичного угруповання. Незважаючи на те, що війна закінчиться ще нескоро, Сполученим Штатам варто подумати про антитерористичну програму, побудовану на цивільних інструментах. Побудова ефективного управління після війни та розвиток заходів, спрямованих на пом'якшення насильницького екстремізму й реінтеграцію бойовиків, мають бути головними пріоритетами Вашингтону. Відновлення значних військових операцій проти терористичних угруповань у Ємені навряд чи зможе усунути загрозу та може порушити крихкий мир.

Водночас США повинні винести певний урок для себе зі своєї невдалої участі у війні в Ємені. А це означає, що Вашингтон повинен розробити

певні внутрішні гарантії, які зможуть вберегти країну від того, щоб вона стала стороною таких катастроф у майбутньому. США вже розуміють, що їхня підтримка Саудівської Аравії виявилася контрпродуктивною, а тривала та жорстока війна, певною мірою спричинена цією підтримкою, поглибила зв'язки між хуситами й Іраном. Співпраця повстанців із Тегераном підвищила їхню військову майстерність, що й призвело до військових атак на Саудівську Аравію та ОАЕ. Крім того, напруженість у відносинах Вашингтону з Ер-Ріядом та Абу-Дабі через стриману відповідь США на напади хуситів в обох країнах підірвала зусилля Сполучених Штатів згуртувати близькосхідних партнерів для захисту України від російської агресії. Вплив на подальшу ситуацію в регіоні може мати й перемир'я між Саудівською Аравією та Іраном за посередництва Китаю, що вимагає посиленої уваги США для збереження лідерських позицій на Близькому Сході.

Подальшого аналізу потребують перспективи збереження за Сполученими Штатами Америки ролі провідного гравця в переговорному процесі між воюючими сторонами та шляхи боротьби Вашингтону з іранським впливом у Ємені.

REFERENCES

1. Congress and the war in Yemen: Oversight and Legislation 2015–2021. (2022). *Congressional Research Service*. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45046> [Accessed 15 March 2023] (in English).
2. Hagedorn, E. (2023). US announces 444 \$ million to Yemen as humanitarian needs soar. *Al-Monitor*, February 27. URL: <https://www.al-monitor.com/originals/2023/02/us-announces-444-million-yemen-humanitarian-needs-soar> [Accessed 15 March 2023] (in English).
3. Hartig, L., Hathway, O. A. (2022). Still at war: The United States in Yemen. *Just Security*, March 24. URL: <https://www.justsecurity.org/80806/still-at-war-the-united-states-in-yemen/> [Accessed 15 March 2023] (in English).
4. Integrated Country Strategy, Yemen (2022, May 23.). URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/10/ICS_NEA_Yemen_Public.pdf [Accessed 15 March 2023] (in English).
5. Pomper, S., Hanna, W. M. (2022). How to end Yemen's forever war. *Foreign Affairs*, December 2. URL: https://www.foreignaffairs.com/yemen/how-end-yemens-forever-war?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20230313 [Accessed 15 March 2023] (in English).
6. Robinson, K. (2022). Yemen's tragedy: war, stalemate, and suffering. *Council on Foreign Relations*, October 21. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/yemen-crisis> [Accessed 15 March 2023] (in English).

7. Sheline, A. (2023). Ending counterproductive US involvement in Yemen. *Quincy Institute for Responsible Statecraft*, 38. URL: <https://quincyinst.org/report/ending-counterproductive-u-s-involvement-in-yemen/> [Accessed 15 March 2023] (in English).

Матеріал надійшов до редакції 19.06.2023 р.

УДК 327.8:502.171

Олександр Рудик,

аспірант 1-го року навчання кафедри міжнародних відносин,

Національний університет «Острозька академія»,

mail@oles.pp.ua

ORCID ID: 0000-0001-7412-7483

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-168-178

КЛІМАТИЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

Мета статті – розкриття сутності кліматичної дипломатії та завдань, які вона покликана виконувати для досягнення своїх цілей. Робота ґрунтується на дослідженнях українських і європейських науковців, матеріалах неурядових організацій та звітах міжнародних організацій, що стосуються цієї проблематики.

Розглянуто перелік тактичних завдань кліматичної дипломатії, які вона виконала в процесі формування міжнародного кліматичного режиму: 1) збалансування інтересів держав-учасниць слугує меті подолання розбіжностей, які виникають унаслідок відмінностей у розвитку й потенціалах різних держав світу; 2) формування однакових поглядів держав-учасниць на засоби глобальної кліматичної політики є необхідним для координації зовнішньополітичних дій і залучення до співпраці ширшого характеру над подоланням наслідків зміни клімату; основою такого механізму є інструменти «м'якої сили»: публічна, культурна та іміджева дипломатія; 3) забезпечення співучасті й співпраці між державними органами та громадянським суспільством, місцевою владою, бізнесом сприятиме постійності зовнішньої й внутрішньої політики держав у

сфері клімату; 4) сприяння в забезпеченні прав людини в процесі зміни та боротьби зі змінами клімату; 5) сприяти подоланню наслідків зміни клімату для держав, що розвиваються, яке є необхідним для консолідації зусиль розвинених країн і тих, що розвиваються, із метою недопущення глобальної кризи й ризику нестабільності системи міжнародних відносин. На основі отриманих результатів запропоновано розглядати кліматичну дипломатію як сферу міжнародних відносин, у якій відбувається врівноваження інтересів держав у соціальній, економічній, фінансовій, енергетичній, безпековій сферах задля поглиблення міжнародної співпраці над розв'язанням проблеми глобального потепління та зміни клімату, а також яка забезпечує врегулювання міжнародного кліматичного режиму щодо національних дій зі зменшення емісії вуглецю.

Ключові слова: кліматична дипломатія, міжнародні відносини, управління змінами клімату, міжнародний кліматичний режим.

Oleksandr Rudyk,

National University of Ostroh Academy,

ORCID ID: 0000-0001-7412-7483

CLIMATE DIPLOMACY AS A NEW DIRECTION OF INTERNATIONAL POLICY

The purpose of the article is to reveal the essence of climate diplomacy and the tasks it is designed to perform to achieve its goals. The article is based on the research of Ukrainian and European scientists, on materials of non-governmental organizations and on reports of international organizations, devoted to this issue.

It is considered the list of tactical tasks of climate diplomacy, which it solves in the process of forming the international climate regime: 1) balancing the interests of participating states – serves the purpose of overcoming differences that arise as a result of differences in the development and potential of various states of the world; 2) the formation of the same views of the participating states on the means of global climate policy is necessary for the coordination of foreign policy actions and the involvement of wider cooperation in overcoming the consequences of climate change; the basis of such a mechanism is the tools of «soft power»: public, cultural and image diplomacy; 3) ensuring participation and cooperation between state bodies and civil society, local authorities, and business will contribute to the stability of foreign and domestic policies of states in the field of climate; 4) helping to ensure human rights in the process of change and fight against climate change; 5) helping to overcome the consequences of climate change for developing

countries, which is necessary to consolidate the efforts of developed and developing countries in order to prevent a global crisis and the risk of instability of the system of international relations. Based on the results of the article, it is proposed to consider climate diplomacy as a sphere of international relations in which the interests of states are balanced in the social, economic, financial, energy, and security spheres in order to deepen international cooperation in solving the problem of global warming and climate change, and which also ensures regulation of the international climate regime regarding national actions to reduce carbon emissions.

Key words: climate diplomacy, international relations, climate change management, international climate regime.

1. ВСТУП

Зміни клімату, викликані антропогенним впливом, відбуваються настільки стрімко, що за останні чотири десятиліття ця проблема перетворилась із суто наукової галузі знань в одну з найгостріших глобальних проблем ХХІ ст. Актуальність сьогодні цього цілком обґрунтована: зміна клімату призводить до руйнівних природних катаклізмів у різних регіонах світу, зменшує доступність природних ресурсів, провокує виникнення регіональних військових конфліктів і викликає великі міграційні потоки. Загальний вплив наслідків зміни клімату оцінюється в глобальному масштабі та означає вразливість, яка ставить під сумнів стабільність системи міжнародних відносин.

Потреба розв'язання цієї проблеми в стратегічній перспективі штовхає європейські держави до рішучих перетворень енергетичної та промислової інфраструктури в напрямі врахування взаємозв'язку енергії, клімату й сировини. Водночас чутливість кожної країни до змін у глобалізованій економічній системі є основною причиною несхильності багатьох країн світу прийняти пропорційну відповідальність у спільній справі управління змінами клімату та єдиною можливістю здійснити це управління ефективно відбувається через консолідацію світової спільноти.

Постановка проблеми. «Кліматична дипломатія» на широкий загал може тлумачитися як вид дипломатичної діяльності, що полягає у веденні переговорів, підписанні міжнародних угод у сфері захисту навколишнього середовища, зокрема угод із протидії глобальному потеплінню та зі зменшення обсягів світових викидів вуглецю. Такий підхід сформувався в контексті перших спроб легітимізувати й інституціоналізувати кліматичні цілі на міжнародному рівні. Проте непослідовність поступу в цьому напрямі засвідчила обмеженість такого бачення. Окремим державам важ-

ко зважитися на втрати для економіки, які є неминучими на шляху відмови від викопного палива. Тому перед кліматичною дипломатією постала низка інших завдань, виконання яких оновлює зміст цього поняття.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і європейській літературі проблематиці теоретичних основ кліматичної дипломатії донині приділено недостатньо уваги. Наявні дослідження послуговуються цим терміном, але їх основним об'єктом є кліматична політика ЄС [1; 2]; міжнародна співпраця під егідою ООН [3], [4]; лідерство ЄС у формуванні міжнародного кліматичного режиму [5; 6; 7].

Одними з небагатьох дослідників, які намагалися сформулювати дефініцію кліматичної дипломатії, є Mabey, Gallagher і Vorn. Вони виходять із твердження, що кліматична дипломатія є діяльністю, що випереджає та формує структуру «кліматичного режиму». За допомогою інструментів дипломатії має бути досягнутий перехід від дебатів про національні інтереси до міжнародного співробітництва, проведено оцінку інтересів і намірів країн та їх узгодження. Загалом кліматична дипломатія забезпечує ефективне функціонування й кліматичного режиму та формує його розвиток для вирішення нових викликів [8].

Тихомирова розвиває вищенаведений підхід у тому, що визначає засоби (т.зв. «м'яка сила») і суб'єктів кліматичної дипломатії (офіційні особи держав, міжнародні організації, неофіційні установи, транснаціональні структури та громадянське суспільство). Результатом кліматичної дипломатії є кліматичний режим як чітке правове та організаційне оформлення архітектури кліматичних змін [9].

Турчин й Івасечко підходять до визначення поняття «через мету». На їхню думку, кліматична дипломатія – це напрям міжнародної співпраці держав і недержавних організацій, основною метою чого є боротьба з глобальною проблемою зміни клімату на всіх напрямках та рівнях. Вони вказують і на «декларативний» характер кліматичної дипломатії, релевантний застосуванню «м'якої сили» [4].

Відаючи належне внеску попередників, відзначимо, що поточний стан досліджень потребує подальшого розвитку, зокрема через урахування в понятті специфічних завдань кліматичної дипломатії, які постали перед нею за останні роки. Необхідність у заповненні цієї прогалини зумовлює актуальність цієї статті.

Мета роботи – вивчення поняття й завдань кліматичної дипломатії.

Методика дослідження. Матеріали статті підготовлено на основі таких методів дослідження: системного – у частині вивчення впливу кліматичної дипломатії на міжнародну політику; аналіз і синтез – для вивчення чинників формування міжнародної кліматичної політики.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні підходи до розуміння кліматичної дипломатії опираються на твердження про те, що наслідки зміни клімату не оминуть жодну країну світу. Подальше продовження глобального потепління поставить людство перед лицем катастрофічних змін, які загрожують нестабільністю системі міжнародних відносин. Насамперед наслідки зміни клімату відчують держави, котрі розвиваються. Їхнє населення є незахищеним із погляду продовольчої безпеки, тому спад продуктивності сільського господарства, зумовлений зниженням доступності води в посушливих і напівпосушливих регіонах світу, поставлять перед загрозою голоду десятки мільйонів людей.

Соціально-економічна нестабільність викликати регіональні військові конфлікти, неконтрольовану масову міграцію. Ці процеси порушать стабільність у світі. Поступово руйнуватимуться не лише національні економіки, але й міжнародна торгівля, адже глобалізований світ тісно пов'язаний ланцюжками постачання. Поглиблення цих змін зменшуватиме спроможність країн світу долати наслідки кліматичних змін. Тому, на відміну від інших глобальних проблем, які розв'язує дипломатія, кліматичні зміни потребують учинення попереджувальних дій і докладання зусиль кожною країною світу, які, урешті, зупинять нагрівання планети до моменту досягнення умовної точки неповернення.

Із моменту підписання Рамкової конвенції ООН зі змін клімату в 1992 р., прогрес у створенні міжнародного правового механізму із запобігання змінам клімату, що спричинені антропогенним впливом, є недостатнім. Міжнародна спільнота досі перебуває в етапі дискусій щодо структури такого режиму. Як засвідчили результати кліматичної конференції COP-15 (2009 рік), однією з головних причин суперечок є національні зобов'язання зі зменшення емісії вуглецю. Утім, саме цей аспект і мав би забезпечувати ефективність управління змінами клімату: він передбачає солідарне залучення до нього суб'єктів прийняття рішень усіх ланок (від бізнесу до місцевої влади та громадянського суспільства).

Порівняльний аналіз чинників, які впливають на здатність країн досягнути компромісу з екологічних питань, формує перелік тактичних завдань кліматичної дипломатії.

1. Перше, що перешкоджає спробам домовитися про спільні дії для зупинення глобального потепління, є нерівність країн. Вона засновується на відмінностях у фінансово-економічному потенціалі, ступені залежності національних економік від вуглецевмісних виробництв; наслідках змін

клімату, які відчують окремі країни. У міжнародних переговорах держави зазвичай відстоюють власні інтереси; перешкодою в прийнятті спільного рішення є сумніви в справедливості зобов'язань («perceived fairness»), що передбачала б кліматична угода [8, с. 17].

З огляду на це кліматична дипломатія покликана забезпечити **збалансування інтересів держав-учасниць**. Зокрема, це стосується врегулювання конфліктів навколо міжнародної торгівлі, які виникають у зв'язку з «кліматичним протекціонізмом», «торгівлею викидами».

2. Країни-учасниці переговорів повинні мати однакове розуміння причин, динаміки й наслідків глобальної зміни клімату. Для досягнення цього результату кліматична дипломатія повинна провадити інформаційну діяльність, яка б забезпечила **формування однакових поглядів держав-учасниць на засоби глобальної кліматичної політики**.

У цьому зв'язку потрібне широке застосування інструментів т.зв. «м'якої сили». Цей підхід утілюється через механізми координації зовнішньополітичних дій і залучення до співпраці ширшого характеру, зазвичай, на основі спільних цінностей, які сприяють такій співпраці. Специфіка кліматичної дипломатії накладає відбиток на розуміння складових частин «м'якої сили», оскільки кожна країна світу зацікавлена в досягненні кінцевої мети.

Публічна дипломатія як форма зовнішньополітичної діяльності, пов'язана з представництвом інтересів держави або різних державних об'єднань через відповідні легітимні інститути, що виражають суверенну волю нації в межах наданих їм повноважень. Публічна дипломатія забезпечує внесення змін у нормативно-правове регулювання діяльності промислово-енергетичних підприємств, інших підприємств, у національні екологічні стандарти тощо. Вона покликана збалансувати інтереси економічних суб'єктів, які зазнають додаткових утрат через упровадження нових технологій, із планом досягнення стратегічних цілей управління зміною клімату.

Культурна дипломатія є складовою частиною зовнішньої політики й водночас інструментом «м'якого впливу» для забезпечення національно-культурних інтересів на міжнародній арені. У контексті глобальних кліматичних проблем вона спрямовується на розвиток системи неурядових організацій, які займаються науковими дослідженнями, освітою та представництвом інтересів зацікавлених сторін.

Іміджева дипломатія – це діяльність, спрямована на репутаційне позиціонування національних інтересів і зовнішньополітичних пріоритетів, а також формування бажаної громадської думки.

3. Основою для неперервності міжнародної кліматичної співпраці є досягнення кожною з держав внутрішньої згоди щодо розуміння й застосування національних дій. У цьому зв'язку кліматичну дипломатію неможливо розглядати лише як рух «згори–вниз». Законотворча функція держави є основою для зобов'язання бізнесу зменшувати обсяги викидів вуглецю. Проте циклічний характер демократичного процесу формування державної влади завжди зберігає можливість того, що кліматичні питання стануть «заручником» політичної кон'юнктури (як це показав приклад виходу США з Паризької угоди) [10]. У зв'язку з такими ризиками міжнародна кліматична дипломатія може ефективно досягати своїх цілей, опираючись на громадянське суспільство та інституційне середовище в кожній державі. Отже, важливим завданням є **забезпечення співучасті та співпраці між державними органами й громадянським суспільством, місцевою владою, бізнесом.**

4. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 48/13 від 8 жовтня 2021 р. визначено, що «просування права людини на чисте, здорове й стале довкілля вимагає повного виконання багатосторонніх екологічних угод відповідно до принципів міжнародного екологічного права» [11]. У зв'язку з цим держави заохочуються до активної міжнародної взаємодії для розвитку потенціалу зусиль із захисту навколишнього середовища й забезпечення прав людини.

Формування відповідного міжнародного правового механізму щодо реалізації юридичних зобов'язань держав перед громадянами щодо змін клімату триває. Генеральна Асамблея ООН звернулася до Міжнародного Суду Справедливості за отриманням консультативного висновку щодо зобов'язань держав у зв'язку зі змінами клімату. На момент підготовки статті триває підготовка до розгляду відповідної справи [12]. Отже, сприяння забезпеченню прав людини в процесі зміни та боротьби зі змінами клімату є одним із прямих завдань кліматичної дипломатії.

5. У дискурсі кліматичних переговорів помітне місце посідають питання впливу змін клімату на розвиток окремих держав. Зокрема, для багатьох країн Глобального Півдня вони є відчутнішими через географічне положення, низький обсяг ВВП на душу населення, значну залежність національних економік від секторів, які страждатимуть від природних умов або обмежень щодо видобутку корисних копалин, вуглецевої емісії.

«Фінансові витрати на боротьбу з природними катастрофами та хворобами, які інтенсифікуються через потепління, а також на адаптацію до змін клімату, є величезними та значною мірою впливають на економічну ситуацію малорозвинутих держав, за економічними підрахунками, для

країн із низькими доходами, боротьба зі стихійним лихом може коштувати близько 5 % ВВП» [13].

Отже, невід'ємною частиною кліматичною дипломатії має бути **сприяння подоланню наслідків зміни клімату для держав, що розвиваються**. Ця допомога може бути як фінансовою, так і полягати в допомозі в реалізації інституційних та інфраструктурних проєктів.

Вищенаведене свідчить, що кліматична дипломатія є актуальним напрямом міжнародних відносин, який у перспективі впливатиме на позиції держав на міжнародній арені. «М'яка сила» як метод і форма зовнішньої політики дає змогу державі досягати бажаних результатів, заохочуючи готовність інших держав погоджуватися з її зовнішньою політикою або слідувати їй.

Одним з основних прикладів лідерства в кліматичній дипломатії є зусилля ЄС із просування екологічних ініціатив на міжнародному рівні. Шлях ЄС до глобального лідерства в кліматичній дипломатії стикається з багатьма викликами. Найпомітніші серед них – необхідність демонстрації власного прикладу: країни ЄС повинні відмовитися від усіх видів викопного палива й водночас не знищити свою економіку; необхідність сприяння захисту інтересів країн, що розвиваються для мінімізації негативних наслідків відмови від викопного палива.

Основою стратегії, яка забезпечує розвиток сучасної кліматичної політики, є розуміння багатополярності сучасної системи міжнародних відносин. Урахування цієї обставини на кліматичній конференції COP16 вилилось у такі відчутні результати, як установлення мети ООН щодо утримання глобального потепління в межах 2°C відносно доіндустріального рівня; створення Зеленого кліматичного фонду та інших установ для підтримки країн, що розвиваються, у передачі технологій, адаптації та відновленні тропічних лісів; створення платформи для співпраці 30 країн у рамках «Картахенського діалогу про прогресивні дії» [6].

Одним із досягнень наступної конференції COP17 (а також свідченням лідерства ЄС у кліматичній дипломатії) стало залучення до коаліції країн із найбільшими викидами парникових газів – Індії, Китаю й США. Підписано юридично обов'язкову угоду про скорочення викидів вуглекислого газу між країнами-учасницями конференції. Крім того, сформовано коаліцію з Альянсом малих острівних країн і з африканськими державами, найбільш вразливими до глобального потепління.

Важливою для формування позитивного іміджу кліматичної дипломатії у світі є демонстрація ЄС ефективною внутрішньої кліматичної політики, спрямованої на виконання зобов'язань ЄС за Кіотським

протоколом (1997) й ухвалення Паризької угоди (2015). Ратифікація цих угод державами-членами ООН вимагає від них узяти на себе зобов'язання щодо скорочення шкідливих викидів в атмосферу, незалежно від ступеня економічного розвитку.

Міжнародна кліматична конференція, яка відбулася в Глазго в листопаді 2021 р., продемонструвала подальший прогрес у міжнародній співпраці. Завершені результати цієї конференції включають домовленості щодо: 1) розширеної системи прозорості для звітування про викиди; 2) спільні часові рамки для цілей скорочення викидів; 3) механізми та стандарти міжнародних вуглецевих ринків; 4) поступове скорочення вугільної електроенергетики, що призвело до скорочення запланованих нових вугільних електростанцій на 76 %.

Спираючись на цей успіх, ЄС продовжує політичні процеси на центральному й національному рівнях, щоб підвищити масштабність завдань і реалізувати інвестиційні програми для технологій із низьким вмістом вуглецю.

Ефективність європейської стратегії «м'якої сили» полягає в застосуванні різноманітних технологій позиціонування ЄС у світовому політичному просторі, зокрема технологій публічної, іміджевої, культурної дипломатії та інформаційно-психологічних впливів, що забезпечує роль ЄС як впливового міжнародного лідера.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, кліматична дипломатія є одним з основних напрямів сучасної міжнародної політики. Актуалізація кліматичної дипломатії в такій якості відбулась унаслідок того, що розв'язання кліматичних проблем тісно пов'язане з енергетичними, безпековими й економічними питаннями окремих держави та регіонів світу. Потрібно погодитись із думкою про те, що кліматична дипломатія працює над установленням специфічного кліматичного режиму. Його міжнародно-правове регулювання зафіксує загальноприйняті стандарти безпечного природокористування.

Водночас кліматична дипломатія є значно ширшою категорією міжнародних відносин, ніж це вважалось раніше. Її багатогалузевий та багатоаспектний характер підштовхує країни світу до рішучих перетворень енергетичної й промислової інфраструктур у напрямі врахування взаємозв'язку між енергією, кліматом і сировиною. При цьому шлях цих перетворень пролягає над наявними геополітичними розривами, оскільки він веде до поглиблення відносин та взаємовпливу держав із різним рівнем розвитку.

Узагальнення всього вищенаведеного дає змогу визначити кліматичну дипломатію як сферу міжнародних відносин, у якій відбувається врівноваження інтересів держав у соціальній, економічній, фінансовій, енергетичній, безпековій сферах із метою поглиблення міжнародної співпраці над розв'язанням проблеми глобального потепління та зміни клімату, а також яка забезпечує врегулювання міжнародного кліматичного режиму щодо національних дій зі зменшення емісії вуглецю.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні лідерства в кліматичній дипломатії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Oberthür, S. (2019). Hard or Soft Governance? The EU's Climate and Energy Policy Framework for 2030. *Politics and Governance*, 7(1), 17–27 (in English).
2. Іванюта, С. П., & Якушенко, Л. М. (2022). *Європейський зелений курс і кліматична політика України*/ А. Ю. Сменковський, ред., НІСД (in Ukrainian).
3. Obergassel, W., Arens, C., Hermwille, L., Kreibich, N., Mersmann, F., Ott, H. E., & Wang-Helmreich, H. (2015). Phoenix from the ashes: an analysis of the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change; part 1 (in English).
4. Турчин, Я., & Івасечко, О. (2018). Кліматична дипломатія як складова «м'якої сили» сучасних держав: міжнародний досвід та українські перспективи. *Humanitarian vision*, 4 (2), 20–25 (in Ukrainian).
5. Bäckstrand, K., & Elgström, O. (2013). The EU's role in climate change negotiations: from leader to 'lead-actor'. *Journal of European Public Policy*, 20 (10), 1369–1386. (in English).
6. Шатоха, В. (2017). Історичний контекст лідерства Європейського Союзу у запобіганні зміні клімату. *Європейські історичні студії*, (8), 74–96 (in Ukrainian).
7. Oberthür, S., & Dupont, C. (2021). The European Union's international climate leadership: Towards a grand climate strategy? *Journal of European Public Policy*, 28(7), 1095–1114 (in English).
8. Mabey, N., Gallagher, L., & Born, C. (2013). *Understanding Climate Diplomacy*. E3G (Third Generation Environmentalism). <https://cdkn.org/sites/default/files/files/E3G-Understanding-Climate-Diplomacy.pdf> (in English).
9. Тихомирова, Є. Б. (2018). До питання про кліматичну дипломатію. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2 (37), 127–139 (in Ukrainian).
10. Dröge, D. (2016, November 28) *International Climate Diplomacy after the Trump Election Victory*. SWP Comments. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/international-climate-diplomacy-after-the-trump-election-victory> (in English).
11. *Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021*. (2021, Oct 18). Official document system of UNO. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UN-DOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?OpenElement> (in English).

12. *Obligations of States in respect of Climate Change* (2023, June 23). International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/case/187> (in English).

13. Експертно-дорадчий центр «Правова аналітика». (2017). *Кліматична дипломатія в ЄС: висновки та рекомендації для України*. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/371/files/climate-diplomacy.pdf> (in Ukrainian).

REFERENCES

1. Oberthür, S. (2019). Hard or Soft Governance? The EU's Climate and Energy Policy Framework for 2030. *Politics and Governance*, 7 (1), 17–27 (in English).

2. Ivaniuta, S. P., & Yakushenko, L. M. (2022). The European Green Course and the climate policy of Ukraine. (Smenkovskiy, A. Iu., Ed.). NISD (in Ukrainian).

3. Obergassel, W., Arens, C., Hermwille, L., Kreibich, N., Mersmann, F., Ott, H. E., & Wang-Helmreich, H. (2015). Phoenix from the ashes: an analysis of the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change; part 1 (in English).

4. Turchyn, Ya., & Ivasechko, O. (2018). Climate diplomacy as a component of the «soft power» of modern states: international experience and Ukrainian perspectives. *Humanitarian vision*, 4(2), 20–25 (in Ukrainian).

5. Bäckstrand, K., & Elgström, O. (2013). The EU's role in climate change negotiations: from leader to 'leadiator'. *Journal of European Public Policy*, 20 (10), 1369–1386 (in English).

6. Shatokha, V. (2017). The historical context of the European Union's leadership in preventing climate change. *Yevropeiski istorychni studii*, (8), 74–96 (in Ukrainian).

7. Oberthür, S., & Dupont, C. (2021). The European Union's international climate leadership: Towards a grand climate strategy? *Journal of European Public Policy*, 28 (7), 1095–1114 (in English).

8. Mabey, N., Gallagher, L., & Born, C. (2013). Understanding Climate Diplomacy. E3G (Third Generation Environmentalism). URL: <https://cdkn.org/sites/default/files/files/E3G-Understanding-Climate-Diplomacy.pdf> (in English).

9. Tykhomyrova, Ye. B. (2018). To the issue of climate diplomacy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya: «Filosofia, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia», 2 (37), 127–139 (in Ukrainian).

10. Dröge, D. (2016, November 28) *International Climate Diplomacy after the Trump Election Victory*. *SWP Comments*. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/international-climate-diplomacy-after-the-trump-election-victory> (in English).

11. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. (2021, Oct 18). Official document system of UNO. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UN-DOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?OpenElement> (in English).

12. *Obligations of States in respect of Climate Change*. (2023, June 23). International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/case/187> (in English).

13. Експертно-дорадчий центр «Правова аналітика». (2017). *Climate diplomacy in the EU: conclusions and recommendations for Ukraine*. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/371/files/climate-diplomacy.pdf> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 05.05.2023 р.

УДК 327.3

Тетяна Сидорук,

доктор політичних наук, професор, завідувач
кафедри міжнародних відносин,
Національний університет «Острозька академія»,
tetiana.sydoruk@oa.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-7231-9884;

Вікторія Віценко,

студентка освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини»,
Національний університет «Острозька академія»,
viktoriia.vitsenko@oa.edu.ua
ORCID ID: 0009-0005-9240-2019
DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-179-196

ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН США З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ПАРТНЕРАМИ ЗА ПРЕЗИДЕНСТВА ДЖ. БАЙДЕНА ПІД ВПЛИВОМ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено вплив повномасштабної війни Росії проти України на трансатлантичні відносини (під цим поняттям маються на увазі відносини між США та їхніми європейськими союзниками в межах Північноатлантичного альянсу, а також відносини США з Європейським Союзом). У роботі висвітлено стан відносин між США і європейськими державами після обрання Дж. Байдена президентом; виокремлено основні моменти, які на цьому етапі вносили напругу в ці взаємини. Відзначено наявність змін у сприйнятті Сполученими Штатами Америки стратегічної важливості європейського регіону та поживлення відносин після 24 лютого 2022 р. Акцентовано, що поведінка рф спровокувала не ослаблення НАТО, як сподівався кремль, а навпаки – нарощення обороноздатності Альянсу, збільшення його військової присутності на східному кордоні та рух у напрямі прийняття нових членів – Швеції й Фінляндії.

У статті розглянуто вплив війни на ставлення США і європейських країн до ідеї стратегічної автономії ЄС. Визначено, які з європейських країн продовжують наполягати на важливості цієї концепції, а які, відкидаючи цю ідею, прагнуть ще більшої й тіснішої співпраці у сфері безпеки зі США та не можуть уявити захищеність Європи без залучення до цього США. Пояснюється, чому на цей час і в найближчому майбутньому Європейський

Союз не зможе покладатись у сфері оборони лише на власні сили. Водночас автори відзначають, які заходи могли б посилити Європу в оборонному вимірі вже в найближчій перспективі та надали б європейцям більшої впевненості, що теперішня чи наступна влада в США не ставитиме під сумнів внесок Європи в НАТО. Проаналізовано також певні суперечності в економічних відносинах, які простежено як на рівні риторики, так і в практичних діях США й країн-членів Європейського Союзу.

Ключові слова: трансатлантичні відносини, США, НАТО, війна, Європейський Союз, Дж. Байден.

Tetiana Sydoruk,

National University Ostroh Academy,
ORCID ID: 0000-0002-7231-9884;

Viktoria Vitsenko,

National University Ostroh Academy,
ORCID ID: 0009-0005-9240-2019

EVOLUTION OF USA RELATIONS WITH EUROPEAN PARTNERS DURING THE PRESIDENCY OF JOE BIDEN UNDER THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article examines the impact of Russia's 2022 full-scale war against Ukraine on transatlantic relations (this term in this article refers to the relations between the United States and its European allies within the North Atlantic Alliance, as well as the relations of the United States with the European Union). At the beginning of the work, the general state of relations that existed between the United States and its European partners after the election of J. Biden as the new president is highlighted; the main points that at that stage brought tension to these relations were analyzed. It is noted that there are changes in the perception by the United States of America of the strategic importance of the European region and the revival of relations already after February 24, 2022. The behavior of the Russia provoked, not as the Russian authorities hoped, the weakening of NATO, but on the contrary, the constant increase in the defense capabilities of the Alliance, the increase of its military presence on the eastern border and even the prospect of imminent accepting new members – Sweden and Finland.

The article examines the impact of the war on the attitude of the USA and European countries to the EU Strategic Autonomy. It is emphasized which of the European countries still continue to insist on the importance of this concept, and which, categorically rejecting this idea, seek even greater and

closer cooperation in the field of security with the United States and cannot even imagine the security of Europe without the involvement of the United States. It is explained why the European Union will not be able to rely only on its own forces in the field of defense at the present moment and in the near future. At the same time, the authors note what kind of measures taken by European countries, taking into account the existing conditions, could be, at least for the time being, a more effective substitute for efforts to create a joint European military force. Also, these measures would give Europeans more confidence that the current or the next government in the USA will not question Europe's contribution to NATO. Beyond that, certain contradictions in economic relations, which are observed both at the level of rhetoric and in practical actions of the USA and the member states of the European Union, are analyzed.

Key words: transatlantic relations, USA, NATO, war, European Union, J. Biden.

1. ВСТУП

Протягом усього періоду свого існування трансатлантичні відносини зазнавали змін та трансформацій. Інколи вони були дуже тісними, а інколи на шляху до справжньої єдності поставали серйозні перешкоди. Звичайно, це прямо чи опосередковано залежало або від внутрішньої ситуації в США й країнах Європи (наприклад ідеологія та політика Ш. де Голля й вихід Франції в 1966 р. з воєнних структур НАТО, що спричинило напруженість між провідними країнами Альянсу), або від зовнішніх чинників (теракт 11 вересня 2001 р., який став каталізатором для трансформації та переосмислення державами НАТО уявлень щодо походження можливих загроз і необхідності Альянсу бути до них готовими). Часто відносини між державами обох боків Атлантики залежали від сукупності як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Зважаючи на це, важливо розглянути еволюцію трансатлантичних відносин за каденції Дж. Байдена з урахуванням останнього безпрецедентного виклику європейській системі безпеки у вигляді повномасштабної тотальної війни росії проти України.

Уторгнення у 2022 р. росії в Україну й ведення нею вже більше року нічим не виправданої, загарбницької війни, безсумнівно, мають та ще матимуть серйозні наслідки для глобальної системи безпеки і європейської та євроатлантичної стабільності. Тому важливо проаналізувати, якими є відносини між провідними демократіями світу в умовах війни, що кидає прямий виклик самій демократії, з одного боку, і збереженню наявного ліберального світового порядку – з іншого. Особливо актуальні подібні

дослідження в Україні, для котрої екзистенційно важливим є те, у якому руслі розвиваються й надалі розвиватимуться відносини між державами колективного Заходу (передусім між союзниками в рамках НАТО та між США і ЄС). Від того, чи переважає в них єдність щодо реакції на основні виклики й проблеми, пов'язані з агресивною поведінкою росії, залежатиме й перебіг війни, а разом із тим і майбутнє України та європейської безпеки. Адже на початку ця війна продемонструвала не лише незадовільний стан військових сил окремих європейських країн, а й значну непідготовленість до подібних загроз самого НАТО, вимагаючи від Альянсу більшої координації й співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність теми відносин США з європейськими країнами за президенства Дж. Байдена, її дослідженням займалася значна кількість науковців. Зокрема, можна відзначити Т. Мактега [1], Дж. Джейнса [2], які аналізували вплив глобальних викликів на трансатлантичні відносини та проблемні моменти, які перед ними поставали; Б. О. Кнутсена [3], котрий вивчав, як попереднє послаблення трансатлантичних зв'язків впливало на співпрацю в оборонній сфері між європейськими країнами. Г. Р. Олсен досліджував безпекове співробітництво в трансатлантичних відносинах [4]. Серед дослідників, що розглядають еволюцію в трансатлантичних відносинах і їх розвиток в умовах нової фази в російсько-українській війні, потрібно відзначити таких науковців, як Н. Буше [5], Дж. Карафано [6], Г. Мартін, В. Сінкконен [7], М. Бергман і О. Свендсен [8].

Мета статті – аналіз змін у безпекових відносинах між США та їхніми європейськими союзниками в умовах російсько-української війни. Автори коротко розглядають їхній стан до приходу в Білий дім Дж. Байдена; аналізують політику його адміністрації щодо НАТО і ЄС; досліджують трансформації в трансатлантичних відносинах протягом понад року повномасштабної війни росії проти України; прогнозують можливі зміни в баченні союзниками концепції стратегічної автономії ЄС і посилені війною негативні чинники, які можуть ускладнити стосунки між партнерами.

Методика дослідження. Запропоновано критичний аналіз офіційних документів і публікацій на тему трансатлантичних відносин в умовах російсько-українського конфлікту в закордонних наукових виданнях і медіа. Хронологічно проаналізовані джерела охоплюють період з осені 2021 р., коли з'явилися попередження про ймовірність нового вторгнення росії в Україну та застереження щодо ризиків ескалації, до кінця 2022 р. Потрібно також наголосити на двох обмеженнях, перш ніж перейти

до викладу основного матеріалу. По-перше, ураховуючи нещодавність подій, у статті значною мірою спираємося на нерецenzовану літературу. І, по-друге, оскільки конфлікт ще триває, його довгострокові наслідки важко прогнозувати, тому розглядати будь-які сценарії в цій ситуації аналітично складно й може виявитися марною справою.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обрання 2021 р. Дж. Байдена 46-м президентом США лідери по інший бік Атлантики зустріли неоднозначно. Особливо оптимістично новину про завершення президенства Д. Трампа, який підірвав і без того хитку єдність об'єднання, зустріли в ЄС. Як сказала президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн: «Тепер, маючи в Білому Домі друга, Європа готова до нового старту разом зі своїм найстарішим і найнадійнішим партнером»[9]. Водночас у багатьох (передусім західних) європейських країнах реакція була більш стриманою й обережною. За кілька днів до оголошення результатів виборів з офіційного Парижа пролунала заява, що «хто б не став президентом, трансатлантичні відносини ніколи не будуть колишніми» [10]. Колишній посол Німеччини у США Пітер Віттіг зазначив, що навіть якщо ці відносини можна буде відновити, то лише за умови сильнішого Європейського Союзу [10]. Попри подібні заяви, не можна заперечувати факт, що позитивні настрої Дж. Байдена щодо перезавантаження трансатлантичних відносин поступово давали європейцям усе більше надії на відхід у минуле чотирьох років постійних криз, непередбачуваності й напруги.

Риторика нового президента США кардинально відрізнялася від заяв Д. Трампа. Якщо головними гаслами остатнього були «America First» і «Make America great again», то Дж. Байден багаторазово підкреслював, що «America is back», натякаючи на повернення США, передусім як країни-поборника демократії та захисника ліберального порядку у світі. Дуже резонували, з одного боку, заяви щодо застарілості НАТО Д. Трампа й, з іншого – наміри Дж. Байдена відродити Альянс або відверта підтримка Brexit і лівих європейських політиків першим із прагненнями другого до зміцнення ЄС.

Такі перші кроки нового президента, як скасування рішення попередньої адміністрації про виведення американських військ із Німеччини, повернення США до СОТ і Паризької кліматичної угоди, у Європі зустріли з ентузіазмом. У червні 2021 р. у ході свого першого закордонного візиту як президента Дж. Байден прибув до Брюсселю на саміти країн НАТО і ЄС. Це підтверджувало озвучені раніше наміри президента крокувати до

оновленого трансатлантичного співробітництва [11]. У спільному комюніке держави-члени НАТО засвідчували вірність Вашингтонському договору й готовність спільними зусиллями долати не лише виклики безпеці, а й інші сучасні проблеми, зокрема приділялося багато уваги екологічній стійкості Альянсу. Тоді ж погоджено «НАТО-2030» – трансатлантичний порядок денний на майбутні два десятиліття [12]. Практичним результатом саміту США-ЄС стало заснування Ради з торгівлі і технологій (Trade and Technology Council). Вона повинна слугувати форумом для ЄС та США, координуючи підходи до основних глобальних торгових економічних питань, а також має на меті поглибити трансатлантичні торгові й економічні відносини на основі спільних демократичних цінностей [13].

Менше ніж через три місяці після цих подій довіру європейців до свого головного трансатлантичного партнера сколихнуло прийняття США одностороннього рішення про виведення військ з Афганістану. Майже відразу в бік адміністрації Дж. Байдена почала лунати критика від європейських країн, які підтримували США від початку цієї операції у 2001р. Т. Тугендхат, голова Комітету із закордонних справ Великобританії, назвав це «найбільшою зовнішньополітичною катастрофою із часів Суецу» [14]. Н. Реттген, голова Комітету Бундестагу Німеччини із зовнішньої політики, влучно зазначив, що цей інцидент завдає фундаментальної шкоди політичному та моральному авторитету Заходу [14]. Іншим сигналом про незгоди у відносинах стало укладення в серпні 2021 р. між США, Великою Британією та Австралією так званої угоди століття AUKUS. Найгірше ця подія вплинула на відносини США із Францією, спричинивши потужний дипломатичний скандал із Парижем. Однак це був «удар у спину», як його назвав прем'єр-міністр країни Жан-Ів ле Дріан [10], не лише для Франції (хоча вона втратила внаслідок розриву угоди з Австралією 56 млрд євро), а й для багатьох інших європейських країн і загалом ЄС. Це стало знаком повороту США в умовах протистояння з Китаєм від Європи до АТР і засвідчило надання переваги США одним союзникам (англо-саксонським країнам) та ігнорування інших.

Сам прихід нового президента в Білий дім не спричинив справжнього перезавантаження трансатлантичних відносин, для цього необхідним був додатковий стимул ззовні, і таким стимулом стала зростаюча агресивна поведінка РФ та початок нею повномасштабної війни проти України 24 лютого 2022 р. Роберт Каган зазначав, що після колапсу СРСР шляхи Європи й США розійшлися та відтоді два континенти вже не мали тієї єдності, яка існувала раніше [15]. Можна продовжити цю думку тезою, що з появою реальної загрози для Європи, якої не існувало впродовж декількох

десятиліть, виникла ситуація, подібна до тієї, що існувала після Другої світової війни, коли перед союзниками постала небезпека з боку «імперії зла». Як і 1949 р., коли було засновано НАТО, так і 2022 р., єдність альянсу досягла максимально високого рівня. Поступово наближаючись до східного кордону НАТО, рф становила реальну загрозу для членів Альянсу ще з 2014 р. (але тоді більшість союзників сприймали цю загрозу несерйозно). США й Західна Європа часто критикували «панікерів» зі Східної Європи, які небезпідставно вбачали явну загрозу з боку рф для власної безпеки. Зважаючи на імперіалістичні нахили російського президента, які простежуються як у його риториці, так і в діях, очевидно, що територіальні претензії москви стосуються не лише України, а й Польщі, країн Балтії, Фінляндії чи навіть Болгарії [15].

Велике значення для подальшої успішної координації із європейськими партнерами мала діяльність Дж. Байдена за декілька місяців до повномасштабного вторгнення. США, маючи достовірну інформацію про наміри москви, почали за допомогою дипломатії створювати антиросійську коаліцію, об'єднуючи разом колективний Захід. Без напрацювання заздалегідь санкцій проти країни-агресора навряд чи була б така швидка реакція щодо їх уведення після вторгнення, а в подальшому – напрацювання нових санкцій (станом на лютий 2023 р. 35 пакетів із боку США й 10 із боку ЄС) та співпраця над окремими обмеженнями для рф (наприклад узгодження price cap на барель російської нафти 60 дол.). Без превентивного координування надання Україні зброї могло й не бути успішного відбиття російських військ від її столиці й загалом значної частини території держави в перші місяці. Як заявив глава зовнішньої політики ЄС Ж. Боррель: «В умовах сильної координації зі США ми демонструємо безпрецедентну єдність щодо ситуації в Україні» [16].

Новий подих отримала також співпраця щодо посилення обороноздатності Альянсу. Ще за місяць до початку повномасштабного вторгнення рф в Україну НАТО активізувало зміцнення збройних сил у своїх східних державах-членах. Більше того, згідно зі словами Є. Столтенберга, НАТО має за мету перетворити свою військову присутність на сході на постійну [17]. Якщо ще у 2021 р. в Європі вважали, що консультацій зі США занадто мало, то протягом декількох тижнів після вторгнення рф до України відразу спостерігалось їх пожвавлення. Альянс за короткий час провів три надзвичайні зустрічі – міністрів закордонних справ (4 березня), міністрів оборони (16 березня), надзвичайний Саміт НАТО (24 березня). Під час останнього узгодили рішення збільшити кількість багатонаціональних бойових груп у Європі до восьми, сформувавши ще

чотири в Румунії, Болгарії, Словаччині й Угорщині, що є «найбільшим посиленням колективної оборони Альянсу за покоління» [17].

Війна дала НАТО нове життя та показала цінність його добре налагоджених процедур співпраці впродовж майже 75-річного досвіду координації відповідей на загрози. Якби НАТО не існувало і його членам довелося з нуля вигадувати колективну відповідь на війну в Україні, важко уявити, що вони могли б відреагувати так само ефективно.

Намагання російської влади послабити трансатлантичний зв'язок, підірвати єдність союзників чи викликати в них ефект втоми від допомоги Україні виявилися невдалими. Головним об'єднувальним чинником стало усвідомлення розуміння під впливом війни важливості захисту ліберального світового порядку й фундаментальних західних цінностей. Як зазначали І. Крастев та М. Леонард, перед приходом Дж. Байдена ситуація анітрохи не відповідала пораді, яку давав, покидаючи Білий дім, Б. Клінтон «...створити світ, у якому ми [американці] хотіли б жити, коли ми більше не будемо єдиною супердержавою» [18].

Сьогодні не можна стверджувати, що за період трохи більше одного року російсько-української війни світ, із погляду Заходу, покращав. Хоча Захід є більш об'єднаним, водночас він стає більш ізольованим від інших країн [19]. Війна в Україні підкреслила багатополаризацію світу: кидаючи виклик демократії, по всьому світу продовжують посилюватися авторитарні лідери. Однак дещо справді змінилося – чинна влада США почала звертати більше уваги на вищезгадану пораду 42-го президента. На відміну від нерішучості й потакання недемократичним режимам за часів Б. Обами чи й відвертої прихильності авторитарним режимам Д. Трампа, Дж. Байден від самого початку твердо та рішуче виступив на боці демократії [20].

Із лютого 2022 р., США почали широке розгортання в Європі воєнного обладнання (наприклад ракет Patriot) і військ. Загалом кількість військ США, дислокованих сьогодні на континенті, сягає 100 тис. [21]. Під час саміту в Мадриді союзники погодилися збільшити кількість готових сил із наявних 40 тис. осіб до 300 тис. Передусім завдяки США відбувається постійне посилення східного флангу НАТО. Зокрема, Польща, підписавши договори про закупівлю двох партій M1A1 Abrams, стала першим союзником США в Європі, який почав приймати ці танки [22]. Розширюється також американська військово-морська присутність в Іспанії.

На тлі загального збільшення продажу США зброї у 2022 р. (на 50 % порівнянні з попереднім роком) зростає закупівля військової продукції

американського виробництва європейськими державами [21]. Переважно це відбувається як процес заміни старішої зброї (яку європейські країни передають Україні) новішою. Це є необхідним для Європи, оскільки війна продемонструвала незадовільний стан європейських озброєнь, до якого призвели довгі роки явного недофінансування чи ігнорування цієї сфери. Сьогодні ще більше послаблює сили Європи підтримка України. Франція вже відправила до України більше третьої частини своїх гаубиць. Хоча Німеччина офіційно має 300 танків Leopard 2, лише 130 із них є в експлуатації, а в розпорядженні збройних сил цієї держави наявні запаси боєприпасів максимум на декілька днів бою. Іншою проблемою європейських країн є надзвичайна дезінтегрованість наявного військового обладнання. Наявність різноманіття 17 танків і бронетранспортерів, 29 есмінців і 20 винищувачів ускладнює можливість європейців спільного застосування своїх військ [22].

За декілька днів до війни Польща замовила в США 250 танків M1 Abrams виробництва General Dynamics Land Systems, 26 бойових евакуаційних машин M88A2 HERCULES, 250 систем протидії саморобних вибухових пристроїв AN/VLQ-12 CREW Duke та 17 штурмових мостів M1110 на суму 6 млрд дол. [23]. Трохи згодом Німеччина уклала угоду зі США про закупівлі 35 винищувачів F-35, боєприпасів та пов'язаного з ними спорядження більше ніж на 8 млрд дол. [24]. Сьогодні європейські країни прагнуть швидко поповнити свої арсенали та замінити обладнання, надіслане в Україну, новим. Але щоразу, коли європейська країна купує його в третій країні, це послаблює європейську оборонно-промислову базу, бо позбавляє європейські компанії їх основного ринку. До того ж нескординовані закупівлі в майбутньому створюватимуть проблеми в можливостях спільних дій.

Офіційно основна підтримка України від НАТО як Альянсу полягає в тому, що він координує українські запити та постачає гуманітарну й нелетальну допомогу [25]. За бажанням, будь-яка країна може надавати значно ширший спектр зброї. Навіть навколо цих, здавалося суверенних, рішень окремих держав часто відчувається вплив США та сприйняття їх як лідера колективного Заходу. Неоднозначно можна оцінювати з погляду трансатлантичного виміру небажання чи вагання Німеччини надіслати танки Leopard 2 до України, прохання про постачання яких надійшло ще 3 березня 2022 р. Досить було заяви США, що вони готові надсилати Abrams, які є аналогом вищезгаданих танків, як О. Шольц також дав згоду [26]. Це спростовує тлумачення цієї ситуації як суперечностей між союзниками, а радше засвідчує відданість Німеччини трансатлантизму.

Дискусійним аспектом у відносинах між США і ЄС залишається питання європейської стратегічної автономії. Більшість дослідників вважають, що війна в Україні надовго поховала ідею стратегічної автономії Європи, однак, з іншого боку, вона показала європейцям, що потрібно прагнути до більшої обороноздатності. Сполучені Штати продемонстрували свою незамінність для європейської безпеки, а війна підтвердила небезпечну залежність Європи від Вашингтона.

Про загалом прихильне ставлення адміністрації Дж. Байдена до військових ініціатив ЄС свідчила раніша заява США про прийняття пропозиції ЄС узяти участь у проєкті військової мобільності PESCO. Намагаючись покращити відносини з Францією, після укладання угоди AUKUS, США заявили, що не лише не проти подальшого розвитку європейських ініціатив, а й готові допомогти ЄС на цьому шляху [27]. Однак після початку повномасштабної війни в Україні ставлення США до подібних європейських ініціатив зазнає змін, а ентузіазм щодо них із боку адміністрації президента помітно знижується. Така політика може сприяти зміцненню зв'язків між членами Північно-Атлантичного Альянсу, однак це показує, що в наявних умовах Вашингтон прагне максимально розширювати власний вплив на європейському континенті. Замість того, щоб заохочувати ЄС до налагодження власного виробництва зброї, США роблять усе можливе для того, щоб він її закупляв у них. Згідно із SIPRI, у 2021 р. у більшості держав Європи на американських виробників пішла більшість військових витрат: Великобританія – 77 %, Норвегія – 83 %, Нідерланди – 95 % [28]. Найімовірніше, вищезазначена тенденція продовжуватиметься й навіть посилюватиметься.

Водночас в останні роки інтереси США дедалі більше переорієнтовувалися на Азійсько-Тихоокеанський регіон та Близький Схід. Зважаючи на все більше зростання ролі Китаю у світових справах, можемо припустити, що ця тенденція наростатиме. Деякі дослідники вважають, що китайський виклик є настільки пріоритетними для США в найближчому майбутньому, що лише серйозне погіршення безпекової ситуації в Європі (поширення військових дій за межі України) може це змінити, причому навіть не на довготривалу перспективу [5]. З іншого боку, актуальним залишається те, що без Європи США втратять усі свої шанси на глобальну гегемонію. Як зазначав З. Бжезинський, «міць США повинна опиратися на два стовпи: з одного боку – на Азійсько-Тихоокеанський регіон, а з іншого – на Європу, яка є так званім “демократичним плацдармом”» [5].

Незважаючи на те, що 77 % прихильників партії *La République en Marche* підтримують участь США у сфері європейської безпеки (це найвищий

показник серед партій Франції), Е. Макрон усе ще продовжує просувати ідею стратегічної автономії ЄС. Уже не називаючи НАТО «brain-dead», він усе ж залишається вірним своїм ідеям, уперше озвученим 2017 р. в Сорбонні. Невдовзі після приходу Дж. Байдена в Білий дім французький президент наголосив, що не йдеться про бажання розірвати наявні союзи, однак водночас «... у той день, коли співпраця стає залежністю, ви стаєте чийось васалом і зникаєте» [29]. Попри неодноразові спроби за період президенства Франції в Раді ЄС у першій половині 2022 р., він не зміг отримати суттєвої підтримки з боку більшості інших лідерів. Своїми діями в перші місяці війни (в'ялою допомогою зброєю Україні, ідеєю укласти мир, жертвуючи територіями України, забезпечити гарантії безпеки росії), Е. Макрон власноруч спровокував виникнення недовіри до Франції, як до можливого гаранта безпеки із боку інших, особливо північних та східних країн Європи. Бажання Швеції та Фінляндії – обох країн ЄС, приєднатися до НАТО, явно засвідчує, що держави більше довіряють безпековій парасольці США та статті 5 Вашингтонського договору, аніж зобов'язанням ЄС про взаємну допомогу за статтею 42.7 у редакції Лісабонського договору.

Якою б важливою не видавалася окремим членам ЄС стратегічна автономія у сфері безпеки від США, можливо, найвірогіднішим сценарієм на короткострокову перспективу буде пришвидшене нарощування оборонного потенціалу європейських країн без руху до незалежнення в цій сфері від США. Не слід забувати про встановлені під час Ризького саміту НАТО 2006 р. і підтвержені на саміті в Уельсі 2014 р. 2 % від ВВП, які повинна витратити на оборону кожна держава-член. На фоні російсько-української повномасштабної війни зросли вимоги адміністрації Дж. Байдена до більш належного виконання цього Європою й усвідомлення самими європейцями цієї необхідності. У прийнятій у жовтні 2022 р. новій Національній безпековій стратегії США поряд із запевненням європейців у відданості США статті 5 Договору Північноатлантичного альянсу та наміром збільшувати внесок країни до НАТО, США розраховують, що подібні внески зростатимуть і з боку європейських партнерів [30].

Як влучно зазначила прем'єр-міністр Естонії Кая Каллас, «якщо ви хочете миру, потрібно готуватися до війни» [31]. Естонія є зразковим прикладом країни, яка вже декілька років витрачає рекомендований НАТО відсоток на оборону. Станом на 2022 р. серед європейських країн досягли цього показника чи навіть перевищили його лише вісім держав, серед них (від найбільшого до найменшого відсотка) – Греція, Польща, Литва, Естонія, Великобританія, Латвія, Хорватія й Словаччина. Наблизилися до цього показника Румунія та Франція. Попри амбітність плану Німеччини

внести 100 млрд на оборону, більшість дослідників вважають що вона може досягти 2 % орієнтира витрат не раніше ніж 2025 р. Більшість європейських країн, які відстають від вищезгаданих, під час надзвичайного Саміту НАТО в Брюсселі в березні 2022 р. установили план-термін, за яким залежно від країни прогнозований рік виконання плану варіюється від 2024 до 2033 р. [32]. Загалом чим скоріше та оперативніше країни досягнуть цього показника, тим менший шанс, що влада США матиме підставу й далі називати Європу «пасажиром без квитка».

В умовах російсько-української війни питання більшої безпекової незалежності ЄС стало ще складнішим. Із погляду США, контроверсійним є варіант змінити свою історично сформовану позицію першого серед рівних у відносинах із європейськими країнами або ж використати свій вплив для переконання країн Центрально-Східної Європи в підтримці ідей автономії ЄС. Це країни де найбільше вважають, що участь США в обороні/захисті Європи є необхідною, зокрема Польща – 88 % Литва – 86 % опитаних громадян [21]. У сучасному багатополлярному світі більше користі буде не від альянсу, де, з одного боку, є чітко виражений лідер, а з іншого, – підпорядкування, а від партнерства, заснованого на максимально можливій рівності всіх союзників. Для США сильніша Європа буде кращим партнером у будь-якому випадку. Важливо, щоб у разі можливого погодження країн ЄС на подальший розвиток ідеї оборонної незалежності європейці відходили від безплідної риторики й зверталися до реальних практичних утілень своїх планів. В іншому ж випадку у світі, повному загроз та викликів, розрив між тим, що може зробити армія США й не можуть зробити об'єднані європейські сили, лише збільшуватиметься.

Уторгнення Росії в Україну відбулося в час, коли велика стратегія США зосереджувалася на суперництві з Китаєм. Російські ракети та бомби підірвали не лише низку українських міст, але й цю стратегію. Багато американських політиків воліли б і надалі зосереджуватися на довгостроковій конкуренції Китаєм. Але щоб стримувати агресивну росію, США будуть змушені й надалі нарощувати свою військову присутність у Європі. Прагнення Європи до більшої стратегічної автономії похвальне й заслуговує підтримки США, але поки європейський безпековий порядок не є самодостатнім, Америка не може дозволити собі піти передчасно.

У майбутньому ж поступове зменшення зобов'язань США гарантувало б, що європейські держави не відмовляться від своїх планів щодо переозброєння та не перекладатимуть основну відповідальність знову на Вашингтон, коли війна в Україні закінчиться. Європейські члени НАТО мають утричі більше населення, ніж росія, більш ніж у 10 разів

перевищують ВВП росії та витрачають у 3–4 рази більше на оборону щорічно, ніж росія. Це означає, що якщо Європа буде належно організована й керована, вона зможе захиститися від росії самостійно. Натомість за сучасного стану справ, якби Сполучені Штати не відповіли на вторгнення росії (як це могло б бути за іншого президента), європейські держави мало що могли б зробити, щоб допомогти Україні. Збільшення витрат на оборону європейських країн, посилення європейської військової співпраці, скоординована робота з оборонного планування між НАТО та ЄС, спільні закупівлі озброєнь європейськими країнами сприятимуть тому, що Європа поступово братиме на себе основну відповідальність за власний захист, а США перейдуть від ролі того, хто першим реагує, до союзника в останній інстанції. Це, своєю чергою, дасть змогу Штатам більше зосередитися на балансуванні Китаю в Азії. Поки ж європейці не думатимуть, діятимуть і витрачатимуть колективно, континент ніколи не переросте своєї надмірної залежності від Вашингтона.

Більшість дослідників, розглядаючи стратегічну автономію ЄС, наголошують саме на її безпековій складовій частині, тобто незалежності ЄС від США в забезпеченні власної безпеки, однак це поняття є значно ширшим. Енергетична криза в ЄС, спровокована війною, виникла на ґрунті неймовірної залежності об'єднання від російських енергоносіїв. Маючи такий досвід, ЄС повинен уникати ризику потрапити в аналогічну пастку в майбутньому. Передусім ідеться про зростаючу залежність ЄС від торгівлі з КНР, яка може мати неприємні для нього наслідки. Безпосередній негативний вплив на трансатлантичні відносини може мати спровокований російсько-українською війною черговий виток напруження відносин США й Китаю. Визначивши КНР як *systemic rival*, ЄС, утім, не хоче бути втягнутим у суперництво між США й КНР [33]. 2022 р. Китай став найбільшим експортером товарів до ЄС. Водночас у торгівлі з боку ЄС традиційно спостерігаємо дефіцит (у вересні 2022 р. 27,4 млрд євро) [34]. Про бажання підтримання співпраці свідчить почастищення візитів європейських лідерів до КНР. Наприклад, О. Шольц був першим західним лідером, який відвідав Пекін після переобрання Сі Цзіньпіня очільником Комуністичної партії Китаю в жовтні 2022 р. Подібний візит до Пекіна запланував також французький президент Е. Макрон [35]. На нашу думку, нераціонально, ледь зумівши розпрощатись із залежністю від однієї недемократичної країни, прив'язувати себе ще більше до іншої.

Досить складно визначити, чи збереглася б наявна трансатлантична солідарність у разі початку Китаєм надання військової допомоги РФ. США багаторазово попереджали Китай, що тоді країну чекають жорстокі санкції.

Немає жодного сумніву щодо миттєвості застосування таких заходів із боку США, однак, зважаючи на вищезазначене, далеко не настільки очевидним це видається з боку ЄС.

Якщо в трансатлантичні безпекові відносини ситуація навколо України внесла єдність, то у співпраці в інших сферах є багато підстав для європейських країн заявляти, що коли вони страждають від війни, США отримують від неї вигоди [36]. Водночас, коли Європа переживає величезний економічний спад і потребує підтримки з боку свого союзника, дії США нагадують радше повернення до протекціонізму «у більш ввічливій формі». Неоднозначною була ситуація з експортом США європейським країнам скрапленого газу за занадто високими цінами, які перевищували ціни в самих США майже в чотири рази. США стверджували, що вони допомагають подолати енергетичну кризу, а із європейських столиць лунали заяви щодо «недружності» цих цін і заклики до більшої солідарності щодо їх зменшення. Напруженість у відносинах між ЄС і США спричинив прийнятий останніми Закон про зниження інфляції 2022 р., який передбачає інвестування протягом наступних 10 років 300 млрд дол. для скорочення дефіциту і 369 млрд для підтримки й розвитку зелених технологій і відновлювальної енергетики [37]. Попри запевнення Дж. Байдена, що це є важливим досягненням у сфері захисту довкілля та тому має приносити користь не лише для США, у Європі небезпідставно занепокоєні через його негативний вплив на економіку ЄС, пов'язаний, передусім, із переходом бізнесу з ЄС до США. Від обох сторін можна почути прямі заяви щодо конкуренції. З одного боку, у Стратегії безпеки США 2022 р. підкреслюється, що співпраця в межах альянсів разом із демократичними союзниками є важливою для досягнення цілей, установлених цим документом; технологічна співпраця з членами по НАТО є важливою для національної безпеки країни; ЄС згадується як незамінний партнер, відзначається про внесок союзу в допомогу Україні у війні проти РФ. Водночас зазначається, що в певних сферах США потрібно готуватися до конкуренції зі своїми союзниками й партнерами, а не лише з Китаєм (слово «конкуренція» і його похідні згадувалися в стратегії 75 разів) [30]. По інший бік Атлантики Бруно ле Мер, міністр економіки і фінансів Франції, зазначає, що війна в Україні не повинна закінчитися економічним домінуванням США, закликаючи європейські країни докладати всіх зусиль, щоб запобігти подібному розвитку подій [38]. Це підкреслює важливість більшої збалансованості відносин між США і Європейським континентом у всіх сферах взаємного інтересу.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Попри спроби покращити трансатлантичні відносини відразу після приходу на пост президента США Дж. Байдена, союзники раз у раз зіштовхувалися з численними напруженими моментами. Лише під впливом загрози з боку РФ та розв'язаної нею на Європейському континенті війни очевидними стали справжні еволюція й перезавантаження трансатлантичних безпекових відносин. Беззаперечним залишається факт, що ЄС не здатний захистити себе самостійно. Зважаючи на це, наразі для нього найбільш раціонально приділяти основну увагу співпраці зі США в рамках НАТО. Водночас країнам-членам ЄС важливо ніколи не повторювати помилку нехтування фінансуванням сфери оборони та дозволяти їй і надалі залишатися небезпечно залежною від захисту США.

Російсько-українська війна, ставши тестом для всього Заходу, усе ще продовжує ним бути. Ключовими викликами на сьогодні залишаються збереження якомога більшої єдності союзників щодо підтримки України й недопущення погіршення трансатлантичних відносин через економічні протиріччя чи фактор Китаю.

Перспективи подальших досліджень цієї теми можуть стосуватись аналізу еволюції відносин США з окремими європейськими державами в умовах повномасштабної російсько-української війни.

REFERENCES

1. McTague, T. (2021). Joe Biden Has a Europe Problem. *The Atlantic*, January 21, 2021. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2021/01/joe-biden-europe/617753/>
2. Janes, J. (2021). Transatlantic Relations Under US President Joe Biden. *Z Außen Sicherheitspolit* 14, 57–73, March 2021. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12399-021-00841-0>
3. Knutsen, B. (2022). A Weakening Transatlantic Relationship? Redefining the EU–US Security and Defence Cooperation. *Politics and Governance*, 10(2), 165–175, 18 May 2022. URL: <https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/article/view/5024>
4. Olsen, G. R. (2022). «America is Back» or «America First» and the Transatlantic Relationship. *Politics and Governance*, 10(2), 154–164. 18 May 2022. URL: https://rucforsk.ruc.dk/ws/portalfiles/portal/81083475/PaG_10_2_America_is_Back_or_America_First_and_the_Transatlantic_Relationship.pdf
5. Bouchet, N. (2022). The impact of the war in Ukraine on the transatlantic relationship. GMF, May 10, 2022. URL: <https://www.gmfus.org/news/impact-war-ukraine-transatlantic-relationship>
6. Carafano, J. (2022). Transatlantic relations after the Ukraine war. GIS, March 31, 2022. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/ukraine-transatlantic-relations/>

7. Martin, G., Sinkkonen, V. (2022). Past as Prologue? The United States and European Strategic Autonomy in the Biden Era. *European Foreign Affairs Review* 27, Special Issue 1, 99–120. URL https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2022/04/martinsinkkonen_2022.pdf
8. Bergmann, M., Tozgür, I., Svendsen, O. (2023). Continent Forged in Crisis: Assessing Europe One Year into the War. *CSIS*, Feb 16, 2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/continent-forged-crisis-assessing-europe-one-year-war>
9. New US President: MEPs hope for a new dawn in transatlantic ties. *Press Releases*. 20/01/2021. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20210114IPR95616/new-us-president-meps-hope-for-a-new-dawn-in-transatlantic-ties>
10. Howorth, J. (2021). Europe and Biden Towards a New Transatlantic Pact? Wilfried Martens Center for European Studies. URL: https://www.martenscentre.eu/wp-content/uploads/2021/01/CES_POLICY-BRIEF_Biden-V3.pdf
11. EU-US summit, Brussels, 15 June 2021. European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2021/06/15/>
12. Brussels Summit Communiqué (2021). *NATO*, issued on 14 Jun. 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm
13. EU-US launch Trade and Technology Council to lead values-based global digital transformation. *European Commission*, 15 June 2021. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_2990
14. Karnitschnig, M. (2021). Disbelief and betrayal: Europe reacts to Biden's Afghanistan 'miscalculation' *POLITICO*, August 17, 2021. URL: <https://www.politico.eu/article/europe-reacts-bidens-afghanistan-withdrawal/>
15. Giles, K. (2022). Putin's speech harked back to Russia's empire – the threat doesn't stop at Ukraine. *The Guardian*, Feb 22, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/feb/22/putin-speech-russia-empire-threat-ukraine-moscow>
16. NATO sends ships, jets east, Ireland rejects Russia drills over Ukraine threat (2022). *Defence News*, Jan 24, 2022. URL: <https://www.defensenews.com/flashpoints/2022/01/24/nato-sends-ships-jets-east-ireland-rejects-russia-drills-over-ukraine-threat/>
17. NATO's response to Russia's invasion of Ukraine. *NATO*. *Last updated*: 24 Feb. 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_192648.htm
18. Krastev, I. Leonardo, M. (2021). The crisis of American power: *How Europeans see Biden's America*, 19 January 2021. URL: <https://ecfr.eu/publication/the-crisis-of-american-power-how-europeans-see-bidens-america/>
19. de Hoop Schelffer, A. (2023). One year after Russia's invasion of Ukraine, three Western illusions have collapsed. *GMF*, February 23, 2023. URL: <https://www.gmfus.org/news/one-year-after-russias-invasion-ukraine-three-western-illusions-have-collapsed-2>
20. Stokes, B. Tausendfreund, R. (2022). A Transatlantic Rating of Biden's First Year in Office. *GMF*, January 18, 2022. URL: <https://www.gmfus.org/news/transatlantic-rating-bidens-first-year-office>
21. Transatlantic Trends 2022. (2022). *GMF*, September 29, 2022. URL: <https://www.gmfus.org/news/transatlantic-trends-2022#8>
22. Poland signs deal to buy 2nd batch of Abrams tanks (2023). *Defense News*, Jan 4. URL: <https://www.defensenews.com/global/europe/2023/01/04/poland-signs-deal-to-buy-2nd-batch-of-us-abrams-tanks/>

23. \$6 billion tank deal to Poland cleared by State Department (2022). *Defense News*, Feb 18, 2022. URL: <https://www.defensenews.com/land/2022/02/18/state-department-clears-6-billion-sale-of-tanks-to-poland/>
24. Germany clinches \$8 billion purchase of 35 F-35 aircraft from the US (2022). *Defense News*, Dec 14, 2022. URL: <https://www.defensenews.com/global/europe/2022/12/14/germany-clinches-8-billion-purchase-of-35-f-35-aircraft-from-the-us/>
25. Russia's war on Ukraine: NATO response (2022). *EPRS. European Parliament*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729380/EPRS_ATA\(2022\)729380_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729380/EPRS_ATA(2022)729380_EN.pdf)
26. Feu vert de l'Allemagne à la livraison de chars Leopard à l'Ukraine (2023). *Euronews*, 25 January, 2023. URL: <https://fr.euronews.com/2023/01/25/feu-vert-de-l-alle-magne-a-la-livraison-de-chars-leopard-a-lukraine>
27. Barigazzi, J. (2021). US to join EU project on military mobility. *POLITICO*, May 5, 2021. URL: <https://www.politico.eu/article/us-united-states-canada-norway-eu-project-on-military-mobility/>
28. U.S. weapons sales in Europe are booming as Russia's war in Ukraine continues to rage (2022). *yahoo!news*, November 4, 2022. URL: <https://news.yahoo.com/us-weapons-sales-in-europe-are-booming-as-russias-war-in-ukraine-continues-to-rage-215801466.html>
29. Cohen, R. (2021). Macron Tells Biden That Cooperation With U.S. Cannot Be Dependence. *The New York Times*, Jan 29, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/01/29/world/europe/macron-biden.html>
30. National security strategy 2022. *The White House Washington*, October 12, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>
31. Speech by Prime Minister Kaja Kallas at Paasikivi Seura in Finland (2022). *Republic of Estonia Government*. URL: <https://valitsus.ee/en/news/speech-prime-minister-kaja-kallas-paasikivi-seura-finland>
32. Defense spending pledges by NATO members since Russia invaded Ukraine (2022). *UK Parliament, House of Commons Library*. 11 August, 2022. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/defence-spending-pledges-by-nato-members-since-russia-invaded-ukraine/>
33. Huge trade partner and 'systemic rival.' Europe has a China problem. *CNN*, Updated Dec. 2, 2022. <https://edition.cnn.com/2022/11/30/economy/europe-china-trade-tension/index.html>
34. China-EU – international trade in goods statistics. *Eurostat*, Data extracted in Feb. 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics
35. Les prochaines visites en Chine de dirigeants européens renforceront les liens Chine-UE (2023). *French.china.org.cn*. 27/02/2023. URL : http://french.china.org.cn/foreign/txt/2023-02/27/content_85130692.htm
36. Moens, B. Jakob H., Barigazzi, J. (2022). Europe accuses US of profiting from war. *POLITICO*, November 24, 2022. URL: https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-war-europe-ukraine-gas-inflation-reduction-act-ira-joe-biden-rift-west-eu-accuses-us-of-profiting-from-war/?mc_cid=63b10bb026&mc_eid=c87c5ece4a

37. H.R.5376 – Inflation Reduction Act of 2022. *CONGRESS.GOV*. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/5376/text>

38. Le coup de gueule de Bruno Le Maire: «Le conflit en Ukraine ne doit pas se solder par une domination économique américaine». (2022). *BFMTV*, 11/10/2022. URL: https://www.bfmtv.com/replay-emissions/la-chronique-eco-nicolas-doze/le-coup-de-gueule-de-bruno-le-maire-le-conflit-en-ukraine-ne-doit-pas-se-solder-par-une-dominacion-economique-americaine_VN-202210110115.html

Матеріал надійшов до редакції 15.05.2023 р.

УДК 327(477:520):[355.48(477:470)]

Євгенія Тихомирова,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

yevgenia.tyhomirova@vnu.edu.ua,

ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-196-212

ПАРТНЕРСТВО УКРАЇНИ ТА ЯПОНІЇ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Досліджено основні напрями взаємодії України та Японії під час повномасштабної російсько-української війни та їх оцінку Японією, її допомогу Україні в протистоянні військовому вторгненню росії. Особливу увагу приділено аналізу таких питань, як погляд Японії на російсько-українську війну; основні тренди санкційної політики Японії щодо рф; особливості допомоги Японії в контексті її традицій та менталітету; плани повоєнного співробітництва Японії й України. Зазначено, що агресію росії оцінено Японією як обурливу спробу в односторонньому порядку змінити статус-кво шляхом сили, що потрясає всі основи міжнародного порядку не лише в Європі, але й також в Азії як серйозне порушення міжнародного права, яке є абсолютно не прийнятним. Виявлено, що на першому етапі війни, коли рф окупувала Крим і Донбас, санкції Японії здебільшого мали символічний характер та не сприяли погіршенню її відносин із росією. Проте з моменту початку повномасштабної війни вони стали чимось більшим, ніж просто невдоволення діями рф. Характеризуючи особливості японської допомоги в контексті її традицій та менталітету, відзначено, що

допомога Японії була не дуже потужною через різні обмеження з її боку. Проте японський уряд поступово почав розглядати можливості постачання допомоги Україні як жертві агресії, через яку порушуються принципи міжнародного права. Зазначено, що ця країна може стати складовою частиною відновлення інфраструктури, економіки й соціальної сфери, тобто повоєнного співробітництва з Україною, де Японія, найімовірніше, відіграватиме ключову роль.

Ключові слова: відповідальне партнерство, особливе глобальне партнерство, російсько-українська війна, санкційна політика, стратегічні комунікації, Україна, Японія.

Yevheniia Tykhomyrova,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

PARTNERSHIP UKRAINE AND JAPAN IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article focuses on the main directions of the interaction between Ukraine and Japan during the full-scale Russian-Ukrainian war and their evaluation by Japan, its assistance to Ukraine in resisting the military invasion of Russia. Special attention is paid to the analysis of the following issues: Japan's view of the Russian-Ukrainian war; the main trends of Japan's sanctions policy regarding the Russian Federation; features of Japan's assistance in the context of its traditions and mentality; plans for postwar cooperation between Japan and Ukraine. It is claimed that Russia's aggression was assessed by Japan as an outrageous attempt to unilaterally change the status quo by force which shakes all the foundations of the international order, not only in Europe but also in Asia. It is a serious violation of international law which is absolutely unacceptable. It is revealed that at the first stage of the war when the Russian Federation occupied Crimea and Donbas Japan's sanctions were mostly symbolic and did not contribute to the deterioration of its relations with Russia. However, since the beginning of the full-scale war, they have become something more than just dissatisfaction with the actions of the Russian Federation. Characterizing the features of Japanese aid in the context of its traditions and mentality, attention is drawn to the fact that Japan's aid was not very powerful due to various limitations on its part. However, the Japanese government gradually began to consider the possibility of providing aid to Ukraine as a victim of aggression as the principles of international law are

violated. It is stated that Japan can become a member of the infrastructure, economy and social sphere restoration of, that is, post-war cooperation with Ukraine where Japan will most likely play a key role.

Key words: responsible partnership, special global partnership, Russian-Ukrainian war, sanctions policy, strategic communications, Ukraine, Japan.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У наукових публікаціях під час повномасштабної російсько-української війни актуалізувалася проблема взаємодії України з різними країнами світу. Серед них особливе значення має розвиток співробітництва з географічно віддаленими державами. Аналітики зауважують, що однією з перших в Азійсько-Тихоокеанському регіоні на повномасштабне вторгнення відреагувала Японія. Як відомо, уже з 1992 р. вона мала сприятливі дипломатичні відносини з Україною. Із 2014 р. країна активно підтримувала нашу державу, що постраждала від агресії РФ, проте після 24 лютого 2022 р. японська допомога Києву стала більш інтенсивною та ширшою. Проте, як зазначають японські науковці, з одного боку, «в японському суспільстві майже ніколи не панували проросійські настрої», але, з іншого – «у японському суспільстві досі залишається незаперечним фактом те, що люди загалом мало знають Україну» [1]. Водночас уряд Ф. Кішіди підтримав усі економічні санкції проти РФ, Японія голосувала за всі антиросійські резолюції в ГА ООН та виступила за виключення її зі складу Ради ООН із прав людини, а пізніше навіть було викладено «спільне бачення міжнародної ситуації у світі між Японією та Україною» [2].

Актуальність поставленої проблеми обумовлена й таким чинником, про який говорив О. Йошіхо, директор Центру міжнародних обмінів Університету Кобе Гакуїн: «ми маємо підкреслювати схожість між Японією та Україною. У нас є одна велика спільна проблема – росія, з якою Японія має територіальну суперечку. Японія – східний сусід Росії, Україна – сусід Росії на Заході, ми маємо потенціал для солідарної співпраці над спільною проблемою – територіальне питання» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потрібно звернути увагу на матеріали Третього українсько-японського форуму, зокрема публікацію А. Гетьманчук та Л. Літри «Відповідальне партнерство. Як війна Росії може змінити відносини між Україною та Японією», де йдеться про симпатію до України та українців з боку японського суспільства, що дало змогу Японії як закріпити статус безумовного лідера у питанні

підтримки України й Азії, так і скоротити відставання від підтримки України деякими країнами G7. Тут зазначається, що вона може стати одним із лідерів у питаннях ядерної безпеки й відновлення та відбудови України, урахувуючи японський повоєнний досвід відбудови, досвід реконструкції після масштабних стихійних лих, а також участі Японії у відбудові інших поствоєнних держав (ідеться про фінансовий внесок у відбудову Афганістану, зусилля з розмінування, котрі відображені в програмі партнерства з Камбоджею) [4]. В Аналітичному коментарі керівника японського відділу Укрінформу Х. Такаші «Як Японія сприймає війну росії проти України?» описано реакцію на російське вторгнення трьох цільових аудиторій – японських політиків, експертів і ЗМІ [1].

Серед новітніх українських публікацій у контексті нашого дослідження мають значення роботи Н. Хоми [5; 6]. У них доведено, що українське питання вплинуло на зміст і характер японсько-українських відносин та наслідки для безпеки на регіональному й глобальному рівнях; проаналізовано зміни в політиці безпеки та оборони Японії; з'ясовано форми співпраці й діалогів Японії з партнерами в різноманітних альянсах.

Що стосується офіційних документів, то важливими джерелами нашого дослідження стали політична промова прем'єр-міністра Японії Ф. Кішіди в Школі передових міжнародних досліджень Університету Джона Хопкінса (SAIS) «Рішення Японії на переломі історії» [7], де, маючи на увазі агресію рф, Ф. Кішіди зазначив, що вільний, відкритий і стабільний міжнародний порядок зараз у серйозній небезпеці, а тому Японія вирішила активно створювати мир та процвітання, а також вільний і відкритий порядок у всьому світі. У документі, що безпосередньо стосується нашої країни й отримав назву «Спільна заява про особливе глобальне партнерство між Україною та Японією», де лідери обох країн оголосили рішення «вивести двосторонні відносини на рівень особливого глобального партнерства», а також «засудили незаконну, невиправдану та неспровоковану агресію», зазначивши, що «агресія росії проти України підриває саму основу міжнародного порядку» [2].

Мета статті – дослідити, як війна росії проти України впливає на відносини між останньою та Японією й коригує їхні пріоритети, впливаючи на стратегічні комунікації останньої. Зокрема, поставлено завдання проаналізувати такі питання: погляд Японії на російсько-українську війну та її наслідки для японського суспільства; основні тренди санкційної політики Японії щодо рф; особливості японської допомоги в контексті її традицій і менталітету; плани повоєнного співробітництва Японії й України.

Методика дослідження. Використано описовий метод, який переважно ґрунтується на якісному аналізі офіційних та інформаційних джерел за лютий 2022 р. – червень 2023 р., що дало змогу виявити кілька основних напрямів дослідження взаємодії Японії й України в ході російсько-української війни, які визначили поставлені завдання дослідження.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

А. Погляд Японії на російсько-українську війну

Як зазначають науковці Центру «Нова Європа», війна мала «помітний вплив на підходи Японії до України на різних рівнях. Передусім ідеться про безпрецедентну симпатію до України та українців із боку японського суспільства... Це розв'язало руки уряду Японії в питаннях підтримки України: Японія не лише закріпила за собою статус безумовного лідера в питанні підтримки України в Азії, але й скоротила відставання на окремих треках із країнами G7 (передусім це стосується санкційної політики)» [4]. Проте на Третньому українсько-японському форумі японська вчена з Університету міста Цукуба А. Хігашіно зазначила, що «позиція Японії насправді не змінила Україну, це Україна дуже серйозно змінює Японію. Вплив Японії на Україну був не дуже великий, тому що ми не можемо реально допомогти Україні в питанні постачання зброї через різні обмеження з нашого боку» [10].

Уже в день початку агресії РФ Японія на офіційному рівні прореагувала на злочинні дії агресора. У заяві міністра закордонних справ засуджено дії Росії. Агресію Росії проти України оцінено як *обурливу спробу в односторонньому порядку змінити статус-кво шляхом сили, що потрясає всі основи міжнародного порядку* не лише в Європі, але й також в Азії, серйозне порушення міжнародного права і є абсолютно неприйнятним [9, р. 131–132, 143].

На Третньому українсько-японському форумі пролунала досить важлива оцінка взаємодії України та Японії як *відповідального партнерства*, яке характеризує співробітництво наших країн в умовах повномасштабної російсько-української війни [4]. Під час візиту прем'єр-міністра Ф. Кішіди 21 березня 2023 р. цей термін адаптовано в спільній українсько-японській заяві як *особливе глобальне партнерство* [2]. «Ми маємо діяти як відповідальні країни, які несуть відповідальність за міжнародні проблеми», «Японія підтримує суверенітет та територіальну цілісність України», «Двостороння співпраця поглиблюється та поширюється. Сьогодні ми

домовилися про підвищення рівня відносин до особливого глобального партнерства», – зазначав у своєму виступі Ф. Кішіда під час візиту до Києва в березні 2023 р. [10].

Як зазначає журналіст ВВС Г. Ерман, власне «глобальне партнерство» між Україною та Японією існувало ще з січня 2011 р., коли була підписана в Токіо заява експрезидента В. Януковича й тодішнього прем'єра Японії Н. Кана. Він вважає, що «влада пішла на такий крок, аби залучити якомога більше японських інвестицій і кредитів під обіцянки реформ, які тоді лишилися нездійсненими». Теперішня заява про особливе глобальне партнерство має принципово інший зміст: вона «відображає спільне ставлення до безпекових загроз у світі. У ній ідеться про те, що російська агресія створює загрозу миру та безпеці не лише в Європі, а й в Індо-Тихоокеанському регіоні, треба опиратися насильницькому захопленню територій і зміні статус-кво силою» [11].

Прем'єр-міністр Ф. Кішіда зазначав, що у відповідь на дії росії у 2022 р. ним було прийнято два важливі рішення щодо зовнішньої політики й безпеки Японії. Одне – це зміна японської політики щодо росії у відповідь на її агресію проти України. Інше – зміни в грудні 2022 р., які затверджені в політиці безпеки Японії щодо формулювання трьох ключових документів – *Стратегії національної безпеки, Стратегії національної оборони й Програми розбудови оборони* [2].

Виступаючи на початку 2023 р. в Школі передових міжнародних досліджень Університету Дж. Гопкінса, Ф. Кішіда назвав ці рішення змінити як політику Японії щодо росії, так і її післявоєнну політику безпеки «рішеннями Японії на переломі історії», «дуже важкими рішеннями, які мають значний вплив на майбутнє Японії та світу». Він підкреслив, що майбутнє міжнародної спільноти залежить від того, якою буде відповідь на цю агресію. Якщо не заперечувати цю односторонню зміну статус-кво силою, то це станеться й в інших частинах світу, включаючи Азію. Тому Японія повинна прийняти цей виклик, щоб ужити заходів для захисту свободи та демократії. Маючи це на увазі, вона є єдиним представником Азії у G7, участь Японії у заходах проти росії *перетворила боротьбу з її агресією проти України з трансатлантичної на глобальну*. Наслідками для японського суспільства й серйозними змінами в її політиці безпеки, на його думку, стали рішення трансформувати японську політику безпеки, виконавши таке: щоб рівень бюджету країни як для фундаментального зміцнення обороноздатності, так і для додаткових ініціатив досяг 2 % від поточного ВВП, володіння можливостями контрудару, покращення можливостей реагування у сфері кібербезпеки та зміцнення оборонної позиції в південно-західному регіоні Японії [7].

На думку військового аналітика Р. Ешлі, тут відбувається найбільше нарощування військової сили з часів Другої світової війни, а зміни в політиці безпеки зобов'язують Японію поступово не лише збільшувати витрати на оборону, але й передбачати «5-річні інвестиції в розмірі 7 млрд доларів США в кібервійну, 7 мільярдів доларів США в космос і 6 мільярдів доларів США в об'єднану програму розробки винищувачів шостого покоління з Великобританією та Італією, відому як «Буря» [12]. Аналітики Reuters вважають, що «широкий п'ятирічний план, який колись був немислимим для пацифістської Японії, зробить країну третьою у світі державою, яка має військові витрати після Сполучених Штатів і Китаю, виходячи з поточного бюджету [13].

Важливою зміною безпекової політики Японії після початку широкомасштабної російсько-української війни стала *більш активна співпраця країни з НАТО*, хоча країна співпрацює з НАТО з початку 1990-х років, не ставлячи за мету вступ до Альянсу. Прем'єр-міністр Ф. Кішіда та Генсек НАТО Є. Столтенберг на початку 2023 р. підтвердили «свою відданість поглибленню співпраці між Японією й НАТО як надійними та природними партнерами, які поділяють спільні цінності свободи, демократії, прав людини й верховенства права, а також стратегічні інтереси». У Спільній заяві керівників зазначалося, що вони визнають, що безпека в Євроатлантичному та Індійсько-Тихоокеанському регіонах тісно пов'язані, а також наголошено на «необхідності подальшого зміцнення співпраці між Японією й НАТО, щоб реагувати на зміну стратегічного середовища», підтверджено «рішучість підтримувати та зміцнювати вільний і відкритий міжнародний порядок, заснований на верховенстві права» [14]. За повідомленням Reuters, у травні 2023 р. Ф. Кішіда заявив, що країна не планує ставати членом, але визнав *план Альянсу відкрити офіс зв'язку НАТО в Японії* першого такого роду в Азії. І хоча цей офіс не перетворить Японію безпосередньо на члена НАТО, він координуватиме співпрацю НАТО з країнами-партнерами в Індо-Тихоокеанському регіоні [15].

Як уже зазначалося, Х. Такаші описав реакцію японського суспільства на російське вторгнення, виділивши *три цільові аудиторії*. Що стосується політиків, рівнодіюча їхніх реакцій значною мірою відображена в офіційній позиції владних кіл [1]. Його оцінку поділяє й О. Йошіхо, зазначаючи, що «понад 90 % японських політиків (членів парламенту) підтримують Україну. Деякі з них можуть мати власну думку, але більшість представників провідної партії та опозиції демонструють підтримку України» [3].

Щодо *японських науковців*, то Х. Такаші характеризує їхню позицію як «частково проблематичну», оскільки так звані русисти «часто поширювали

російські пропагандистські наративи щодо подій у Криму й на Донбасі, починаючи з 2014 року». Водночас він звертає увагу на «помітні позитивні зміни» при всьому тому, саме це середовище є «основним джерелом поширення російської дезінформації в япономовній спільноті» [1].

Щодо японських ЗМІ, то дослідник вважає, що загальною проблемною тенденцією до недавнього часу було те, що новини щодо подій в Україні часто містили відтінки російської пропаганди. Проте з початком повномасштабної російсько-української війни з'явилися позитивні зміни й «основні медіа критично поставилися до дій росії щодо України та закликали уряд відреагувати на них належним чином». Це відбулося, як вважає Х. Такаші, значною мірою завдяки зусиллям кореспондентів і їхньому бажанню поглиблювати розуміння щодо подій навколо цієї війни. Він аналізує окремі публікації, які докладно описують «зловмисні дії росії, такі як розвідка, масова дезінформаційна кампанія, кібератаки, таємне фінансування різних політичних сил у Європі, убивство політичних опонентів тощо». Подібне розвіяння міфів, на його думку, «значною мірою вплинуло на журналістику загалом і на сприйняття населенням Японії конфлікту між росією та Україною» [1].

В. Санкційна політика Японії щодо рф

Міжнародні санкції юристами трактуються як обмеження, що «встановлюють уряди щодо певних типів операцій із цільовими країнами чи особами для досягнення конкретної мети зовнішньої політики чи національної безпеки. Вони можуть обмежувати надання певних фінансових послуг і доступ до фінансових ринків, коштів й економічних ресурсів» [16].

Дослідниця Н. Ішіфудзі зазначала, що Японія раніше мала подвійний режим санкцій. Він складався із санкційних заходів, запроваджених ООН, та японських автономних санкцій, запроваджених японським урядом як питання його зовнішньої політики. Після початку широкомасштабної російсько-української війни з огляду на ситуацію в Україні та з метою сприяння міжнародним зусиллям щодо міжнародного миру уряд країни погодив *заходи, подібно до вжитих іншими великими державами*. Н. Ішіфудзі висловила сподівання, що «перший транш санкцій, імовірно, буде продовжено найближчим часом, тому було б розумно, щоб усі, хто займається торгівлею в безпосередній близькості від росії та України, продовжували стежити за цією ситуацією, що розвивається, і перевіряли законність своїх операцій із продажу, оскільки предмет і територіальний обсяг японських (та глобальних) санкцій продовжують розширюватися [17].

Як зазначає політолог, професор університету Темпл в Токіо Д. Браун, на першому етапі війни рф й України санкції Японії здебільшого мали символічний характер і не сприяли погіршенню її відносин із росією. «Однак у 2022 р. відповідь Японії на вторгнення в Україну мало відрізняється від санкцій ЄС, США та Канади. Із моменту початку війни Японія запровадила санкції проти сотень російських юридичних і фізичних осіб та пообіцяла поступово припинити імпорту російської нафти й вугілля» [18]. Вони вже стали чимось більшим, ніж просто невдоволення діями Москви, а, крім того, вони прагнуть дати сигнал Китаю, що «будь-яка подібна спроба силою змінити статус-кво в Східній Азії зустрине шалений опір» [18].

Згідно із заявою прем'єр-міністра Ф. Кісиди й міністра закордонних справ Й. Хаясі від 25.02.22 р., уряд Японії наступного дня вжив таких заходів, як:

- заборона на випуск та обіг нових цінних паперів Урядом росії й іншими її державними органами;
- заборона на випуск цінних паперів певними банками в Японії;
- заборона на вивезення в російську федерацію товарів, на які поширюється міжнародний режим експортного контролю;
- заморожені активи, обмежені платежі та операції з капіталом;
- визначені особи, активи яких заморожено (особи, що пов'язані із самопроголошеними республіками);
- визначені суб'єкти рф, активи яких заморожені;
- заборонено експорт у рф товарів, технологій, послуг і предметів, на які поширюється режим міжнародного експортного контролю [17].

Крім того, уведено такі санкції: призупинено видачу віз і заморожено активи тих, хто має стосунок до так званих «республік» лнр та днр; уведено заборону на імпорту й експорт в/з цих «республік» [19]. Станом на початок 2023 р. «Японія запровадила проти росії 15 різних пакетів санкцій, Японія внесена росією до списку недружніх держав. Японські компанії або припинили, або припиняють діяльність у росії» [20].

Під час зустрічі Ф. Кісиди та В. Зеленського в березні 2023 р. останній зазначав, що «Японія застосувала 18 пакетів санкцій щодо російської агресії, і нові санкційні пакети мають продовжувати цей шлях відновлення глобальної безпеки та скорочення потенціалу російського терору. Санкції повинні бути швидшими, ніж здатність росії адаптуватися до них» [10]. Станом на квітень 2023 р. їх кількість досягла 19 [11].

Кабміном Японії 26 травня 2023 р. затверджено комплекс нових санкційних заходів, зокрема заморожування активів посадових осіб рф (17 осіб і 78 організацій), заборона експорту до 80 організацій, заборона на

експорт товарів, які сприяють зміцненню промислової бази рф, заборона на надання будівельних та інженерних послуг [21].

С. Особливості японської допомоги в контексті її традицій та менталітету

Уже на другий день війни міністр закордонних справ Й. Хаяші провів телефонну розмову з українським колегою та передав готовність Японії *терміново виділити допомогу Україні* шляхом надання кредитів не менше ніж на 100 млн дол. і заявив, що санкції проти росії будуть запроваджені негайно. 28 лютого прем'єр-міністр Ф. Кішіда в телефонній розмові з Президентом України В. Зеленським заявив, що Японія запроваджуватиме додаткові санкції проти росії. Він зауважив, що, крім кредитів, Японія надасть 100 млн дол. екстреної гуманітарної допомоги українському народу, який зіткнувся з величезними труднощами [9, р. 131–132].

Як зазначають дослідники, спочатку допомога Японії була не дуже великою через різні обмеження з її боку. Як відомо, експорт зброї був фактично заборонений відповідно до вказівок, заснованих на пацифістській Конституції країни [22].

На *японський пацифізм* звертають увагу і японські дослідники, і українські політики. Наприклад, О. Йошіхо вказує те що він є сильним і сьогодні. Причиною цього він вважає «поразку Японії в Другій світовій війні, японську війну в Китаї та інших країнах Азії». Щоб краще зрозуміти специфіку сучасного японського пацифізму, дослідник говорить про два факти: по-перше, навіть японці, які вірять у пацифізм, засуджують російську агресію проти України; по-друге, раніше часто стверджували, що війна – це погано, війна – це зло, а це означає, що її потрібно негайно припинити. Однак із лютого минулого року настрої та атмосфера в Японії кардинально змінилися. *Хоча частина людей досі вірить у концепцію пацифізму, більшість японців вірять у перемогу України»* [3].

Надзвичайний і Повноважний посол України С. Корсунський зазначав: «Японія вперше у своїй історії надала військову допомогу Україні (засоби протипожежного й хімічного захисту, військовий одяг, бронежилети, шоломи). *Летальної допомоги не буде, оскільки післявоєнна конституція Японії забороняє країні постачати зброю»* [20]. Проте існує й інша думка. Зокрема, Д. Браун, вважає, що японський уряд може піти далі та не обмежиться відправкою бронежилетів і військової форми, але й запропонує Україні не лише розвідувальні дрони та іншу оборонну техніку, а й обійде заборону, що діє в Японії, і запропонує летальне обладнання та техніку (наприклад ракети й танки) жертвам агресії, яка порушує принципи міжнародного права [18].

Японське законодавство дозволяє Токію передавати військову техніку тим країнам, із якими вона спільно розроблялася та вироблялася. Проте, за деякою інформацією, зараз уряд і правляча Ліберально-демократична партія (ЛДП) висунули ідею розширення числа держав, які можуть отримати право на експорт зброї. Згідно зі змінами, країни, які постраждали від воєнного вторгнення, кваліфікуватимуть як такі, що мають це право. Проте, на думку журналіста ВВС Г. Ермана, партнерка ЛДП по коаліції – буддистська партія Комейто – виступає проти такого кроку, бо сповідує пацифістські ідеали [11]. *«Розширений військовий експорт стане ключовим політичним інструментом для надання допомоги країнам, які зазнали агресії всупереч міжнародному праву»*, – заявив прем'єр-міністр Японії Ф. Кішіда. А депутат верхньої палати від ЛДП М. Сато запропонував відправити в Україну реактивні системи залпового вогню. Очікувалося, що уряд і правляча коаліція розпочнуть дебати щодо експорту зброї одразу після місцевих виборів у квітні [23].

Японія шукає різні шляхи допомоги Україні: США планує закупляти в Японії тротил для снарядів, які передаватимуть Україні. Про це повідомило агентство Reuters із посиланням на власні джерела: *знайдено обхідний шлях, щоб дозволити продаж тротилу в умовах глобальної нестачі боєприпасів*. «Експортні обмеження для продуктів подвійного призначення або обладнання, що продається комерційно, менш суворі, ніж для товарів суто військового призначення», тому Токіо повідомив, що «дозволить продаж промислового тротилу, оскільки вибухівка не призначена лише для військового використання» [13].

У червні 2023 р., коли відбулася терористична акція росії на Каховській ГЕС, прем'єр-міністр Ф. Кішіда заявив, що агресію росії ніколи не можна виправдати, оскільки вона викликала жертви багатьох громадян у різних частинах України, завдала шкоди цивільним об'єктам, і висловив рішуче засудження акту. Він також заявив, що Японія планує негайно надати близько п'яти мільйонів доларів екстреної гуманітарної допомоги жителям, які постраждали від повені, через міжнародні організації. Уряд Японії надав екстрену гуманітарну допомогу в таких сферах, як продовольство, вода, санітарія й охорона здоров'я, через Всесвітню продовольчу програму ООН, Дитячий фонд ООН, Міжнародну організацію з міграції та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [24].

Специфічною формою допомоги Україні з початком війни стала евакуація українців до Японії. Кількість евакуйованих з України після вторгнення рф уже наприкінці лютого 2022 р. досягла 1000 осіб. Японія, яка традиційно визнавала лише близько 1 % заявок на отримання

біженців, приймала евакуйованих з України за спеціальним порядком, не надаючи їм статусу біженця. Українцям надавали щедрю підтримку, наприклад організував декілька місць у комерційному рейсі з Польщі, який відправлявся раз на тиждень для тих, хто бажав знайти притулок у Японії. Для евакуйованих, які не мають тут родичів чи знайомих, до яких можна звернутися, розроблено програму фінансової допомоги, їх приймали муніципалітети та компанії, держава взяла на себе витрати на медичні послуги й уроки японської мови [25]. Уже у квітні 2022 р. NHK WORLD-JAPAN, міжнародна служба японської громадської медіа-організації NHK, відкрила україномовний вебсайт (<https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/uk/news/tips>) для людей, котрі евакуювалися з України й оселилися в Японії. Він надає інформацію про проживання в Японії та містить програми з вивчення японської мови, а в серпні 2022 р. NHK видала посібник із життя в Японії, сподіваючись, що він «зробить життя в Японії приємнішим» («Japan Life Guide – Make Life in Japan More Enjoyable!»).

Пізніше програма фінансової допомоги була продовжена, а Кабмін затвердив бюджетні резерви на 2022 фінансовий рік у розмірі близько 1,9 млрд ієн (14 млн дол.), призначених для забезпечення життя евакуйованих українців [26]. Деякі японські університети зголосилися прийняти студентів з України, щоб «допомогти їм відродити надії побудувати майбутнє, яке здавалося неможливим після російського вторгнення». Планувалося надати таку підтримку: вартість авіаквитків до Японії, житла, плати за навчання, підтримка у видачі віз і дозволів на проживання, а також стипендії або допомога в пошуку роботи на неповний робочий день [27].

D. Плани повоєнного співробітництва Японії й України

На нещодавній юридичній конференції IT Ukraine Legal Conference (16 червня 2023 р.) обговорювали повоєнні проблеми України. Тут, зокрема, В. Пекар, викладач Києво-Могилянської бізнес-школи, характеризує основні питання відновлення економіки, назвав кілька чинників успішності реалізації програми відновлення України:

1. *Парасолька безпеки*, без якої країна не зможе спокійно розвиватися. Він зазначив, що досвід інших країн (Західної Європи після 1945-го, пізніше – Японії та Південної Кореї) показав, що більшість ресурсів іде на забезпечення саме національної оборони.

2. *Верховенство права*, із яким у нас поки що є суттєві проблеми.

3. *Економічна свобода*. Він наводить дані рейтингу економічної свободи у світі, у якому станом на 1 січня 2022 р. Україна посідала 130-те місце. На думку науковця, уряд це розуміє та планує великий пакет змін після перемоги.

4. *Демократія*. В. Пекар вважає, що не всі країни, які зробили економічний стрибок після війни, були демократіями, зокрема Японія була автократією. У нас же наявний середній клас, який є «єдиною соціальною групою, що створює запит на демократію».

5. *Людський капітал*. Тут є певні проблеми, пов'язані як із «подоланням викривленої історичної пам'яті, радянських уявлень про економіку, державу, право, інші наслідки «совка», так і з «демографічними проблемами, що будуть найбільшими в повоєнній Україні». Саме двох останніх дослідників вважає ключовими для розвитку [28].

Наведена думка, на нашу думку, корелює з досліджуваною проблемою. Не випадково саме з Японією наша країна почала вести активні переговори щодо допомоги в повоєнному відновленні України. У березні 2023 р. Україна та Японії підписали угоду, відповідно до якої наша країна отримає грантову допомогу на здійснення «Плану швидкого відновлення», а до цього близько 100 млн дол. направлено Програму розвитку ПРООН у рамках партнерської угоди.

Напередодні саміту G7, що відбувся в Японії в травні 2023 р., відбулося засідання урядової ради країни, де обговорювалася допомога у відбудові України. Ф. Кішіда доручив урядовцям запропонувати унікальну для Японії підтримку, щоб допомогти Україні відновитися після російського вторгнення. Коментуючи це, посол України в Японії С. Корсунський в інтерв'ю міжнародній службі японської громадської медіаорганізації NHK, зазначав, що Японія має «надзвичайно потужний історичний досвід у реконструкції й відбудові країни», тут «накопичено абсолютно унікальний досвід у цьому плані». Він підкреслив, що Японія розуміє, «що треба робити, у якій послідовності, як фінансувати ці зусилля, як має бути налаштовано співробітництво між урядовими агентствами та приватним бізнесом, як має враховуватися соціальний фактор, тобто повинна бути повна довіра між народом й урядом стосовно тих дій, які виконуються. Усі ці аспекти є унікальними для Японії, і ми сподіваємося, передусім, – уже декілька українських делегацій відвідують Японію й зараз чергові делегації, котрі знайомляться з цим досвідом, – що він буде корисним». Посол висловив сподівання, що буде дуже потужний сигнал від японського уряду до агентств та міністерств Японії, тому що їхні знання й досвід є дуже важливими для України, їхній меседж й участь в обговоренні цих питань є важливими для японського бізнесу [29].

Японія планує застосовувати в Україні нові технології – ефективні способи видалення сміття та ноу-хау для зміцнення електроенергетичної системи для повоєнної відбудови, особливу увагу приділено співпраці у

сфері цифрової трансформації, про що підписано спеціальний меморандум, що закладає основи співпраці у сфері кіберзахисту, розвитку інновацій та дає можливість обмінюватися досвідом у розвитку електронного урядування та ІТ-галузі.

На Конференції з відновлення України в Лондоні, що відбулася 21 і 22 червня 2023 р., Японію представляв міністр закордонних справ Й. Хаясі, котрий виступив із промовою, де зазначив: у країні «було створено Раду з підготовки сприяння економічній відбудові України за участю всіх відповідних міністерств і відомств. Японія має намір використати свої знання, накопиченні у сфері відновлення та реконструкції, й активно впроваджувати унікальну японську форму допомоги у відбудові в тісному контакті з українським народом» [34]. Він зауважив, що в Токіо планується проведення японсько-української конференції щодо сприяння економічній реконструкції, щоб японський державний і приватний сектори могли рішуче підтримати відновлення та відбудову України. Найближчим часом за участю близько 40 японських компаній планується також провести публічно-приватний круглий стіл Україна–Японія, організований спільно METI (Міністерство міжнародної торгівлі та промисловості), MOFA (Міністерство закордонних справ) та JETRO (Японська організація зовнішньої торгівлі) для обміну думками щодо інвестиційного середовища в Україні й ділової активності та інтересів японців й українських компаній [30].

У середньо- та довгостроковому відновленні й реконструкції України Японія, як підкреслив Й. Хаясі, використовуватиме свої сильні сторони та надаватиме допомогу переважно в таких сферах, як: протимінна діяльність і розчистка сміття, відновлення засобів до існування, включаючи розвиток базової інфраструктури, як-от: електроенергія, відновлення сільськогосподарського виробництва та промислового розвитку, зміцнення демократії й управління [30].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, досліджено позицію Японії щодо російсько-української війни, проаналізовано основні тренди санкційної політики Японії щодо РФ та особливостей допомоги Японії в контексті її традицій і менталітету, а також плани повоєнного співробітництва Японії й України, які сьогодні мають стати основою стратегічних комунікацій Японії та України, що повинні покращити поінформованість країн одна про одну й підвищать їхній імідж у світі. Характеризуючи співробітництво наших країн в умовах

повномасштабної російсько-української війни, уживають термін «особливе глобальне партнерство». І якщо раніше основну увагу поняття «глобальне партнерство» між Україною та Японією вживалося заради залучення якомога більших японських інвестицій і кредитів під обіцянки реформ, котрі тоді лишилися нездійсненими. Нинішня ж заява про особливе глобальне партнерство має принципово інший зміст, відображаючи спільне ставлення до безпекових загроз у світі.

Виявлено, що на першому етапі війни РФ й України санкції Японії здебільшого мали символічний характер і не сприяли погіршенню її відносин із Росією, однак із лютого 2022 р. санкції Японії стали мало відрізнятися від санкцій провідних західних країн. Це стосується й допомоги Україні, яка, хоча й дотримується деяких положень японського пацифізму, проте поступово змінюється досить суттєво. Що стосується повоєнної відбудови України, то Японія планує використати свої сильні сторони та надаватиме допомогу нам здебільшого у сферах новітніх технологій.

Подальшого аналізу потребують проблеми поглиблення співробітництва України та Японії в наступні часи російсько-української війни й реалізація тих завдань, що вже поставлені, або пошуку нових шляхів партнерства та його виведення на нові висоти.

REFERENCES

1. Takashi Hirano. How Japan perceives Russia's war against Ukraine? Analytical Commentary. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/Hirano_-ENG.pdf
2. Joint Statement on Special Global Partnership between Ukraine and Japan. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100478707.pdf>.
3. Key messages from the speakers from the Session 3 of the Third Ukraine-Japan Forum. URL: <http://neweurope.org.ua/en/klyuchovi-mesedzhi-spikeriv-tretoy-i-paneli-tretogo-forumu-ukrayina-yaponiya/>
4. Getmanchuk Alyona, Litra Leo. Responsible Partnership. How Russian war can reshape Ukraine-Japan relations. Discussion paper. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Ukr_Jap_eng_web.pdf.
5. Khoma, N., & Nikolaieva, M. (2023). Japanese-Russian-Ukrainian geopolitical triangle: mutual influences of the parties. *Journal of Liberty and International Affairs*, 9 (1), 374–385.
6. Khoma, N. (2023). Zminy v politytsi bezpeky ta oborony Yaponii 2022–2023 rr.: analiz zmistu ta chynnykiv. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, (1 (15)), 44–60.
7. Japan's decisions at history's turning point. Policy. Speech by Prime Minister Kishida Fumio at the Johns Hopkins University School of Advanced International Studies (SAIS). URL: https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202301/_00005.html

8. Key messages from the speakers from the Session 1 of the Third Ukraine-Japan Forum. URL: <http://neweurope.org.ua/klyuchovi-mesedzhi-spikeriv-pershoyi-paneli-tretogo-forumu-ukrayina-yaponi/>

9. Diplomatic bluebook 2022. Ministry of Foreign Affairs, Japan, p. 131–132, 143. URL: https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2022/pdf/pdfs/2022_all.pdf.

10. Sobenko N., Halka N. Yaponiia vydilyt \$30 mln. na neletalne ozbroiennia dlia Ukrainy. Pidsumky vizytu Fumio Kishidy do Kyieva, 21 bereznia 2023 r. URL: <https://suspilne.media/421293-aponia-vidilit-30-mln-na-neletalne-ozbroenna-dla-ukraini-pid-sumki-vizitu-fumio-kisidi-do-kieva/>

11. Erman Heorhii. Soiuznyk №1 v Azii? Yak osoblyve partnerstvo z Yaponiieiu mozhe dopomohty peremozi ta vidbudovi Ukrainy. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c6pqmn92g3lo>

12. Ashley Ryan. Japan's New National Security Strategy Is Making Waves. URL: <https://www.fpri.org/article/2023/01/japans-new-national-security-strategy-is-making-waves/>

13. Kelly Tim, Murakami Sakura. Pacifist Japan unveils biggest military build-up since World War Two. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/pacifist-japan-unveils-unprecedented-320-bln-military-build-up-2022-12-16/>.

14. Joint statement Issued on the occasion of the meeting between H.E. Mr Jens Stoltenberg, NATO Secretary General and H. E. Mr Kishida Fumio, Prime Minister of Japan. URL: <https://japan.kantei.go.jp/content/000122397.pdf>

15. Komiya Kantaro and Sugiyama Satoshi Japan won't join NATO, but aware of liaison office plan. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/japan-wont-join-nato-local-office-considered-pm-kishida-says-2023-05-24/>

16. Sanctions navigator. URL: <https://engagepremium.hoganlovells.com/sanctions>

17. Ishifuji Noriko. Executive summary of Japanese sanctions and export control restrictions on Russia announced. URL: <https://www.engage.hoganlovells.com/knowledge-services/news/executive-summary-of-japanese-sanctions-and-export-control-restrictions-on-russia-announced>

18. Brown, James D. J. The China Factor: Explaining Japan's Stance on Russia's Invasion of Ukraine URL: <https://carnegieendowment.org/politika/89156>

19. Press conference on sanctions and other measures in light of the situation in Ukraine. URL: https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202202/_00011.html

20. Iaponiia – holovnyi partner Ukrainy i nasha naibilsha pidtrymka v Azii, – posol Korsunskyi. URL: <https://texty.org.ua/fragments/108706/yaponiya-holovnyj-partner-ukrayiny-i-nasha-najbilsha-pidtrymka-v-aziyi-posol-korsunskyj/>

21. Regarding measures based on the Foreign Exchange and Foreign Trade Law regarding the situation in Ukraine. URL: https://www.mof.go.jp/policy/international_policy/gaitame_kawase/gaitame/economic_sanctions/gaitamehou_shisantouketsu_20230526.html.

22. Cai, Yuan. The Rise and Decline of Japanese Pacifism. URL: https://newvoices.org.au/newvoices/media/JPF-New-Voices-Vol-2-09-pacifism_cai.pdf.

23. Japan weighs weapon exports to nations under invasion. URL: <https://rubryka.com/en/2023/03/10/yaponiyi-rozglyadaye-mozhlyvist-eksportu-zbroyi-do-ukrayiny-propouyut-peredaty-rszv/>

24. Number of Ukrainian evacuees to Japan reaches 1,000. URL: <https://english.kyodonews.net/news/2022/05/6a86a176e8af-number-of-ukrainian-evacuees-to-japan-reaches-1000.html>

25. The government of Japan will extend monetary assistance to evacuees from Ukraine for 6 months. URL: <https://english.kyodonews.net/news/2022/08/50f8cb0dd70b-japan-govt-to-extend-monetary-aid-for-ukraine-evacuees-by-6-months.html>

26. 16 Japan universities team up to accept students from war-hit Ukraine. URL: <https://english.kyodonews.net/news/2022/06/af42ccb7a3c6-16-japan-universities-team-up-to-accept-students-from-war-hit-ukraine.html>.

27. Emergency Grant Aid in response to the flood disaster in southern Ukraine. URL: https://www.mofa.go.jp/press/release/press7e_000013.html

28. Rebuilding Ukraine after its victory: What we need to be doing now. URL: <https://mind.ua/en/publications/20258907-rebuilding-ukraine-after-its-victory-what-we-need-to-be-doing-now>.

29. Posol Ukrainy v Yaponii pospilkuvavsia z NHK naperedodni samitu. URL: <https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/uk/information/202305180600/>

30. Statement by Mr. Hayashi Yoshimasa, Minister for Foreign Affairs of Japan. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100520058.pdf>.

Матеріал надійшов до редакції 20.05.2023 р.

УДК 327 (4)

Іван Шишкін,

кандидат історичних наук, доцент кафедри регіональних студій,
Національний університет «Острозька академія»,

ivan.shyshkin@oa.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-4233-2156

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-212-226

СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВІД «БАРСЕЛОНСЬКОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ» ДО СОЮЗУ ДЛЯ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я

У статті досліджено особливості політики Європейського Союзу в регіоні Середземномор'я. Зокрема, проаналізовано причини та передумови, що стали поштовхом до започаткування «Барселонського процесу», охарактеризовано «Барселонську декларацію» й головні аспекти політики ЄС щодо країн Середземноморського регіону після запровадження

«Барселонського процесу». Важливим також став аналіз торговельних відносин у регіоні та переваг, які отримали учасники процесу як у Євросоюзі, так і серед інших країн-учасниць (Азійські й Африканські держави регіону). Крім того, показано еволюцію політики Європейського Союзу в межах «Барселонського процесу» залежно від політичних реалій, що існували в регіоні Середземномор'я. Окреслено основні аспекти середземноморської політики в рамках зміненого формату: Союзу для Середземномор'я, ініційованого Францією й підтриманого Європейським Союзом. Описано сам процес створення Союзу для Середземномор'я, його структуру, а також зміни, які існували у зв'язку з переформатуванням політики ЄС уже в рамках цієї організації, проте все ж у межах «Барселонського процесу» загалом. У дослідженні також проаналізовано зміни в середземноморській політиці ЄС після подій «Арабської весни», особливо з огляду на необхідність забезпечення безпеки в регіоні та проблему неконтрольованої стихійної міграції. Загалом у статті комплексно висвітлено основні аспекти й еволюцію Середземноморської політики Європейського Союзу від підписання «Барселонської декларації» та до сьогодні.

Ключові слова: Європейський Союз, «Барселонська декларація», зовнішня політика, «Барселонський процес», Союз для Середземномор'я.

Ivan Shyshkin,

National University of Ostroh Academy,

ORCID ID: 0000-0002-4233-2156

EU MEDITERRANEAN POLICY: FROM THE BARCELONA DECLARATION TO THE UNION FOR THE MEDITERRANEAN

The article explores the peculiarities of the European Union's policy in the Mediterranean region. In particular, it analyzes the reasons and preconditions that led to the launch of the «Barcelona Process», characterizes the «Barcelona Declaration», and outlines the main aspects of the EU's policy towards Mediterranean countries after the introduction of the «Barcelona Process». The analysis of trade relations in the region and the advantages gained by the process participants, both in the European Union and among other participating countries (Asian and African states in the region), is also important. In addition, the evolution of the European Union's policy within the «Barcelona Process» is shown depending on the political realities that existed in the Mediterranean region. The main aspects of Mediterranean policy in the changed format: the Union for the Mediterranean initiated by France and supported by the European Union are outlined. The process of creating the Union for the

Mediterranean, its structure, and changes that have taken place in connection with the reformatting of EU policy within this organization, yet still generally within the «Barcelona Process», are also described. The study also analyzes changes in EU Mediterranean policy after the events of the «Arab Spring», especially with regard to the need for security in the region and the problem of uncontrolled spontaneous migration. Overall, the article comprehensively highlights the main aspects and evolution of the European Union's Mediterranean policy from the signing of the «Barcelona Declaration» to the present day.

Key words: European Union, «Barcelona Declaration», foreign policy, «Barcelona Process», Union for the Mediterranean.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Регіон Середземномор'я має стародавню історію, яка тісно пов'язує його з трьома континентами – Європейським, Азіатським та Африканським. І до сьогодні роль Середземномор'я в міжнародних відносинах є надзвичайно важливою, адже він є своєрідним хабом як із погляду транспортної логістики, так і з огляду на економічний та енергетичний аспекти. Зауважимо також і те, що терени регіону є ареалом значного етнічного й культурного розмаїття, що, зі свого боку, часто є причиною значної напруги в регіоні, адже тут переплітаються давні міжетнічні проблеми та конфлікти, які накладаються на сучасні міжнародні відносини, ускладнюючи взаємини між державами регіону. Тому важко переоцінити також значення безпекового аспекту, пов'язаного із Середземномор'ям для Європейського Союзу та й для світу загалом. Із географічного погляду, Середземномор'я охоплює площу близько 4 млн км², до якої належать 24 країни, розміщені на трьох континентах, із загальною кількістю населення понад 400 млн осіб [1].

Середземноморський регіон неодноразово привертав і продовжує привертати увагу не лише науковців, але й політиків, що свідчить про його особливу важливість у сучасних міжнародних відносинах. Із цього погляду, неабияку увагу приділяють шляхам і методам розв'язання різних конфліктів і загальної напруги в регіоні. Про це свідчить створення в 1994 році Середземноморського діалогу. На початковому етапі в рамках НАТО останній розпочато із шістьма країнами регіону. Серед держав, що приєдналися до нього, були Ізраїль, Туніс, Марокко, Мавританія, Йорданія та Єгипет. Згодом, у лютому 2000 р. до Середземноморського діалогу долучився й Алжир [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на те, що Середземномор'я займає посідає надзвичайно важливе місце в міжнародних відносинах, воно привертає прискіпливу увагу Світового Співтовариства. Різноманітні проблеми регіону одночасно є також проблемами загальносвітовими. Це і політичний вимір, і енергетичний сектор, і, звичайно ж, проблема тероризму, а отже, і проблема безпеки як у регіоні, так і у світі загалом, гуманітарна та соціальна сфера тощо. Отож можливі шляхи розв'язання зазначених проблем неодноразово ставали предметом наукового зацікавлення. Серед учених, котрі розглядали Середземноморський регіон, треба згадати дослідження В. Лисака («Середземноморський регіон у міжнародних відносинах на поч. ХХІ ст.»), І. Грицьких і С. Левченка («Еволюція торговельних відносин ЄС з країнами Середземномор'я (1995–2005 рр.)»), О. Чумаченка («Середземноморська політика Європейського Союзу у 2005–2008 роках»), Т. Сидорук («Східне партнерство та Союз для Середземномор'я: можливості реформування європейської політики сусідства»), Л. Примаченка й О. Жидченко («Середземноморська політика Франції в період президентства Н. Саркозі»), В. Серафімова («Сучасні тенденції формування морської політики держав Середземномор'я»), В. Дальського («Енергетичний аспект політики ЄС щодо держав Південного і Східного Середземномор'я»), В. Макуха («Союз для Середземномор'я та нові формати співробітництва арабських країн Північної Африки з Європейським Союзом: досвід для України») й ін. Позитивно оцінюючи внесок згаданих вище дослідників у вивчення теми, зауважимо, що існують питання, які потребують більш детального аналізу, а також різноманітні дискусійні моменти, на які варто звернути увагу. Наприклад, роль і місце «Барселонської декларації» в становленні Середземноморської політики Європейського Союзу, значення Союзу для Середземномор'я, наслідки цих заходів для розвитку торгівлі в регіоні. Важливі також вивчення й аналіз безпекової, енергетичної та гуманітарної складових частин європейської політики в Середземноморському регіоні та й загалом місця регіону в політиці ЄС тощо.

Мета статті – вивчення еволюції середземноморської політики Європейського Союзу від підписання «Барселонської декларації» й до створення та функціонування Союзу для Середземномор'я. Для досягнення мети потрібно проаналізувати основні аспекти виникнення й функціонування «Барселонського процесу», а також подальше продовження співпраці в зміненому форматі в рамках Союзу для Середземномор'я та оновленої політики добросусідства.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зауважимо, що консолідована політика ЄС щодо країн Середземноморського регіону розпочалась у 1995 р. підписанням «Барселонської декларації» («Барселонський процес», Євромед-партнерство). Саме вона стала базисом для вибудовування всієї архітектури європейсько-середземноморської політики в різних сферах: політичній, економічній, безпековій, культурній тощо. Середземноморський регіон потребував співпраці в багатьох галузях, про що і йшлося в «Декларації». Зокрема, метою розвитку партнерства стали зростання рівня економічної співпраці з країнами регіону, сприяння підвищенню рівня життя населення, рівня зайнятості, нівелювання економічного відставання країн Середземномор'я. Головним інструментом для виконання всіх цих складних завдань обрано створення Зони вільної торгівлі. Розпочався процес підписання двосторонніх угод (угоди про заснування асоціації) з країнами регіону. Зокрема, укладено договори з Єгиптом, Ізраїлем, Ліваном, Палестинською Автономією, Алжиром, Тунісом, Марокко та Йорданією [2]. Загалом до Євро-середземноморського партнерства на початковому етапі входили ЄС і 12 країн регіону, серед яких, окрім уже згаданих вище, – Кіпр, Мальта, Сирія та Туреччина. Згодом Мальта й Кіпр стали членами Європейського Союзу. У листопаді 2007 р. до Європейсько-Середземноморського партнерства приєдналися також Мавританія та Албанія [6, с. 81].

Надзвичайно важливим й актуальним для Європейського Союзу є економічний аспект. Саме тому йому приділяють неабияку увагу. Зовнішня політика Європейського Союзу в торговельній сфері передбачає поділ країн партнерів на різні категорії залежності від преференцій, які надає ЄС цим зв'язкам. Зокрема, виокремлюють три категорії країн – торговельних партнерів ЄС. Держави, із якими торговельні відносини розвивались активними темпами, а товарообіг постійно зростає, належать до першої групи. Це країни з максимальним рівнем сприяння в розвитку торговельних відносин. Ринки цих держав становили близько третьої частини від загального імпорту Європейського Союзу. Друга група – країни, на які поширювалися не всі преференції, а лише їх стандартна частина. До третьої групи належать держави, доступ яких до європейських ринків є невеликим і щодо них преференції мінімальні [4, с. 588–589].

Одним із позитивних наслідків підписання «Барселонської декларації» стало віднесення країн Східного Середземномор'я до першої групи з найвищими преференціями в торгово-економічній сфері. Про зростання ролі регіону в зовнішній політиці Європейського Союзу свідчить також

те, що за системою фінансових мандатів, які надавав країнам регіону Європейський інвестиційний банк, вони отримували значну суму в розмірі 6 млрд 520 млн євро. Для порівняння: країни-кандидати на вступ до ЄС отримували 10 млрд 235 млн євро фінансування, а, починаючи з 2007 р., таке фінансування було зрівняне до суми у 8 млрд 700 млн євро як для країн-кандидатів, так і для держав Середземноморського регіону загалом [5, с. 141].

Підписання «Барселонської декларації» стало відліком нового етапу у взаєминах ЄС із країнами Середземномор'я. На початковому етапі відбулося значне зростання товарообігу між країнами регіону та Європейським Союзом, хоча загалом результати в економічних відносинах були двоякі. З одного боку, експорт із ЄС до Середземномор'я зріс із 50,6 млрд євро в 1995 р. до 79,9 млрд на період 2002 р. Щодо імпорту товарів із Середземноморського регіону до Європейського Союзу, то він також зріс із 32,1 млрд євро до 66,8 млрд євро. Водночас торгівля з країнами Середземномор'я не стала пріоритетною для ЄС. Наприклад, імпорт сільськогосподарської продукції сягав лише 5 % від загального імпорту, що значно менше, ніж, наприклад, зі США (9 %) чи, скажімо, із країнами Азії (7,9 %). Експорт до держав Середземномор'я становив 6,8 %, в Азію – 6,3 %, а в США – 20,9 %. Загалом, незважаючи на те, що величезного прориву в торгових відносинах не відбулося, усе ж пожвавлення торгівлі в Середземноморському регіоні простежено [5, с. 142].

Незважаючи на досить позитивні тенденції та непогану динаміку у співробітництві, усе ж очікуваного результату не досягнули. Більше того, з'явилися ознаки поступової стагнації в торгово-економічних відносинах. Новий етап співпраці Європейського Союзу з країнами Середземноморського регіону розпочався з проголошення ЄС політики добросусідства («Європейська політика добросусідства» (ЄПД)). Уперше про неї оголошено на засіданні Ради Європи у квітні 2002 р. Із такою ініціативою виступили Великобританія та Скандинавські країни [7, с. 2]. Це питання викликало жваві дискусії в середовищі європейського політикуму. Активну роботу спрямовано на пошук оптимальних варіантів утілення в життя ідеї ЄПД. Вона набула форми проєкту в межах рамкової політики для 16 країн. Головні базисні засади нового вектора зовнішньої політики ЄС щодо країн-сусідів окреслено в Повідомленнях Європейської комісії до Ради ЄС та Європейського парламенту в березні 2003 р. («Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин із нашими південними та східними сусідами») [8]. Ґрунтуючись на повідомленнях «Ширша Європа – сусідство: нові рамки...», розробили стратегію ЄПД [9], що передбачала

створення зони співробітництва й сприятливого економічного клімату на півдні та сході від кордонів ЄС. На основі верховенства міжнародного права й демократичних цінностей, ринкових відносин, поваги до прав і свобод людини ЄПД покликана не допустити нової лінії розриву співпраці між ЄС і його найближчими сусідами. Особливо це стало актуальним після розширення Європейського Союзу, у тому числі й за рахунок країн Середземномор'я [10].

Європейська політика добросусідства включала три держави Східної Європи (Україна, Білорусь, Молдова), три країни Кавказу (Азербайджан, Грузія, Вірменія), а також 10 держав Південного Середземномор'я [11, с. 164]. Для колишніх республік СРСР ЄС зміг стати своєрідним центром європеїзації, адже для вступу до Європейського Союзу потрібно виконати певні умови, серед яких – не лише адаптація правової системи чи економічні реформи. Ідеться також і про певні ментальні трансформації країни, яка хоче стати членом Європейського Союзу. Для країн Східної Європи потенційний вступ до ЄС став можливим після Третього саміту «Східного партнерства» (Вільнюс, 2013 р.). Що ж стосується більшості країн Середземномор'я, то для них ЄС не зміг запропонувати якихось реальних варіантів субрегіональної інтеграції. Особливо це стосується держав Північної Африки й Близького Сходу, де надзвичайно складно, якщо не неможливо в сучасних умовах збудувати демократичну модель на кшталт європейської. Ось ці глибинні суперечності між східною та західною політичними культурами стали на заваді реальним інтеграційним процесам у регіоні під егідою Європейського Союзу. Саме тому ЄС вимушений був зосередитися не стільки на політиці європеїзації та демократизації, скільки на політиці прагматичної співпраці, де більше акцентовано на торгових відносинах.

Формат співпраці ЄС – Середземномор'я, що існував раніше, потребував певних змін. Під час президентських перегонів у Франції нову модель запропонував тодішній кандидат у президенти Н. Саркозі. Ідея полягала у створенні за аналогією з ЄС Союзу для Середземномор'я (СДС) [11, с. 164]. Країни Африки, зокрема Магрибу (Туніс, Алжир, Марокко) історично були сферою інтересів Франції і як колишні колонії, і вже як незалежні держави, що мають вихід до Середземного моря. Про важливість цього вектора зовнішньої політики країни свідчать перші закордонні візити Н. Саркозі, які він здійснив за межі Європи. Вони були здійснені до Алжиру й Тунісу. Загалом регіон Середземномор'я є джерелом мігрантів до Європи, особливо це стосується Франції. Неконтрольована масова міграція є однією із загроз внутрішній стабільності країни й викликає

серйозні занепокоєння у французькому політикумі. Тому серед політичних цілей, які ставила перед собою Франція, ініціюючи створення Союзу для Середземномор'я, потрібно виокремити обмеження міграції. Крім того, не останню роль відіграло прагнення забезпечення енергетичної безпеки, збереження домінуючої ролі країни в регіоні, можливість брати активну участь у врегулюванні близькосхідних криз, що було важливим і для внутрішньої стабільності Франції, і для її ролі на міжнародній арені [12, с. 112]. Ще однією причиною були нереалізовані європейські прагнення Туреччини. Створення ж Союзу для Середземномор'я могло слугувати для офіційної Анкари альтернативою членству в Європейському Союзі [10].

Після перемоги в президентських перегонах Н. Саркозі активно приступив до реалізації плану щодо створення Союзу для Середземномор'я. Проте відразу ж зіткнувся з низкою перешкод. Ідея створення цього об'єднання полягала в тому, що планувалося створити зовсім нове та відмінне від ЄПД чи Євро-Середземноморського партнерства утворення. На початковому етапі було незрозуміло, що це має бути за союз, якими будуть принципи його функціонування, чим він кращий від уже наявних проєктів. Саме тому ініціативи Н. Саркозі без консультацій з іншими державами ЄС не отримали суттєвої підтримки. Особливе занепокоєння та критику нові ініціативи в запропонованому форматі викликали в Німеччині, яка є традиційним опонентом Франції в боротьбі за лідерство в Європейському Союзі. ФРН не погоджувалася на ту модель майбутнього утворення, яку пропонувала Франція, оскільки в ній не передбачено безпосередньої участі країни в роботі над проєктом, а отже, й участі в майбутній політиці, різноманітних бізнесових заходах, економічних, енергетичних ініціативах тощо. Берлін наполягав, що, незважаючи на свій «несередземноморський» географічний статус, він усе ж повинен мати право голосу й можливість брати участь в усіх починаннях, пов'язаних із новим форматом співробітництва [13]. Після врахування цих зауважень Німеччина дала згоду на подальшу роботу над проєктом Союзу для Середземномор'я в рамках ЄС. Подальша дискусія та пропозиції щодо реалізації співпраці з Арабськими країнами регіону в рамках уже наявних регіональних проєктів наблизили модель нового утворення фактично до «старої» форми «Барселонського процесу». На практиці амбітна французька ідея абсолютно нового формату перетворилася на подальший розвиток та розширення вже наявної моделі, започаткованої в Барселоні в рамках уже згаданого «Барселонського процесу».

13 липня 2008 р. в Парижі стартував саміт, на якому прийнято декларацію «Барселонський процес: Союз для Середземномор'я». У роботі саміту

брали участь глави 43 держав Європи та Середземномор'я. Одним із головних завдань Союзу оголошувалося «перетворення Середземноморського регіону на територію миру, демократії, співробітництва та процвітання» [14]. Паризька декларація окреслила головні напрями співпраці в регіоні, серед яких указувалися політичний діалог, економічні відносини з майбутньою перспективою створення зони вільної торгівлі, соціально-культурний діалог і питання соціальної інтеграції, а також безпеки й міграції [14].

На саміті окреслено основні механізми функціонування Союзу для Середземномор'я. Передусім, йому надавався статус рівноправного партнерства, що ґрунтувалося б на основі «co-ownership», тобто спільної власності, та, головне, співвідповідальності в різноманітних регіональних проєктах. Співпрацю в межах СДС планувалося реалізовувати, послуговуючись попереднім досвідом і в дусі ЄПД, хоча були й нововведення. Їх мета полягала в організації більш ефективної системи управління в середині самого Союзу для Середземномор'я. Зокрема, саміти мали відбуватися на регулярній основі один раз на два роки, запроваджено інститут подвійного головування під час самітів – по одному головуєчому від північних і південних країн регіону, також створено секретаріат СДС для управління регіональними проєктами, статут якого затверджено 2010 р. [15]. На нього покладали такі функції:

1) координувати роботу всіх структурних елементів СДС, готувати повну документальну базу для роботи посадових осіб і центрів прийняття рішень, таких як саміти, конференції міністрів закордонних справ та інших зустрічей на рівні міністерств і відомств країн-учасниць;

2) сприяти процесам підготовки, просування нових проєктів, пошуку джерел їх фінансування й нових партнерів;

3) здійснювати функції координаційного центру для різнопланового фінансування проєктів у рамках Союзу для Середземномор'я;

4) інформувати Постійний комітет СДС і звітувати перед ним щодо власної діяльності [15].

Серед питань, що ускладнювали співпрацю в межах «Барселонського процесу», були складні відносини між Ізраїлем й арабськими країнами регіону. Ліга арабських держав здійснювала кроки, спрямовані на підсилення власних позицій у функціонуванні «Союзу для Середземномор'я». Це викликало занепокоєння та активну протидію Ізраїлю. На думку ізраїльських політиків, участь представників Арабської ліги повинна була обмежуватися лише присутністю в ролі спостерігачів. Усе ж це питання було позитивно вирішене на користь арабських країн. У листопаді 2008 р. в Марселі відбулися переговори між міністрами закордонних справ країн

Ліги та Європейського Союзу, які завершилися прийняттям рішення про допуск представників Ліги арабських держав до участі в засіданнях СДС. Це рішення дало можливість вирішувати різні питання в межах «Союзу для Середземномор'я» не лише арабським країнам-членам СДС, але й іншим, що не були його членами, проте мали можливість через Лігу арабських держав брати участь у різних регіональних проєктах [19, с. 100].

Отже, головним аспектом, що відрізняв новий Союз, стала більш активна зосередженість на регіональній співпраці, співвідповідальності й реалізації спільних проєктів. Метою такої політики було досягнення тісної інтеграції країн-партнерів. Важливими інноваційними складовими частинами стали його інституціональний формат і запровадження інституту співголювання, що дало змогу більш ефективно розв'язувати проблеми, які поставали перед СДС.

Серйозним викликом для Союзу стали події в арабських країнах, що увійшли в історію під назвою «Арабська весна». Масові протести в Тунісі (грудень 2010 р.) призвели до відставки президента країни 14 січня 2011 р. Успіх «Жасминової революції» в країні став поштовхом до аналогічних протестних рухів і в інших арабських країнах Африки та Близького Сходу, що також перебували в стані перманентних економічних негараздів, політичного засилля влади й потребували демократичних перетворень. Потрібно зауважити, що події «Арабської весни» стали несподіванкою не лише для політичних режимів цих країн, а й для Європейського Союзу. ЄС вимушений був реагувати на ті обставини, що склалися навколо Середземномор'я, адже вони напряду ставили під загрозу досягнення основних цілей колективної Європи – забезпечення безпеки й стабільності в Середземноморському регіоні.

Одним із найперших завдань, яке вимушений був виконувати Європейський Союз, стала проблема міграції з країн, охоплених революційними рухами, а згодом – і військовими діями. Хвиля мігрантів стала серйозним випробовуванням для внутрішньої стабільності ЄС. Крім того, існували розбіжності щодо необхідності участі у військовій операції в Лівії. Як наслідок, ЄС зосередив основні зусилля на гуманітарній допомозі біженцям і країнам, у яких відбулися революції. Перший саміт у рамках Союзу для Середземномор'я після початку «Арабської весни» відбувся у Вільнюсі в жовтні 2013 р. На ньому були присутні представники 43 країн-учасниць, які узгодили черговість наступних зустрічей, а також їх тематику. Були затверджені різні регіональні проєкти в соціальній, екологічній та енергетичній сферах – «Покоління підприємців» – у рамках ініціативи створення нових робочих місць та «Програма очищення від забруднення

озера Бізерт у Тунісі». Також підготовлено «План із використання сонячної енергії» (листопад 2013 р.). Серед заходів, що реалізовувалися, треба також згадати засідання Соціальної й Економічної рад СДС, Євро-Середземноморського форуму «Соціальний діалог» та ін. [11, с. 165].

Досить значну проблему, як зазначалося, становила стихійна міграція з країн, охоплених заворушеннями й військовими діями. Реакцією ЄС стало напрацювання конкретних заходів щодо регулювання некерованої міграції. Єврокомісія зосередилася на перегляді політики сусідства (Review of the European Neighbourhood Policy). Зауважимо, що процес прийняття оновленої політики добросусідства був надзвичайно складним і сама програма викликала велику кількість дискусій. Про досить тривалий процес консультацій свідчить те, що до остаточної публікації «Перегляду європейської політики добросусідства» Європейська комісія отримала 250 звернень та різноманітних уточнень і провела консультації й обговорення як з урядовими, так і з неурядовими організаціями [16]. Документ оприлюднено 18 листопада 2015 р. Він установлював оновлені правила у відносинах між Європейським Союзом і країнами-сусідами. Уперше на рівні окреслення правил взаємодії вказувалися виклики, що вплинули на необхідність змін у ЄПД. Зокрема, як один із серйозних зовнішніх викликів зазначено агресію російської федерації щодо України. Крім того, окреслено коло проблем, пов'язаних із подіями, що відбулися на теренах Середземномор'я. Однією з них стала проблема масової незаконної міграції. Фактично оновлена «Політика добросусідства» давала можливість розробити нові інструменти з протидії самому явищу стихійної міграції та запобігти її збільшенню. Так, завдяки вжитим заходам на період 2016 р., у порівнянні з 2015, удалося зменшити потік нелегальних мігрантів на 72 % [18, с. 32].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, треба зауважити, що, незважаючи на те, що ЄС намагається реалізовувати власну зовнішню політику в Середземноморському регіоні, урахуваючи реалії, усе ж існують досить серйозні проблеми, які так і не вдалося розв'язати. Наприклад, налагодження політичного діалогу, що сприяв би розв'язанню регіональних проблем, таких як арабо-ізраїльський конфлікт, адже він впливає не лише на відносини між Ізраїлем й арабськими країнами, але й на ситуацію в усьому регіоні загалом. Ще одним болючим і складним питанням є конфлікт у Сирії та Лівії, що вважається однією з першопричин масової нелегальної міграції.

Також зауважимо, що різниця в політичній ментальності між ЄС й арабськими країнами регіону є причиною звуження політичного виміру «Барселонського процесу: Союзу для Середземномор'я». Натомість головні зусилля зосереджені на конкретних регіональних проектах. Такі ініціативи є більш успішними для реалізації, адже не викликають суперечностей між європейськими й арабськими партнерами.

Отже, Барселонський процес, розпочатий підписанням «Барселонської декларації», пройшов надзвичайно складний шлях трансформації та адаптації до наявних у регіоні Середземномор'я реалій. З одного боку, існують значні складнощі з поширенням європеїзації та демократизації арабських країн регіону, що ускладнює співпрацю з ЄС у політичній площині, з іншого – значні перспективи для взаємодії на регіональному рівні у сфері торгово-економічній, енергетичній і, звичайно ж, безпековій. Барселонський процес повністю вписується в концепцію Європейської політики добросусідства, хоча й має свої відмінності з ЄПД щодо країн Східної Європи. Використання «м'якої сили» в регіоні Середземномор'я є досить дієвим методом реалізації власної зовнішньої політики ЄС, хоча зі згаданих вище причин і не таким успішним, як у Східній Європі.

Несприятливі фактори, такі як політична нестабільність, неврегульовані конфлікти, демографічне зростання, соціально-економічний дисбаланс, імміграція та тероризм, залишаються головними викликами для регіону Середземномор'я. Однак за останні роки у відносинах між країнами регіону простежуються певні зміни й не можна стверджувати, що все залишається незмінним. Деякі країни зосереджують зусилля на зменшенні напруження та встановленні співпраці, що може створити можливості для подальшого розвитку й стабільності в регіоні.

Крім вищезгаданих невирішених питань, у Середземноморському регіоні існує низка проблем, які потребують подальшого дослідження. Серед них – турецько-грецькі напружені стосунки, особливо навколо кіпрської проблеми, палестино-ізраїльський конфлікт і складні відносини між різними релігійними групами, такими як суніти, шиїти, християни й мусульмани; проблеми боротьби з тероризмом і незаконною міграцією та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. France's Mediterranean Policy. URL: <https://ambafrance.org/France-s-Mediterranean-Policy>.
2. Euro-Mediterranean Association Agreements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:r14104>.

3. Середземноморський діалог http://loga.gov.ua/sites/default/files/5krayini_partneri_nato.pdf.

4. Волес, В. (2004). Творення політики в Європейському Союзі: пер. з англ / Вільям Волес, Гелен Волес. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 871 с.

5. Грицьких І., Левченко С. (2009) Еволюція торговельних відносин ЄС з країнами Середземномор'я (1995–2005 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*: міжвід. зб. наук. праць, вип. 18, с. 139–146.

6. Хассуна, Б. (2015). Євро-середземноморське співробітництво: еволюція, проблеми та напрями розвитку / за ред.: М. І. Зверякова. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. праць. Одеса: Одес. нац. екон. ун-т., вип. 2, № 57, с. 79–86.

7. Longhurst, K. (2008). Injecting More Differentiation in European Neighbourhood Policy: What Consequences for Ukraine? *Russie. Nei. Visions*, № 32, 28 p.

8. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Wider Europe. Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. Brussels, 11.3.2003.

9. Communication from the Commission. European Neighbourhood Policy. Strategy paper. Brussels, 12.5.2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52004DC0373>.

10. Сидорук, Т. (2010). Східне партнерство та Союз для Середземномор'я: можливості реформування Європейської політики сусідства. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, вип. 21, с. 280–290. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26814/30-Sydoruk.pdf?sequence=1>.

11. Серафімов, В. (2018). Сучасні тенденції формування морської політики держав Середземномор'я. *Lex Portus: юрид. наук. журн.* Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2018. № 3, с. 157–181.

12. Диковицька, А. (2012). Середземноморський вектор у зовнішній політиці Ніколя Саркозі. *Гілея*: наук. вісн. Збірник наукових праць. Київ, вип. 59, с. 112–119.

13. Schumacher, T. (2009). Germany: A Player in the Mediterranean. *Mediterranean Politics*. URL: https://www.academia.edu/413520/Germany_A_Player_in_the_Mediterranean.

14. Joint declaration of the Paris summit for the Mediterranean Paris, 13 July 2008. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/101847.pdf.

15. Statutes of the secretariat of the Union of the Mediterranean. URL: <https://ufmsecretariat.org/wp-content/uploads/2012/09/Statutes-UfMS.pdf>

16. Furness, M., Schäfer, I. (2015). The 2015 European Neighbourhood Policy Review: more realism, less ambition. *The Current Column*, 26 November. URL: <https://www.idos-research.de/en/the-current-column/article/the-2015-european-neighbourhood-policy-review-more-realism-less-ambition/>

17. Review of the European Neighbourhood Policy. Brussels, 18.11.2015. URL: https://ufmsecretariat.org/wp-content/uploads/2015/11/20151118_Joint-Comm_-Review-of-the-European-Neighbourhood-Policy.pdf.

18. Пак, Н. (2017). Взаємодія Європейського Союзу з країнами Середземноморського партнерства у міграційній сфері. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. Київ, 1 (46), с. 31–34.

19. Макух, В. (2010). «Союз для Середземномор'я» та нові формати співробітництва арабських країн Північної Африки з Європейським Союзом: досвід для України. *Сходознавство*, № 49–50, с. 94–103.

REFERENCES

1. France's Mediterranean Policy. URL: <https://ambafrance.org/France-s-Mediterranean-Policy>.
2. Euro-Mediterranean Association Agreements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:r14104>.
3. Seredzemnomorskyi dialoh http://loga.gov.ua/sites/default/files/5krayini_partneri_nato.pdf.
4. Voles, V., Voles, H. (2004). *Tvorennia polityky v Yevropeiskomu Soiuzi: Per. z anhl.* Kyiv: Vid-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 871 p.
5. Hryts'kykh, I., Levchenko, S. (2009). Evoliutsiia torhovel'nykh vidnosyn YES z krainamy Seredzemnomor'ia (1995–2005 rr.). *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky ta znakhidky*: mizhvid. zb. nauk. pr., vyp. 18, p. 139–146.
6. Khassuna, B. (2015). Yevro-seredzemnomorske spivrobitnytstvo: evoliutsiia, problemy ta napriamy rozvytku / za red.: M. I. Zvieriakova. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*: zb. nauk. prats'. Odesa: Odes'kyi natsional'nyi ekonomichnyi universytet, vyp. 2, № 57, p. 79–86.
7. Longhurst, K. (2008). Injecting More Differentiation in European Neighbourhood Policy: What Consequences for Ukraine? *Russie. Nei. Visions*, № 32, 28 p.
8. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Wider Europe. Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. Brussels, 11.3.2003.
9. Communication from the Commission. European Neighbourhood Policy. Strategy paper. Brussels. 12.5.2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52004DC0373>.
10. Sydoruk, T. (2010). Skhidne partnerstvo ta Soyuz dlya Seredzemnomor'ya: mozhlyvosti reformuvannya Yevropeys'koyi polityky susidstva. *Suchasna ukrayins'ka polityka. Polityky i politolohy pro neyi*, Kyiv, vyp. 21, p. 280–290.
11. Seraphimov, V. (2018). Suchasni tendentsii formuvannya morskoi polityky derzhav Seredzemnomor'ia. *Lex Portus*: yuryd. nauk. zhurn. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetika», № 3, p. 157–181.
12. Dykoviyska, A. (2012). Seredzemnomorskyi vektor u zovnishniy politytsi Nikola Sarkozy [The Mediterranean vector in the foreign policy of Nicolas Sarkozy]. *Hileya*: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv, vyp. 59, p. 112–119.
13. Schumacher, T. (2009). Germany: A Player in the Mediterranean. *Mediterranean Politics*. URL: https://www.academia.edu/413520/Germany_A_Player_in_the_Mediterranean.
14. Joint declaration of the Paris summit for the Mediterranean Paris, 13 July 2008. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/101847.pdf.
15. Statutes of the secretariat of the Union of the Mediterranean. URL: <https://ufm-secretariat.org/wp-content/uploads/2012/09/Statutes-UfMS.pdf>.

16. Furness, M., Schäfer, I. (2015). The 2015 European Neighbourhood Policy Review: more realism, less ambition. *The Current Column*, 26 November. URL: <https://www.idos-research.de/en/the-current-column/article/the-2015-european-neighbourhood-policy-review-more-realism-less-ambition/>.

17. Review of the European Neighbourhood Policy. Brussels, 18.11.2015. URL: https://ufmsecretariat.org/wp-content/uploads/2015/11/20151118_Joint-Comm_-Review-of-the-European-Neighbourhood-Policy.pdf.

18. Pak, N. (2017). Vzaemodiya Yevropeiskogo Soyuzu z krainamy Seredzemnomorskogo partnerstva u migratsiyniy sferi/ *Visnyk Kyivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny*. Kyiv, 1 (46), p. 31–34.

19. Makukh, V. (2010). «Soyuz dlya Seredzemnomor'ya» ta novi formaty spivrobitnytstva arabs'kykh krayin Pivnichnoyi Afryky z Yevropeys'kym Soyuzom: dosvid dlya Ukrayiny. *Shodoznavstvo*, № 49–50, p. 94–103.

Матеріал надійшов до редакції 12.05.2023 р.

РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323:342.7

Сергій Дерев'янку,

доктор політичних наук,

професор кафедри політичних інститутів та процесів,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

serhii.derevianko@pnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-3848-7072;

Руслан Бичай,

здобувач ступеня доктора філософії,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

ruslan.bychai@pnu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0000-0607-0227

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-227-249

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ
ПЕРЕСУВАННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ В УКРАЇНІ**

Забезпечення прав і свобод громадянина є фундаментальним завданням демократичної держави. Права та свободи громадянина гарантуються національним законодавством та міжнародними нормативно-правовими актами. Винятком є періоди надзвичайних ситуацій, що ставлять під загрозу існування держави та суспільства. Із метою їх захисту існує спеціальний правовий режим, який передбачає суттєві обмеження громадянських прав і свобод.

У статті розглянуто політико-правові аспекти обмеження конституційних прав і свобод під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. Акцентовано увагу на об'єктивній необхідності та підставах таких дій державних інститутів.

Проаналізовано нормативно-правові акти, що визначають основні засади державної політики щодо військовозобов'язаних громадян і регулюють їх переміщення в середині держави на поза нею; якими передбачено окремі обмеження конституційних прав і свобод, зокрема свободи вільного

пересування. Установлено, що навіть під час запровадження правового режиму воєнного стану неможливо ввести абсолютну заборону покидати межі держави для військовозобов'язаних осіб. Визначено, що одним з основних завдань уряду є справедливе ранжування та поділ громадян на категорії заради ефективної оборони держави під час війни.

Виокремлено категорії військовозобов'язаних громадян, яким державні інститути влади змінили порядок правового статусу та надали можливість виїхати з країни або відмовили й обмежили виїзд за її межі під час дії правового режиму воєнного стану. Досліджено механізми комунікації громадянського суспільства з державною владою під час російсько-української війни 2014–2022 рр. Підкреслено важливість системи електронних петицій як засобу донесення проблемних питань до профільних інституцій, які реалізують державну політику. Зазначено, що загалом держава проводить ефективну політику у сфері забезпечення основних прав і свобод громадянина під час війни й запропоновано рекомендації щодо її вдосконалення.

Ключові слова: воєнний стан, державна міграційна політика, європейська інтеграція, міграційні процеси, конституційні права та свободи громадян, національна безпека, обмеження прав громадян, свобода пересування.

Serhii Derevianko,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
ORCID ID: 0000-0003-3848-7072;

Ruslan Bychai,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
ORCID ID: 0009-0000-0607-0227

POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF RESTRICTING THE FREEDOM OF MOVEMENT OF CITIZENS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Ensuring the rights and freedoms of a citizen is a fundamental task of a democratic state. The rights and freedoms of a citizen are guaranteed by national legislation and international legal acts. The exception is periods of emergency situations that threaten the existence of the state and society. In order to protect them, there is a special legal regime that provides for significant restrictions on civil rights and freedoms.

The article examines the political and legal aspects of limiting constitutional rights and freedoms during the legal regime of martial law in Ukraine. Atten-

tion is focused on the objective necessity of such steps on the part of state institutions in wartime.

The regulatory legal acts defining the basic principles of state policy regarding conscripted citizens and regulating their movement within the state and outside it were analyzed; which provide for certain restrictions on constitutional rights and freedoms, in particular freedom of movement. It was established that even during the legal regime of martial law, it is impossible to introduce an absolute ban on leaving the borders of the state for conscripts. It was determined that one of the main tasks of the government is the fair ranking and division of citizens into categories for the effective defense of the state during war.

The categories of conscript citizens whose legal status was changed by state institutions of power and given the opportunity to leave the country, or who were refused and limited to leave the country during the restrictions of the legal regime of martial law, were identified. The mechanisms of civil society communication with the state authorities during the war were studied. The importance of the electronic petition system as a way of conveying problematic issues to relevant institutions that implement state policy is emphasized. It is noted that, in general, the state implements an effective policy in the field of ensuring the basic rights and freedoms of citizens during wartime.

Key words: martial law, war, general mobilization, state migration policy, European integration, constitutional rights and freedoms of citizens, national security, restrictions on citizens' rights, freedom of movement.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Повномасштабне військове вторгнення російської федерації (рф) 24 лютого 2022 р. в Україну, яке російське політично-військове керівництво назвало «спеціальною воєнною операцією», зумовило необхідність миттєвої реакції політичного керівництва України та введення правового режиму воєнного стану, що в цьому випадку фактично означає перебування країни в умовах війни та, відповідно до цього, обумовлює необхідність установалення приписів спеціального законодавства заради забезпечення національної й громадянської безпеки держави.

Серед обмежень щодо фізичних осіб, спрямованих на захист національних інтересів і збереження державного суверенітету та незалежності в умовах війни важливим є запровадження особливого режиму в'їзду та виїзду з території України, обмеження свободи пересування певних категорій громадян, іноземців й осіб без громадянства; установалення заборони або обмеження права на вибір місця перебування чи місця проживання осіб.

Попри беззаперечну необхідність зазначених рішень із боку державних інститутів, залишаються питання ефективності політики в цій сфері. Постало завдання максимального вдосконалення законодавства, яке визначає порядок перетину державного кордону військовозобов'язаними громадянами, виходячи з інтересів держави щодо оборони та економічного розвитку, що об'єктивує актуальність цього дослідження.

Мета статті – дослідження політико-правових аспектів обмеження свободи пересування громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, їх підстав і доцільності. Це передбачає реалізацію таких завдань:

- проаналізувати та структурувати приписи чинного законодавства, якими встановлено порядок перетину кордону громадянами у воєнний час;
- виокремити категорії військовозобов'язаних громадян, на котрі поширюються обмеження щодо їх свободи пересування;
- виділити механізми комунікації громадян із державними інститутами щодо реалізації міграційної політики та впливу на неї.

Наукова новизна цієї розвідки полягає в спробі аналізу політики державних інститутів в умовах правового режиму воєнного стану щодо військовозобов'язаних громадян, політико-правових підстав і доцільності обмеженні свободи їх пересування.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Політичні та наукові дискусії щодо обмежень прав і свобод громадян в умовах воєнного стану здебільшого стосуються політики держави. Українськими науковцями до 2022 р. ці проблеми досліджувалися, виходячи з їх нормативно-правового регулювання приписами Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3].

Сутність режиму воєнного стану і його функціонування є об'єктами дослідження одночасно кількох наук, насамперед юридичної й політичної, соціології. Низку публікацій із цієї тематики за різними напрямками – нормативна база, процедура введення воєнного стану, військові адміністрації, заборони та обмеження під час уведення воєнного стану в країні, гарантії законності в умовах воєнного стану тощо – створені фахівцями Координаційного центру Міністерства юстиції України – «Безоплатна правова допомога» [12].

Соціологічні дослідження з тематики вивчення демократії, прав і свобод громадян в умовах війни опубліковані, зокрема, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), засвідчують прихильність респондентів радше до ідеї сильної держави (сильного керівництва), ніж

демократії в країні в умовах війни. Це дає підстави вважати, що на тлі війни запит суспільства на «сильну руку» суттєво зріс [13].

Серед узагальнювальних праць вирізняється монографія «Воєнний стан: закордонний досвід та українська модель (досвід комплексного дослідження)» [11] за науковою редакцією В. Кузніченко та В. Голуб. У ній здійснено аналіз теоретичних розробок нормативно-правового регулювання інституту адміністративно-правового режиму воєнного стану; досліджено спеціальні правові механізми регулювання суспільних відносин, що виникають у надзвичайних ситуаціях, а також механізмів створення комплексного міжгалузевого правового інституту воєнного стану й використання правових засобів, спрямованих на ефективну організацію діяльності органів публічної адміністрації в незвичайних (надзвичайних) умовах збройного конфлікту та воєнних загроз.

Політико-правові аспекти правового режиму воєнного стану в Україні після його введення ще у 2018 р. проаналізовані в низці наукових статей, а саме: «Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану: політико-правові підстави» (С. Дерев'янюк), «Проблеми імплементації особливих правових режимів в Україні на прикладі введення воєнного стану в 2018 році (Права людини в особливих правових режимах: досвід України)» (О. Марусяк), «Правові підстави для обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану» (М. Маєтний), «Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України» (І. Проць), «Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні» (В. Лазарєв, Т. Малиновська). Проте в працях науковців не розглядалася державна політика щодо регулювання міграції й обмеження свободи пересування окремих категорій населення в умовах воєнного стану під час повномасштабної війни РФ проти України, що й визначає новизну цієї статті.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вихідним є положення, що право на свободу пересування є одним з основних, які забезпечуються чинним національним законодавством громадянам України, іноземцям та особам без громадянства. Статтею 33 Конституції України «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантуються свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [1].

Це право закріплене в міжнародних нормативно-правових актах, котрі ратифіковані Україною. Зокрема, «кожен, хто законно перебуває на терито-

рії будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території. Кожен вільний залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною» – це основоположні приписи Протоколу № 4 до «Європейської конвенції з прав людини» від 04.11.1950 р.) [10]. У документі акцентовано, що в демократичному суспільстві на здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені внутрішнім законодавством в інтересах захисту національної та громадської безпеки держави і її громадян. Водночас Конвенція допускає обмеження певних прав і свобод громадянина, які виправдані суспільним інтересом у демократичному суспільстві [9].

Повномасштабне військове вторгнення РФ спричинило введення правового режиму воєнного стану на всій території України. Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2016 р. № 389-VIII він «вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності» [2]. Президент України В. Зеленський 24.02.2022 р. своїм указом увів воєнний стан в Україні [3]. Верховна Рада України прийняла Закон «Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”» [14]. Зауважимо, що строк дії воєнного стану в Україні вже сім разів продовжувався Законом України (останній раз – до 18.08.2023 р.). Із правового погляду це перші формальні кроки, які потрібно було здійснити вищому політичному керівництву України як відповідь на російську військову агресію. Грунтуючись на цьому, український уряд зміг почати розробку та формування політики, зокрема міграційної, в умовах воєнного часу.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в Україні військове командування разом із військовими адміністраціями може проводити низку заходів, які передбачає правовий режим воєнного стану. Серед них, з огляду на предмет дослідження, звернемося до встановлення порядку, визначеного Кабінетом Міністрів України (КМУ), особливого режиму в'їзду й виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів [2].

У ст. 17 Конституції України зазначено, що «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні сили України», і водночас «захист суверенітету і територіальної цілісності України ... є справою всього українського народу» [1]. Конституція України закріплює основні права й свободи громадянина, зокрема право на свободу пересування, проте, з іншого боку, захист держави в критичних ситуаціях є обов'язком народу.

Військова агресія РФ проти України спричинила необхідність проведення загальної мобілізації задля забезпечення оборони держави. Необхідні нормативно-правові акти були прийняті негайно. Згідно з ними загальна мобілізація оголошувалася на території 24 областей та м. Києва [15]. Як наслідок, на період дії правового режиму воєнного стану, чоловікам – громадянам України у віці від 18 до 60 років, а також військовозобов'язаним жінкам обмежено виїзд за межі України. Така політика держави є логічним кроком, відповідно до якого військовозобов'язані громадяни повинні забезпечити захист власної держави. Проте така заборона не може бути абсолютною, а потребує чіткого визначення владою різних категорій населення, для яких вводяться обмеження свободи пересування, їх ранжування.

Державна політика з питань, що є предметом пропонованого дослідження, формується й утілюється низкою владних інститутів: Президентом України як Верховним головнокомандувачем Збройних сил України (ЗСУ), Головнокомандувачем ЗСУ, Кабінетом Міністрів України, Міністерством оборони України, Верховною Радою України (ВРУ), Державною прикордонною службою України (ДПСУ), Територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки як органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку й військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Перетнути кордон мають право чоловіки, яких віднесено до окремих категорій, котрі визначено Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [4] і «Правилами перетинання Державного кордону громадянами України» (розроблені Державною прикордонною службою України, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57 з наступними змінами) [5]. Перелік категорій громадян зазнає постійних змін – лише з початку повномасштабного вторгнення РФ зміни до правил вносилися вісім разів. Тому Державна прикордонна служба України на своєму офіційному вебсайті опублікувала роз'яснення щодо перетинання державного кордону під час правового режиму воєнного стану й оперативного вносить до них корективи згідно зі змінами до нормативно-правових актів. Це значно полегшує пошук необхідної інформації для громадян.

Потрібно звернути увагу на положення національного законодавства, що визначає категорії громадян, які під час загальної мобілізації не підлягають призову на військову службу та отримують звільнення (відстрочку) від неї. Зважаючи на предмет дослідження, назовемо ці категорії:

– особи, заброньовані органами державної, муніципальної влади, підприємствами, організаціями, установами, які забезпечують функціонування держави;

– особи, на утриманні яких перебуває троє і більше дітей; які самостійно виховують дитину (дітей);

– особи, які звільняються від призову на військову службу за станом здоров'я; доглядом за дітьми, членами сім'ї, людьми, які потребують цього за станом здоров'я;

– опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, на утриманні яких перебувають діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування;

– особи, які мають неповнолітню дитину, при тому, що один із батьків проходить військову службу;

– народні депутати;

– представники органів військового управління, установ та організацій;

– студенти, асистенти-стажисти, аспіранти, докторанти;

– наукові й науково-педагогічні працівники;

– жінки та чоловіки, які втратили своїх близьких родичів під час війни, починаючи з 2014 р. [4].

Очевидно, що під час загальної мобілізації звільнення від військової служби надається насамперед особам, які за станом свого здоров'я не можуть служити, а також тим, котрі доглядають за дітьми, дорослими, які потребують цього за станом здоров'я. Так само відстрочку мають багатодітні батьки, батьки-усиновителі й сім'ї військовослужбовців. Як бачимо, держава вирішила, що працівники стратегічно важливих підприємств, установ, організацій також не підлягають призову. Okремою категорією виділено здобувачів і працівників закладів передвищої та вищої освіти.

Зауважимо, що з початком дії правового режиму воєнного стану на території України частина військовозобов'язаних осіб не погодилась із запровадженими обмеженнями. Звернемо увагу на їхнє бажання комунікувати з цього питання з державними інститутами влади, зокрема через апробований інтернет-ресурс – електронні петиції, які розміщуються на офіційному інтернет-представництві Президента України. Відзначимо, що електронні петиції – зручний і доступний для кожного представника українського суспільства спосіб донести проблемну ситуацію до вищого державного керівництва, з одного боку, отримати відповідь, а з іншого – можливість для держави проартикулювати свою позицію з того чи іншого суспільно важливого питання.

Попри те, що порядок виїзду за кордон у період воєнного стану визначає Кабінет Міністрів України, у травні 2022 р. на вебсайті електронних петицій розміщено звернення до Президента України з проханням «зняти обмеження щодо виїзду за кордон для чоловіків 18–60 років без військового досвіду». Звернення набрало необхідних 25 тисяч підписів для його розгляду. В опублікованій відповіді Президент України В. О. Зеленський, посилаючись на чинне національне законодавство, зауважив, що в країні оголошено загальну мобілізацію та правовий режим воєнного стану, а «при цьому комплектування Збройних сил України та інших військових формувань здійснюється також і військовозобов'язаними, які не мають військового досвіду та раніше не проходили військову службу, але пройшли підготовку в навчальних військових частинах (навчальних центрах, полігонах, кафедрах підготовки та підвищення кваліфікації тощо)», «громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації, можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер», а «скасування вказаних обмежень передбачається здійснити після завершення дії правового режиму воєнного стану» [16]. Отже, на думку керівництва держави, чоловіки без військового досвіду також необхідні державі для посилення її обороноздатності під час воєнного стану.

Згідно з рішенням українського Уряду, частині категорій, що не підлягають мобілізації у воєнний час, дозволено виїзд за межі державного кордону, частині – обмежено. Задля ефективнішого контролю за рухом військовозобов'язаних громадян Кабінет Міністрів України обрав диференційований підхід щодо надання дозволу на виїзд. Звідси констатуємо: з'явилися проблемні ситуації, зміст яких полягає в тому, що частина громадян незадоволена тим, що в однієї категорії населення є можливість користуватися правом вільного або частково обмеженого пересування, водночас щодо себе – повного обмеження виїзду закордон.

Показовим прикладом є неоднозначна ситуація, яка спричинила нерівномірність реалізації права на свободу пересування, зокрема, для здобувачів вищої освіти. Попри зрозумілі обмеження конституційних прав громадян в умовах воєнного стану, зокрема щодо обмеження перетину кордону для військовозобов'язаних осіб, на практиці здобувачам вищої освіти, які навчаються в закордонних закладах освіти, надали дозвіл на перетин кордону, на відміну від здобувачів вищої освіти в українських закладах. Це спричинило певну напругу серед студентства, оскільки

рівність перед законом – одна з фундаментальних конституційних вимог, важлива умова існування правової держави. Принцип рівності є логічним продовженням принципу справедливості.

Згідно зі змінами, внесеними вже під час дії правового режиму воєнного стану до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають також здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти» (абзац другий частини третьої статті 23) [4]. Цим приписом законодавець надає цій категорії громадян можливість продовжувати навчання. Таке право мають здобувачі закладів вищої освіти України й українські громадяни, котрі навчаються в закладах освіти в інших країнах.

У Постанові Кабінету Міністрів України № 57 «Про затвердження Правил перетинання Державного кордону громадянами України» міститься припис, що «у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану право на перетин державного кордону...також мають інші військовозобов'язані особи, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Ця норма не поширюється на осіб, визначених в абзацах другому – восьмому частини третьої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [5].

Оскільки про звільнення від призову здобувачів вищої освіти зазначено в абзаці другому частини третьої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», то можемо зробити висновок, що здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти денної або дуальної форми навчання не підлягають мобілізації, але їхнє право на перетин Державного кордону обмежене в умовах воєнного стану.

Проте на практиці право на перетин Державного кордону реалізовується тільки щодо здобувачів освіти, котрі навчаються в закордонних закладах освіти. Для перетину кордону здобувачу освіти потрібно звернутися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем прописки (обліку) та отримати відповідний запис у військово-обліковому документі щодо надання відстрочки від призову (призову за мобілізацією); дозвіл на перетин кордону від керівника відповідного центру комплектування та соціальної підтримки [7]. Під час перетину кордону при собі потрібно мати документ, що надає право на перетинання Держкордону; документ, що підтверджує навчання в закладі фахової передвищої та вищої освіти за кордоном; дозвіл на перетин кордону від

керівника відповідного центру комплектування й соціальної підтримки; військово-обліковий документ із записом щодо надання відстрочки від призову (призову за мобілізацією) [6].

Натомість здобувачі закладів вищої освіти України, на відміну від своїх колег, які навчаються за її межами, на практиці не отримали можливості перетину кордону. Попри те, що чинні нормативно-правові акти (Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Правила перетинання Державного кордону громадянами України») прямо забороняють перетин кордону для здобувачів вищої освіти в Україні та за її межами, працівники центрів комплектування й соціальної підтримки за місцем прописки (обліку) відмовляються робити відповідний запис у військово-обліковому документі щодо надання відстрочки від призову (призову за мобілізацією) та надавати дозвіл на перетин кордону здобувачам вищої освіти в Україні, мотивуючи це відсутністю передбаченої законодавством відповідної форми довідки й рекомендаціями Державної прикордонної служби України, яка безпосередньо приймає рішення надання дозволу на перетин кордону здобувачів вищої освіти [8].

Постає питання: чому права студента закладу вищої освіти в Україні обмежуються в більшому обсязі ніж права студента, який навчається за кордоном? Чому насправді порушується одна з фундаментальних конституційних вимог – принцип рівності? Оскільки це не визначено в жодному нормативно-правовому акті, вважаємо, що студент закладу вищої освіти України має такі самі права, що і здобувач вищої освіти за кордоном. Із наявністю однакових для всіх категорій громадян приписів нормативно-правових актів у цій ситуації їх тлумачать і реалізують центри комплектування та соціальної підтримки, Державної прикордонної служби України неоднаково.

Із початком нового 2022/2023 навчального року ускладнилася ситуація з виїздом за кордон з метою навчання й здобувачів вищої освіти закордонних навчальних закладів. Оскільки багато українських студентів вступило на навчання за кордон у 2022 р., це дало підстави Уряду сумніватися в їх добросовісності. Як наслідок, зміни до Постановки № 57 Кабінету Міністрів України скасували можливість покидати територію України студентам-чоловікам іноземних вузів. Причиною стали й виявлені масові факти підробки документів. За інформацією Державної прикордонної служби України тільки впродовж липня-серпня 2022 р. виявлено близько шестисот осіб з підробленими документами [18].

Тому територіальні центри комплектування та соціальної підтримки почали прискіпливіше видавати відповідні дозволи на виїзд студентів за

кордон із метою навчання, а Державна прикордонна служба України, зі свого боку – перевіряти такі документи. Відомо, що чоловіки-студенти іноземних закладів вищої освіти, яких не випускали на навчання за кордон, попри обмеження правового режиму воєнного стану, організували акцію протесту на одному з контрольних пунктів [17].

Як наслідок, 10.08.2022 р. на сайті Президента України з'явилася електронна петиція, у якій акцентовано на відсутності «системного законодавчого або нормативного підходу» у вирішенні цього питання та порушенні прав і свобод громадянина працівниками державних інституцій. Автори петиції зазначають, що «воєнний стан передбачає обмеження деяких прав і свобод громадян, але точно не повну їх відміну. Кожен має право на освіту та наукову або творчу самореалізацію незалежно від віку або статевої приналежності громадянина» [19]. Петиція також набрала необхідні для розгляду 25 тисяч підписів. Проте неможливість виїзду студентів-чоловіків за кордон обумовлює так звану «часткова мобілізація» в РФ і складність прогнозування строків завершення війни. Ідеться не лише про студентів, котрі навчаються в українських закладах освіти, але й про тих, хто навчається за кордоном. Непередбачуваність воєнних дій дає підстави вважати, що студенти-чоловіки за необхідності також можуть бути призвані на військову службу й покликані захищати державу [29].

Крім студентів, які на сьогодні не підлягають загальній мобілізації у воєнний час, постало питання щодо надання можливості перетину Державного кордону на виїзд військовозобов'язаним чоловікам, які підлягають мобілізації: водіям, працівникам залізничного транспорту й працівникам морського транспорту (морським).

Щодо перших двох категорій Кабінет Міністрів України скоригував «Правила перетинання державного кордону». В умовах правового режиму воєнного стану пропуск водіїв, які везуть вантажі гуманітарної допомоги, медичні вантажі автомобільними транспортними засобами для потреб Збройних сил України, інших військових формувань, а також населення України, через Державний кордон проводять працівники Державної прикордонної служби за наявності відповідних рішень про виїзд за межі України, виконання правил перетину Державного кордону України й за наявності інформації про особу в Єдиному комплексі інформаційних систем (далі – «Шлях»), адміністратором якої є центральний орган виконавчої влади – Державна служба України з безпеки на транспорті [20].

Дозвіл на їх виїзд надає Міністерство інфраструктури України або обласні, Київська міська військова адміністрація за наявності відповідного обґрунтування щодо обсягів вантажів та кількості транспортних засобів,

необхідних для їх перевезення. Із дня перетину кордону водії можуть перебувати не більше 30 календарних днів за межами України. Також право на перетин кордону отримали водії транспортних засобів суб'єктів господарювання, які мають ліцензію на міжнародні перевезення вантажів і пасажирів автомобільним транспортом [20].

Неоднозначною та складною є ситуація з працівниками морського транспорту (моряками), які з уведенням воєнного стану не могли виїхати за межі держави. За даними Уряду, Україна є одним зі світових лідерів за кількістю висококваліфікованих моряків, у світовому торговельному мореплавстві працює понад 100 тисяч українців [21]. До того ж моряки, які працюють в іноземних компаніях, приносять у країну значні кошти, що позитивно впливає на її економічні показники.

Привернути увагу до своєї проблеми моряки спробували за допомогою електронної петиції, зареєстрованої на офіційному вебсайті Президента України 18.05.2022 р. У петиції акцентовано увагу на необхідності «захисту державних національних інтересів України як морської держави та захисту інтересів українських моряків на світовому ринку праці». Автори петиції просили надати працівникам цієї сфери спеціальний статус, який дозволив би їм перетинати кордон у період загальної мобілізації [22]. Із запуском «зернової ініціативи», яка розблокувала три порти для експорту з України аграрної продукції, проблема наростала, адже для відправлення суден потрібен екіпаж. Деякі моряки змогли отримали дозволи на виїзд, але лише в межах «ініціативи» [27].

Петиція набрала необхідну кількість підписів для її розгляду й, за дорученням Президента України, Уряд вирішив надавати дозвіл цій категорії населення щодо виїзду за кордон із метою роботи та навчання студентів (курсантів) на судах за погодження територіальних центрів комплектування й соціальної підтримки, що демонструє ефективність електронних петицій. Та на практиці ситуація дещо складніша, адже досі немає порядку та методики видачі військово-облікових документів із відповідними відмітками центрами комплектування та соціальної підтримки. Серед основних вимог для перетину кордону моряками є отримання ними підтвердження від Адміністрації судноплавства щодо освітніх і кваліфікаційних документів. Це додатковий запобіжник, аби цей механізм не відкрив шлях для зловживань і виготовлення фальшивих документів.

Ця ситуація є складною й неоднозначною. Згідно з даними Профспілки працівників морського транспорту, з урахуванням логістичних обмежень круїнгові компанії можуть щомісяця направляти за кордон до 5 тис.

моряків [27]. На нашу думку, рішення не перешкоджати виїзду «моряків» за межі держави є ефективним, оскільки, якщо українські моряки не працюватимуть довгий час, судновласники можуть їх замінити людьми з інших держав. Це ставить під загрозу існування в Україні цілої сфери, пов'язаної з морськими перевезеннями.

Заслуговує на увагу рішення Уряду не перешкоджати національним збірним і представникам країни на міжнародній арені з різних видів спорту та надати їм дозвіл виїжджати за межі країни на основі спеціальних пропусків, які надаються членам національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю; тренерів зі складу національних збірних команд України, які забезпечують підготовку цих спортсменів; спортивних суддів й інших фахівців, котрі забезпечують, зокрема, організаційне, науково-методичне, медичне супроводження, антидопінговий контроль підготовки спортсменів тощо. Такі особи можуть безперервно перебувати за кордоном не більше ніж 30 календарних днів, але й не менше строку проведення спортивного заходу [20].

Окремо, як ми вважаємо, треба виділити існування в Україні різноманітних нелегальних схем перетину кордону військовозобов'язаними, що є адміністративним правопорушенням, а ухилення від призову, підкуп посадової особи чи підробка документів спричиняють кримінальну відповідальність. Лише станом на серпень 2022 р., за даними Державної прикордонної служби України, за спробу незаконного перетину кордону затримано близько 6,4 тис. військовозобов'язаних чоловіків [23]. Показово, що подібна ситуація тільки сприяє розвитку корупційного складника в державі.

Тому задля залучення коштів до Державного бюджету України та розвитку економіки Міністерство цифрової трансформації України розробило й оприлюднило проєкт «єВідродження», який передбачає можливість виїзду за кордон під заставу військовозобов'язаних чоловіків – підприємців або представників компаній. За умовами проєкту, у відрядження за кордон матимуть можливість виїхати не більше ніж 10 % від загальної кількості працівників, але не більше ніж 10 осіб. Попередньо підприємець повинен внести 200 тис. грн застави на власний рахунок в «Ощадбанку». Ці гроші йому повернуть після того, як особа, котра була у відрядженні, повернеться до України. Механізм «єВідрядження» може бути доступним через державний портал електронних послуг «Дія». У разі порушення умов відрядження застава буде перерахована на потреби Міністерства оборони України, підприємство не зможе оформити нові

дозволи на виїзд співробітників за кордон, а вже чинні будуть скасовані [24]. Погодимося, що ця ініціатива є доречною, вона мінімізує суб'єктивні й корупційні фактори, оскільки втілена через цифровий варіант державних послуг. З іншого боку, українські «малі» та «середні» підприємці отримують можливість продуктивніше вести власний бізнес.

Окрім того, військовозобов'язаними можуть бути не тільки громадяни-чоловіки, а й жінки. У березні 2021 р. Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», за якими жінок, котрі мають спеціальності, споріднені з військовими, в обов'язковому порядку беруть на облік військовозобов'язаних [25]. Перелік таких спеціальностей та/або професій затверджено Наказом Міністерства оборони України від 11.10.2021 р. № 313 [26]. Причиною виникнення суспільного резонансу щодо цього питання стало нерозуміння того, що військовий облік необов'язково означає мобілізацію, а, зрештою, й обмеження свободи пересування жінок щодо виїзду за кордон під час дії правового режиму воєнного стану. Як наслідок, Міністерство оборони України внесло зміни до Наказу, скоротило перелік спеціальностей і професій із 35 до 14 фахових напрямів. Ключовими в цьому списку є спеціальності та професії, пов'язані з медичними науками та медициною, хімічною, харчовою сферами, перекладацькою діяльністю та інженерією комп'ютерного забезпечення, інформаційними системами й технологіями, кібербезпекою й т. ін. Залишається незрозумілим, у якому саме форматі відбуватиметься постановка на облік жінок, чи буде це онлайн-процедура, військовозобов'язаних жінок визначатимуть за дипломом про освіту чи за фактичним місцем роботи.

Проте система надання дозволів військовозобов'язаним чоловікам на виїзд з України за умов загальної мобілізації під час воєнного стану в багатьох аспектах є недосконалою, чим користуються так звані «ухилянти» – особи, які прагнуть уникнути призову за мобілізацією. Невідповідність законодавчого й нормативного регулювання зазначеної сфери призводить до відсутності належного контролю, що, зі свого боку, породжує значну кількість корупційних ризиків на кожному окремому етапі надання дозволу на виїзд за кордон.

Наприклад, попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань «розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги...» [30], яку було утворено Постановою ВРУ від 20.09.2022 р. № 2603–ІХ, показав, що система виїзду за межі території

України військовозобов'язаних як волонтерів і водіїв є недосконалою. На основі перевірки ТСК встановлено таке: за інформацією, наданою адміністратором системи «Шлях» – Державною службою України з безпеки на транспорті, за період із 24.02.2022 по 31.12.2022 уповноваженими службовими особами внесено 160 616 записів, які стосуються 96 442 чоловіків призовного віку. Із загальної кількості 96 442 чоловіків успішно скористалися наданим дозволом на виїзд за кордон 66 374 особи [30, с. 45–47]. Найбільше випадків порушень правил перетинання Державного кордону під час воєнного стану зафіксовано в Харківській, Тернопільській і Волинській областях. Загалом така статистика може свідчити про відсутність чітких правил для прийняття рішення про надання дозволу на виїзд представникам благодійних організацій та волонтерів, що породжує в суспільстві недовіру до центральних органів влади, котрі надають такі дозволи особам, які до волонтерського руху й гуманітарної допомоги не мають ніякого стосунку.

Основною причиною порушення встановлених правил перетину кордону військовозобов'язаними особами під час воєнного стану, вважаємо, є відсутність відповідальності. Стаття 332-2 Кримінального кодексу України встановлює види незаконного перетину кордону, за які передбачено кримінальну відповідальність: перетин Державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави; перетин кордону особою, котрій заборонено в'їзд на територію України; перетин Державного кордону України представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора в будь-який спосіб поза пунктами пропуску через Державний кордон або в пунктах пропуску через Державний кордон України без відповідних документів або за допомогою документів, що містять неправдиві відомості [31]. Стаття 204-1 Кодексу про адміністративні правопорушення встановлює, що за незаконний перетин Державного кордону України поза пунктами пропуску через Державний кордон або в пунктах пропуску через Державний кордон без відповідних документів (чи з використанням підробленого документа або таких, що містять неправдиві відомості про особу, чи без дозволу відповідних органів влади) передбачено штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (3400–8500 грн) або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб із конфіскацією знарядь і засобів учинення правопорушення [32; 33].

Зауважимо, що у випадку внесення особи до системи «Шлях» та отримання дозволу на перетин кордону з метою волонтерської діяльності, військовозобов'язаний на законних підставах покидає територію

України на певний проміжок часу, що передбачено правилами [5; 6]. Але законодавець не визначився щодо адміністративної чи кримінальної відповідальності за порушення визначених термінів перебування за кордоном військовозобов'язаного.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, зокрема й свободи пересування військовозобов'язаних громадян в Україні, зумовлене введенням на території країни правового режиму воєнного стану. Захист незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України. Однією зі складових частин комплексу заходів, що здійснюються задля забезпечення оборони держави, є мобілізація. Вважаємо, що нормативна-правова база щодо цього процесу є повноцінною та всеохопною, але потребує подальшого вдосконалення стосовно змін, викликаних воєнним часом.

Із метою забезпечення ефективної оборони країни з боку інститутів державної влади, на нашу думку, реалізовується дійова політика під час загальної мобілізації, зокрема поділ військовозобов'язаних на громадян, котрі підлягають мобілізації, і тих, які отримують бронювання чи звільнення від неї під час воєнного стану. Державна політика в цій сфері не є статичною та поступово зазнає змін, виходячи з потреб суспільства, перебігу війни, держава виділяє окремі категорії населення з військовозобов'язаних громадян, яким знімаються певні обмеження, обумовлені правовим режимом воєнного стану.

Проте забезпечення конституційних прав громадянина на свободу пересування реалізовується по-різному для окремих категорій населення. Тому видається доцільним нормативно-правове регулювання справедливого ранжування й чіткого обґрунтованого виділення пріоритетних для держави категорій населення під час воєнного стану. Проблемою залишається також і комунікація органів державної влади із суспільним загалом щодо цих питань.

Оскільки в Україні активно впроваджується політика цифрової трансформації й інформаційного розвитку, продуктивною є робота сервісу електронних петицій, вебпорталу цифрової держави «Дія», перед вітчизняною наукою постали нові виклики щодо розширення досліджень у цій сфері, а також напрацювання нових пропозицій із модернізації державної міграційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України (1996). *Відомості Верховної Ради України (далі – ВВР)*. № 30, ст. 141; поточна ред. від 01.01.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2016 р. № 389-VIII. *ВВР*, 2015, № 28, ст. 250; поточна ред. від 09.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *ВВР*, 1993, № 44, ст. 416; поточна ред. від 16.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
5. Про затвердження Правил перетинання Державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57; поточна ред. від 14.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>
6. Щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану: Лист Адміністрації Державної прикордонної служби України від 17.03.2022 р. № 23-6855/0/6-22-Вих. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hX7MrJ5sPtk85kvu84kDdm23y5y1Ewsr/view>
7. Виїзд студентів за кордон в умовах воєнного стану (2022). *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL: <https://minre.gov.ua/news/vyuzhd-studentiv-za-kordon-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 01.05.2023).
8. Перетинання державного кордону в умовах правового режиму воєнного стану (2022). *Державна прикордонна служба України*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Peretinannya-derzhavnogo-kordonu-v-umovah-pravovogo-rezhimu-vonnogo-stanu/> (дата звернення: 01.05.2023).
9. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16.09.1963 р. № 994_059; поточна ред. – Ратифікація від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція прав людини) від 04.11.1950 р. № 995_004; поточна ред. від 01.08.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. Кузніченко С. О., Голуб В. О. (2019). *Воєнний стан: закордонний досвід та українська модель (досвід комплексного дослідження)*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 244 с.
12. Воєнний стан в Україні у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України (2022). *WikiLegalAid – довідково-інформаційна платформа правових консультацій*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Головна_сторінка (дата звернення 01.04.2023).
13. Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни (2022). *Київський міжнародний інститут соціології (КМІС)*. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20220817_z/Doslidzhennya%D0Демократія%20права%20i%20свободи%20громадян%20та%20медіаспоживання%20в%20умовах%20війни.pdf (дата звернення 01.05.2023).

14. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. RL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

15. Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 69/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text>

16. Зняття обмеження щодо виїзду за кордон чоловіків 18–60 років без військового досвіду (2022): Електронна петиція від 19.05.2022 р. № 22/140908-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/140908>

17. Після скасування виїзду студенти іноземних ВНЗ мітингують на кордоні: у ДПСУ відреагували. *24 канал: вебсайт*. [23.09.2022]. URL: https://24tv.ua/viyizd-studentiv-za-kordon-kpp-proveli-aktsiyu-protestu_n2163625 (дата звернення 01.04.2023).

18. Виїзд студентів іноземних вишів за кордон під час воєнного стану більше неможливий, – ДПСУ (2022). *24 канал*. URL: https://24tv.ua/viyizd-za-kordon-pid-chas-voennogo-stanu-mozhna-pokidati-krayinu_n2163100 (дата звернення 01.04.2023).

19. Офіційно дозволити виїзд студентам-чоловікам, які навчаються закордоном: Електронна петиція від 10.08.2022 р. №№22/158664-еп. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/158664?fbclid=IwAR3V5PQnwmXbBMK3pLnyNAP_Av-cWb8eaHKinJWLyrcP-TbbQtWvy_mcY

20. Уряд визначив правила виїзду за кордон водіїв, залізничників та спортсменів в період воєнного стану (2022). *Ліга: Закон*. URL: https://buh.ligazakon.net/news/211438_uryad-viznachiv-pravila-vizdu-za-kordon-vodiv-zalznichnikov-ta-sportsmeniv-v-perod-vonnogo-stanu (дата звернення 01.04.2023).

21. Моряки зможуть їхати за кордон, маючи дозвіл військкомату (2022). *Лівий берег*. URL: https://lb.ua/society/2022/08/27/527573_moryaki_zmozhut_ihati_kordon_mayuchi.html (дата звернення 01.04.2023).

22. Щодо надання особливого статусу громадянам України, які є працівниками морського транспорту (морьякам), в тому числі морьякам внутрішніх вод, на перетин Державного кордону України (виїзд з України) в період проведення загальної мобілізації відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», затвердженого Законом України від 03.03.2022 № 2105-IX : Електронна петиція № №22/137864-еп від 18.05.2022 р. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/137864>

23. Під час воєнного стану найчастіші порушники на кордоні – ухилянти (2022). *Державна прикордонна служба*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Pid-chas-vonnogo-stanu-naychastishi-porushniki-na-kordoni-uhilyanti/> (дата звернення 01.04.2023).

24. Мінекономіки: щоб виїхати за кордон, потрібно буде внести заставу 200 тис. грн (2022). *Фінанси та економіка*. URL: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-shchob-vikhati-za-kordon-potribno-bude-vnesti-zastavu-v-oshchadbank-na-200-tis-hrn> (дата звернення 01.04.2023).

25. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. *ВВР*, 1992, № 27, ст. 385; поточна ред. від 01.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

26. Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/

або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями: Наказ Міністерства оборони України № 313 від 11.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>

27. Усі на борт. Як моряки відстояли право на роботу за кордоном (2022). *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/28/690912/> (дата звернення 01.04.2023).

28. Вийзд чоловіків за кордон під час війни: хто має право залишати Україну та кому пропонують дозволити (2022). *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/07/infografika/suspilstvo/vyuzhd-cholovikiv-kordon-vijny-xto-maye-pravo-zalyshaty-ukrayinu-ta-komu-proponuyut-dozvoluty> (дата звернення 01.04.2023).

29. Арестович відповів, чи випустять з України студентів, які навчаються за кордоном (2022). *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/25/novyna/suspilstvo/arestovych-vidpoviv-chy-vypustyat-ukrayiny-studentiv-yaki-navchayutsya-kor-donom> (дата звернення 01.04.2023).

30. Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави: Постанова Верховної Ради України від 11.04.2023 № 3044-IX. Додаток. 160 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3044-20#n14>

31. Кримінальний кодекс України. *ВВР*, 2001, № 25–26, ст. 131; поточна ред. – ред. від 28.04.2023.

32. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212–24) від 07.12.1984 № 8073(1)-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*, 1984, Додаток до № 51, ст. 1122; поточна ред. від 14.04.2023.

33. Незаконний перетин кордону під час воєнного стану: яка відповідальність передбачена (2023). *Факти*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230116-nezakonnij-peretyyn-kordonu-pid-chas-voeyennogo-stanu-yaka-vidpovidalnist-peredbachena/> (дата звернення 01.05.2023).

REFERENCES

1. Konstitutsiia Ukrainy (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (dali – VVR)*, № 30, st. 141; potochna red. vid 01.01.2020 (in Ukrainian).

2. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2016 r. № 389-VIII. *VVR*, 2015, № 28, st. 250; potochna red. vid 09.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

4. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 r. № 3543-XII. *VVR*, 1993, № 44, st. 416; potochna red. – Red. vid 16.06.2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

5. Pro zatverdzhennia Pravyl peretynannia derzhavnogo kordonu hromadianamy Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.01.1995 r. № 57; potochna red. vid 14.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>
6. Shchodo poriadku orhanizatsii vyizdu za kordon na period dii pravovoho rezhy-mu voiennoho stanu: Lyst Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy vid 17.03.2022 r. № 23-6855/0/6-22-Vykh. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hX7MrJ5sPt k85kvu84kDdm23y5ylEwsr/view>
7. Vyizd studentiv za kordon v umovakh voiennoho stanu (2022). *Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy*. URL: <https://minre.gov.ua/news/vyizd-studentiv-za-kordon-v-umovah-voyennogo-stanu> (accessed: 01.05.2023).
8. Peretynannia derzhavnogo kordonu v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho sta-nu (2022). *Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Pere-tinannya-derzhavnogo-kordonu-v-umovah-pravovogo-rezhimu-vonnogo-stanu/> (accessed: 01.05.2023).
9. Protokol № 4 do Konventsii pro zakhyst prav i osnovopolozhnykh svobod, yakyi harantuie deiaki prava i svobody, ne prevedbachi v Konventsii ta u Pershomu protokoli do nei vid 16.09.1963 r. № 994_059; potochna red. Ratyfikatsiia vid 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text
10. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia prav liudyny) vid 04.11.1950 r. № 995_004; potochna red. vid 01.08.2021 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. Kuznichenko, S. O., Holub, V. O. (2019). *Martial law: foreign experience and the Ukrainian model (comprehensive research experience)*. Odesa: Vyd. dim «Helvetyka», 244 p. (in Ukrainian).
12. Voienni stan v Ukraini u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu rosiiskoi federatsii proty Ukrainy (2022). *WikiLegalAid–dovidkovo-informatsiina platforma pravovykh konsultatsii*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Holovna_storinka (accessed: 01.04.2023).
13. Demokratiia, prava i svobody hromadian ta mediaspozhyvannia v umovakh vi-iny (2022). *Kyivskiy mizhnarodnyy instytut sotsiologii (KMIS)*. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20220817_z/Doslidzhennia%20Demokratiia%2C%20prava%20i%20svobody%20hromadian%20ta%20mediaspozhyvannia%20v%20umovakh%20viiny.pdf
14. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini»: Zakon Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 2102-IX. RL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
15. Pro zahalnu mobilizatsiiu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 69/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text>
16. Zniattia obmezhenia shchodo vyizdu za kordon cholovikiv 18-60 rokiv bez vi-iskovoho dosvidu (2022): Elektronna petytsiia vid 19.05.2022 r. № 22/140908–ep. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/140908>
17. Pislia skasuvannia vyizdu studenty inozemnykh VNZ mitynhuiut na kordoni: u DPSU vidreahuvaly (2022). *24 kanal*. URL: https://24tv.ua/viyizd-studentiv-za-kordon-kpp-proveli-aktsiyu-protestu_n2163625 (accessed: 01.04.2023).
18. Vyizd studentiv inozemnykh vyshiv za kordon pid chas voiennoho stanu bilshe nemozhlyvyi, – DPSU (2022). *24 kanal*. URL: https://24tv.ua/viyizd-za-kordon-pid-chas-voyennogo-stanu-mozhna-pokidati-krayinu_n2163100 (accessed: 01.04.2023).

19. Ofitsiino dozvoluty vyizd studentam-cholovikam, yaki navchaiutsia zakordonom: Elektronna petytsiia vid 10.08.2022 r. №№22/158664-ep. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/158664?fbclid=IwAR3V5PQnwmXbBMK3pLnyNAP_Av-cWb8eaH-KinJWLycrcP-TbbQtWvy_mcY

20. Uriad vyznachyv pravyla vyizdu za kordon vodiiv, zaliznychnykyv ta sportsmeniv v period voiennoho stanu (2022). *Liha: Zakon*. URL: https://buh.ligazakon.net/news/211438_uryad-viznachiv-pravyla-vizdu-za-kordon-vodiv-zalznichnykyv-ta-sportsmeniv-v-period-voennoho-stanu (accessed: 01.04.2023).

21. Moriaky zmozhut ykhaty za kordon, maiuchy dozvil viiskkomatu (2022). *Livyi bereh*. URL: https://lb.ua/society/2022/08/27/527573_moryaki_zmozhut_ihati_kordon_mayuchi.html (accessed: 01.04.2023).

22. Shchodo nadannia osoblyvoho statusu hromadianam Ukrainy, yaki ye pratsivnykamy morskoho transportu (moriakam), v tomu chysli moriakam vnutrishnykh vod, na peretyn derzhavnoho kordonu Ukrainy (vyizd z Ukrainy) v period provedennia zahalnoi mobilizatsii vidpovidno do Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 65/2022 «Pro zahalnu mobilizatsiiu», zatverdzenoho Zakonom Ukrainy vid 03.03.2022 № 2105-IX: Elektronna petytsiia № №22/137864-ep vid 18.05.2022 r. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/137864>

23. Pid chas voiennoho stanu naichastishi porushnyky na kordoni – ukhlyianty (2022). *Derzhavna prykordonna sluzhba*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Pid-chas-vonnogo-stanu-naychastishi-porushnyky-na-kordoni-ukhlyianty/> (accessed: 01.04.2023).

24. Minekonomiky: shchob vyikhaty za kordon, potribno bude vnesty zastavu 200 tys. hrn. (2022). *Finansy ta ekonomika*. URL: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-shchob-vykhaty-za-kordon-potribno-bude-vnesti-zastavu-v-oshchadbank-na-200-tis-hrn> (accessed: 01.04.2023).

25. Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2232-XII. VVR. 1992. № 27. St. 385; potochna red. vid 01.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

26. Pro zatverdzhennia Pereliku spetsialnosti ta/abo profesii, sporidnykh z vidpovidnymy viiskovo-oblikovymy spetsialnostiamy, pislia oderzhannia yakykh zhinky berutsia na viiskovy oblik viiskovozoboviazanykh ta Pereliku spetsialnosti ta/abo profesii, sporidnykh z vidpovidnymy viiskovo-oblikovymy spetsialnostiamy: *Nakaz Ministerstva obrony Ukrainy*, № 313 vid 11.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>

27. Usi na bort. Yak moriaky vidstoialy pravo na robotu za kordonom (2022). *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/28/690912/> (accessed: 01.04.2023).

28. Vyizd cholovikiv za kordon pid chas viiny: khto maie pravo zalyshty Ukrainu ta komu proponuiut dozvoluty (2022). *Slovo i dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/07/infografika/suspilstvo/vyyizd-cholovikiv-kordon-vijny-xto-maye-pravo-zalyshty-ukrayinu-ta-komu-proponuyut-dozvoluty> (accessed: 01.04.2023).

29. Arestovykh vidpoviv, chy vypustiat z Ukrainy studentiv, yaki navchaiutsia za kordonom (2022). *Slovo i dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/25/novyna/suspilstvo/arestovykh-vidpoviv-chy-vypustyat-ukrayiny-studentiv-yaki-navchayutsya-kordonom> (accessed: 01.04.2023).

30. Pro poperednii zvit Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan rozsliduvannia mozhlyvykh porushen zakonodavstva Ukrainy u sferi otrymannia, rozpodilu, transportuvannia, zberihannia, vykorystannia za tsilovym pryznachenniam humanitarnoi ta inshoi dopomohy, a takozh neefektyvnoho vykorystannia derzhavnoho maina, yake mozhe buty vykorystane dlia tymchasovoho rozmishchennia vnutrishno peremishchenykh osib ta zabezpechennia inshykh potreb derzhavy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 11.04.2023 № 3044-IX. Dodatok. 160 s. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3044-20#n14>

31. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. VVR, 2001, № 25–26, st. 131; potochna red. vid 28.04.2023.

32. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1–212–24) vid 07.12.1984 № 8073(1)-X. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR (VVR), 1984, Dodatok do № 51, st. 1122; potochna red., vid 14.04.2023.

33. Nezakonnij peretyn kordonu pid chas voiennoho stanu: yaka vidpovidalnist peredbachena (2023). *Fakty*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230116-nezakonnij-peretyn-kordonu-pid-chas-voyennogo-stanu-yaka-vidpovidalnist-peredbachena/> (accessed: 01.05.2023).

Матеріал надійшов до редакції 21.05.2023 р.

УДК 323.1:327

Галина Куц,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології, соціології та культурології,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,

kuts.niss@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7263-1958

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-249-260

ПЕРИПЕТІЇ ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ НАЦІОНАЛІЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті здійснено аналіз перипетій становлення проблематики націоналізму в європейському політичному дискурсі. У політичній теорії прийнято виділяти дві традиції, які, оформившись протягом історії, стали відображати національну специфіку окремих європейських країн – англосаксонську та континентально-європейську. Загалом англосаксонська політична традиція сконцентрувалася навколо ідей правової держави,

інтернаціоналізму, вільної торгівлі, конституціоналізму. А наріжним каменем континентально-європейської політичної традиції стали проблеми націоналізму, національної консолідації, співвідношення демократії (що втілена в ідеї народного суверенітету) і лібералізму, а також проблеми відносин між громадянським суспільством та владою.

Відповідно, проблематику націоналізму більшою мірою висвітлено в концепціях теоретиків континентально-європейської традиції.

Нині більшість європейських країн прийнято означувати країнами ліберальної демократії. Становлення лібералізму, націоналізму й демократії відбувалося приблизно в один і той самий період. Відповідно, розглянуто перипетії відносин, з одного боку, між лібералізмом та демократією, а з іншого – між лібералізмом і націоналізмом. І дискурс націоналізму, і дискурс демократії певним чином сприяли активізації ліберальних ідей. Водночас лібералізм також потужно впливав на становлення націоналізму, забезпечивши його арсеналом ідеологічної критики, спрямованої на імперські режими.

Аргументовано, що національні ідентичності спроможні мобілізувати та підтримувати міцні спільноти. У політичному контексті національна ідентичність – це головний засіб для легітимації громадського порядку й солідарності (Е. Сміт).

Зазначено, згідно з поглядами Е. Томпсон, що націоналізм – це не лише явище сучасної епохи, але й перспективний тренд майбутньої епохи. Адже глобалізація не здатна нівелювати потужні інтенції унікальності певних національних культур. Навпаки, за умов ефективного брендування вони набувають розвитку, викликаючи цікавість інших через свою незвичність.

Ключові слова: націоналізм; національна ідентичність; англосаксонська політична традиція; континентально-європейська політична традиція; демократія; лібералізм; Європа.

Halyna Kuts,

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,

ORCID ID: 0000-0002-7263-1958

THE SINUOSITIES OF NATIONALISM IDEAS FORMATION IN THE EUROPEAN POLITICAL DISCOURSE

The article is devoted to the analysis of formation sinuosities of nationalism problems in the European political discourse. In political theory it is accepted to distinguish two traditions which, having been drawn up during history, began to reflect the national specificity of some European countries: Anglo-Saxon and continental-European. In general, the Anglo-Saxon political tradition was con-

centrated around the ideas of the rule of law, internationalism, free trade, and constitutionalism. And the cornerstone of the continental-European political tradition were the problems of nationalism, national consolidation, the ratio of democracy (which is embodied in the idea of popular sovereignty) and liberalism, as well as the problems of the relationship between civil society and government. Accordingly, the issue of nationalism has largely found its coverage in the concepts of theorists of the continental European tradition.

Nowadays, it is customary to label most European countries as countries of liberal democracy. The formation of liberalism, nationalism and democracy took place in approximately the same period. Accordingly, the vicissitudes of the relationship between liberalism and democracy, on the one hand, and between liberalism and nationalism, on the other hand, were examined. Both the discourse of nationalism and the discourse of democracy in a certain way contributed to the activation of liberal ideas. At the same time, liberalism also exerted a powerful influence on the formation of nationalism, providing it with an arsenal of ideological criticism directed at imperial regimes.

It is argued that national identities are capable of mobilizing and sustaining strong communities. In a political context, national identity is the main means of legitimizing public order and solidarity (A. D. Smith).

It is noted that, according to E. M. Thompson, nationalism is not only a phenomenon of the modern era but also a promising trend of the future era. After all, globalization is not capable of levelling the powerful intentions of the uniqueness of certain national cultures. On the contrary, under the conditions of effective branding, they develop, attracting the interest of others due to their unusualness.

Key words: nationalism, national identity, the Anglo-Saxon political tradition, continental European political tradition, democracy, liberalism, Europe.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Актуальність виявлення специфіки формування націоналізму в європейському політичному дискурсі зумовлена насамперед тим, що в політико-правовому оформленні сучасного політичного ландшафту європейських країн вагоме значення мають ключові ідеї доктрини націоналізму.

У політичній теорії прийнято виділяти дві концептуальні традиції, які стали відображати національну специфіку окремих європейських країн: англосаксонську та континентально-європейську. Ідеї націоналізму переважно формувалися в лоні континентально-європейського політичного дискурсу.

Сьогодні більшість європейських країн – це країни ліберальної демократії. Приблизно в один і той самий період відбувалося становлення

націоналізму, демократії, лібералізму, що потребує розгляду перипетій відносин, з одного боку, між лібералізмом та демократією, а з іншого – між лібералізмом і націоналізмом. Окрім того, координати протистояння націоналізму означувалися дискурсивними рамками категорій «імперія» – «нація».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику націоналізму, аналіз детермінант його формування, проблему узгодження базових цінностей націоналізму, демократії та лібералізму висвітлено в багатьох західних теоретиків із різних сфер соціально-гуманітарного знання (Б. Андерсон, І. Валлерстайн, Ф. Гаєк, Е. Гелнер, М. Гібернау, В. Кимлічка, Дж. Ст. Мілль, Е. Сміт, А. де Токвіль, Е. Томпсон, Ф. Фукуяма, М. Фуше, К. Хюбнер й ін.).

У західному політичному дискурсі оформилися дві політичні традиції, у контексті яких аналізуються й сучасні політичні процеси: англосаксонська (Дж. Локк, Д. Рікардо, А. Сміт, Д. Юм та ін.) і континентально-європейська (Ф. Гізо, Б. Констан та ін.). Власне, проблематику націоналізму більше висвітлено в межах континентально-європейського політичного дискурсу.

Водночас у вітчизняному політичному дискурсі недостатньо розкрито питання кореляції базових ідей націоналізму, демократії, лібералізму, які в сукупності детермінували формування сучасного політичного ландшафту європейських ліберально-демократичних країн. Означена проблема вельми актуальна, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України.

Мета статті – виявлення перипетій формування ідей націоналізму в європейському політичному дискурсі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У політичній теорії прийнято виділяти дві традиції, які, оформившись протягом історії, стали відображати національну специфіку окремих європейських країн (англосаксонська та континентально-європейська). Поштовхом для появи обох варіантів політичного дискурсу стали Американська й Велика французька революції. Як зазначав М. Фуше, у тогочасній політичній географії «розрізняли дві зони громадського співіснування між ліберальною Європою, моделлю якої були Великобританія, та Європою консервативних монархій» [10, с. 35]. Спочатку з'явилася англосаксонська традиція політичного дискурсу. Згодом ці ідеї, будучи запозиченими в континентальній Європі,

трансформувалися та стали основою континентально-європейської традиції.

Для англосаксонської традиції політичного дискурсу вельми важливим стало акцентування пріоритетності еволюційного розвитку, у поступі якого вирішальну роль відіграють спонтанні чинники. Центральною ідеєю англосаксонської традиції стала ідея свободи індивіда в межах закону, яку висвітлювали в різноманітних контекстах як філософи, так і економісти (Дж. Локк, Д. Рікардо, А. Сміт, Д. Юм й ін.). Відповідно, експлікуючи поняття свободи, теоретики найчастіше мали на увазі забезпечення інтересів індивіда засобами закону.

Важливим є той факт, що на англосаксонській традиції політичного дискурсу «ґрунтується американська система врядування. У чистій формі її репрезентовано в Сполучених Штатах, але не радикалізмом Джеферсона й не консерватизмом Гамільтона чи навіть Джона Адамса, а ідеями Джеймса Медісона, «батька Конституції» [2, с. 78]. Саме тому стосовно характеристики політичної організації суспільного устрою США, який ґрунтується на ідеях англосаксонської версії лібералізму, прийнято вживати термін «медісонівська демократія».

Континентально-європейська політична традиція з'явилася як інтерпретація англосаксонського варіанта. Трансформація проявилася у скептичному ставленні до впливу спонтанних чинників на суспільно-політичне буття та в превалюванні конструктивістського раціоналізму стосовно поглядів на траєкторію суспільного розвитку. Вважалося, що завдяки всесильності людського розуму можна побудувати оптимальний суспільний устрій. Континентально-європейська політична традиція певним чином відображала духовну традицію, прагнучи позбутись ірраціоналізму в суспільному житті та виступаючи проти засилля абсолютистської монархії.

Стосовно сутності континентально-європейської традиції потрібно зазначити, що її специфіка була зумовлена раціоналізмом Французької революції. На думку Ф. Гаєка, значна частина континентальних лібералів «керувалася більшою мірою бажанням нав'язати світові якийсь надуманий раціональний узірець, аніж створити умови для вільного зростання» [2, с. 76]. Щодо розуміння поняття свободи зазначимо, що континентальні мислителі, на відміну від теоретиків англосаксонської традиції, вважали більш важливою свободу певної соціальної групи, але аж ніяк не свободу індивіда.

У теоретичних розробках політичного дискурсу континентальної Європи, на відміну від англосаксонської традиції, важко виокремити

якесь спільне (притаманне всім концепціям) ядро. Якщо англійська політична традиція була переважно сконцентрована навколо ідеї правої держави, інтернаціоналізму, вільної торгівлі, конституціоналізму, то наріжним каменем французького політичного дискурсу стали проблеми націоналізму, національної консолідації, співвідношення демократії (що втілена в ідеї народного суверенітету) й лібералізму, а також проблеми відносин між громадянським суспільством та владою.

Отже, проблематику націоналізму більшою мірою висвітлено в концепціях теоретиків континентально-європейської традиції.

На думку Б. Андерсона, у координатах дискурсу націоналізму став означуватися новий спосіб уявлення спільноти як окремого цілого, витіснивши з пріоритетних позицій попередній – релігійний – спосіб уявлення спільнот. Нація – це уявлена політична спільнота, причому уявлена як генетично обмежена й суверенна. «Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності» [1, с. 22]. Такий спосіб уявлення з'явився, за мірками історії, зовсім недавно (усього лише якихось двісті років тому). Утім, відносна «молодість» націоналізму не завадила йому здійснити своєрідний зсув у суспільному мисленні, призвівши до парадоксальних переконань, за якими кожна сучасна людина щиро вірить, нібито вона народжується з певною національністю так само, як і з певною статтю [1, с. 21].

Нині більшість європейських країн прийнято означувати країнами ліберальної демократії. Відповідно, цікавим в такому контексті є становлення відносин, з одного боку, лібералізму з демократією, а з іншого – лібералізму з націоналізмом. Адже і дискурс націоналізму, і дискурс демократії певним чином сприяли активізації ліберальних ідей. Крім того, становлення лібералізму, націоналізму й демократії відбувалося приблизно в один і той самий період. Водночас лібералізм, зі свого боку, також потужно впливав на становлення націоналізму, «забезпечивши, передусім, арсенал ідеологічної критики, спрямованої на імперські й старі режими [anciens régimes]» [1, с. 89].

Сьогодні спостерігаємо кореляцію базових ідей, як лібералізму та націоналізму, так і лібералізму й демократії. Утім, одразу після Великої французької революції в європейській суспільній думці простежували протистояння між ними. Крім того, лібералізм продовжував підтримувати активну ідеологічну лінію оборони проти консерватизму. Особливо жорстко лібералізму протистояла демократія.

Початкове протистояння лібералізму, який відстоював монархічний устрій, із націоналізмом, що сприяв появі ідеї держави-нації, не в останню чергу було зумовлене кореляцією ідей націоналізму й демократії. Власне кажучи, політичний лібералізм класичного періоду в континентальній Європі характеризувався тим, що одночасно виступав проти абсолютизму королів, проти демократії та проти суверенітету народу. Утім, демократи, котрі запозичили ідею свободи з древніх Афін, на противагу лібералам, подружилися з ідеєю нації-держави. Незважаючи на те, що коріння демократії сягає античних Афін, ця ідея є доволі новою. Вона посіла помітне місце в європейській суспільно-політичній думці лише в середині ХІХ ст. після публікацій робіт Джорджа Грота (автора історії Греції), які почали виходити в 1846 р. [10, с. 27]. Ці роботи надихнули молодих демократів обґрунтуванням того, що коріння європейської цивілізації потрібно шукати не в християнській спорідненості, але на п'ять століть глибше – у демократичному досвіді Афін. Відповідно, сповідуючи демократичні принципи, демократи виступали проти монархічного устрою й «трудилися в ім'я Європи, заснованої не на рівновазі монархічних сил, а на федерації вільних націй» [10, с. 35].

Урешті, у ХІХ ст. проблема узгодження базових цінностей лібералізму та демократії [4], з одного боку, і націоналізму з лібералізмом – з іншого – посіла центральне місце в концепціях тогочасних мислителів (лорд Актон, Дж. Ст. Мілль, А. де Токвіль та ін.).

Перші національні держави, з'явившись на уламках християнства, були єдиними в прагненні звільнитися від імперій. Тобто нація виникла не лише в результаті витіснення з пріоритетних позицій релігійного способу уявлення спільнот, але й вона з'явилася на противагу імперіям. На думку М. Фуше, «нація народилася в просторі стабільності життєвого укладу селянства й висловлює конфігурацію, де збігаються земля, мова та народ, відокремлену від інших межами так само, як заповідна власність селянина, його поле. Якщо імперія являє собою складну сукупність спільнот, то нація єдина й ґрунтується на згоді вільних громадян» [10, с. 50].

Відповідно, лібералізм та націоналізм на початку свого виникнення демонстрували різноманітні траєкторії розвитку, які майже не перетиналися між собою. Координати протистояння націоналізму означувалися дискурсивними рамками категорій «імперія» – «нація», тоді як для лібералізму ці координати означувалися категоріями «місто» – «село».

Антагонізм між лібералізмом та націоналізмом зумовлювався ще й тією обставиною, що тогочасний лібералізм утілював прагнення

свободи певної соціальної верстви – класу власників (буржуазії), які сприяли становленню лібералізму як транснаціонального феномену [5]. Відрізняючись космополітизмом, цей клас власників ігнорував інтереси спільнот, стосовно яких національний фактор відігравав далеко не останню роль.

Протистояння між лібералізмом і націоналізмом продовжувалося й у ХХ ст. Стало вважатися, що «потребує уточнення, чи, радше, певного переосмислення, ліберально-індивідуалістичний (за західною традицією) підхід до прав особи, коли вся увага зосереджена на індивіді, а право певних спільнот (соціальних, національних, політичних) залишаються в тіні» [7, с. 35]. Навіть повоєнний лібералізм, зазначав В. Кимлічка, ігнорував проблеми етнічних меншин, відкидаючи саму ідею про те, «що окремим етнічним та національним групам потрібно надати постійну політичну ідентичність або конституційний статус» [3, с. 19]. Більше того, ліберали вважали, що під час забезпечення захисту прав окремої особи «відпадає потреба у подальшому захисті членів окремих етнічних або національних меншин» [3, с. 17]. Лише в другій половині ХХ ст. з'являється концепція мультикультуралізму, яка певним чином узгоджує позиції лібералізму й націоналізму.

Національні ідентичності здатні мобілізувати та підтримувати міцні спільноти [6]. Національна ідентичність доволі часто привласнює інші типи колективних ідентичностей (класові, релігійні, етнічні), що пов'язано з її багатовимірністю. На думку Е. Сміта, завдяки багатовимірності «національна ідентичність стає такою гнучкою, неподатливою силою в сучасному житті й у політиці та може ефективно поєднуватися з іншими могутніми ідеологіями й рухами, не втрачаючи власного характеру» [8, с. 25].

Е. Сміт виділяв зовнішні та внутрішні функції національної ідентичності. До зовнішніх функцій належать територіальні, економічні й політичні функції. Адже саме нації забезпечують контроль над територіальними ресурсами, економічними ресурсами тощо. «Визначаючи членство, кордони та ресурси, національна ідентичність дає можливість раціонально обґрунтувати ідеали національної автаркії» [8, с. 25]. Із політичного погляду, найвагомішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація наявних у країні юридичних інституцій із єдиними юридичними правами й обов'язками, які визначають пріоритетні цінності та характер нації. Тобто в політичному контексті національна ідентичність – це головний засіб для легітимації громадського порядку й солідарності.

Внутрішні функції, які виконує національна ідентичність, – це згуртування індивідів у спільноту, чому сприяє стандартизована державна система масової освіти. «Нація покликана також розвивати соціальні зв'язки між індивідами та класами, створюючи набір спільних вартостей, символів і традицій» [8, с. 26]. У формуванні національної ідентичності важливого значення набуває використання символів (прапори, монети, гімни, пам'ятники, церемонії), що нагадує про спільну культурну спадщину й культурну спорідненість і скріплює чуття спільної ідентичності.

На думку Е. Томпсон, основою національної ідентичності є певний набір міфів, формування яких для кожної нації мало власну специфіку. Найчастіше такий набір міфів створювався певною елітарною групою, оскільки освіченість у давні часи була привілеєм небагатьох членів вищої касты. Згодом масова освіта, як і розвиток технологій, сприяла широкому впровадженню означених міфів у сучасне суспільство. Утім, вони не стали визначальними в цьому процесі для імперій. «Марність спроб прискореного формування націй, таких як югославська, радянська, чехословацька, пояснюється браком набору символів, який би міг стати спільним для цих несправжніх таксономних груп» [9, с. 30]. Імперії були неспроможні забезпечити лояльність колонізованих народів через відсутність у них спільних моделей пам'яті. Для того щоб сформувати спільний набір символів, потужна група митців-літераторів тривалий час повинна впроваджувати спільні національні міфи засобами літератури, мистецтва тощо. Ще однією, досить вагомою, умовою для впровадження спільних міфів у суспільну свідомість є наявність вільного часу в групі людей, що формує міфи. Адже, наприклад, у доіндустріальну епоху люди не мали ні достатньої психологічної свободи, ні вільного часу, щоб створювати націю. Тому націоналізм – за історичними мірками – з'явився досить пізно (усього лише два століття тому).

Отже, націоналізм – це не лише явище сучасної епохи, але й перспективний тренд майбутньої епохи. Саме тому в останні десятиліття з'явилося так багато нових націй, як вважає Е. Томпсон.

Схожі ідеї можна виявити в концепції К. Хюбнера. На його думку, нівелювання національного відбувається через інтернаціоналізацію торгівлі. Водночас, якщо індустрії певної країни притаманне щось унікальне та індивідуальне, то процеси глобалізації приносять їй користь. Як приклад, К. Хюбнер наводив індустрію моди Франції й Італії [11, с. 376]. Тобто глобалізація не здатна нівелювати потужні інтенції унікальності певних національних культур. Навпаки, за умов ефективного брендування, вони набувають розвитку, викликаючи цікавість інших через свою незвичність.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Констатовано, що в політичній теорії прийнято виділяти дві традиції, які, оформившись протягом історії, стали відображати національну специфіку окремих європейських країн (англосаксонська та континентально-європейська). Загалом англосаксонську політичну традицію сконцентровано навколо ідей правової держави, інтернаціоналізму, вільної торгівлі, конституціоналізму. А наріжним каменем континентально-європейської політичної традиції стали проблеми націоналізму, національної консолідації, співвідношення демократії (що втілена в ідеї народного суверенітету) й лібералізму, а також проблеми відносин між громадянським суспільством та владою.

Для англосаксонської традиції політичного дискурсу вельми важливим стало акцентування пріоритетності еволюційного розвитку, у поступі якого вирішальну роль відіграють спонтанні чинники. Центральною ідеєю англосаксонської традиції стала ідея свободи індивіда в межах закону. Континентально-європейській політичній традиції притаманне скептичне ставлення до впливу спонтанних чинників на суспільно-політичне буття та превалювання конструктивістського раціоналізму стосовно поглядів на траєкторію суспільного розвитку. Вважалося, що завдяки всесильності людського розуму можна побудувати оптимальний суспільний устрій. Щодо розуміння поняття свободи континентальні мислителі, на відміну від теоретиків англосаксонської традиції, вважали більш важливою свободу певної соціальної групи, але аж ніяк не свободу індивіда.

Відповідно, проблематику націоналізму більшою мірою висвітлено в концепціях теоретиків континентально-європейської традиції.

Нині більшість європейських країн прийнято означувати країнами ліберальної демократії. Становлення лібералізму, націоналізму й демократії відбувалося приблизно в один і той самий період. Відповідно, розглянуто перипетії відносин, з одного боку, між лібералізмом та демократією, а з іншого – між лібералізмом і націоналізмом. І дискурс націоналізму, і дискурс демократії певним чином сприяли активізації ліберальних ідей. Водночас лібералізм також потужно впливав на становлення націоналізму, забезпечивши його арсеналом ідеологічної критики, спрямованої на імперські режими.

Аргументовано, що національні ідентичності здатні мобілізувати й підтримувати міцні спільноти. У політичному контексті національна ідентичність – це головний засіб для легітимації громадського порядку та солідарності (Е. Сміт).

Зазначено? згідно з думкою Е. Томпсон, що націоналізм – це не лише явище сучасної епохи, але й перспективний тренд майбутньої епохи. Адже глобалізація не здатна нівелювати потужні інтенції унікальності певних національних культур. Навпаки, за умов ефективного брендування вони набувають розвитку, викликаючи цікавість інших через свою незвичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон, Б. (2001). Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму: [пер. з англ.]. Київ: Критика, 272 с.
2. Гаск, Ф. А. фон. (1998). Чому я не консерватор. [пер. з англ.]. *Консерватизм: [антологія / упорядники: О. Проценко, В. Лісовий]*. Київ: Смолоскип, 598 с., с. 65–81.
3. Кимлічка, В. (2001). Лібералізм і права меншин: [пер. з англ.]. Харків: Центр освітніх ініціатив, 176 с.
4. Куц, Г. М. (2007). Лібералізм і демократія: перипетії співіснування. *Віче*, № 12, спецвипуск, с. 17–20.
5. Куц, Г. М. (2007). Проблематика ідентичності в ліберальному контексті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. Харків, № 785, вип. 10, с. 79–85.
6. Лісничий, В. В., Куць, О. М., Куц, Ю. О. (2002). Етнонаціональні чинники державотворення. Харків: Вид-во ХарРІДУ УАДУ «Магістр», 180 с.
7. Римаренко, С. Ю. (2007). Індивідуальні і колективні права: компаративний аналіз. *Університетські наукові записки*, № 2 (22), с. 35–46.
8. Сміт, Е. Д. (1994). Національна ідентичність: [пер. з англ.]. Київ: Основи, 224 с.
9. Томпсон, Е. М. (2006). Трубадури імперії: російська література і колоніалізм / [пер. з англ.]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 368 с.
10. Фуше, М. (1999). Европейская республика. Исторические и географические контуры: [пер. с фр.]. Москва: Междунар. отношения, 168 с.
11. Хюбнер, К. (2001). Нация: от забвения к возрождению: [пер. с нем.]. Москва: Канон+, 400 с.

REFERENCES

1. Anderson, B. (2001). Uyavleni spilnoty. Mirkuvannya shchodo pokhodzhennya i poshyrennya natsionalizmu: [per. z anhl.]. Kyuiv: Krytyka, 272 p.
2. Hayek, F. A. fon. (1998). Chomu ya ne konservator: [per. z anhl.]. *Konservatyzm: [antolohiya / uporyad: O. Protsenko, V. Lisovyy]*. Kyuiv: Smoloskyp, 598 p, p. 65–81.
3. Kymlichka, V. (2001). Liberalizm i prava menshyn: [per. z anhl.]. Kharkiv: Tsentri Osvitnikh Initsiatyv, 176 p.
4. Kuts, H. M. (2007). Liberalizm i demokratiya: perypetiyi spivisnuvannya. *Viche*, № 12, spetsvypusk, p. 17–20.
5. Kuts, H. M. (2007). Problematyka identychnosti v liberalnomu konteksti. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pytannya politolohiyi*. Kharkiv, № 785, vyp. 10, p. 79–85.
6. Lisnychyu, V. V., Kuts, O. M., Kuts, Y. O. (2002). Etnonatsionalni chynnyky derzhavotvorennya. Kharkiv: Vyd-vo KharRIDU UADU «Mahistr», 180 p.

7. Rymarenko, S. Y. (2007). Indyvidualni i kolektyvni prava: komparatyvnyy analiz. *Universytetski naukovi zapysky*, № 2 (22), p. 35–46.
8. Smit, E. D. (1994). *Natsionalna identychnist*: [per. z anhl.]. Kyiv: Osnovy, 224 p.
9. Tompson, E. M. (2006). *Trubadury imperiyi: rosiyska literatura i kolonializm*: [per. z anhl.]. Kyiv: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 368 p.
10. Fusher, M. (1999). *Yevropeyskaya respublika. Istoricheskiye i geograficheskiye kontury* / [per. s fr.]. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 168 p.
11. Khyubner, K. (2001). *Natsiya: ot zabveniya k vozrozhdeniyu*: [per. s nem.]. Moskva: Kanon+, 400 p.

Матеріал надійшов до редакції 11.05.2023 р.

УДК 327:061.16С

Віктор Міщук,

аспірант ОНП «Міжнародні відносини і стратегічні комунікації
України та ЄС»,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

wikto2491@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6047-0360

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-260-275

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ СУБРЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

У статті розглянуто тему ролі національних факторів у міжнародній субрегіональній політиці держав Вишеградської четвірки. Досліджено основні геополітичні стратегії країн Центральної Європи – атлантизм та європейський континенталізм. Проаналізовано підходи до втілення цих стратегій – інтернаціоналізм й автономізм. Акцентовано увагу на змінній ролі національних факторів та їх впливу на зовнішню політику субрегіону. Зокрема, виокремлено основні етапи співпраці у Вишеградській четвірці та простежено зміну динаміки впливу національних факторів на субрегіональну співпрацю в державах Центральної Європи. Досліджено значення зміни стратегії міжнародної політики держав ЦЄ на регіональні європейські міжнародні відносини.

Сума отриманих у результаті дослідження знань надала підстави зробити висновки про підвищення ролі національних факторів у формуванні зовнішньополітичної стратегії держав ЦЄ.

Ключові слова: національні чинники, Вишеградська четвірка, національні інтереси, атлантизм, євроконтиненталізм, автономістичний підхід, інтернаціоналістичний підхід.

Viktor Mishchuk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0001-6047-0360

THE INFLUENCE OF NATIONAL FACTORS ON THE FORMATION OF SUBREGIONAL POLICY OF THE CENTRAL EUROPEAN STATES

The article is devoted to the role of national factors in the international subregional policy of the Visegrád Four. It is studied the main geopolitical strategies of the Central European countries: Atlanticism and European continentalism. The approaches to the implementation of these strategies are analysed: internationalism and autonomism. It is emphasized the changing role of national factors and their influence on the foreign policy of the subregion. In particular, the main stages of cooperation in the Visegrád Four are highlighted and the changing dynamics of the influence of national factors on subregional cooperation in the Central European countries is traced. It is studied the significance of the change in the international policy strategy of the CE states for the regional European international relations.

The scope of knowledge obtained as a result of the study gave grounds to conclude that the role of national factors in formation the foreign policy strategy of the CE states is increasing.

Key words: national factors, the Visegrád Four, national interests, Atlanticism, Eurocontinentalism, autonomist approach, internationalist approach.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. На сьогодні дослідження субрегіонального рівня міжнародної політики є малоохопленою темою в науковій літературі. Більшість сучасних робіт із цієї тематики сконцентровані на загальних концепціях геополітичної діяльності держави. Таким чином упускаються підходи до реалізації міжнародної політики, що на субрегіональному рівні створюють специфіку в зовнішньополітичній діяльності держав.

Ця проблема притаманна й дослідженням зовнішньої політики держав Центральної Європи. Незважаючи на загальне визнання особливостей держав Вишеградської групи в налагодженні зовнішньополітичної діяльності в регіоні, вплив національних чинників на формування головних векторів міжнародної субрегіональної політики досі не досліджувався. На сьогодні комплексний аналіз міжнародної політики субрегіону є актуальним завданням, виконання якого дає змогу прогнозувати майбутні можливі перспективи розвитку міжнародної політики. У контексті нашого дослідження впливу національних чинників на інтеграційний процес цей аналіз надає змогу зафіксувати, на яких етапах здійснювалася трансформація взаємодії між інтеграційним процесом і національними чинниками міжнародної політики. Тобто, завдяки цьому дослідженню, ми зможемо дізнатися, коли національні чинники держав ЦЄ із доцентрової сили інтеграції перейшли в категорію відцентрових сил та що спричинило ці зміни.

Аналіз останніх публікацій. Для проведення аналізу основних концептів міжнародної політики держав ЦЄ використовували попередні напрацювання дослідників міжнародних відносин субрегіону (Р. Д. Асмус, А. Вондра, Н. Грегер, К. М. Хаугевік). Водночас для дослідження субрегіональної специфіки практики застосування описаних концептів і визначення ролі впливу національних факторів на їх формування використано аналіз міжнародної політики представників наукових шкіл міжнародних відносин держав Центральної Європи (М. Коран, В. Некас, Л. Вохоцова, П. Друлак). Аналіз наявної джерельної бази надає підстави підсумувати, що на сьогодні проблематика дослідження впливу національних чинників на міжнародні відносини загалом та інтеграційні процеси зокрема є малодосліджуваною темою. Найближче до асоціювання певної геополітичної концепції з практичною діяльністю конкретних політичних сил підійшов чеський науковець П. Друлак, що, зокрема, співвідносить міжнародну політику правих політичних сил Центральної Європи з концепцією атлантизму. Однак на сьогодні дослідження цієї проблеми є фрагментарним і не цілком відображає практичну політичну дійсність.

Формулювання цілей статті. Досвід субрегіональної співпраці держав Центральної Європи та вдалі кейси формування міждержавної політики є успішними з огляду на вдалу європейську інтеграцію й досягнення інших національних інтересів. Отже, ретельне дослідження основних векторів міжнародної діяльності Словаччини, Угорщини, Чехії та Польщі є необхідним елементом, що пояснює вплив національних

факторів на інтеграційні процеси на субрегіональному й регіональному рівнях міжнародних відносин.

Мета статті – проаналізувати специфіку формування векторів субрегіональної міжнародної політики країн Вишеградської групи та визначити вплив національних чинників на неї.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

«Національний інтерес» – ключове поняття міжнародних відносин. Усі нації завжди беруть участь у процесі реалізації або забезпечення цілей своїх національних інтересів. Зовнішня політика кожної нації формується на основі її національних інтересів й завжди працює над забезпеченням своїх цілей. Загальновизнане право кожної держави – забезпечувати свої національні інтереси. Держава завжди намагається виправдати свої дії, виходячи зі своїх національних інтересів. Поведінка держави завжди зумовлена та регулюється її національними інтересами. Тому для нас важливо знати значення й зміст національних інтересів. Суть цього поняття розкриває сам засновник політичного реалізму Ганс Монтеграу у своїй праці «Політика між народами», де вказує, що сенс національних інтересів виживання – захист фізичної, політичної та культурної ідентичності від зазіхань інших національних держав [1, с. 7].

Отже, для аналізу національних факторів інтеграції держав ЦЄ (Чехії, Словаччини, Польщі та Угорщини) потрібно виокремити їх із зовнішньополітичних стратегій розроблених субрегіональними політичними аналітиками в науковому полі та представлених внутрішньо-політичними акторами у сфері реальної політики. Оцінивши ступінь підтримки цих ідей, що формували й формують вектор зовнішньої політики держав Вишеградської групи, ми зможемо спостерігати, як трансформувалися національні чинники в електоральному полі та як вони представлялися політичними елітами на всіх етапах інтеграції до ЄС. А також якоюсь мірою національні фактори взаємозалежні з європейською інтеграцією. Чи європейська інтеграція впливає на трансформацію національних чинників і, навпаки, як об'єднані національні фактори субрегіону впливають на формування стратегій інтеграції в наддержавній структурі ЄС.

Країни Центральної Європи, уклинені між двома геополітичними потугами світового рівня – Західною Європою та російською історичною сферою впливу – мали різний національний досвід щодо відносин із різними більшими й могутнішими європейськими сусідами як зі сходу,

так і із заходу. Деякі країни намагались уникнути успадкованих дилем з історії та географії, обираючи антиєвропейський зовнішньополітичний напрям або ж приєднуючись до Європи. Інші зверталися до Росії, Франції чи Великобританії або до різних комбінацій вищезазначеного. Мало куточків Європи опинилися центральними точками геополітичних інтриг, шляхів війни та вторгнення і, як наслідок – насильства й руйнування як держави субрегіону ЦЄ.

Проте на контрасті складних історичних подій для Центральної Європи у ХХ ст. – двох світових воєн, у яких держави субрегіону виявились об'єктами впливу та інколи військової інтервенції й окупації континентальних геополітичних сил одним із небагатьох надійних міжнародних партнерів залишилися Сполучені Штати Америки. Навпаки, це та країна, яка посідала центральне місце у створенні багатьох із цих держав, – а також сприяла їх звільненню від спочатку нацистської імперії, а згодом і домінування радянської влади комуністичного управління. Незалежність та саме існування Центральної й Східної Європи, як ми її знаємо сьогодні, було значною мірою створено з руїн Австро-Угорської імперії наприкінці Першої світової війни і є продуктом від американського впливу, дипломатії та ідеалізму президента Вудро Вільсона [2, с. 205].

Зважаючи на позитивний попередній досвід відносин і на той факт, що США після перемоги в холодній війні утвердилися якщо не як світовий лідер, то як одна з найпотужніших геополітичних сил, цілком логічно видається тенденція до укріплення атлантизму в державах ЦЄ.

Атлантизм – це досить розмите поняття в аналітичному та політичному плані. У широкому розумінні, атлантизм трактується, як т.з. «прозахідний» вектор зовнішньої політики. Наприклад, український науковець В. Субботін у «Політичній енциклопедії» 2011 р. надає пояснення дефініції «атлантизм» як ідеологізованої форми концепції про наявність широкого кола фундаментальних спільних інтересів, єдиної системи соціальних норм, цінностей та інтересантів, що об'єднують США й країни Західної Європи в єдиний цивілізаційний простір [3, с. 44]. Проте в контексті сучасної багатопольярної моделі міжнародної політики та практики розвитку євроскептицизму, в основу якого покладено ідейні засади атлантизму, більш доречним для держав ЦЄ буде застосування вужчого підходу до розуміння терміна «атлантизм». Цей підхід запропонований Ніною Греггер і Крістін М. Хаугевік у науковому доробку «Відродження атлантизму в НАТО?: Зміна ідентичності безпеки у Великобританії, Норвегії та Данії», опублікованому Норвезьким

інститутом міжнародних відносин. У цьому звіті Ніна Грегер і Крістін М. Хаугевік використовують цей термін для позначення конкретного типу ідентичності й орієнтації політики безпеки, що закріплені в географічному розташуванні, історичних зв'язках зі США та обережному підході до європейської інтеграції [3, с. 11]. Із позицій політичного реалізму, що застосовуються в нашому дослідженні, підхід норвежських учених, на мою думку, є більш доречним.

На практиці сучасний атлантизм у зовнішній політиці держав ЦЄ зазвичай пояснюється дослідниками в інтеграції країн субрегіону до НАТО. Проте, як зазначає американська вчена Елізабет Шміц-Робінзон, насправді лідери держав Центральної та Східної Європи почали обговорювати можливість членства в НАТО ще до офіційного розпуску Варшавського договору в 1991 р. Після того, як перемогли свої початкові побоювання розлютити Росію політикою розширення НАТО, США стали головним прихильником співробітництва з Польщею, а також Чехією й Угорщиною на саміті НАТО в Мадриді 1997 р. [4, с. 139–140]. Фактично 1997 р. можна вважати офіційним початком сучасної доби атлантизму в зовнішній політиці держав ЦЄ.

Сучасний атлантизм держав ЦЄ у зв'язку з трансформацією як самої концепції, так і ставленням до неї в країнах субрегіону, логічно було б розділити на три етапи:

– ідеалістичний етап (1997–2004 рр.): характеризується ототожненням інтеграції з НАТО із загальним входженням до «Західного світу» країн Центрально-Східної Європи. Елізабет Шміц-Робінзон описує цей період, як час найбільшої співпраці зі США в державах ЦЄ [4, с. 150]. Незважаючи на зміну сприйняття ідеї атлантизму в Західній Європі від концепції, що мала б об'єднати в єдиному політичному полі Європейські та Північноамериканські демократичні країни, до сприйняття атлантизму як інструменту США для збереження світової гегемонії, у країнах ЦЄ ця зміна парадигми ще не відбулася;

– «Трансатлантичний дрейф» (2004–2010 рр.): характеризується поступовим віддаленням зовнішньополітичних стратегій держав ЦЄ від концепції атлантизму на користь глибшої співпраці з ЄС;

– євроскептичний етап (із 2010 р.): поглиблення співпраці зі США для задоволення інтересів безпеки, що не можуть бути забезпечені ЄС; використання концепту атлантизму як протиполюска федералістським тенденціям Західної Європи.

Як і концепція атлантизму, європейська континентальна політика, або ж європейський континенталізм, остаточно оформилась у своєму

сучасному вигляді в період Холодної війни. Найбільший розвиток геополітична думка отримала в Європі, особливо у Франції, Бельгії, ФРН, коли в 1959–1968 рр. президентом Франції був «континенталіст» генерал Шарль Де Голль. Він зробив низку енергійних антиатлантичних кроків: Франція вийшла з НАТО, де абсолютно домінували США, виробила власну геополітичну лінію, що містила «оборону по всіх азимутах», зміцнював зв'язки з СРСР, посилювалося франко-німецьке співробітництво, а в перспективі планувалося створити «Європу від Атлантики до Уралу», ця Європа бачилася де Голлю як цілком суверенне стратегічно континентальне формування, тобто з'явилася концепція «європейського континенталізму» [5, с. 45].

Сучасний європейський континенталізм в українській та російській науковій літературі трактується як геополітичний вектор, що цілком ґрунтується на регіональній політичній проблематиці. Проте це, широке визначення об'єднує в собі складні та різносторонні зовнішньополітичні парадигми, такі як євразійство й стратегія «нових правих», що на тлі аналізу напрямів міжнародної політики держав ЦЄ є неправильним, адже, по-перше, ці стратегії мають різну візію щодо майбутнього держав та не співвідносяться між собою; по-друге, на прикладі держав ЦЄ вони представлені різними політичними силами у внутрішньополітичній боротьбі. Чеський дослідник Пйотр Друлаков у своїй аналітиці, наданій у монографії «Зовнішня політика Чехії у 2009 році: аналіз ІМВ» надає висновки про те, що континенталізм є одним із важливих джерел ідентичності центральноєвропейської соціал-демократії, попри те, що йому (континенталізму) не вистачає досвіду серед її виборців. Сприяння європейській інтеграції пов'язує соціал-демократичні партії субрегіону зі своїми побратимами в Західній Європі, дозволяючи їм бачити себе як партії сучасні та європейські й, отже, відрізнитися від радикальних лівих, представлених скоріше євроскептичними комуністами. Континенталісти ЦЄ традиційно підкреслюють, що держави субрегіону повинні зосередитися насамперед на активній і конструктивній ролі в Європейському Союзі [6, с. 355].

Отже, європейський континенталізм у науковому диспуті ЦЄ чи не найбільше точок зіткнення знаходить з інтеграційною теорією федералістів. Й у своїй суті, як і федералізм, визначається обґрунтуванням потреби подальшого поглиблення європейської інтеграції в субрегіоні. У практичному політичному спектрі держав ЦЄ цей зовнішньополітичний напрям представлений соціал-демократичними партіями ліво-центристського спрямування. Зважаючи на електоральні вподобання

в державах Центрального субрегіону, проявлених на виборчих кампаніях, можемо стверджувати, що зовнішньополітична течія європейського континенталізму є однією з тих, що формують міжнародні стратегії держав ЦЄ. Адже лівоцентристські партії на сьогодні зберігають перше-друге місце в парламентах держав субрегіону. Найпотужніший вплив континентальної зовнішньої політики ми можемо спостерігати в Словаччині, де лівоцентристи («Курс – соціальна демократія», «Словацький демократичний і християнський союз – Демократична партія») традиційно формували провладну коаліцію [7] і де, як наслідок, відбулися найбільші кроки в економічній інтеграції до ЄС (упровадження єдиної валюти). Чеські виборці також традиційно підтримували лівоцентристів, де ці партії активно конкурують із перманентним успіхом із правоцентристськими рухами. Найменший вплив лівоцентристів в Угорщині та Польщі, де сформувалася правоцентристська більшість, що у своїй зовнішньополітичній стратегії переважно опирається на парадигму атлантизму [3, с. 356].

Формування національної зовнішньої політики для держав ЦЄ на сьогодні має вигляд маневрування між двох геополітичних центрів сили – ЄС та США. У цей дуалістичний зовнішньополітичний диспут час від часу вносить свої корективи ідея євразійства, проте в постсоціалістичних державах субрегіону цей концепт не мав достатньої суспільної підтримки, що зумовило його поступову маргіналізацію в політичній сфері. Євразійський концепт на сьогодні перебуває на стадії трансформації, де центр геополітичної сили зміщується з Росії до Китаю, але й у такому вигляді стратегія ще не досягнула достатньої внутрішньополітичної підтримки в державах ЦЄ. Отже, виходячи з оперованого нами визначення національних інтересів, євразійство не може бути чинником формування національних інтересів країн Вишеградської четвірки.

Більш перспективним для огляду національних інтересів субрегіональна стратегія зовнішньої політики держав ЦЄ, що сформувалась у вузькому просторі для маневру між атлантизмом та євроконтиненталізмом. Цей концепт синтезує в собі елементи ідей «нових правих», консерваторів і єврореалістів, що, своєю чергою, розділяє субрегіональну стратегію на два протилежних підходи – інтернаціоналізм та автономізацію.

Інтернаціоналізм у закордонній політиці держав ЦЄ полягає у відстороненні від ідей рухатися винятково в атлантичній чи континентальній парадигмі зовнішньої політики. Для інтернаціоналістів обидва зв'язки мають однаковий пріоритет. На їхню думку, не можна систематично віддавати перевагу одному над іншим або потрібно

збалансувати їх між собою й компенсувати [9, с. 396]. Цей підхід характерний для трактування континентальної зовнішньої політики в державах ЦЄ, адже, на відміну від атлантизму, континенталізм – парадигма, що передбачає багатосторонню форму міжнародних відносин. Отже, інтернаціоналістичний підхід у міжнародній політиці держав ЦЄ є основним інструментом утілення національних інтересів у континентальній парадигмі. Водночас цей інструмент передбачає збалансовані відносини з усіма впливовими міжнародними політичними акторами. Таким чином, на практиці інтерпретація цього підходу в державах ЦЄ підкріплена ідеями мондіалізму та євразійства, за якими, глобалізаційний рух є невідворотним і через певний період часу його політичний складник охопить більшу частину планети. Отже, побудова хороших відносин з основними центрами геополітичної сили є для інтернаціоналістів найліпшим інструментом для втілення національних інтересів. Національні держави як політичні актори в цьому підході відступають на задній план. Пріоритетними є міжнародні організації, що, своєю чергою, знецінює роль США як світового гегемона й національної держави водночас, двосторонні міжнародні відносини є другорядними в порівнянні з багатосторонніми.

Автономізація – відродження національних, етнічних, локальних центрів тяжіння всередині певної країни [10, с. 66]. Цей підхід характерний для правих партій держав ЦЄ та в міжнародних відносинах орієнтований на ведення зовнішньополітичних відносин, де першочерговим є орієнтир внутрішньодержавних інтересів і цінностей. Звісно, у сучасних умовах міждержавної політики цей підхід зазнає значних змін, адже впровадження суто автономної лінії підтримки національних інтересів без уходження до наднаціональних центрів сили є неможливим. Саме тому автономізація є одним із домінантних підходів у веденні субрегіональної політики й цьому є декілька причин. По-перше, загальна субрегіональна підтримка національних інтересів опирається на їх спільність у державах ЦЄ; по-друге, удалий досвід упровадження в життя протилежної ідеї «Повернення до Європи» за допомогою спільних зусиль країн Вишеграду. Автономізація, за аналізом П. Друлака є інструментарієм для втілення атлантичної політики [3, с. 373], проте ми схильні не погодитися з науковцем щодо цієї тези. Оскільки автономізація першочергово ґрунтується на національних чинниках, що надає широкий спектр можливостей для двосторонніх відносин з іншими національними державами – побудова хороших відносин з одним зі світових гегемонів міжнародної політики, що водночас є національною

державою, є звісно пріоритетним. Проте суть підходу автономізованої міждержавної політики полягає в побудові двосторонніх відносин з усіма політичними акторами, національні інтереси яких збігатися з інтересами власної держави. Цей підхід не передбачає віднайдення «друзів» у міжнародній політиці, але забезпечує постійний пошук політичних союзників у досягненні певного національного інтересу. Цю тезу підтверджує впровадження ідей континентальної школи «нових правих» у сучасному формуванні підходу автономістів. Наприклад, ідеї «Європи ста прапорів», що передбачає інтегративний рух за французькою моделлю «Європи концентрованих кіл», сьогодні є одними з основних у консервативних партіях автономістів. Отже, для пояснення взаємозв'язку інтернаціоналістського й автономізованого підходів з основними течіями геополітичної думки та її практичного втілення в державах ЦЄ потрібно розділити ці ідеї за широтою їх впливу. Коли континенталізм та атлантизм можуть трактуватися як глобальні геополітичні концепції, то підходи автономізму й інтернаціоналізму після впливу на них глобальних течій формують регіональний рівень міжнародної політики. Отже, субрегіональний рівень міжнародної політики в ЦЄ є синтезом цих ідей як у науковому, так і в практичному вимірах.

Отже, для виокремлення національних чинників, що мають вплив на міжнародні відносини кожної з держав ЦЄ, треба проаналізувати субрегіональну політику та її взаємодію із ширшими рівнями геополітичних впливів. Сучасний етап субрегіональної зовнішньої політики держав Центральної Європи зазвичай пов'язується дослідниками з формуванням і передвступним етапом Вишеградської групи до ЄС. Це дещо спрощує розуміння мінливості національних інтересів держав – учасників Вишеградського об'єднання. Адже консолідація цих держав відбувалася й відбувається не тільки до 2004 р. й не лише навколо питань євроінтеграції.

З огляду на наведені концепції та підходи до зовнішньої політики держав субрегіону, логічно було б розбити дослідження співпраці на декілька етапів і зазначити, які з цілей держав ЦЄ були декларовані та покладені до виконання через досягнення спільного інтересу у Вишеградській групі.

Звісно, неможливо не згадати, що зовнішньополітична співпраця в субрегіоні має глибокі традиційні корені, що історично пов'язують між собою держави ЦЄ в досягненні спільних національних інтересів. Серед історичних прототипів сучасної співпраці у Вишеградській групі часто згадується т.з. інтеграція в Ягеллонській династії та історична

зустріч 1 листопада 1335 р., коли у вишеградському королівському замку Кароля Роберта угорський, чеський (король Богемії – Іван Люксембург) та польський (Казимир III) правителі, на противагу Австрії, ухвалили стратегічне рішення щодо розбудови й регулювання північного торгового шляху, щоб посилити як торгово-економічні зв'язки, так і роль субрегіону загалом [11, с. 16]. Проте в контексті нашого дослідження впливу національних інтересів на євроінтеграцію ці історичні паралелі мають опосередковане значення. Оскільки сучасний етап розвитку Вишеградського співробітництва розпочався з нової віхи міжнародної політики – 1991 р. – остаточної перемоги прозахідного курсу розвитку держав над соціалістичним і, відповідно, переосмислення зовнішньополітичних орієнтирів у новій реальності міжнародних відносин.

Отже, першим етапом сучасної співпраці у Вишеградській групі нами виділено історичний період 1991–1992 рр. – період формування Вишеградської групи. На цьому етапі країни-учасниці (Угорщина, Польща та Чехословаччина) задекларували прагнення стати членами Європейського Союзу, сприймаючи інтеграцію в ЄС як ще один крок уперед у процесі подолання штучних розподільчих ліній у Європі через взаємну підтримку. Головною об'єднувальною ідеєю була консолідація зусиль країн Центральної Європи для якнайшвидшої євроатлантичної інтеграції на противагу так званій можливій «радянській загрозі». Цей короткий період субрегіональної зовнішньої політики не можна однозначно типологізувати в зазначених рамках сучасних зовнішньополітичних концепцій, проте він є для нашого дослідження визначальним, оскільки він описує відсторонення субрегіону від концепцій євразійства та першочерговим ставить завдання долучення до колективного «Західного світу».

До суттєвого послаблення політичної єдності Вишеградської групи призвело «оксамитове розлучення» Чехословаччини в 1993 р. Антизахідні ідеї Словаччини й посилення автономізованого підходу в досягненні національних цілей Чехією сприяли значному зниженню інтенсивності співробітництва та його переорієнтації суто в економічний напрям. У період із 1994 по 1997 рр. Вишеградська група не збиралася жодного разу, вважаючи, що індивідуальні зусилля щодо вступу до євроатлантичних інтеграційних формувань будуть більш ефективними [12, 72]. Цей етап характеризується українським науковцем В. Лебедюком як період стагнації в субрегіональному співробітництві у Вишеградській групі [11, с. 33], російська ж науковиця Л. Шишеліна стверджує, що з 1993 до

1997 р. дії ЄС не завжди сприяли поглибленню взаємодії між вишеградськими країнами. Так, процедура адаптації нових членів сприяла швидшому розмиванню їх єдності, ніж зміцненню. [13] Орієнтиром для кожної з країн, як і раніше, залишалися дотації з фондів ЄС і західні інвестиції. За цими статтями між країнами відбулася неприкрита конкурентна боротьба, що сприяла швидше вертикалізації міждержавних відносин і замиканню їх на інтеграційному ядрі Євросоюзу. Протягом 1990-х років відносини між країнами регіону характеризувалися швидше досить жорсткою боротьбою за право бути першими прийнятими в ЄС, ніж взаємодопомогою. Отже, етап стагнації субрегіональної зовнішньої політики цілком збігається зі стратегією інтернаціонального континенталізму для зовнішньополітичного вектора розвитку міжнародних відносин у державах ЦЄ.

Наступним етапом для відносин у Вишеградській спільноті став стрімкий розвиток субрегіональної зовнішньої політики, що датується в наукових джерелах 1998–2004 рр. Подібно до того, як події в колишній Чехословаччині спричинили занепад першої фази активної співпраці, у Вишеградській групі відбулися ключові урядові зміни в Чеській і Словацькій Республіках, що створили політичний фон для відродження вишеградської співпраці в 1998 р. За пропозицією, зробленою на саміті СЕФТА, що відбувся в Празі у вересні 1998 р., «трійка» зустрілася в Будапешті наступного місяця, щоб запросити Словаччину зайняти своє порожнє крісло. Це відбулося належним чином з інавгураційним засіданням відродженої Вишеградської групи в Братиславі 14 травня 1999 р. [14, с. 6] Хоча, згідно з висновками російської ученої Сафрнкової, імпульсом до продовження активного співробітництва стало офіційне запрошення з боку Ради ЄС розпочати переговори про вступ до Європейського Союзу Угорщини, Польщі й Чехії в грудні 1997 р. [12, с. 70]. Проте серед задекларованих цілей відродженої Вишеградської групи в 1999 р. першочерговою є атлантична співпраця. Зокрема, декларація особливо наголошувала на ролі програми «Партнерство заради миру» в розвитку регіонального співробітництва; передача досвіду щодо комунікаційної стратегії та методів, що стосуються вступу до НАТО і ЄС; взаємний обмін досвідом інтеграції до ЄС (про позиції в підготовці до переговорів щодо вступу й імплементації *acquis communautaire*) [11, с. 24]. Особливу увагу потрібно приділити значним виявам автономізму в зовнішній політиці держав ЦЄ, проте на цьому етапі такий підхід не має визначального впливу, адже консолідація зусиль субрегіону полягала переважно навколо ідеї інтеграції до колективного Західного Світу, до того

ж і ЄС, і США явно проявляли взаємну зацікавленість у країнах ЦЄ. Отже, цей період можна схарактеризувати як континентально-атлантичний із явно панівним інтернаціональним підходом у зовнішній політиці держав субрегіону ЦЄ. Кульмінацією цієї політики субрегіональної співпраці можна вважати спільне приєднання до ЄС Вишеградської групи у 2004 р. Проте виконання поставленої мети «Повернення до Європи», долучення до Західної цивілізації для політичних представників континенталізму й інтернаціонального підходу мали зворотні наслідки.

Утома суспільств держав ЦЄ від постійного намагання відповідати стандартам вступу до ЄС сприяла зміні політичної стратегії, а наступний виборчий цикл підтвердив перевагу правоцентристських сил, які своїм першочерговим завданням у зовнішній політиці бачили захист національних цінностей та інтересів. 12 травня 2004 р. на саміті Вишеградської четвірки в місті Кромержижі (Чехія) прийнято Декларацію про співробітництво країн Вишеградської групи після їхнього вступу до Європейського Союзу. Під час зустрічі зазначено, що основні цілі, викладені у Вишеградській декларації 1991 р., були досягнуті, та оголошено рішучість продовжувати розвивати співпрацю країн Вишеградської групи як держав-членів Європейського Союзу й НАТО. Під час зустрічі задекларовано продовжувати зосереджуватися на регіональних заходах та ініціативах, спрямованих на зміцнення ідентичності Центральноевропейського регіону [11, с. 30–31].

Практика субрегіональної політичної співпраці з 2004 р. доводить, що першочергово Вишеградська група, використовувала спільні зусилля для зміцнення зовнішньополітичного впливу власних національних держав і колективного просування спільних національних інтересів у ЄС. У більшості випадків майданчик Вишеградської групи залишається другорядним, пріоритетними є двосторонні зустрічі політичних діячів субрегіону. Важливою з 2014 р. є співпраця в НАТО, що формує вектор зовнішньої політики субрегіону в атлантичному напрямі.

Отже, сучасний етап субрегіональної зовнішньої політики можна схарактеризувати, як атлантично-континентальний з автономізованим підходом.

Отже, зовнішня політика на субрегіональному рівні формувалася навколо двох суперечливих ідей: ідеї включення в Західний Світ та ідеї досягнення бажаного становища в цьому світі. Коли концепція «Повернення до Європи» виконувалася до 2004 р., то після ми можемо спостерігати в субрегіональній політиці відстоювання власних зовнішньополітичних цілей і Центральноевропейської ідентичності, відмінної від Західної

Європи. Ця концепція субрегіонального співробітництва підтримана не лише політичними елітами, а й суспільствами держав ЦЄ, що підтверджується результатами парламентських кампаній у субрегіоні.

Якщо опиратися на аналітику П. Друлакова, де партії з ліво-центристською політичною позицією представляють континентальний вектор зовнішньополітичного розвитку, а правоцентристи, на противагу їм – атлантичний, та включити в аналіз підходи до втілення цих концепцій, що водночас є інструментами для їх досягнення, то, виокремивши з них узагальнені національні інтереси, отримуємо досить цікаві результати. До фактичного входження ЦЄ до ЄС, національні інтереси учасників Вишеградської групи полягали в долученні до Західного Світу через євроінтеграцію, а з 2004 р. ми бачимо поступовий перехід до опонуючої позиції підтвердження власних національних інтересів, у яких впливові учасники Євросоюзу частіше виступають не союзниками, а конкурентами.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вступ ЦЄ до ЄС не зміг посилити поглиблення інтеграції в Євросоюзі, як це очікувалося через перемогу континенталістів-інтернаціоналістів, стратегія яких фактично виконала національний інтерес «Повернення до Європи». Натомість у нових зовнішньополітичних обставинах ідея підтримки національних суверенітетів у ЦЄ набула домінантного значення. Отже, зовнішня політика субрегіону ЦЄ на сучасному етапі першочергово ґрунтується на автономізованому підході до досягнення національних інтересів. У такому випадку роль впливу національних чинників на субрегіональну зовнішню політику підноситься на новий рівень.

Якщо до вступу в ЄС держави ЦЄ вбачали необхідність євроінтеграції як способу ідентифікації себе з європейськими націями та західною цивілізацією, то після досягнення зазначених цілей, пріоритетними стали цілі підтримки національних суверенітетів і національної самоідентифікації, на противагу ідеї європейського мультикультуралізму. У цьому контексті субрегіональна співпраця опирається на спільність цих поглядів та на фактичний опір намаганням поглибленої євроінтеграції. Коли до 2004 р. національні чинники виступали провідником євроінтеграції, адже рух до ЄС був у національних інтересах держав субрегіону, євроатлантизм убезпечував національні суверенітети держав ЦЄ від можливого відновлення впливу пострадянської Росії, а європейська самоідентифікація була важливим елементом національної

ідентифікації; то після 2004 р. подальша поглиблена інтеграція поступово відсторонювалася від сфери національних інтересів. Першочерговим стали завдання відстоювання власних національних інтересів уже в структурі ЄС, убезпечення національних суверенітетів, у тому числі й від Євросоюзу, та національна ідентифікація, що опирається на відмінності від загальноєвропейської або ж західноєвропейської ідентифікації.

Проте таке узагальнення правоцентристських партій ЦЄ до рухів, які завжди використовують автономізм у зовнішній політиці, було б недоречним, тому важливо дізнатися, якою саме мірою відстоювання національних інтересів та інші фактори впливають на формування зовнішньополітичного курсу. Хорошим індикатором для цього було б виявлення євроскептицизму та його типів у програмах найвпливовіших правоцентристських сил держав субрегіону, що є перспективним напрямом для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Rosch, F. J. (2011). Hans J. Morgenthau, the «marginal man» in international relations: a «Weltanschauungsanalyse»: For the degree of Doctor of Philosophy. *Newcastle*, 275 p. URL: <http://surl.li/ewamr>.
2. Asmus, R. D., Vondra, A. (2005). The Origins of Atlanticism in Central and Eastern Europe. *Cambridge review of international affairs*, vol. 2, no. 18, p. 203–216.
3. Левенець, Ю. (2011). Політична енциклопедія. Київ: Парламент. вид-во, 2011. 807 с.
4. Græger, N., Haugevik, K. M. (2009). The revival of Atlanticism in NATO? Oslo: *Norwegian Institute of International Affairs*. URL: <http://surl.li/ewawz>.
5. Schmitz-Robinson E. Kindred (2012). Spirit or Opportunistic Ally? Polish Atlanticism in the 21st Century. *Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union*, vol. 209, no. 1, p. 139–153.
6. Нартов, Н. А. (1999). Геополитика. Москва: ЮНИТИ, 359 с.
7. Kořan, M., Nečas, V., Vochocová, L. (2010). Česká zahraniční politika v roce 2009: Analýza ÚMV. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 380 p.
8. Cieľom našej politiky je spokojný občan. SMER-SD. URL: <http://surl.li/ewbgc>.
9. Drulák, P. (2016). Česká zahraniční politika mezi internacionalismem a atlantismem. *Česká zahraniční politika v roce, 2007*, p. 395–402. URL: <http://surl.li/ewchh>.
10. Пунда, Ю. В., Козинець, І. П., Клименко, В. С. (2020). Міжнародні відносини та зовнішня політика України. Київ: НУОУ ім. І. Чернях, 328 с.
11. Лебедюк, В. (2018). Вишеградська четвірка: від ідеї до успішного проекту (Visegrad Four: From Idea to Successful Project). Демократичний транзит у країнах Вишеградської групи й Україні: вибрані аспекти / ред.: Д. Шевчук, В. Лебедюк. Острого, с. 16–35.

12. Сафонова, Е. А. (2018). Вишеградская группа: этапы становления и развития. *Вестник Томского государственного университета. История*, № 53, с. 69–73.
13. Шишелина, Л. Н. (2019). Вишеградская группа: этапы становления и развития. «Перспективы». URL: <http://surl.li/ewcxw>.
14. Dangerfield, M. (2019). Visegrad Group cooperation and «Europeanisation» of new EU member states. *Democracy, State and Society* / ed. by M. Góra, K. Zielińska. Krakow, p. 293–310.

REFERENCES

1. Rosch, F. J. (2011). Hans J. Morgenthau, the «marginal man» in international relations: a «Weltanschauungsanalyse»: For the degree of Doctor of Philosophy. Newcastle, 275 p. URL: <http://surl.li/ewamr>.
2. Asmus, R. D., Vondra, A. (2005). The Origins of Atlanticism in Central and Eastern Europe. *Cambridge review of international affairs*, vol. 2, no. 18, p. 203–216.
3. Levenets, Yu. (2011). *Politychna entsyklopediia*. Kyiv: Parlam. vyd-vo, 2011, 807 p.
4. Græger, N., Haugevik, K. M. (2009). The revival of Atlanticism in NATO? Oslo: *Norwegian Institute of International Affairs*. URL: <http://surl.li/ewawz>.
5. Schmitz-Robinson, E. Kindred (2012). Spirit or Opportunistic Ally? Polish Atlanticism in the 21st Century. *Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union*, vol. 209, no. 1, p. 139–153.
6. Nartov, N. A. (1999). *Неополитика*. Moskva: YuNYTY, 359 p.
7. Kořan, M., Nečas, V., Vochocová L. (2010). *Česká zahraniční politika v roce 2009: Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 380 p.
8. Cielom našej politiky je spokojný občan. SMER-SD. URL: <http://surl.li/ewbgc>.
9. Drulák, P. (2016). Česká zahraniční politika mezi internacionalismem a atlantismem. *Česká zahraniční politika v roce, 2007*, p. 395–402. URL: <http://surl.li/ewchh>.
10. Punda, Yu. V., Kozynets, I. P., Klymenko, V. S. (2020). *Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnia polityka Ukrainy*. Kyiv: NUOU im. I. Cherniakh, 328 p.
11. Lebediuk, V. (2018). Vyshegradska chetvirka: vid idei do uspishnoho proektu (Visegrad Four: From Idea to Successful Project). *Demokratychnyi tranzyt u krainakh Vyshegradskoi hrupy y Ukraini: vybrani aspekty* / red.: D. Shevchuk, V. Lebediuk. Ostroh, p. 16–35.
12. Safonova, E. A. (2018). Vyshegradskaia hruppa: etapy stanovleniya y razvytyia. *Vestnyk Tomskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Ystoryia*, № 53, p. 69–73.
13. Shyshelyna, L. N. (2019). Vyshegradskaia hruppa: etapy stanovleniya y razvytyia. «Perspektyvy». URL: <http://surl.li/ewcxw>.
14. Dangerfield, M. (2019). Visegrad Group cooperation and «Europeanisation» of new EU member states. *Democracy, State and Society* / ed. by M. Góra, K. Zielińska. Krakow, p. 293–310.

Матеріал надійшов до редакції 07.05.2023 р.

УДК 316.485.26:316.77

Наталія Ніколаєнко,

доктор політичних наук, професор,

керівник Навчально-наукового центру дослідження

гібридних загроз національної безпеки на Півдні України,

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,

nikvlad96@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2558-4749

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-276-285

ЗАГРОЗИ УКРАЇНСЬКИМ ДЕРЖАВНИМ ІНТЕРЕСАМ У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Зазначено, що тема дослідження пов'язана з необхідністю дослідити характер загроз державним інтересам України в Чорноморському регіоні, сформулювати висновки щодо шляхів стабілізації ситуації в регіоні та формування ефективної моделі забезпечення національної безпеки України. Визначено, що, розглядаючи роль України як системоформувальго чинника архітектури регіональної безпеки в Чорному морі, окремо зупинимося на міжнародно-політичних обставинах, що призвели до збройної агресії росії проти України й ведення гібридної війни між державами. Констатовано, що бездіяльність офіційних українських властей надихнула в подальшому антиукраїнські сили на посилення провокацій, метою яких стала остаточна заборона українського контролю над Кримським півостровом. Зазначено, що проаналізовані антиукраїнські акції засвідчили про тривалу цілеспрямовану систематичну діяльність політичних кіл рф і проросійськи налаштованих політиків та ЗМІ в Україні, зокрема в Криму та інших регіонах країни, щодо дестабілізації обстановки, зриву заходів міжнародного військового співробітництва ВМС ЗС України, вони стали не лише провокацією проти українського народу та держави, а й черговим етапом гібридної війни росії проти України. Відповідно, безпековий компонент у Чорноморському регіоні має бути одним із головних пріоритетів зовнішньої й внутрішньої політики української влади. Указано, що необхідною умовою формування безпекових структур у Чорноморському регіоні є чітке визначення концепції побудови спільної регіональної ідентичності причорноморських країн (за винятком рф) та активна участь України в побудові геополітичного виміру чорноморської регіональної ідентичності.

Ключові слова: загрози національній безпеці, Чорноморський регіон, гібридна війна, державні інтереси, маніпуляція, політичні технології, дестабілізація, міжнародне військове співробітництво.

Nataliya Nikolaienko,

Admiral Makarov National University of Shipbuilding of Mykolaiv,
ORCID ID: 0000-0002-2558-4749

THREATS TO UKRAINIAN STATE INTERESTS IN THE BLACK SEA REGION: HISTORICAL AND POLITICAL ASPECT

It is stated that the topic of the research is related to the need to investigate the threats to Ukrainian state interests in the Black Sea region, formulate conclusions on ways to stabilise the situation in the region and form an effective model of ensuring Ukraine's national security. It is determined that considering the role of Ukraine as a system-forming factor in the regional security architecture in the Black Sea, it is worthwhile to dwell on the international political circumstances that led to Russia's armed aggression against Ukraine and the waging of a hybrid war between the states. The author states that the lack of action by the official Ukrainian authorities further inspired anti-Ukrainian forces to increase provocations that were aimed at the final ban of Ukrainian control over the Crimean peninsula. It is emphasised that the analysed anti-Ukrainian campaigns have shown a long-lasting targeted systematic activity of Russian political circles and pro-Russian politicians and media in Ukraine, in particular in Crimea and other regions of the country, to destabilise the situation, disrupt international military cooperation of the Ukrainian Navy, and have become not only a provocation against the Ukrainian people and state but also another stage of Russia's hybrid war against Ukraine. Accordingly, the security component in the Black Sea region should be one of the main priorities of the foreign and domestic policy of the Ukrainian authorities. It is determined that a necessary condition for the formation of security structures in the Black Sea region is a clear understanding of the concept of building a common regional identity of the Black Sea countries (excluding Russia) and the active participation of Ukraine in building the geopolitical dimension of the Black Sea regional identity.

Key words: threats to national security, regional security, Black Sea region, hybrid war, state interests, manipulation, political technologies, destabilisation, international military cooperation.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Тема дослідження пов'язана з необхідністю дослідити характер загроз державним інтересам України у Чорноморському регіоні, сформулювати висновки щодо шляхів стабілізації ситуації в регіоні та формування ефективної моделі забезпечення національної безпеки України. Повномасштабна війна росії проти України стала наслідком низки суб'єктивних та об'єктивних чинників і дій, яким надається і ще буде надана відповідна фахова оцінка. Утім, вважаємо актуальним, із погляду часу, зробити певний політико-історичний аналіз подій, які передували їй, по суті, були фактично репетицією цієї агресивної війни північно-східного сусіда проти нашої держави та українського народу.

Мета статті – здійснити політико-історичний аналіз подій упродовж сучасного процесу українського державотворення та характеру основних загроз державним інтересам України в Чорноморському регіоні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаючи роль України як системоформувального чинника архітектури регіональної безпеки в Чорному морі, окремо зупинимося на міжнародно-політичних обставинах, що призвели до збройної агресії росії проти України та ведення гібридної війни між державами.

До однієї з перших таких репетицій потрібно віднести спровокований росією конфлікт навколо острова Коса Тузла – кризи в російсько-українських відносинах наприкінці 2003 р., який був викликаний спорудженням у Керченській протоці дамби з Краснодарського берега до острова для тиску на Україну з метою врегулювання статусу Керченської протоки та Азовського моря. Головним ідеологом й ідейним натхненником боротьби за косу Тузла став депутат Законодавчих зборів Краснодарського краю О. Травніков. Дві його книги: «Коса Тузла: перечисленная территория» 1997 р. видання та «Коса Тузла и стратегические интересы России» 2005 р. поставили питання про приналежність острова Краснодарському краю й росії, надали теоретичні й історичні обґрунтування законності претензій на цю територію та стали ідеологічною основою питання про її приналежність. Крім того, ситуацію навколо острова активно використовував у своїй передвиборчій кампанії блок «Родина» Д. Рогозіна для гри на виборах до Держдуми рф. І вже на початку вересня прикордонна служба рф виступила із заявою про намір по завершенню будівництва дамби розмістити на Тузлі російську заставу.

Відтак 29 вересня 2003 р. влада Краснодарського краю (губернатор О. Ткачов) розпочала будівництво дамби від Таманського півострова в бік Керчі до українського острова Коса Тузла (начебто щоб запобігти розмиванню берегової смуги) [4]. 30 вересня 2003 р. МЗС України зробило заяву про приналежність о. Коса Тузла Україні, а українські прикордонники у відповідь на такі дії східного сусіда в тижневий термін звели свою заставу. 21 жовтня конфлікт досяг критичної точки: українські прикордонники протаранили й затримали у своїх територіальних водах російський буксир «Труженник» зі співробітниками кубанської адміністрації на борту. Незважаючи на це, будівництво дамби тривало аж до 23 жовтня, коли воно було зупинене за 102 м від лінії Державного кордону. Зі зниженням «градусу» заяв з обох сторін розпочалися перемовини щодо акваторії Чорного й Азовського морів.

Але навіть після зустрічі в грудні 2003 р. президентів путіна та Л. Кучми й підписання ними Договору про співробітництво у використанні Азовського моря й Керченської протоки, питання про російсько-український кордон і про режим Азовського моря так і залишилися нерегульованими [15]. І лише в липні 2005 р. у результаті чергових консультацій України та рф росія визнала приналежність Україні о-ва Коса Тузла в Керченській протоці і «вод навколо нього» [4]. Загалом, цей конфлікт став, по суті, «спробою протестувати» не стільки пильність українських прикордонників, військових моряків та й Збройних сил загалом, а радше стійкість українського політикуму й західного співтовариства до зовнішніх загроз, які тільки набирали сили.

Майже через три роки, у травні–червні 2006 р., росія через своє політичне лобі у Верховній Раді України, проросійські політичні партії, громадські організації та рухи зірвала міжнародні військово-морські навчання «Сі Бриз – 2006» («Sea Breeze – 2006»). Ці навчання, які проводилися в Україні щорічно з 1997 р. відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння та співробітництво з питань оборони й військових відносин між міністерствами оборони США та України від 1993 р., мали розпочатися 17 червня 2006 р. й стати найбільшим в Україні та найважливішим для ВМС ЗС України головним практичним заходом їх підготовки до участі в антитерористичній операції НАТО в Середземному морі «Активні зусилля» та давало змогу адаптувати підготовку українських ВМС до вищих міжнародних стандартів [9]. Україна для навчань надавала військову та цивільну інфраструктуру Чорноморського узбережжя, а США, здійснюючи технічну й фінансову підтримку, допомагали в розбудові приморської інфраструктури України, зокрема інженерному переобладнанні Старокримського полігону [13].

США та Україна були змушені скасувати наземну частину цих навчань, оскільки дозволу на перебування на українській території іноземних військових підрозділів Верховна Рада так і не дала. Противниками цих навчань в українському парламенті стали фракції Партії регіонів (ПР), Прогресивної соціалістичної партії України (ПСПУ), Комуністичної партії України (КПУ), Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (СДПУ(о)), які, організувавши протягом травня–червня 2006 р. блокування представниками своїх осередків разом із проросійськими громадськими організаціями порту та місця перебування американських представників у Феодосії, Сімферополі й Старому Криму, послалися на «волевиявлення» народу та проголосували проти проведення цих міжнародних військово-морських маневрів [14]. При цьому в блокуванні взяли участь також представники цих партій із Донбасу, Верховної Ради Криму, проросійськи налаштовані активісти із Севастополя, Сімферополя й Алупки [16], «Российской общины», «Союза советских офицеров», «Общественно-патриотического движения «Родина», «Всеукраинской организации Союза рабочих, крестьян и трудовой интеллигенции», «Прорыв» [11], а також члени російської ЛДПР (були згодом депортовані), донські й кубанські козаки. Пікетників у Феодосії закликала до рішучіших дій лідер прогресивних соціалістів Н. Вітренко та, прикриваючись мандатом члена Парламентської асамблеї Ради Європи, лідер російських комуністів В. Зюганов [7]. Ці та інші акції протесту патронував депутат держдуми рф, директор інституту СНД К. Затулін [1].

Усі ці акції активно висвітлювалися російськими кореспондентськими групами НТВ і РТР, які, на заздирість журналістів місцевих ЗМІ, посилено фінансувалися [8]. Загалом, понад місяць тривала облога американського вантажу й, у підсумку, навчання були зірвані. Відповідно, довелося скасувати морську фазу навчань, яка мала розпочатися 19 липня 2006 р. в акваторії Чорного моря згідно зі спільним рішенням України та США, через відкликання призначеного для участі в «Сі Бризі» есмінця ВМС США «Barry» через події в Лівані (за офіційною причиною – евакуації людей з охопленої війною країни) [9].

Отже, «феодосійську» спецоперацію можна впевнено класифікувати як утрату для Збройних сил й України взагалі, яка стала можливою з боку рф унаслідок безвідповідальності українських політиків і місцевих посадових осіб та бездіяльності кримських українських спецслужб і МВС, які вже тоді стали на шлях державної зради. Виняток становила позиція представника Президента України в АРК Г. Москаля, який принципово розвінчував провокаційні дії проросійських активістів і вбачав у них

бажання не лише зашкодити міжнародному іміджу ЗС України, а й зірвати курортний сезон у Криму, щоб потім у цьому звинуватити київську владу [17].

Демонстративна агресивність натовпу москвофільських вандалів 5 липня 2008 р. у Севастополі під час святкування Дня ВМС ЗС України, які атакували кордон українських моряків та знищили пам'ятні знаки на честь підняття державних прапорів на кораблях Чорноморського флоту у 1918 р., чітко засвідчила про присутність у їхніх лавах кадрових співробітників російських спецслужб у цивільному. Як це потім повторилось у лютому – березні 2014 р., попереду вони запускали місцевих бабусь. Водночас події 5 липня 2008 р. у Севастополі засвідчили про розгортання якісно нового етапу українсько-російського протистояння [6]. Спроба надати належну правову оцінку цим подіям і притягнути провокаторів до відповідальності викликала невдоволення в проросійських організацій, які закликали і до надання права безстрокового перебування Чорноморського флоту РФ у Севастополі та Криму, оскільки в ньому «бачили свою опору й надію» [3].

Бездіяльність офіційної української влади надихнула в подальшому антиукраїнські сили на посилення провокацій, метою яких стала остаточна заборона українського контролю над Кримським півостровом.

У подальшому, коли в період із 14 по 26 липня 2008 р. в районі Одеси, Миколаєва та в Криму відбулися чергові спільні американські й українські тактичні військово-морські навчання «Сі Бриз–2008» із залученням держав – членів НАТО та країн – учасниць програми Альянсу «Партнерство заради миру», метою яких було підвищення рівня взаємодії й сумісності підрозділів країн-учасників під час проведення «миротворчих та гуманітарних операцій», ці ж проросійські партії й громадські організації в районі оз. Донузлав зірвали берегову фазу навчань, провокативними діями захопивши українську військову техніку та намагаючись захопити польовий командний пункт [14]. Очолив цю акцію особисто Л. Грач, відомий своїми антиукраїнськими й антикримсько-татарськими поглядами. Він, користуючись своєю недоторканістю депутата Кримського парламенту, був присутній у районі проведення навчань і надавав цілєвказівки членам ПСПУ, «Русского блока» із Сімферополя та Севастополя й особисто координував їхні дії. Потрібно зазначити, що цим діям передувала надзвичайно активна й цілеспрямована інформаційна акція російських і кримських проросійських ЗМІ, котрі всіляко прагнули роздмухати протестні антинатовські настрої серед кримського населення та зірвати проведення навчань [10].

Наймасштабніші у своїй історії військові навчання «Сі Бриз–2009», головним завданням яких у зв'язку з частими випадками захоплення піратами цивільних суден і їхніх екіпажів поблизу берегів Сомалі, мала стати підготовка підрозділів ВМС ЗС України до боротьби з піратством, було зірвано через небажання депутатів від фракцій ПР, ПСПУ й КПУ голосувати за їх проведення. У навчаннях, згоду на участь у яких дали 16 країн, із використанням бойових кораблів, авіації, піхотних підрозділів, офіцерів і спостерігачів до складу багатонаціональних штабів планувалося залучити 14 кораблів, катерів і допоміжних суден ВМС ЗС України, три кораблі Морської охорони Державної прикордонної служби, сім вертольотів і три літаки авіації Військово-Морських сил, Сухопутних військ і Повітряних сил ЗС України, близько 1500 військовослужбовців, понад 50 одиниць бронетанкової та автомобільної техніки й провести завершальний етап державних випробувань військово-транспортного літака Ан-70, зокрема провести з нього різними способами десантування підрозділів аеромобільних військ і морської піхоти ЗС України. Удруге 12 червня 2009 р., як і 22 травня, ці фракції відмовилися включити до порядку денного законопроект президента В. Ющенка про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2009 р. для участі в навчаннях [2].

Як результат, ці та подібні акції засвідчили про тривалу цілеспрямовану систематичну діяльність політичних кіл РФ і проросійськи налаштованих політиків та ЗМІ в Україні, зокрема в Криму й інших регіонах країни, щодо дестабілізації обстановки, зриву заходів міжнародного військового співробітництва ВМС ЗС України, стали не лише провокацією проти українського народу й держави, а й черговим етапом гібридної війни Росії проти України. Усе це, як показав час, призвело до подій у Криму з подальшою збройною агресією РФ та анексією півострова й тимчасової окупації частини територій Луганської та Донецької областей – спроби знищення Української держави. Ці й інші події свідчать про необхідність ретельного врахування уроків історії та недопущення сьогодні й у подальшому таких трагічних помилок. Отож це потребуватиме від України цілого комплексу узгоджених дій і заходів, а також розробки стратегії з нейтралізації та попередження цих негативних, а інколи й загрозливих явищ і процесів

Тож загрози українським національно-державним інтересам у Чорноморському регіоні мають як зовнішнє, так і внутрішнє походження, а їх попередження передбачає комплекс заходів й узгоджених дій усіх державних та, за можливості, недержавних структур. Серед основних загроз можна виокремити такі:

- розгортання процесів мілітаризації Криму в умовах повномасштабної російсько-української війни фактично в геополітичних реаліях нової «холодної війни»;
- конкуренція держав у вирішенні питання оптимального маршруту транспортування каспійських енергоносіїв на Захід;
- посилення в країнах регіону геополітичних впливів інших держав, чий інтереси суперечать українським;
- лобювання в Україні регіональними державами чи кримінальними структурами власних інтересів на шкоду українським, проведення ними на території України диверсійно-розвідувальних операцій;
- нездатність державних і ділових структур в Україні до формування ефективних механізмів реалізації й захисту українських інтересів у регіоні;
- політична нестабільність, слабкість інститутів державного управління в державах Чорноморського регіону.

Проблеми подолання більшості цих загроз, а також реалізації масштабних проєктів економічного розвитку Чорноморського регіону значною мірою можуть бути розв'язані шляхом формування регіональних структур безпеки, що створили б спільну платформу для співпраці в цій сфері з максимальним урахуванням інтересів держав регіону, усвідомлення ними факту необхідності стримування геополітичної експансії російської федерації.

Україна й світ мають убачати в росії не партнера в Чорноморському регіоні, а того, ким вона є. Може йтися не лише про повномасштабну війну, анексію Криму, окупацію частини Сходу та Півдня України, а й про порушення принципів існування Світового Співтовариства.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відповідно, безпековий компонент у Чорноморському регіоні повинен бути одним із головних пріоритетів зовнішньої й внутрішньої політики української влади. Необхідною умовою формування безпекових структур у Чорноморському регіоні є чітке визначення концепції побудови спільної регіональної ідентичності причорноморських країн (за винятком рф), що сприяло б їх поступовому входженню до Євросоюзу. Активна участь України в побудові геополітичного виміру чорноморської регіональної ідентичності (вивчення стратегічної ситуації в регіоні, його потенціалу й можливостей розвитку) допоможе нашій країні визначитися щодо її геополітичної ролі й статусу як регіональної держави та проводити послідовну виражену й дієву зовнішню політику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айдін, М. (2003). Внесок ОЧЕС у розвиток євразійського простору: альтернативні перспективи для архітектури європейської безпеки. *Розширена Європа та виклики безпеці в Чорноморсько-Каспійському регіоні*: зб. ст., голов. ред.: Б. Парахонський. Київ: Академпрес, с. 17–25.
2. Арабаджи, Ю. І. (2015). Відродження фашизму на тлі політичної ситуації в Росії і Україні, *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, № 5, с. 21–29.
3. Бадрак, В. (1998). Прелюдія к турецькому тендеру, *Дзеркало тижня*, 18–24 лип., с. 5.
4. Бадрак, В. (1999). В прицеле – снова Пакистан и Турция, *Дзеркало тижня*, 21–27 берез., с. 6.
5. Бадрак, В. (1999). Плодотворный «IDEF», *Дзеркало тижня*, 2–7 жовт., с. 6.
6. Бадрак, В. (2000). Танковая атака в Турции, *Дзеркало тижня*, 12–18 лют., с. 7.
7. Бадрак, В. (2000). Позиционный успех Т-84, *Дзеркало тижня*, 29 квіт. – 5 трав., с. 7.
8. Бадрак В. (2000). Ревизия приоритетов на рынке оружия, *Дзеркало тижня*, 15–21 квіт., с. 6.
9. Бадрак, В. (2001). Танковые страсти, *Дзеркало тижня*, 31 берез. – 6 квіт., с. 5.
10. Бадрак, В. (2001). Крутое пике бронетанкостроения, *Дзеркало тижня*, 2001, 18–22 серп., с. 7.
11. Бадрак, В. (2002). Двери в Европу необходимо открывать самим, *Дзеркало тижня*, 5–11 жовт., с. 6.
12. Бейоглу, Ф. (1995). Формування Чорноморського регіону економічного співробітництва: автореф. дис. ... канд. екон. наук: (08.05.03)/Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т. міжнар. відносин, Київ, 21 с.
13. Бжезинский, З. (1999). Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы, Москва: Междунар. отношения, 256 с.
14. Бжезинский, З. (2004). Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство/ пер. с англ., Москва: Междунар. отношения, 288 с.
15. Биковський, Л. (1940). Туреччина. Бібліографічні матеріали, Варшава: Укр. Чорномор. ін-т, 64 с.
16. Біленко, Т. (2004). Стан та перспективи українсько-турецьких зовнішньоекономічних відносин на засадах сталого розвитку, *Україна – Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє*: зб. наук. праць/ упорядник: Ф. Г. Туранли, Київ: Денеб, с. 526–531.
17. Борисенко, Е. (1999). Черноморская зона свободной торговли? *Международная жизнь*, № 1, с. 45–53.
18. Притула, В. (2009). Що втратила Україна та її флот від зриву навчань «Сі бриз-2009»? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1760827.html>
19. Україна і світ: теоретичні й практичні аспекти сучасного політичного процесу: кол. моногр./ за ред. проф. Н. О. Ніколаєнко, Херсон: Грінь Д. С., 2016, 520 с.

REFERENCE

1. Aidin, M. (2003). Vnesok OChES u rozvytok yevraziiskoho prostoru: alternatyvni perspektyvy dlia arkhitektury yevropeiskoi bezpeky. *Rozshyrena Yevropa ta vyklyky bezpetsi v Chornomorsko-Kaspiiskomu rehioni*: zb. st., holov. Red.: B. Parakhonskyi. Kyiv: Akadempres, p. 17–25.
2. Arabadzhy, Yu. I. (2015). Vidrozhennia fashyzmu na tli politychnoi situatsii v Rosii i Ukraini, *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia*, № 5, p. 21–29.
3. Badrak, V. (1998). Preludya k turetskomu tenderu, *Dzerkalo tyzhnia*, 18–24 lypnia, p. 5.
4. Badrak, V. (1999). V prytsel – snova Pakystan y Turtsyia, *Dzerkalo tyzhnia*, 21–27 bereznia, p. 6.
5. Badrak, V. (1999). Plodotvornyi «IDEF», *Dzerkalo tyzhnia*, 2–7 zhovt., p. 6.
6. Badrak, V. (2000). Tankovaia ataka v Turtsyy, *Dzerkalo tyzhnia*, 12–18 liut., p. 7.
7. Badrak, V. (2000). Pozytysonnyi uspek T-84, *Dzerkalo tyzhnia*, 29 kvit. – 5 trav., p. 7.
8. Badrak V. (2000). Revyzyia pryorytetov na rynku oruzhya, *Dzerkalo tyzhnia*, 15–21 kvit., p. 6.
9. Badrak, V. (2001). Tankovye strasty, *Dzerkalo tyzhnia*, 31 berez. – 6 kvit., p. 5.
10. Badrak, V. (2001). Krutoe pyke bronetankostroeniya, *Dzerkalo tyzhnia*, 2001, 18–22 serp., p. 7.
11. Badrak, V. (2002). Dvery v Evropu neobkhodymo otkryvat samym, *Dzerkalo tyzhnia*, 5–11 zhovt., p. 6.
12. Beiohlu, F. (1995). Formuvannia Chornomorskoho rehionu ekonomichnoho spivrobitnytstva: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: (08.05.03)/Kyiv. un-t im. T. H. Shevchenka, In-t. mizhnar. vidnosyn, Kyiv, 21 p.
13. Bzhezynskyi, Z. (1999). Velykaia shakhmatnaia doska. *Hospodstvo Ameryky y eho heostratycheskye ymperatyvy*, Moskva: Mezhdunar. otnosheniya, 256 p.
14. Bzhezynskyi, Z. (2004). Vyb. Hlobalnoe hospodstvo yly hlobalnoe lyderstvo/ per. s anhl., Moskva: Mezhdunar. otnosheniya, 288 p.
15. Bykovskyi, L. (1940). Turechchyna. Bibliohrafichni materialy, Varshava: Ukr. Chornomor. in-t, 64 p.
16. Bilenko, T. (2004). Stan ta perspektyvy ukrainsko-turetskykh zovnishnoekonomichnykh vidnosyn na zasadakh staloho rozvytku, *Ukraina – Turechchyna: mynule, suchasne ta maibutnie*: zb. nauk. prats/ uporiadnyk: F. H. Turanly, Kyiv: Deneb, p. 526–531.
17. Borysenko, E. (1999). Chernomorskaia zona svobodnoi torhovly? *Mezhdunarodnaia zhyzn*, № 1, p. 45–53.
18. Prytula, V. (2009). Shcho vtratyla Ukraina ta yii flot vid zryvu navchan «Si bryz-2009»? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1760827.html>
19. Ukraina i svit: teoretychni y praktychni aspekty suchasnoho politychnoho protsesu: kol. monohr./ za red. prof. N. O. Nikolaienko, Kherson: Hrin D. S., 2016, 520 p.

Матеріал надійшов до редакції 26.05.2023 р.

УДК 342.31(477):35.072.1

Богдан Федірко,

аспірант кафедри політології та міжнародних відносин,

Національний університет «Львівська політехніка»,

bohdan.o.fedirko@lpnu.ua

ORCID ID: 0009-0008-5160-1945

DOI 10.29038/2524-2679-2023-02-286-300

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

У статті проаналізовано питання реформування системи місцевого самоврядування, яке постало перед Українською державою після розпаду Радянського Союзу та здобуття незалежності. Успішне проведення реформи децентралізації зумовлювало досягнення таких критичних факторів, як посилення соціально-економічного зростання, наближення до європейських моделей суспільно-політичного устрою, повернення до історично характерної моделі місцевого самоврядування. Досліджено досягнення зазначених вище факторів, що передбачало перехід від вертикальної системи управління, де рішення приймаються «зверху до низу», до людиноцентричної, де рішення приймаються на місцях. Також важливим наслідком успішної перебудови мало стати зближення України з європейською моделлю системи влади, особливо на базовому рівні, що мало на меті пришвидшити курс на шляху інтеграції до європейських інституцій. Вивчено використання досвіду європейських держав, який відіграв одну з ключових ролей у процесі проведення реформи. Досвід східноєвропейських, посткомуністичних держав виявився доволі корисним для України. Водночас зазначено, що Україна не лише копіювала позитивні моменти реформи у своїх сусідів, а й удаło інтегрувала їх у власні політичні, економічні, історичні реалії. Український досвід із проведення реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади, безперечно, буде корисним для інших держав, які матимуть на меті проведення аналогічних реформ.

Ключові слова: децентралізація, адміністративно-територіальна реформа, Україна, публічна влада, трансформація, європейська Хартія місцевого самоврядування.

Bohdan Fedirko,
National University «Lviv Polytechnic»,
ORCID ID: 0009-0008-5160-1945

DECENTRALIZATION OF PUBLIC AUTHORITY IN UKRAINE: THE EXPERIENCE OF EUROPEAN STATES

The article analyzes the issue of reforming the system of local self-government, which arose before the Ukrainian state after the collapse of the Soviet Union and gaining independence. The successful implementation of the decentralization reform led to the achievement of such critical factors as the strengthening of socio-economic growth, approximation to European models of the social and political system, and a return to the historically characteristic model of local self-government. The achievement of the above-mentioned factors was studied, which involved the transition from a vertical management system where decisions are made «from top to bottom» to a people-centric one where decisions are made locally. Also, an important consequence of the successful restructuring should have been the rapprochement of Ukraine with the European model of the power system, especially at the basic level, which was intended to speed up the course on the path of integration into European institutions. The use of the experience of European states, which played one of the key roles in the reform process, was studied. The experience of Eastern European, post-communist states turned out to be quite useful for Ukraine. At the same time, it is noted that Ukraine not only copied the positive aspects of the reform from its neighbors, but also successfully integrated them into its own political, economic, and historical realities. The Ukrainian experience in carrying out the reform of local self-government and decentralization of power will undoubtedly be useful for other states that will aim to carry out similar reforms.

Key words: decentralization, administrative and territorial reform, Ukraine, public power, transformation, European Charter of local self-government.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Після отримання в спадок від Радянського Союзу централізованої системи управління та адміністративно-територіального поділу, яка передбачала централізоване управління й була неефективною для нової демократичної держави, постало питання її реформування та приведення до сучасних вимог децентралізованої системи місцевого самоврядування. Саме досвід європейських держав, передусім постсоціалістичних, які пройшли всі етапи реформування системи місцевого самоврядування на своєму шляху, виявився доволі

корисним для нашої країни. Хоч Україна на сьогодні все ще перебуває на етапі трансформації системи публічної влади, однак українським реформаторам удалося не лише запозичити європейський досвід, а й внести важливі корективи в реформу, характерні для місцевих історичних, політичних, економічних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На шляху реформи з децентралізації влади було й багато несприятливих факторів, як-от: часта зміна влади, а разом і курсу країни, спротив чиновницького апарату, недостатні фінансування чи політична воля та готовність суспільства до змін. Попри це, питання децентралізації досліджувалось уже багато років, ще задовго до початку самої реформи. Вітчизняні науковці розуміли, що, зважаючи на успішну європейську практику та переважаючу тяглість українського суспільства до західних цінностей, із часом постане питання реформи місцевого самоврядування й адміністративно-територіального устрою держави, а успішні приклади європейських країн будуть ключовими. У період із 1991 р. цим питанням у різний час займалися такі вчені, як О. Д. Василюк, І. Б. Коліушко, Р. В. Колишко, В. І. Кравченко, А. П. Заєць, В. М. Шаповал, О. В. Чумакова, П. Ф. Мартиненко, О. В. Батанова, Н. І. Руда й ін. У працях зазначених вище науковців досліджено значний обсяг фактичного матеріалу щодо численних аспектів організації та трансформації системи публічної влади в Україні. Проаналізовано практичний досвід багатьох західних держав.

Мета дослідження. Прагнення українського суспільства до соціально-економічних змін, історична тяглість і мета здійснювати владу на безпосередньо місцевому рівні, вибір європейського вектора розвитку й прагнення вибудувати систему владних повноважень, яка б відповідала європейським критеріям і нормам, сприяли використанню досвіду європейських держав на шляху проведення реформи децентралізації влади в Україні. Опираючись на це, визначено мету дослідження – розгляд досвіду європейських держав та його застосування під час процесу децентралізації влади в Україні й визначення найбільш підходящої моделі реформування, зважаючи на внутрішні фактори впливу.

Методи дослідження. Дослідження реформування місцевого самоврядування в Україні та досвіду європейських держав здійснювалось із застосуванням низки методів. Одним з основних був порівняльний аналіз, який дав змогу зрозуміти вихідні позиції та чинники, котрі впливали на процес децентралізації в Україні і європейських державах. Використовувався метод аналізу подій та динаміки процесу реформи місцевого самоврядування в європейських державах й Україні. Також

застосовано описовий метод, який ґрунтується на огляді аналітичних досліджень, що стосуються процесів децентралізації та реформування місцевого самоврядування в державах Європейського Союзу, та їх вплив на реформу в Україні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для успішного функціонування системи місцевого самоврядування потрібний рух ініціатив та рішень із нижчих рівнів управління до вищих. Власне задля досягнення цього фактора, проведено реформування системи місцевого самоврядування, а саме створення об'єднаних територіальних громад замість старих сільських, селищних і міських рад [18]. Добровільне об'єднання сіл та містечок у спроможні громади стало важливим кроком, але не розв'язало проблему до кінця. Однією з причин, які гальмували реформу, став процес саме «добровільного» об'єднання. Оскільки саме сприйняття цієї можливості на місцях породило хвилю спекуляцій, а подекуди й відвертого саботажу зі сторони місцевих еліт. У деяких регіонах не скористалися можливістю процесу добровільного об'єднання, незважаючи на державне заохочення у вигляді субвенцій та дотацій тим громадам, які завершать процес першими. Важливу роль відіграла тут Верховна Рада, яка в кінцевому результаті визначила й зафіксувала територіальну структуру на місцевому рівні, адже не всі територіальні громади пройшли процес добровільного об'єднання. Попередньо провівши консультації з органами місцевої влади, науковими установами, громадськістю, реорганізацію територіального устрою на місцевому рівні здійснили успішно. Дещо іншою була ситуація з реорганізацією територіального устрою на середньому рівні, а саме укрупненням районів. Сам крок укрупнення був логічним і необхідним продовженням реформи, оскільки новостворені територіальні громади перебрали на себе частину управлінських повноважень районів, а також їх територія подекуди сягала районного рівня. Процес укрупнення районів і наповнення їх відповідними повноваженнями не отримав такого самого широкого обговорення, як це було з територіальними громадами, і цей процес не можна вважати повністю завершеним. Після проведення другого етапу реформи утворено нові укрупнені райони, але без достатніх відповідних повноважень, що робить їх недостатньо ефективними [2]. Реформа має достатньо недоліків і потребує вдосконалення. Повноваження надані другому (районному) рівні, є недостатніми й роблять його недостатньо спроможною ланкою місцевого самоврядування. Тому наступним кроком повинне стати надання достатніх

управлінських повноважень районному рівню, попередньо провівши відповідні обговорення. Також питання повноважень мусить регулюватися прийняттям відповідних законів і необхідними конституційними змінами. Зважаючи на передачу частини повноважень районів новоствореним територіальним громадам, вважаємо, що, можливо доцільно передати певні повноваження обласного рівня новим районам. Ураховуючи, що певні повноваження обласного рівня не можна делегувати та вони залишаться за відповідними органами обласного управління, це б загалом збалансувало управлінську систему місцевого самоврядування на трьох рівнях. Реформа децентралізації в Україні, яка мала на меті передачу значних повноважень і ресурсів від центральної влади до місцевої, принесла певні позитивні зміни, але з її впровадженням виникло декілька викликів і проблем, ключовими з яких є:

– нерівномірне впровадження: процес децентралізації відбувався нерівномірно в різних регіонах України. Деякі регіони успішно пройшли реформу, а інші зіткнулися з перешкодами та затримками в передачі повноважень і ресурсів. Це породило диспропорції в рівні місцевого самоврядування та розвитку між різними частинами країни;

– відсутність спроможності й ресурсів: багатьом місцевим органам влади бракує необхідної спроможності, досвіду та ресурсів для ефективного управління нещодавно переданими повноваженнями й обов'язками. Це включає такі питання, як управління фінансами, планування проєктів і надання державних послуг. Недостатнє фінансування з боку уряду ще більше загострило цю проблему;

– корупція та зловживання владою: незважаючи на наміри реформи розширити повноваження місцевої влади, були випадки корупції та зловживання владою на місцевому рівні. Це випадки розкрадання коштів, «кумівства» й фаворитизму в процесах прийняття рішень. Слабкі механізми підзвітності та обмежений нагляд сприяли цим проблемам;

– владні конфлікти: реформа децентралізації іноді призводила до конфліктів між різними рівнями влади. Розподіл повноважень і відповідальності між центральним урядом та місцевими органами влади не завжди був чітко визначений, що призводило до юрисдикційних суперечок і зіткнень щодо розподілу ресурсів;

– незавершена законодавча база: незважаючи на прогрес у розробці законодавства для підтримки децентралізації, у законодавчій базі все ще існують прогалини та невідповідності. Це може створити невизначеність і завадити ефективній реалізації реформи;

– обізнаність та участь громадськості: рівень громадської обізнаності й участі в процесі децентралізації різниться в Україні. У деяких випадках

місцеві громади були виключені з процесів прийняття рішень, що призвело до відсутності довіри та зниження легітимності місцевої влади;

– території, які постраждали від війни: війна, що триває на сході України, створила значні проблеми для реформи децентралізації в цих регіонах. Ситуація з безпекою, переміщення населення ускладнили процес реалізації та завадили ефективному місцевому врядуванню.

Важливо відзначити, що, незважаючи на труднощі, реформа децентралізації також принесла позитивні зміни, такі як посилення процесу прийняття рішень на місцях, покращення надання державних послуг і посилення залучення громади. Докладаються зусилля для розв'язання проблем стосовно реформи та продовження її впровадження більш комплексним й ефективним способом. Порівнюючи український досвід з іншими європейськими країнами, можемо говорити про те, що Україна була більш рішучою в об'єднанні громад, насамперед із проведенням реформи базового рівня місцевого самоврядування. Такі кроки, як фінансове стимулювання й можливість добровільного об'єднання, не застосовувалися в європейській практиці реформування системи місцевого самоврядування. В Україні їх загалом можна вважати успішними та такими, що привели до позитивного результату. Більшість західних держав пройшли шлях, подібний до України, а саме створили ефективні й спроможні органи місцевого самоврядування на базовому рівні, проте шлях реформування та історичні передумови були дещо різними. Досліджуючи досвід держав Західної Європи, можемо зазначити, що процес реформування в них розтягнувся в часі на довгі роки, подекуди десятиліття, та пройшов період невдач на шляху до успіху. Наприклад, Франція, де перші спроби позбутися централізованої системи управління, належали ще Шарлю де Голлю, а наступні уряди продовжували спроби реформування. Як результат, Франція не провела повної реорганізації системи територіального устрою на місцевому рівні, знайшовши вирішення в дуальній системі влади та співпраці на місцевому рівні. Французькі округи, департаменти разом із функціями державних органів влади отримали й повноваження місцевого самоврядування. Головою органу державної влади є префект, керівником із виконавчими повноваженнями є президент ради. Трохи інша ситуація простежувалася в комунах, які не мають окремого державного владного органу й у яких мер у своїй особі поєднує головну посадову особу місцевого самоврядування та представника державної влади з обмеженими повноваженнями [24].

Упроваджуючи реформу децентралізації, Україна використовувала досвід різних країн, які пройшли подібні процеси. Якщо галузево поділити

досвід європейських держав, узятий до уваги Україною, то потрібно відзначити такі держави.

Польський досвід реформування місцевого самоврядування брали за основу в Україні. Наша держава розглядала Польщу як модель децентралізації завдяки її успішному досвіду передачі повноважень і ресурсів місцевим органам влади. Реформи децентралізації в Польщі в 1990-х і на початку 2000-х років розглядалися як історія успіху, яка покращила місцеве управління, надання послуг і регіональний розвиток [3].

Німеччина та її федеративний устрій, що надає значні повноваження своїм землям, також вважали відповідним прикладом для України. Розподіл повноважень між федеральним і земельним урядами, а також сильна фінансова автономія німецьких земель дали змогу зрозуміти, як Україна може розширити фінансові повноваження місцевої влади [14].

Фінляндія мала досвід потужної участі громадян у проведенні реформи децентралізації та в управлінні на місцевому рівні після її проведення. Фінська модель місцевого самоврядування й участі громадян у процесах прийняття рішень вплинула на зусилля України з децентралізації. Фінська модель наголошує на сильній місцевій демократії, залученні громади та висхідних підходах до формування політики. Усе це Україна намагалася включити у свою реформу [32].

Цифровий розвиток Естонії і його вплив на місцеве самоврядування теж ураховані під час проведення реформи. Україна розглядала Естонію, як приклад цифрового управління та електронних послуг. Успішне впровадження в Естонії цифрових рішень у різних сферах управління, включаючи електронне врядування, цифрову ідентифікацію й надання онлайн-послуг, дало цінну інформацію для зусиль із децентралізації в Україні [29].

Досвід Хорватії у сфері децентралізації, зокрема в контексті постконфліктного відновлення, визнано актуальним для України. Реформи Хорватії, спрямовані на посилення місцевого самоврядування, усунення регіональних відмінностей і сприяння сталому розвитку, розглядали як успішні моделі для процесу децентралізації в Україні, особливо в районах, уражених війною [28].

Важливо зазначити, що хоча Україна використовувала досвід цих країн, вона адаптувала свою реформу децентралізації до власного конкретного контексту та потреб. Реформа враховувала унікальні політичні, соціальні й економічні обставини України для створення системи місцевого самоврядування, яка б ефективно працювала в рамках держави.

Важливим був досвід і постсоціалістичних країн, проте політичний та економічний розвиток України відмінний від низки європейських

держав колишнього радянського табору, як, наприклад Чеської Республіки, Словаччини, де система місцевого самоврядування почала формувалася набагато раніше, ще до приходу до влади комуністичних режимів, і під час шляху реформ їм потрібно було лише відновити її. Вивчаючи досвід європейських країн, а саме постсоціалістичних, можемо припустити, що українським громадянам доведеться пройти етап вивчення нової системи, її сприйняття та розуміння, оскільки велика частина людей виросла за часів Радянського Союзу, а отже, звикла до попередньої системи. Проблемою є також запізніле впровадження реформи, яке очікувалося ще в 90-х роках ХХ ст. [13]. Після проведення реформи логічними наступними кроками мають стати підсилення, розвиток і захист місцевого самоврядування. Нова система почала діяти, але її потрібно розвивати й підтримувати. Для цього треба вчасно реагувати на законодавчому рівні на ті виклики та загрози які постануть перед успішним функціонуванням системи, особливо в післявоєнний період. Від успіху реформи системи місцевого самоврядування опосередковано залежить і майбутнє таких держав, як Молдова чи Грузія, які перебувають на початковому етапі реформування й будуть використовувати український досвід.

Основним документом і законодавчою базою реформування місцевого самоврядування в Європі є Хартія місцевого самоврядування 1987 р. У ній міститься опис досвіду всіх держав, які пройшли шлях реформи місцевого самоврядування. Україна ратифікувала Хартію в 1997 р. Документ розглядає основні принципи та механізми дії органів місцевого самоврядування в державах-членах Ради Європи. Децентралізація влади, застосування принципу субсидіарності є її головною ідеєю. Документ визначає політичні й економічні права місцевого самоврядування та його незалежність від органів центральної влади [8].

Європейська хартія місцевого самоврядування мала значний вплив на трансформацію системи місцевого самоврядування в Україні, особливо на його політико-правовий вимір. Ратифікація хартії безпосередньо вплинула на процес прийняття відповідних законів про місцеве самоврядування. Саме підписання хартії передбачалося приєднанням України до Статуту Ради Європи й слугувало запорукою створення Україною позитивного іміджу на шляху європейського розвитку.

Загалом на шляху реформування системи місцевого самоврядування Україна перейшла до загальноєвропейської концепції самоврядування, що передбачає основоположні права місцевих влад. Виконання умов Європейської хартії місцевого самоврядування передбачало та привело до впровадження низки умов, необхідних для успішного функціонування

реформованої системи місцевого самоврядування, а саме: запровадження та втілення принципу субсидіарності, упорядкування системи делегування повноважень, упровадження бюджетної системи з можливістю органів місцевого самоврядування діяти автономно. Відкритим залишається лише питання корекції системи і її нормативно-правової бази, що потребує постійного контролю та роботи зі сторони вищих державних органів влади.

Опираючись на досвід європейських країн, у подальшому мусимо здійснювати вдосконалення системи місцевого самоврядування. Важливими будуть дискусії про територіальні утворення та їх можливу корекцію. Також важливим є залучення населення до процесу прийняття рішень на місцевому рівні, це завдання для нових місцевих еліт, оскільки вони разом із повноваженнями отримали й відповідальність перед своїми громадами. Вплив місцевого населення повинен підвищуватися, адже децентралізація сприятиме соціально-економічному прогресу України та її стійкості, а спроможні територіальні громади з відповідальними громадянами є запорукою цього процесу, що добре видно з перспективи тієї самої Польщі.

Є декілька реформ із європейських держав, які можна розглядати як потенційні приклади допрацювання вже проведеної реформи в Україні. Ці реформи можуть сприяти покращенню місцевого управління, наданню послуг і регіонального розвитку.

Реформа фіскальної децентралізації: Україна може орієнтуватися на такі країни, як Німеччина, Швейцарія та Іспанія, які мають добре налагоджену систему фіскальної децентралізації. Ці держави забезпечують місцеві органи влади значною часткою податкових надходжень і надають їм автономію в управлінні своїми фінансами. Запровадження подібних механізмів в Україні могло б посилити фінансову спроможність органів місцевого самоврядування та сприяти місцевому розвитку [20].

Питання популяризації участі громадян у місцевому самоврядуванні свідчить, що можна запозичити законодавчий досвід таких країн, як Фінляндія та Швеція, які мають міцні традиції участі громадян у процесах прийняття рішень. Досвід сприяння активній участі громадян через такі механізми, як партиципаторне бюджетування, громадські консультації й громадські ініціативи. Ці підходи можуть сприяти підвищенню прозорості, підзвітності та довіри громадськості до місцевого самоврядування [15].

Реформа адміністративної децентралізація й естонська модель електронного урядування може бути цінним прикладом для України. Естонія спростила адміністративні процедури, оцифрувала державні послуги та запровадила електронні системи голосування й ідентифікації.

Запровадження подібних цифрових рішень могло б підвищити адміністративну ефективність, зменшити корупційні ризики та покращити надання державних послуг в Україні. Регіональний розвиток Польщі, яка запровадила успішну політику регіонального розвитку, таку як спеціальні економічні зони й регіональні інвестиційні фонди, котрі сприяли зменшенню регіональних диспропорцій. Україна могла б розглянути подібні заходи для підтримки економічного зростання та розвитку в різних регіонах країни, забезпечивши більш рівномірний розподіл переваг децентралізації [7].

Співробітництво між адміністративно-територіальними одиницями різних рівнів і досвід Швейцарії, яка має традицію сильної міжурядової співпраці та координації, відомої як «субсидіарність». Цей принцип наголошує на співпраці між різними рівнями влади в процесах прийняття рішень і розподілу відповідальності. Прийняття подібних принципів могло б допомогти Україні вирішити конфлікти та покращити співпрацю між центральним урядом і місцевою владою [12].

У питанні покращення системи надання державних послуг на місцевому рівні можна розглянути досвід Нідерландів, які мають добре розвинену систему надання послуг на місцевому рівні, де муніципалітети відповідають за різноманітні державні послуги, уключаючи освіту, охорону здоров'я й соціальне забезпечення. Україна могла б вивчити їхній досвід ефективного надання послуг на місцевому рівні та дослідити шляхи покращення надання державних послуг у рамках децентралізації [6]. Важливо зазначити, що хоча запозичення реформ у європейських держав може дати цінну інформацію, надзвичайно важливо враховувати унікальний контекст України й відповідним чином адаптувати ці реформи. Специфічні потреби та виклики України потрібно враховувати, щоб гарантувати, що будь-які прийняті реформи узгоджуються з інституційною структурою країни й підтримують сталий розвиток на місцевому рівні.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи, зазначимо, що однією з основоположних умов проведення реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади є визнання, правове регулювання та власне впровадження місцевого самоврядування до правової й суспільно-політичної системи держави. Власне через це опрацювання та використання європейського досвіду реформування системи місцевого самоврядування й децентралізації влади робить його таким корисним і важливим для України та її новоствореної

системи адміністративно-територіального поділу, яка все ще потребує корекції й удосконалення. Під час використання досвіду європейських держав в основу покладено досвід країн постсоціалістичного табору, де децентралізацію з частковою автономізацією реформованих територіальних утворень розглянуто як форму розбудови місцевого самоврядування. Історична тяглість до територіального самоврядування та розроблене відповідне нормативно-правове забезпечення, опиралися саме на модель децентралізації.

За європейським прикладом, через реформу адміністративно-територіального устрою України створено територіальні громади як одиниці територіальної основи місцевого самоврядування на базовому рівні. На них покладено відповідні повноваження з надання населенню базових соціальних послуг, які регулювалися критеріями економічної активності, розвитку інженерної інфраструктури, медичного забезпечення, а також транспортної доступності до центрів надання послуг.

Як засвідчив досвід західних європейських держав, таких як Великобританія та Франція, успішні реформи місцевого самоврядування потребують постійної законодавчої підтримки. Тому процес реформування повинен бути не лише успішним, а й має бути забезпечена тяглість у роботі з підтримки новоствореної системи, основною метою чого є наближення кінцевих споживачів державних послуг до територіальної громади.

Європейський досвід з урахуванням українських реалій, безперечно, дав успішний результат і був корисним як для України і її перетворень, так і для інших держав, які використовуватимуть український досвід, насамперед Молдови та Грузії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астапова, Т. (2010). Адаптація зарубіжного досвіду реформування діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.04 «Міське самоврядування». Харків, 20 с.
2. Бевз, Т. (2019). Специфіка здійснення реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади в регіонах України: здобутки і прорахунки. *Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні*. зб. наук. праць. Київ: ШПЕД ім. І. Ф. Кураса НАН України, с. 187–231.
3. Бочаров, С. (2009). Адміністративні реформи в Польщі як крок до інтеграції в Європейський Союз. *Наука. Релігія. Суспільство*, № 4, с. 60–64.
4. Бориславська, О. (2012). Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». Київ: ТОВ «Софія», 128 с.

5. Весперіс, С., Решетняк, Я. (2018). Децентралізація: проблеми новосформованих об'єднаних територіальних громад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, вип. 19, ч. 1, с. 46–50.
6. Данилишин, Б., Пилипів, В. (2016). Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*, № 1, с. 5–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gegek_2016_1_3
7. Москаленко, О. (2012). Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. *Центр політико-правових реформ. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Київ, 212, с.123
8. Європейська хартія місцевого самоврядування (1985). Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/>.
9. Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 р. № 280/97. *Відомості Верховної Ради України*, № 24, с. 170.
10. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування від 15 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України від 29.09.1997 р.*, № 38, с. 249.
11. Карташов, Є. (2017). Обмежена децентралізація у Хорватії: здобутки та прорахунки. *Гілея*, вип. 127, № 12, с. 396–401.
12. Куйбіда, В. (2010). Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах. Київ: ТОВ «Поліграфічний Центр “Крамар”», 258 с.
13. Костенок, І. (2012). Радянська модель самоврядування як чинник впливу на сучасні самоврядні практики на пострадянському просторі. *Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. праць*. Харків: Вид-во «ДокНаукДержУпр», вип. 4 (12), с. 168–171.
14. Кохалик, Х. (2011). Досвід становлення і розвитку комунального самоврядування в Німеччині та можливість його адаптації в містах України: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.04 «Міське самоврядування». Львів, 20 с.
15. Михайлишин, Л. (2009). Удосконалення системи місцевого управління в Україні з використанням зарубіжного досвіду: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Нова державна регіональна політика. Київ: Крамар, 232 с.
16. Могілевський, В. (2017). Роль децентралізації публічної влади в становленні та розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вісник ЦВК*, вип. 1 (35), с. 60–65.
17. Плющ, Р. (2016). Міське самоврядування в Україні: євроінтеграційний шлях: кол. моногр. Київ: РІДНА МОВА, 808 с.
18. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon2.rada.gov> (2014)
19. Солодкий, С., Левонюк, Т., Баласанян, В. [та ін]. Взаємозв'язок між децентралізацією та європейською інтеграцією, 30 с. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Decentralization_ukr_web-2.pdf (2017)
20. Чумакова, О. (2008). Шляхи розвитку місцевого самоврядування України в контексті досвіду держав Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.04 «Міське самоврядування». Дніпропетровськ.

21. Чиркін, А. (2017). Запровадження адміністративно-територіальної реформи: досвід Угорщини. *Від громадянського суспільства – до правової держави*. зб. тез і доп. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 370 с.
22. Чиркін, А. (2021). Конституційні засади організації місцевого самоврядування в Чехії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, № 1, с. 74. 93. Регіональні студії.
23. Шевченко, О., Романова, В., Жаліло Я. [та ін.] (2020). Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні. Київ: НІСД, 153 с.
24. Шиманке, Д. (2012). Проектний документ № 12. Система місцевого самоврядування та її реформи. Досвід деяких європейських країн (Данія, Німеччина, Англія, Франція та Швеція) Київ, 28 с.
25. Young, D. (2016). Local Government in the Nordic and Baltic countries: An overview. SKL International. URL: <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/SKL20International20HELA20160426.pdf>
26. Kartashov, E. (2018). European lessons of decentralization. *Public management*, № 1 (11) January, p. 175–184.
27. Kirchner, E. (1999). Decentralization and transformation in the Visegrad: Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia. New-York: St. Martin's Press, 321 p.
28. Koprić, I. (2019). Public Administration Reform in Croatia: Slow Modernization During Europeanization of Resilient Bureaucracy. *Public Administration Issues*. URL: [file:///C:/Users/larisa/Downloads/Public_administration_reform_in_Croatia%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/larisa/Downloads/Public_administration_reform_in_Croatia%20(1).pdf).
29. Linnas, R. (2012). Attempts at Local Government Reform in Estonia. URL: <https://portaal.ell.ee/.../Attempts+at+Local+Governmen>
30. Peteri, G. (2012). Mastering Decentralization And Public Administration Reforms In Central And Eastern Europe. Budapest: Local Government and Public Reform Initiative, 89 p.
31. Juptner, P. (2014). Local Governance between democracy and efficiency: V4 comparative case study. *Democratic transition in Central and Eastern Europe at the local level. Novo mesto, Faculty of Organization Studies*, p. 12–13.
32. Finland – unitary state organized on a decentralized basis. European Committee of the Regions (2022). URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Finland.aspx>

REFERENCE

1. Astopova, T. (2010). Adaptatsiia zarubizhnoho dosvidu reformuvannia diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.04 «Mistseve samovriaduvannia». Kharkiv, 20 p.
2. Bevz, T. (2019). Spetsyfika zdiisnennia reform mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v rehionakh Ukrainy: zdobutky i prorakhunky. *Demokratyzatsiia politychnykh instytutiv i suspilnyi rozvytok v Ukraini*. zb. nauk. prats. Kyiv: IPED im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, p. 187–231.
3. Bocharov, S. (2009). Administratyvni reformy v Polshchi yak krok do intehratsii v Yevropeyskyi Soiuz. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, № 4, p. 60–64.

4. Boryslavska, O. (2012). Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy. *Shveitsarsko-ukrainskyi proekt «Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini – DESPRO»*. Kyiv: TOV «Sofia», 128 p.
5. Vesperis, S., Reshetniak, Ya. (2018). Detsentralizatsiia: problemy novosformovanykh obiednanykh terytorialnykh hromad. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vyp. 19, chast. 1, p. 46–50.
6. Danylyshyn, B., Pylypiv, V. (2016). Detsentralizatsiia u krainakh YeS: uroky dlia Ukrainy. *Rehionalna ekonomika*, № 1, p. 5–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_1_3
7. Moskalenko, O. (2012). Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy. *Tsentr polityko-pravovykh reform. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. Kyiv, 212, p. 123.
8. Ievropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia (1985). Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/>.
9. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini vid 21.05.1997 r. № 280/97. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 24, p. 170.
10. Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia vid 15 lypnia 1997 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 29.09.1997. r. № 38*, p. 249.
11. Kartashov, Ye. (2017). Obmezheni detsentralizatsiia u Khorvatii: zdobutky ta pro-rakhunky. *Hileia*. vyp. 127, № 12, p. 396–401.
12. Kuibida, V. (2010). Dosvid vprovadzhennia standartiv dobroho vriaduvannia na mistsevomu rivni v Ukraini ta inshykh yevropeiskykh krainakh. Kyiv: TOV «Polihrafichnyi Tsentr “Kramar”», 258 p.
13. Kostenok, I. (2012). Radianska model samovriaduvannia yak chynnyk vplyvu na suchasni samovriadni praktyky na postradianskomu prostori. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka: zb. nauk. prats. Kharkiv: Vyd-vo «DokNaukDerzhUpr»*, vyp. 4 (12), p. 168–171.
14. Kokhalyk, Kh. (2011). Dosvid stanovlennia i rozvytku komunalnoho samovriaduvannia v Nimechchyni ta mozhlyvist yoho adaptatsii v mistakh Ukrainy: avtoref. dys. ... kand.nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.04 «Mistseve samovriaduvannia». Lviv, 20 p.
15. Mykhailishyn, L. (2009). Udoskonalennia systemy mistsevoho upravlinnia v Ukraini z vykorystanniam zarubizhnoho dosvidu: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia» / Nova derzhavna rehionalna polityka. Kyiv: Kramar, 232 p.
16. Mohilevskyi, V. (2017). Rol detsentralizatsii publichnoi vlady v stanovlenni ta rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Visnyk TsVK*, vyp. 1 (35), p. 60–65.
17. Pliushch, R. (2016). Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: yevrointehratsiinyi shliakh: kolektyvna monohrafiia. Kyiv: RIDNA MOVA, 808 p.
18. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini vid 01.04.2014 r. № 333-r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/> (2014).
19. Solodkyi, S., Levoniuk, T., Balasarian, V. [ta in]. Vzaiemozviazok mizh detsentralizatsiieiu ta yevropeiskoiu intehratsiieiu, 30 p. URL: http://neweurope.org.ua/wpcontent/uploads/2020/02/Decentralization_ukr_web-2.pdf (2017)
20. Chumakova, O. (2008). Shliakhy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy v konteksti dosvidu derzhav Yevropeiskoho Soiuzu: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.04 «Mistseve samovriaduvannia» Dnipropetrovsk.

21. Chyrkin, A. (2017). Zaprovdzhennia administratyvno-terytorialnoi reformy: dosvid Uhorshchyny. *Vid hromadianskoho suspilstva – do pravovoi derzhavy: zb. tez i dop.* Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 370 p.

22. Chyrkin, A. (2021). Konstytutsiini zasady orhanizatsii mistsevoho samovriaduvannia v Chekhii. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, № 1, p. 74. 93. Rehionalni studii.

23. Shevchenko, O., Romanova, V., Zhalilo Ya. [ta in.] (2020). Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini. Kyiv: NISD, 153 p.

24. Shymanke, D. (2012). Proektnyi dokument № 12. Systema mistsevoho samovriaduvannia ta yii reformy. *Dosvid deiakykh yevropeiskykh krain (Daniia, Nimechchyna, Anhliia, Frantsiia ta Shvetsiia)*. Kyiv, 28 p.

25. Young, D. (2016). Local Government in the Nordic and Baltic countries: An overview. *SKL International*. URL: <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/SKL20International20HELA20160426.pdf>

26. Kartashov, E. (2018). European lessons of decentralization. *Public management*, № 1 (11) January, p. 175–184.

27. Kirchner, E. (1999). Decentralization and transformation in the Visegrad: Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia. New-York: St. Martins Press, 321 p.

28. Koprić, I. (2019). Public Administration Reform in Croatia: Slow Modernization During Europeanization of Resilient Bureaucracy. *Public Administration Issues*. URL: [file:///C:/Users/larisa/Downloads/Public_administration_reform_in_Croatia%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/larisa/Downloads/Public_administration_reform_in_Croatia%20(1).pdf).

29. Linnas, R. (2012). Attempts at Local Government Reform in Estonia. URL: <https://portaal.ell.ee/.../Attempts+at+Local+Governmen>

30. Peteri, G. (2012). Mastering Decentralization And Public Administration Reforms In Central And Eastern Europe. Budapest: Local Government and Public Reform Initiative, 89 p.

31. Juptner, P. (2014). Local Governance between democracy and efficiency: V4 comparative case study. *Democratic transition in Central and Eastern Europe at the local level. Novo mesto, Faculty of Organization Studies*, p. 12–13.

32. Finland – unitary state organized on a decentralized basis. European Committee of the Regions (2022). URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Finland.aspx>

Матеріал надійшов до редакції 16.05.2023 р.

ДЛЯ ПОТАТОК

ДЛЯ ПОДАТК

Наукове видання

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 2 (16)
2023

Редактор і коректор: Г. О. Дробот
Технічний редактор: О. А. Фесик

Формат 60×84^{1/16}. Обсяг 23,48 ум. друк. арк., 22,83 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр.
Зам ____.

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.